

Studia i analizy krajobrazu kulturowego miasta Brzegu na potrzeby utworzenia parku kulturowego

**dr inż. arch. kraj. Łukasz Dworniczak
dr inż. arch. Artur Kwaśniewski**

Wrocław – Brzeg 2016

Zamawiający: Urząd Miasta w Brzegu, Robotnicza 12, 49-300 Brzeg

Prosimy, aby przy cytowaniu niniejszego opracowania stosować następujący zapis:
Łukasz Dworniczak, Artur Kwaśniewski, Oleg Mycak, Tomasz Ossowicz, *Studia i analizy krajobrazu kulturowego miasta Brzegu na potrzeby utworzenia parku kulturowego*, Raport serii SPR nr W1A/S-036/2016, Wrocław, 2016

Wykorzystanie i rozpowszechnianie fotografii, grafik i tabel zamieszczonych w opracowaniu wymaga zgody instytucji bądź osób prywatnych (uwidocznionych w podpisach pod ilustracjami) będących posiadaczami praw autorskich lub majątkowych tych treści.

Na okładce opracowania zamieszczono fragment rękopiśmiennej mapy wojskowej autorstwa Christiana Friedricha von Wrede, z lat między 1747 a 1753 ilustrującej Brzeg i okolice, pochodzącej ze zbiorów Staatsbibliothek w Berlinie, Prussische Kulturbesitz, Wrede Kriegskarte, sygn. 15060, Band III (sygn. 15060-3), Blatt 7.

Ostatnia aktualizacja opracowania z dnia: 10.09.2016 r.

Informacje o autorach

dr inż. arch. krajobrazu Łukasz Dworniczak

Pracownik naukowo-dydaktyczny w Zakładzie Kształtowania Środowiska na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej (od 2014 r.), projektant terenów zieleni. Realizuje opracowania badawcze i studialno-projektowe z zakresu ochrony i gospodarowania krajobrazem oraz identyfikacji charakteru krajobrazu. W wolnym czasie podróżnik, webmaster i aktywista społeczny.

Więcej informacji: www.dworniczak.com

www.krajobraz.wroc.pl/pracownicy/lukasz-dworniczak

Kontakt: 500 013 574, lukasz.dworniczak@gmail.com

dr inż. arch. Artur Kwaśniewski

Pracownik naukowo-dydaktyczny w Zakładzie Kształtowania Środowiska na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej (od 1997 r.), zajmuje się historią architektury rezydencjonalnej, sztuki ogrodowej oraz krajobrazem kulturowym; w ramach badań naukowych i badań konserwatorskich przeprowadza kwerendy archiwalne, badania architektoniczne, sporządza studia i analizy krajobrazu kulturowego, programy użytkowania zabytków, opinie o oddziaływaniu na środowisko (w aspekcie kulturowym), analizy wartości zabytkowych budowli z wnioskami konserwatorskimi. Autor kilkudziesięciu artykułów naukowych i prac studialnych. Od 1999 roku kierownik Studiów Podyplomowych Architektura Krajobrazu na Politechnice Wrocławskiej.

Więcej informacji: www.krajobraz.wroc.pl/pracownicy/artur-kwasniewski

Kontakt: 695 478 692, artur.kwasniewski@pwr.edu.pl

Współpraca:

dr inż. arch. Oleg Mycak – opracowanie: projektu uchwały w sprawie utworzenia parku kulturowego, uwarunkowań funkcjonalno-przestrzennych dla utworzenia PK,

prof. dr hab. inż. arch. Tomasz Ossowicz – opracowanie i konsultacja projektu uchwały w sprawie utworzenia parku kulturowego,

mgr inż. arch. Weronika Lechowska –opracowanie wyników badań ankietowych,

inż. arch. kraj. Marta Radziszewska – opracowanie graficzne map 1-2 oraz baz danych,

mgr inż. arch. kraj. Grzegorz Garniec – opracowanie graficzne Załącznika 1 do uchwały,

Klaudia Gorazdowska – ankietowanie mieszkańców Brzegu, inwentaryzacja urbanistyczna,

Aleksandra Męcała – inwentaryzacja urbanistyczna,

inż. arch. kraj. Łucja Miodek – kwerenda ikonografii,

inż. arch. kraj. Maja Przyjazna – skład opracowania.

Spis treści

1. Wprowadzenie.....	6
1.1. Brzeg jako przyszły park kulturowy	6
1.2. Cele, zakres i metoda opracowania.....	8
1.2.1. Zakres i metoda opracowania w świetle eksperckiej instrukcji z 2005 roku	8
1.2.2. Przyjęte cele, metoda, zakres i struktura opracowania.....	12
1.2.3. Metoda delimitacji i oceny jednostek architektoniczno-krajobrazowych.....	16
2. Studia dotyczące zasobów kulturowych miasta Brzeg	19
2.1. Charakterystyka podstawowych źródeł i opracowań dotyczących krajobrazu kulturowego miasta.....	19
2.1.1. Wybrane przekazy kartograficzne dokumentujące krajobraz miasta do 1945	19
2.1.2. Wybrane przekazy ikonograficzne dokumentujące krajobraz miasta do 1945	100
2.1.3. Wybrane publikacje i opracowania niepublikowane.....	135
2.2. Charakterystyka uwarunkowań rozwoju przestrzennego miasta oraz funkcji miastotwórczych Brzegu, jako wyznaczników krajobrazowych	138
2.2.1. Podstawowe uwarunkowania rozwoju przestrzennego Brzegu	138
2.2.2. Przemiany funkcji miastotwórczych Brzegu.....	141
2.2.3. Periodyzacja przemian funkcjonalno-przestrzennych Brzegu	142
2.3. Charakterystyka przemian układu funkcjonalno-przestrzennego i wyróżników krajobrazowych miasta	146
2.3.1. Identyfikacja materialnych i niematerialnych wyróżników krajobrazu kulturowego (związanych z tradycjami i zabytkami miasta) w oparciu o wstępną kwerendę źródeł i opracowań.	146
2.3.2. Obraz przemian przestrzennych na mapie chronologii zainwestowani obszarów	174
2.4. Charakterystyka struktur krajobrazu kulturowego.....	177
2.4.1. Wydzielenie struktur krajobrazu kulturowego miasta za pomocą jednostek	177
2.4.2. Analiza jednostek architektoniczno-krajobrazowych na potrzeby utworzenia parku kulturowego	177
2.5. Warianty delimitacji obszaru planowanego parku kulturowego.....	192
3. Charakterystyka struktur i elementów środowiska na obszarze planowanego parku kulturowego.....	194
3.1. Materialne i niematerialne zasoby krajobrazu kulturowego	194
3.2. Uwarunkowania środowiska przyrodniczego	198
3.3. Uwarunkowania układu funkcjonalno-przestrzennego.....	203
3.4. Uwarunkowania układu kompozycyjno-krajobrazowego.....	210
4. Podsumowanie opracowania oraz ustalenia dla planowanego parku kulturowego	212
4.1. Uzasadnienie utworzenia Parku Kulturowego.....	212
4.2. Propozycje nazwy Parku Kulturowego	214
4.3. Cele i zasady ochrony krajobrazu kulturowego	216
4.4. Analiza SWOT dla planowanego utworzenia i funkcjonowania PK.....	217
5. Źródła i opracowania	220
5.1. Bibliografia źródeł i opracowań dotyczących metodologii oraz formalno-prawnych uwarunkowań posłowania parku kulturowego	220
5.2. Bibliografia opracowań dotyczących Brzegu.....	221

6. Spisy	233
6.1. Spis ilustracji.....	233
6.2. Spis tabel.....	239
6.3. Załączniki.....	240

Spis załączników

Załącznik 1. Wykaz obiektów kulturowych w Brzegu wpisanych do rejestru zabytków i gminnej ewidencji zabytków

Załącznik 2. Raport z badania ankietowego na temat walorów kulturowych i turystycznych miasta Brzegu

Załącznik 3. Karty literatury dot. miasta Brzeg dostępne w WUOZ w Opolu (we wersji cyfrowej, zapisane na osobnej płycie CD)

Załącznik 4. Karty obiektów zabytkowych (zapisane na osobnej płycie CD)

Spis map

Mapa 1. Chronologia obszarów zainwestowanych i sieci drożnej (skala 1:10 000)

Mapa 2. Jednostki architektoniczno-krajobrazowe miasta Brzeg (skala 1:10 000)

Mapa 3. Propozycja delimitacji parku kulturowego (skala 1:5 000)

Wynikiem opracowania jest również:

Projekt uchwały w sprawie utworzenia parku kulturowego „Książęce Miasto Brzeg”, wraz z załącznikami:

1. Granica Parku Kulturowego oraz stref na mapie w skali 1:5000.
2. Wykaz miejsc, w których dopuszcza się handel poza budynkami oraz świadczenie usług gastronomicznych z pojazdów mobilnych.
3. Wykaz dopuszczalnych kolorów dla zasłon i rolet wewnątrz lokali handlowo-usługowych, parasoli oraz markiz.
4. Wzór słupa ogłoszeniowo-reklamowego (rysunek w skali 1:20).
5. Parametry kiosków dopuszczonych w obszarze Parku Kulturowego.

Projekt uchwały został sporządzony przez zespół w składzie: prof. dr hab. inż. arch. Tomasz Ossowicz, dr inż. arch. Artur Kwaśniewski, dr inż. arch. kraj. Łukasz Dworniczak, dr inż. arch. Oleg Mycak, Przy opracowaniu Załącznika 1 z autorami współpracowali Grzegorz Garniec i Marta Radziszewska.

Uzasadnienie do projektu uchwały w sprawie utworzenia parku kulturowego „Książęce Miasto Brzeg”,

Dokumentacja fotograficzna kart zabytków ruchomych i nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków stanowiąca załącznik 4 (opracowanie przekazane na osobnej płycie CD).

Skróty użyte w opracowaniu:

PK – park kulturowy

RZ – rejestr zabytków

GEZ – gminna ewidencja zabytków

1. Wprowadzenie

1.1. Brzeg jako przysły park kulturowy

Wśród miast polskich uchodzących za „historyczne” – szczycących się wielowiekową historią, wciąż czytelnym pierwotnym układem urbanistycznym i zabytkową architekturą – Brzeg zajmuje miejsce szczególne. Splot okoliczności zdeterminowanych przez geopolityczne położenie sprawił, że miasto od początków swego istnienia pełniło funkcje złożone i zarazem prominentne – jako punkt węzłowy w sieci lokalnych i ponadlokalnych powiązań komunikacyjnych, ośrodek administracyjny, siedziba władz zwierzchnich i instytucji związanych z ich obecnością, lokalne centrum życia gospodarczego obecne też na mapie głównych europejskich tranzytowych szlaków handlowych, także jako twierdza ze stale modernizowanymi fortyfikacjami i pierścieniem przedmieść z ogrodami, których miejsce zajęły później tereny zieleni i „ogrodowe” śródmieście.

Pod presją złożonych funkcji i procesów miastotwórczych urbanistyczno-architektoniczne oblicze Brzegu zmieniało się szybciej, niż w przypadku miast pełniących standardowe lokalne funkcje gospodarcze lub administracyjno-gospodarcze bądź miast, które w pewnym momencie swych dziejów „zamarły” zachowując przez lata mało zmienioną postać. Tragiczną konsekwencją strategicznego położenia Brzegu były zniszczenia przedmieść w trakcie wojen XVII-XIX w., a zwłaszcza zniszczenie dzielnicy staromiejskiej w końcu II wojny światowej oraz jego następstwa – rozbiórka części najstarszej i najcenniejszej zabudowy miasta. Zrozumiałym jest więc, że krajobraz Brzegu podlegający dynamicznym zmianom i destrukcjom nie mógł zachować tego potencjału wizualnej atrakcyjności jakim cechują się ośrodki peryferyjne, pozostające od dawna poza głównym nurtem modernizacyjnych procesów miastotwórczych – jak np. Paczków (na historycznym terytorium Śląska), Bystrzyca Kłodzka (na ziemi kłodzkiej), Slavonice (w południowych Morawach), Telč (w Czechach). Niemniej potencjał wartości kulturowych Brzegu jest daleko większy, niż w przypadku małomiasteczkowych „skansenów” architektury i urbanistyki.

Nawet pobieżne spojrzenie na krajobraz Brzegu i jego zasoby kulturowe pozwala dostrzec:

- architektoniczne dominanty miasta, zarazem centra życia społecznego w przeszłości i obecnie, będące zabytkami rangi ponadregionalnej (co najmniej ogólnopolskiej): zamek Piastów brzeskich (XIV-XVI w.), ratusz (XVI-XVI w.), kościół parafialny św. Mikołaja (XIV w.), kościół pojezuicki (XVIII w.);
- dobrze zachowany układ urbanistyczny XIII-wiecznego miasta lokacyjnego,
- pozostałości fortyfikacji nowożytnej twierdzy (z XVI-XVIII w.), zachowane w postaci fos i obwałowań zaadaptowanych przy tworzeniu promenady staromiejskiej (która sama w sobie jest cennym składnikiem założenia urbanistycznego), czytelne też w przebiegu ulic i podziałów parcelacyjnych;
- pozostałości staromiejskiej zabudowy mieszkalnej o metryce sięgającej nawet 2. połowy XIII wieku,
- śródmiejskie zespoły zabudowy mieszkalnej (XIX-XX w.) z willami, domami czynszowymi, domami spółdzielczymi wraz z towarzyszącą im tkanką urbanistyczną (siecią ulic, podziałami parcelacyjnymi, alejowymi szpalerami drzew, ogrodami, przedogródkami),
- zespoły zabudowy koszarowej (XVIII-XX w.) reprezentujące trzy okresy funkcjonowania garnizonu wojskowego w Brzegu;
- park miejski z początku XX wieku będący świetnie zachowanym przykładem stylistyki „kaligraficznej” typowej dla schyłku epoki nowożytnej;

- zespół budowli – dawnych młynów, jazów, śluz, przekopów młyńskich, kanałów żeglownych, nabrzeży itp. – współtworzących zabudowę i infrastrukturę brzeskiego stopnia wodnego (XVI-XX w.).

Do listy obejmującej wspomniane wyżej wyróżniki krajobrazowe, dopisać należy obiekty mniej spektakularne, choć cenne z uwagi na wartość historyczną bądź artystyczną: budowle użyteczności publicznej, mieszkalne, przemysłowe (z ich wystrojem architektonicznym), relikty budowli, tzw. małą architekturę, miejsca dokumentujące dawną topografię miasta, tradycje związane z dziejami Brzegu i kulturą jego mieszkańców. Elementy te współtworzą krajobraz antropogeniczny harmonijnie powiązany ze strukturami krajobrazu przyrodniczego, zwłaszcza z korytarzem ekologicznym tworzonym przez koryto, nabrzeża i tereny zalewowe rzeki Odry. Ilość i jakość materialnych i niematerialnych komponentów krajobrazu w pełni uzasadnia plan ustanowienia przez władze samorządowe na terenie miasta tzw. parku kulturowego, czyli – zgodnie z *Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z 23 lipca 2003 roku – objęcie najcenniejszych kulturowo obszarów jedną z prawnych form ochrony dziedzictwa kulturowego, stosowaną *w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej*¹.

Dla ucytelnienia treści niniejszego opracowania projektowany park kulturowy w Brzegu będzie pisany od wielkich liter: Park Kulturowy (w skrócie: PK).

¹ **Ustawa OZOZ**, Art. 16, p. 1

1.2. Cele, zakres i metoda opracowania

1.2.1. Zakres i metoda opracowania w świetle eksperckiej instrukcji z 2005 roku

Polskie akty prawne oprócz przytoczonego wyżej lapidarnego zapisu o „wyróżniających się krajobrazowo terenach z zabytkami” nie określają merytorycznych i metodologicznych przesłanek mogących służyć za podstawę utworzenia parku kulturowego i procedur z tym związanych. Jedynym oficjalnym dokumentem poruszającym te kwestie jest opracowanie pt. *Zasady tworzenia parku Kulturowego, zarządzania nim oraz sporządzania planu jego ochrony* z 2005 r. (autorstwa Aleksandra Böhma i zespołu naukowców z Instytutu Architektury Krajobrazu Politechniki Krakowskiej), będące „materiałem pomocniczym”, ekspercką propozycją sposobu postępowania przy wdrażaniu inicjatywy ustanowienia parku kulturowego.

Opracowanie to składa się z wprowadzenia, trzech części i aneksu:

Wprowadzenie – czym jest i czym powinien być plan ochrony parku kulturowego?

Cz. I. Zagadnienia związane z procedurą tworzenia parku kulturowego

Cz. II. Zagadnienia związane z opracowaniem i wdrażaniem planu ochrony parku kulturowego

Cz. III Zagadnienia związane z zarządzaniem i funkcjonowaniem parku kulturowego
Podstawa prawna i dokumenty wyjściowe

W części I. jak też w części II. autorzy więcej uwagi poświęcili procedurom związanym z utworzeniem i funkcjonowaniem parku kulturowego niż zawartości opracowań tworzonych na potrzeby jego ustanowienia; ujawnia to najlepiej lista zagadnień poruszanych w instrukcji:

Cz. I. Zagadnienia związane z procedurą tworzenia parku kulturowego

1. *Przedmiot ochrony – cel utworzenia parku kulturowego*
 - 1.1. *Identyfikacja reprezentatywnych i charakterystycznych cech krajobrazu kulturowego*
 - 1.2. *Krajobraz kulturowy na tle uwarunkowań przyrodniczych i przestrzennych*
 - 1.3. *Uwarunkowania przyrodnicze i przestrzenne*
 - 1.4. *Identyfikacja zainteresowanych utworzeniem parku kulturowego grup społecznych i wstępne konsultacje*
 - 1.5. *Analiza szans i zagrożeń (SWOT) w przypadku utworzenia i nie utworzenia parku kulturowego*
2. *Studium korzyści płynących z utworzenia parku kulturowego i społeczne koszty jego funkcjonowania*
 - 2.1. *Deklaracja społecznej woli – intencji utworzenia parku*
 - 2.2. *Zdefiniowanie celu i zasad ochrony obszaru planowanego do objęcia ochroną*
 - 2.3. *Wstępne określenie granic i struktury przestrzennej parku*
 - 2.4. *Uzasadnienie podjętej „interwencji przestrzennej i społecznej” na rzecz utworzenia parku*
 - 2.5. *Wykorzystanie formuły warsztatów dla promocji idei utworzenia parku i jej dopracowania*
 - 2.6. *Opracowanie projektu uchwały o utworzeniu parku*
 - 2.7. *Konsultacje społeczne, konsultacje z Radą Gminy i Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków*

2.8. *Uchwała o utworzeniu parku kulturowego*

Cz. II. Zagadnienia związane z opracowaniem i wdrażaniem planu ochrony parku kulturowego

1. *Struktura postępowania przy opracowywaniu projektu planu ochrony parku kulturowego*
 - 1.1. *Prace wstępne*
 - 1.2. *Powołanie grupy sterującej procesem opracowywania planu*
 - 1.3. *Wyłonienie zespołu autorskiego planu ochrony parku*
2. *Analiza i studia dla waloryzacji krajobrazowej i kulturowo-przyrodniczej obszaru opracowania*
 - 2.1. *Opis, historia i rozwój miejsca*
 - 2.2. *Walory kulturowe, krajobrazowe i przyrodnicze terenów postulowanego parku kulturowego (obiekty, zespoły obiektów, obszary, powiązania strukturalne, widokowe, znaczenie lokalne, regionalne, ponadregionalne)*
 - 2.3. *Uwarunkowania przestrzenne, analiza stanu zagospodarowania terenu – miejsca i stan składowych jego krajobrazu*
 - 2.4. *Obowiązujące ustalenia planistyczne (przyjęte w planie wojewódzkim, studiach uwarunkowań i planach miejscowych gmin)*
 - 2.5. *Uwarunkowania własnościowe*
 - 2.6. *Uwarunkowania formalno-prawne*
3. *Tryb opracowania planu ochrony parku*
 - 3.1. *Opracowanie projektu planu z wyodrębnieniem faz: diagnozy, prognozy i ustaleń planu*
 - 3.2. *3.2. Polityka postępowania (wzmocnienie ochrony obszaru i jego znaczenia, zarządzanie – zrównoważone użytkowanie i wykorzystanie)*
4. *Opracowanie wytycznych dla aktualizacji studium uwarunkowań i dla miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego*
 - 4.1. *Opracowanie założeń do aktualizacji studium, opracowanie założeń do miejscowego planu lub jego zmiany*
 - 4.2. *Uzgodnienie zakresu proponowanych ustaleń z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, władzami samorządowymi i konsultacja z zainteresowanymi grupami społecznymi i instytucjami*
5. *Uchwalenie planu przez radę Gminy i jego publikacja planu ochrony*
 - 5.1. *Konsultacja projektu planu ochrony z Komisjami Rady Gminy i Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków*
 - 5.2. *Podjęcie uchwały Rady Gminy o przyjęciu planu ochrony parku*
 - 5.3. *Publikacja planu*

Przypuszczalnie autorzy byli świadomi znacznego zróżnicowania przyszłych parków kulturowych – wynikającego z różnej wielkości obszaru i odmienności uwarunkowań (przestrzennych, historycznych, społecznych) – toteż zalecenia ekspertów dotyczące merytorycznej zawartości opracowań studialnych, które powinny stanowić podstawę wyznaczenia granic parku i formułowania planu ochrony, są lapidarne i ogólnikowe. Wydaje się, że badacze przewidywali też potencjalne trudności związane z logistycznymi i finansowymi możliwościami gmin, gdyż przemilczeli kwestię standardów badań krajobrazowych. Dość przytoczyć wskazówkę zawartą w części I., rozdz. 1.1. nt. „Identyfikacji reprezentatywnych i charakterystycznych cech krajobrazu kulturowego”, gdzie jest mowa o zaledwie „kilkustronicowej” objętości dokumentu: *Ten etap jest podstawowym momentem dla rozpoczęcia procesu utworzenia parku kulturowego. Z inicjatywy, społecznej, samorządowej, urzędowej, eksperckiej lub innej instytucji – powinien zostać opracowany syntetyczny dokument – „wniosek” na przykład kilkustronicowy opis [sic!] charakteryzujący*

miejsce i obiekty kulturowe, zabytkowe, historyczne i regionalne na terenie proponowanego parku z [podaniem cech, które wyróżniają je na tle lokalnym, regionalnym czy ponadregionalnym.

Także rozwinięcie instrukcji zawarte w części II, rozdz. 2. pt. *Analiza i studia dla waloryzacji krajobrazowej i kulturowo-przyrodniczej obszaru opracowania* zawiera mocno lapidarny spis zawartości, w którym uwzględnione zostały następujące elementy:

- tradycyjnie rozumiany rys historyczny (*Opis, historia i rozwój miejsca*)² oraz katalog rozmaitych „walorów kulturowych, krajobrazowych i przyrodniczych” obejmujących obiekty, zespoły obiektów, obszary, powiązania strukturalne, widokowe, znaczenie lokalne, regionalne, ponadregionalne, ewentualnie także spis obiektów stanowiących „tło przyrodnicze, takich jak parki narodowe, krajobrazowe, rezerваты przyrody, obszary chronionego krajobrazu itd.”³;
- uwarunkowania przestrzenne z „analizą stanu zagospodarowania terenu – miejsca i stanu składowych jego krajobrazu”, w tym rejestr obejmujący istniejący układ komunikacyjny, przebieg szlaków turystycznych, tereny objęte MPZP, tereny objęte decyzjami o zmianie użytkowania gruntów rolnych lub leśnych, tereny ważniejszych inwestycji (w toku bądź objętych pozwoleniem na budowę) i tereny faktycznie użytkowane rolniczo⁴;
- obowiązujące ustalenia planistyczne (przyjęte w planie wojewódzkim, studiach uwarunkowań i planach miejscowych) w celu określenia relacji obszaru tj. delimitacji i strefowania konserwatorskiego w planie ochrony parku w stosunku do zasad i kierunków polityki przestrzennej zawartej w *Studium uwarunkowań* lub w ustaleniach miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego – mające postać „syntetycznego zestawienia różnic w ustaleniach ww. dokumentów ze szczególnym uwzględnieniem ewentualnych sprzeczności i wzajemnych wykluczeń”⁵;
- uwarunkowania własnościowe, czyli analiza ewidencji gruntów i własności oraz sposobów użytkowania terenu na obszarze parku, traktowana jako ułatwienie w definiowaniu potencjalnych konfliktów i zagrożeń⁶;
- uwarunkowania formalno-prawne, sprowadzone do formy ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego – obowiązujących lub przewidzianych w dokumentach planistycznych⁷.

Konsekwencją przeprowadzonych „analiz i studiów” ma być „projekt ochrony parku kulturowego”, o którym mówi rozdz. 3. w II części instrukcji. Autorzy podpowiadają schemat opracowania, który można uznać za propozycje układu treści obejmujących studia, analizy i projekt:

3. Tryb opracowania projektu ochrony parku kulturowego

3.1. *Opracowanie projektu planu z wyodrębnieniem faz” diagnozy, prognozy i ustaleń planu*

Proponuje się, aby w ogólnym układzie dokumentacja planu ochrony parku kulturowego nawiązywała do poniżej zamieszczonego schematu jej układu

FAZA I – DIAGNOZA

1. **IDENTYFIKACJA** reprezentatywnych cech zachowanego krajobrazu kulturowego - czyli powodów, dla których chcemy obszar chronić
2. **REJESTRACJA** zasobu krajobrazu i procesów w nim zachodzących
3. **WALORYZACJA** cech i procesów krajobrazu i w krajobrazie

² ZTPK 2005, cz. II, rozdz. 2.1.

³ ZTPK 2005, cz. II, rozdz. 2.2.

⁴ ZTPK 2005, cz. II, rozdz. 2.3.

⁵ ZTPK 2005, cz. II, rozdz. 2.4.

⁶ ZTPK 2005, cz. II, rozdz. 2.5.

⁷ ZTPK 2005, cz. II, rozdz. 2.6.

FAZA II – PROGNOZA

1. *ANALIZA szans, konfliktów i zagrożeń*
2. *ANALIZA pierwotnej, wtórnej i przyszłej postaci krajobrazu*
 - * *przewidywanej – jeśli park nie zostanie utworzony*
 - * *pożądaney – możliwa wersja wydarzeń jeśli park powstanie*
3. *STRELOWANIE ochronne przedmiotowego obszaru*

FAZA III – USTALENIA I WYTYCZNE

1. *GRANICE – wyznaczenie lub korekta*
2. *KIERUNKI I ZAKRESY DZIAŁAŃ w strefach*
3. *SPOSOBY rozwiązywania konfliktów i ograniczania zagrożeń*
4. *WYTYCZNE do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego*

Należy zwrócić uwagę na fakt, iż w przyjętym etapowaniu prac granice parku kulturowego ustalane są dopiero w fazie III – a więc po całym procesie analiz terenu związanych z „diagnozą” i „prognozą”. Przy takiej metodzie postępowania wyznaczenie terenu opracowania – a więc w istocie delimitacja obszaru przyszłego parku – jawi się, jako owoc eksperckiej bądź decydenckiej „samowiedzy” posiadanej już u progu prac studialnych, a nie jako wynik ustaleń i rozstrzygnięć dokonywanych w procesie analiz.

Ta niekonsekwencja obecna w instrukcji, jak również pewne nielogiczności (np. nie rozróżnianie, a w konsekwencji przemieszanie walorów kulturowych i krajobrazowych, o których mówi cz. II, rozdz. 2.1.) oraz niedomówienia (brak klarownego zdefiniowania, co autorzy rozumieją pod pojęciem „analiza”) sprawiają, że trudno opisany dokument akceptować bez zastrzeżeń i respektować, jako obowiązujący wzorzec postępowania. Zasadne jest skorygowanie zaproponowanego schematu w taki sposób, aby

- nie stracić z pola widzenia aspektów środowiska, o których mówią autorzy instrukcji, ale jednocześnie,
- zmodyfikować zakres opracowania, zastępując sztapowe sposoby ujmowania treści (np. „opis, historię i rozwój miejsca”) przekazem bardziej syntetycznym (dane podstawowe nt. obszaru opracowania, charakterystyka źródeł i opracowań; tabelaryczne kalendarium przemian), zogniskowanym na materialnych i niematerialnych składnikach krajobrazu,
- wyznaczyć granice parku kulturowego w oparciu o racjonalne, zobjektywizowane metody,
- przekomponować układ treści dla uzyskania logicznej narracji – prowadzącej od etapu studiów poprzez analizy (w ujęciu zdefiniowanym niżej) do zaleceń o charakterze projektowym.

1.2.2. Przyjęte cele, metoda, zakres i struktura opracowania

Badacze zajmujący się naukowo analizą krajobrazu (w tym również krajobrazu kulturowego) wypracowali w ostatnim półwieczu szereg metodologicznych podejść. Różnice między nimi wynikają z przyjętego paradygmatu naukowego tj. poglądu na cel i zakres badań naukowych, który determinuje nastawienie badacza, rozległość obszaru badań, stosowane narzędzia badawcze⁸. Żadna z metod badawczych, które wywiedziono z owych założeń metodologicznych nie ma charakteru uniwersalnego, jednak wszystkie dają się przypisać do jednego z modeli rozumowania – dedukcyjnego (od szczegółu do ogółu) bądź indukcyjnego (od ogółu do szczegółu) – i właśnie sposób rozumowania należy uznać za podstawowe kryterium wartościowania metod. Jeśli za pożądaną cechę „rozumności” metody uznamy dążność do porządkowania danych w klarownej, hierarchicznej, przyczynowo-skutkowej kolejności, dostrzeganie złożoności zjawisk zachodzących w krajobrazie, możliwość zastosowania metody w różnych skalach (zespołu architektonicznego, urbanistycznego lub większego obszaru) to za najbardziej przydatną w badaniach nad krajobrazem kulturowym należy uznać „metodę jednostek i wewnątrz architektoniczno-krajobrazowych” (JARK-WAK) opracowaną przez Janusza Bogdanowskiego na bazie rozumowanie dedukcyjnego⁹. Wprawdzie aplikowanie jej w postaci „kanonicznej” jest kłopotliwe, wymusza bowiem nadmierną drobiazgowość i skomplikowany sposób zapisu, jednak na uznanie zasługują metodologiczne zasady leżące u jej podstaw:

- podzielenie procesu analizy na trzy fazy (zasób, waloryzacja, wytyczne),
- opieranie waloryzacji na zobiektywizowanych kryteriach oceny, dostosowanych do typu środowiska (krajobraz kulturowy, naturalny, naturalno-kulturowy).

Autorzy niniejszego opracowania dostrzegając pozytywne i negatywne strony metody JARK-WAK, kierując się zarazem „naturalnym” porządkiem ludzkiego rozumowania (postrzeganie – interpretacja – wnioskowanie) uwzględnionym też przez J. Bogdanowskiego, wypracowali metodę pokrewną, z powodzeniem stosowaną w opracowaniach studialnych dotyczących krajobrazu rozpatrywanego w różnej skali (otoczenia budowli, zespołu zabudowy, zespołu urbanistycznego, obszaru sołectwa / miasta, obszaru gminy)¹⁰. Formułując cele, metodę i zakres pracy przyjęto następujące **metodologiczne postulaty i standardy**:

1. rozpatrywanie krajobrazu kulturowego pod kątem struktur (zbiorów elementów wraz z powiązaniem zachodzącymi między nimi), zarówno pochodzenia antropogenicznego jak też przyrodniczego, w oparciu o współczesny paradygmat badań historycznych;
2. rozpatrywanie krajobrazu w granicach obszaru (struktury obszarowej) stanowiącego jednostkę osadniczą bądź administracyjną (np. parcelę, osiedle, sołectwo / miasto, gminę) albo jednostkę przyrodniczą;
3. czytelny podział postępowania badawczo-projektowego na trzy fazy:
 - studia i inwentaryzacje,
 - analizy,
 - projekt;
4. prowadzenie studiów i analiz krajobrazu w czterech aspektach:
 - układ funkcjonalno-przestrzenny,
 - środowisko przyrodnicze,
 - środowisko kulturowe,
 - układ kompozycyjno-krajobrazowy;

⁸ Zob.: b.a., *Metodologia*, szsk.sggw.pl/?Metodologia (dostęp: 12.03.2016)

⁹ Bogdanowski 1994; Bogdanowski 1998.

¹⁰ Np. opracowania autorów dla: sołectwa Pokój (Kwaśniewski, Dworniczak 2015a), wsi Karłowice (Dworniczak, Kwaśniewski 2014), zespołu pałacowo-parkowego w Żelaźnie (Kwaśniewski, Dworniczak 2015b).

5. dostosowywanie zakresu opracowania do jego charakteru i celów oraz do skali i złożoności analizowanego obszaru (np. w przypadku prac o charakterze syntetycznym, realizujących cele praktyczne, dotyczących obszaru o złożonej genezie i strukturze funkcjonalno-przestrzennej – redukcja objętości treści studialno-inwentaryzacyjnej do zwężonych charakterystyk, wykazów, odsyłaczy, aneksów zawierających wybór materiałów);
6. prowadzenie analizy poszczególnych aspektów środowiska w trzech następujących etapach (które mają odzwierciedlenie w trzech odrębnych podrozdziałach opracowania bądź w kolumnach tabeli):
 - zasób (etap gromadzenia danych),
 - waloryzację (etap interpretacji danych, oceny zjawisk itp.),
 - wnioski (etapu formułowania wniosków w oparciu o pozyskane dane i dokonane oceny);
7. integralne łączenie prac kameralnych (tj. studiów i analiz prowadzonych w zaciszu gabinetu, biura, pracowni) i terenowych (tj. pozyskiwania danych w archiwach i bibliotekach oferujących zbiory niezdygitalizowane oraz w obszarze opracowania; weryfikacji ustaleń w terenie itd.).

Definiując istotę studiów i analiz krajobrazu kulturowego można twierdzić, że ich treścią jest:

- identyfikacja antropogenicznych struktur i elementów krajobrazu (materialnych i niematerialnych) z ustaleniem ich genezy, funkcji (użytkowej i semantycznej), kontekstów, procesu przemian (z uwzględnieniem współczesnej optyki badawczej historii i historii sztuki);
- ocena wartości oparta na racjonalnych kryteriach, uwzględniająca zarówno współczesny sposób postrzegania zjawisk (walory estetyczne, artystyczne, historyczne, użytkowe), jak też punkt widzenia ludzi minionej epoki (np. w ocenie obiektów bądź obszarów mających w obecnym odbiorze społecznym wartość poślednią, ale stanowiących w przeszłości wyróżniki krajobrazowe: akcenty przestrzenne bądź funkcjonalne);
- formułowanie wniosków nt. konieczności, możliwości, ewentualności działań związanych z ochroną i adaptacją struktur i elementów krajobrazu, adekwatnie do ich wartości, z dążeniem do optymalnego zachowania autentycznej materii zabytkowej.

Celem głównym niniejszego opracowania jest:

- określenie obszaru przyszłego parku kulturowego w Brzegu,
- wskazanie sposobu ochrony krajobrazu kulturowego na tym terenie.

Cele szczegółowe, związane z realizacją celu głównego, to:

- zgromadzenie danych niezbędnych do określenia „reprezentatywnych i charakterystycznych cech krajobrazu kulturowego” – rozumianych nie tylko jako materialne wyznaczniki (cechy służące wydzieleniu typu krajobrazu) i wyróżniki (cechy fizyczne, typy, status obiektów)¹¹, ale także jako jego niematerialne składniki (tradycje związane z historycznymi procesami, funkcjami miasta, wydarzeniami, grupami społecznymi, osobistościami);
- wyznaczenie obszaru przyszłego parku kulturowego w oparciu o uproszczoną metodę JARK-WAK, przeprowadzoną w skali całego miasta, z wykorzystaniem danych nt. przemian funkcjonalno-przestrzennych miasta i wyróżników krajobrazowych;
- gromadzenie danych nt. zasobów środowiska – w zakresie zaordynowanym przez instrukcję z 2005 r., ale w ujęciu zmodyfikowanym; przeprowadzenie analiz w zakresie niezbędnym do formułowania zaleceń nt. ochrony krajobrazu w ramach przyszłego parku kulturowego;
- sformułowanie zaleceń nt. ochrony krajobrazu kulturowego w ramach planowanego parku kulturowego.

Konsekwencją przyjętych celów jest następująca struktura i zakres opracowania

¹¹ Definicje wyznaczników i wyróżników krajobrazu przyjęto za: **Nita 2015**.

(tabela poniżej)

Tabela 1. Zakres opracowania

Rozdział	Etap opracowania	Tematyka i zakres etapu opracowania
2.	Identyfikacja reprezentatywnych i charakterystycznych cech krajobrazu kulturowego	
2.1.	Charakterystyka podstawowych źródeł i opracowań dotyczących krajobrazu kulturowego miasta	- omówienie wybranych typów źródeł i wybranych opracowań pod kątem ich przydatności w badaniach nad przemianami funkcjonalno-przestrzennymi Brzegu i wyróżnikami krajobrazowymi (elementami i strukturami manifestującymi się w topografii miasta, zachowanymi do dziś lub znanymi tylko z przekazów źródłowych). Kwerenda źródeł ograniczona do wybranych przekazów kartograficznych z XVII-XX w., reprezentatywnych przekazów ikonograficznych z XVI-XX w., danych nt. reliktyw krajobrazowych pozyskanych w oparciu o Numeryczny Model Terenu (dostępny w serwisie internetowym Geoportal). Kwerenda opracowań objęła publikacje oraz wybrane prace niepublikowane (odnoszące się do urbanistyki miasta, a nie do architektury poszczególnych budowli)
2.2.	Charakterystyka uwarunkowań rozwoju przestrzennego miasta oraz funkcji miastotwórczych Brzegu, jako wyznaczników krajobrazowych	Odczytanie – w oparciu o źródła i opracowania – funkcji, które pełnił Brzeg na przestrzeni stuleci, zdeterminowanych przez geopolityczne położenie miasta, manifestujących pod postacią wyróżników krajobrazowych (typów obiektów współtworzących topografię miasta); zwięzła charakterystyka tych wyznaczników.
2.3.	Charakterystyka przemian układu funkcjonalno-przestrzennego i wyróżników krajobrazowych miasta	- Odnotowanie w sposób zwięzły, w tabeli, w układzie chronologicznym przemian zachodzących w układzie funkcjonalno-przestrzennym miasta i genezy obiektów wyróżniających się topografią miasta (stanowiących wyróżniki krajobrazu). - przedstawienie danych na planie.
2.4.	Charakterystyka struktur krajobrazu kulturowego	Wydzielenie jednostek architektoniczno-krajobrazowych za pomocą metody JARK-WAK (zmodyfikowanej), przeprowadzenie uproszczonej analizy na ustalenie granic przyszłego parku kulturowego.
2.5.	Warianty delimitacji obszaru planowanego parku kulturowego	Wskazanie zespołu jednostek architektoniczno-krajobrazowych (w ujęciu wariantowym), które z uwagi na swoje walory powinny stanowić obszar planowanego parku kulturowego.

Rozdział	Etap opracowania	Tematyka i zakres etapu opracowania
3.	Charakterystyka struktur i elementów środowiska na obszarze planowanego parku kulturowego	
3.1.	Materialne i niematerialne zasoby krajobrazu kulturowego (w granicach planowanego PK)	Opracowanie spisu obiektów zabytkowych - wpisanych do rejestru zabytków, - wpisanych do gminnej / wojewódzkiej ewidencji zabytków, - wybranych obiektów kulturowych o charakterze niematerialnym (związanych z tradycją miejsca), nieobjętych prawną ochroną
3.2.	Zasoby środowiska przyrodniczego	- wskazanie najistotniejszych uwarunkowań środowiska przyrodniczego
3.3.	Zasoby układu funkcjonalno-przestrzennego	- wskazanie najistotniejszych uwarunkowań zapisanych w dokumentach planistycznych
3.4.	Zasoby układu kompozycyjno-krajobrazowego	- wskazanie najistotniejszych uwarunkowań układu kompozycyjno-krajobrazowego
4.	Ustalenia dla projektowanego Parku Kulturowego	
4.1.	Propozycje nazwy Parku Kulturowego	- cztery warianty proponowanych nazw dla PK z argumentami za i przeciw
4.2.	Cele i zasady ochrony krajobrazu kulturowego	- cele i zasady ochrony krajobrazu zapisane w uchwale o utworzeniu PK
4.3.	Uzasadnienie utworzenia Parku Kulturowego	- argumenty merytoryczne stanowiące uzasadnienie dla uchwały o utworzeniu PK
4.4.	Analiza SWOT	- mocne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia realizacji związane z utworzeniem PK

Zgodnie z umową zawartą ze Zleceniodawcą w zakresie niniejszego opracowania nie znalazł się plan ochrony parku kulturowego, jednak zawiera ono większość treści, o których mówi instrukcja z 2005 r. określając podstawy do formułowania planu ochrony.

Prezentowane opracowanie zostało oparte na sprawdzonych metodach i narzędziach badawczych (kwerendy zbiorów archiwów i bibliotek tradycyjnych i cyfrowych; analizy porównawcze; ogląd i dokumentacja fotograficzna w terenie), z zastosowaniem współczesnych źródeł (m.in. danych z serwisów internetowych *Geoportal* i *Opolskie w Internecie*, w tym Numerycznego Model Terenu).

1.2.3. Metoda delimitacji i oceny jednostek architektoniczno-krajobrazowych

1.2.3.1. Przyjęte założenia dla delimitacji jednostek

Na potrzeby określenia proponowanych granic Parku Kulturowego w Brzegu, przyjęto metodę delimitacji jednostek architektoniczno-krajobrazowych (JARK) autorstwa Janusza Bogdanowskiego¹². Jej przydatność wynika z faktu, iż:

- ujmuje krajobraz w sposób całościowy uwzględniając komponenty związane z ukształtowaniem, pokryciem i historią terenu;
- rozpatruje komponenty krajobrazu antropogenicznego w ujęciu stosowanym w naukach historycznych (np. historii sztuki, historii architektury i urbanistyki) – pod kątem metryki, genezy, funkcji obiektów i obszarów.

Jak już wcześniej wspomniano, zasadne jest stosowanie uproszczonej metody JARK w przypadkach, gdy nadmierna drobiazgowość i szczegółowość treści i ich zapisu przesłania istotę badanego problemu i generuje niepotrzebną obfitość danych.

Metoda Bogdanowskiego zakłada możliwość wyznaczenia jednostek przestrzennych jednolitych pod względem fizjonomycznym w różnych skalach: jednostek architektoniczno-krajobrazowych (JARK), zespołów wewnątrz architektoniczno-krajobrazowych (ZWAK) lub wewnątrz architektoniczno-krajobrazowe (WAK). Z uwagi na cele niniejszego opracowania, przedmiotem badań są tylko jednostki architektoniczno-krajobrazowe. Przyjęto również nieco inne nazewnictwo dla poszczególnych podziałów, modyfikując nazwy jednostek przestrzennych proponowanych przez autora metody oraz sposób ich oznaczania (tabela poniżej).

Tabela 2. Przyjęta terminologia i oznaczenia dla jednostek krajobrazowych

Terminologia i kod oznaczeń zastosowany przez Janusza Bogdanowskiego	Terminologia i kod oznaczeń przyjęte przez autorów niniejszego opracowania
jednostki ukształtowania terenu (A, B, C, ...)	jednostki przyrodnicze (1, 2, 3, ...)
jednostki pokrycia terenu (I, II, III,)	jednostki współczesnego użytkowania terenu (jednostki funkcjonalne) (a, b, c, ...)
jednostki historyczne (a, b, c, ...)	jednostki kulturowe (A, B, C, ...)

Przyjęta w niniejszym opracowaniu delimitacja obejmuje (jak u J. Bogdanowskiego) cztery etapy:

1. Wyznaczenie jednostek przyrodniczych.
2. Wyznaczenie jednostek kulturowych.
3. Wyznaczenie jednostek współczesnego użytkowania terenu (funkcjonalnych).
4. Wyznaczenie jednostek architektoniczno-krajobrazowych jako obszarów wynikowych z trzech poprzednich podziałów.

1.2.3.2. Materiały wyjściowe dla delimitacji jednostek

Materiały wyjściowe dla delimitacji jednostek przyrodniczych:

- ortofotomapy, dane topograficzne, katastralne i adresowe: System Informacji Przestrzennej Gminy Brzeg (<http://brzeg.pl/system-informacji-przestrzennej-gminy-brzeg/>), Portal Opolskie w Internecie (<http://maps.opolskie.pl>) oraz Geoportal 2 (geoportal.gov.pl);
- mapa hipsometryczna (raster udostępniony na portalu *Opolskie w Internecie*;

¹² Bogdanowski 1994, Bogdanowski 1998.

maps.opolskie.pl)

- numeryczny model terenu udostępniony na portalach: Opolskie w Internecie (<http://maps.opolskie.pl/>) oraz Geoportal 2 (geoportal.gov.pl);
- bazy danych nt. form ochrony przyrody: Portal mapowy Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska: GeoSerwis (<http://geoserwis.gdos.gov.pl/mapy/>);
- Mapy zagrożenia powodziowego w skali 1:10 000 – arkusze: Brzeg M-33-47-B-b-4, M-33-47-B-d-2, M-33-48-A-c-3; wydanie 2013 r. (dostępne na stronie <http://mapy.isok.gov.pl/imap>)
- mapa hydrograficzna Polski Krajowego Zarządu Gospodarki Wodnej: (<http://mapa.kzgw.gov.pl/>)
- mapa roślinności potencjalnej Polski (J.M. Matuszkiewicz 2008) www.igipz.pan.pl/Roslinnosc-potencjalna-zgik.html,
- *Atlas obszarów zalewowych Odry* (atlas.odra.pl)
- Atlas Śląska Dolnego i Opolskiego (red.) W. Pawlak, 2008
- na temat pomników przyrody: <http://brzeg.pl/ekologia/pomniki-przyrody/> oraz <http://pkulczycki.wodip.opole.pl/pomniki/index.html> (dostęp: 1.08.2016)

Materiały wyjściowe dla delimitacji jednostek kulturowych:

- mapy historyczne z XVII-XX w. (scharakteryzowane w rozdz. 2.1.),
- przekazy pisane nt. dawnej topografii miasta zawarte w publikacjach (jw.) – służące do interpretacji treści przedstawianych na mapach;
- mapa katastralna (raster udostępniony na portalu *Opolskie w Internecie*; maps.opolskie.pl).
- bazy danych nt. form ochrony zasobów kulturowych: portal Narodowego Instytutu Dziedzictwa (<http://geoportal.nid.pl/nid/>);
- Narodowe Archiwum Cyfrowe (www.nac.gov.pl);
- historyczna ikonografia zamieszczana na portalach internetowych: Dolny Śląsk na fotografii, (<http://dolny-slask.org.pl>) oraz Fotopolska (<http://fotopolska.eu>);

Materiały wyjściowe dla delimitacji jednostek użytkowania terenu:

- ortofotomapa (raster udostępniony na portalu *Opolskie w Internecie*; maps.opolskie.pl),
- mapa katastralna (raster udostępniony na portalu *Opolskie w Internecie*; maps.opolskie.pl).
- rysunek Miejscowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego.
- materiały z wizji lokalnych;

W oparciu o mapy wyznaczono granice obszarów o różnych funkcjach traktując pojedyncze, relatywnie niewielkie parcele o funkcjach usługowych bądź produkcyjnych, jako składnik większych obszarów mieszkaniowych bądź przemysłowych; w granicach wydzielonych obszarów znalazły się też działki ulic.

1.2.3.3. Metoda delimitacji jednostek architektoniczno-krajobrazowych

W ujęciu J. Bogdanowskiego obszar JARK ustala się poprzez nałożenie na siebie podziałów częściowych, wydzielenie części wspólnych, wydzielenie jednostek będących owymi „częściami wspólnymi” bądź efektem ich scalenia. W niniejszym opracowaniu przyjęto następującą procedurę”:

- nałożenie na siebie granic jednostek przyrodniczych, kulturowych i funkcjonalnych dla wyodrębnienia części wspólnych;
- wydzielenie większych całości (będących zbiorem wspomnianych części wspólnych) w oparciu o przesłanki historyczne bądź wynikające ze stanu obecnego (współczesnego sposobu użytkowania terenu, istnienia powiązań funkcjonalnych, przebiegu barier komunikacyjnych itd.) – ustanowienie tych całości „jednostkami architektoniczno-krajobrazowymi”;

- uwzględnienie podziałów kulturowych i przyrodniczych, jako wewnętrznych podziałów zachodzących w ramach jednostki;

Takie podejście pozwala uniknąć nadmiernej ilości jednostek, zredukowanie ich liczebności do pożądanego optimum – wynikającego z celów i charakteru opracowania.

Przy wydzieleniu jednostek przyjęto ponadto, że:

- rozpoznanie struktur krajobrazu i ich odwzorowanie jest przeprowadzone na mapie w skali 1:5000;
- granice jednostek historycznych i funkcjonalnych (w miarę możliwości także przyrodniczych) prowadzone są wzdłuż granic katastralnych lub innych elementów możliwych do zidentyfikowania w terenie (np. miedza lub rów);
- wskazując jednostki architektoniczno-krajobrazowe za priorytetowe uznano podziały kulturowe – te będą uznane za istotniejsze w przypadku konieczności agregowania JARK.

1.2.3.4. Metoda oceny JARK

Przeprowadzona ocena jednostek architektoniczno-krajobrazowych ma na celu wyodrębnienie jednostek cechujących się największymi walorami kulturowymi i zaproponowanie na tej podstawie wariantów granic parku kulturowego oraz stref parku kulturowego. Z uwagi na tak postawiony cel za główne kryterium oceny przyjęto aspekty kulturowe takie jak:

- metryka zagospodarowania obszaru,
- stan zachowania pierwotnej struktury przestrzennej jednostki (podziały katastralne, sieć drożna),
- stan zachowania zabudowy i małej architektury sprzed 1945 roku,
- obecność ważnych dominant i akcentów urbanistycznych,
- nawiązanie w późniejszym zagospodarowaniu jednostki do zastanego kontekstu urbanistycznego lub starszych zasobów – realizowanie zasady dobrej kontynuacji).

Wykaz jednostek oraz ich charakterystyki i oceny zaprezentowano w rozdziale 2.4.

2. Studia dotyczące zasobów kulturowych miasta Brzeg

2.1. Charakterystyka podstawowych źródeł i opracowań dotyczących krajobrazu kulturowego miasta

2.1.1. Wybrane przekazy kartograficzne dokumentujące krajobraz miasta do 1945

Dokumentacja kartograficzna i graficzna krajobrazu Brzegu i strefy podmiejskiej sprzed połowy XIX w. obejmuje setki przekazów – map, wedy, panoram – przechowywanych w zbiorach archiwów i bibliotek polskich i zagranicznych; dokumentacja z okresu lat ok. 1850-1945 to tysiące fotografii (w tym kart pocztowych), planów miast, map topograficznych, dokumentacji budowlanych dostępnych w zbiorach archiwalnych, publikacjach, internetowych bazach danych. Odnotować trzeba następujące kolekcje (będące przedmiotem kwerend w ramach niniejszego opracowania):

- Archiwum Państwowe we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej (plany miasta, mapy terenów nadrzecznych, mapy topograficzne *Messtischblatt*), Zarząd Regulacji Rzeki Odry (mapy topograficzno-majątkowe z 2. połowy XVIII w., mapy regulacyjne koryta rzeczne od 1791/92 do XX w., mapy i plany związane z budowlami hydrotechnicznymi z w. połowy XIX i 1. połowy XX w.).

- Biblioteka Uniwersyteku Wrocławskiego, Oddział Zbiorów Kartograficznych (m.in. plan miasta w 1. ćwierci XVII w.; mapy przeglądowe z XVIII-XIX w.; mapy *Messtischblatt*), Oddział Rękopisów (manuskrypt Friedricha Bernarda Wernera z planami widokowymi i panoramami Brzegu), Oddział Zbiorów Graficznych (m.in. grafiki z XIX w.; pocztówki).

- Herder-Institut w Marburgu, zespoły akt: *NBA, Haselbach, Hansa-Luftbild, Senkrechtluftaufnahmen* (grafiki z XIX w., plany miasta z XIX-XX w., zdjęcia lotnicze, ortofotomapa);

- Staatsbibliothek Berlin (m.in. mapa wojskowa Wredego z połowy XVIII w. i mapy *Ur-Messtischblatt* z lat 20. XIX w.).

- Technische Universität Berlin - Architekturmuseum (rysunki projektowe kilku prominentnych budowli z terenu Brzegu).

- Portal internetowy: dolny-slask.org.pl (skany map, grafik, pocztówek sprzed 1945 i fotografii współczesnych).

- Portal internetowy fotopolska.eu (jw.).

- zbiory bibliotek cyfrowych dostępne m.in. przez portal internetowy Europeana (dostęp do zdigitalizowanych planów, grafik, fotografii w archiwach i bibliotekach Polski, Niemiec, Szwecji, Francji).

Najobszerniejszy zbiór dokumentacji kartograficznych i budowlanych miasta Brzegu, przechowywany w Archiwum Państwowym w Opolu, w zespole akt *Mapy i plany miasta Brzegu* – nie jest udostępniany (z powodu braku spisu inwentarzowego).

Poniżej zamieszczono wybór źródeł kartograficznych i graficznych najistotniejszych z punktu widzenia badań nad krajobrazem miasta ora jego wyróżnikami krajobrazowymi.

2.1.1.1. Plany miasta, wedyty i mapy z XVII-XVIII w.

[1.] Plan Brzegu (z elementami planu widokowego), przypuszczalnie z okresu między 1618 a 1633 rokiem

Źródło: plan pomiarowy zatytułowany: *Aigentliche Vorbildung des Vestung Brieg Wie selbte gelegen und mit Ihren Bolwercken versehen*, rękopiśmienny, kolorowany, zorientowany na południe, wykonany w skali (miary wyrażone w prętach, *Ruthen*), zaopatrzone w legendę (opisującą wybrane budowle miejskie).

Lokalizacja: oryginał w zbiorach Oddziału Zbiorów Kartograficznych Biblioteki

Uniwersytetu Wrocławskiego, skan opublikowany w:

<http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/28379?tab=1> (dostęp 15.03.2016).

Komentarz:

- Ukazano koryto Odry, wyspy odrzańskie, sieć ulic wydzielającą kwartały zabudowy, wyszczególniając:

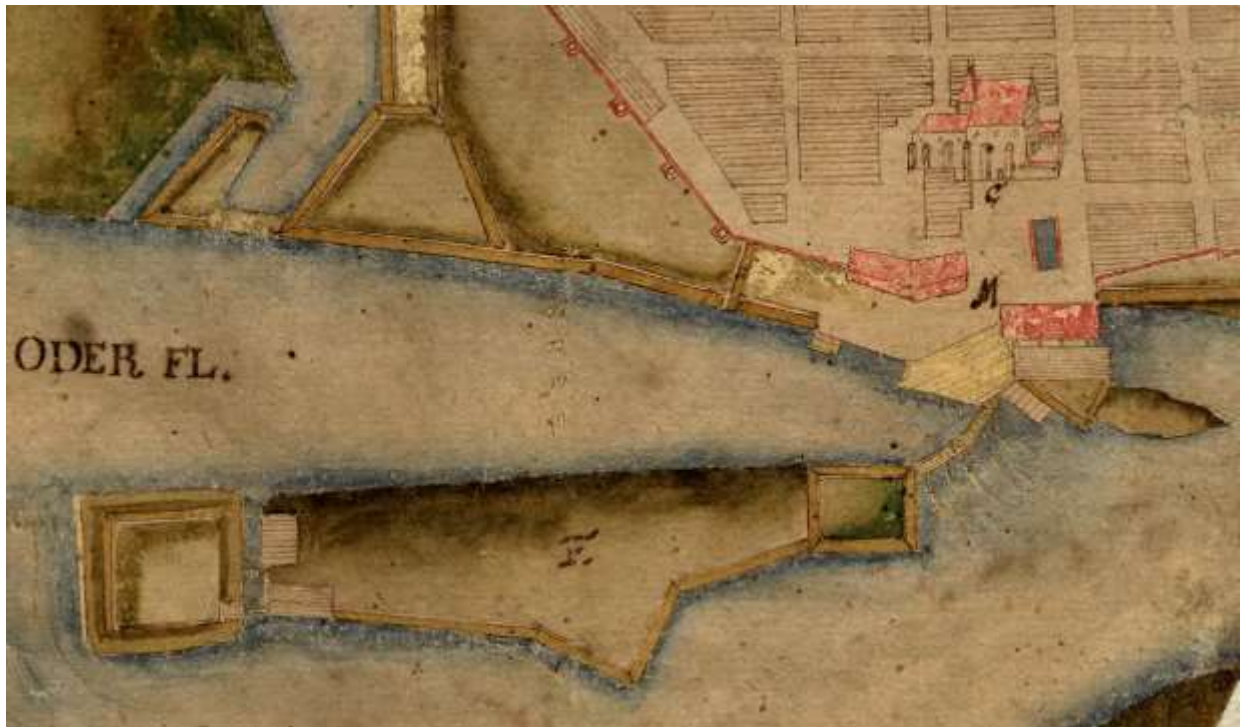
- * dominanty architektoniczne i funkcjonalne – zamku, ratusza, kościoła parafialnego, kościoła franciszkanów – oznaczone w postaci rysunków ukazujących ich bryły z lotu ptaka,
- * inne prominentne obiekty, oznaczone na czerwono: komandorię joannitów, młyny
- * rezerwuary wody na placach miejskich, ogrody (przy zamku i na południowych obrzeżach miasta);
- * przebieg [średniowiecznych] murów obronnych wraz z basztami, bramami, przedbramiami;
- * przebieg obwałowań, bastionów i innych elementów fortyfikacji bastionowej, w tym przebieg fos i grobli

Pominięto wszelkie szczegóły związane z otoczeniem miasta (zaznaczono jedynie .

- Omawiany plan jest przypuszczalnie najstarszym planem pomiarowym Brzegu, cennym m.in. z uwagi na odnotowane szczegóły pierścienia obronnego i wizerunki dominant architektonicznych.

Ryc. 1. Brzeg na planie pomiarowym z 2. ćwierci XVII w. (ok. 1630?). Wg: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/28379?tab=1> (dostęp 15.03.2016).

Ryc. 2. Brzeg na planie pomiarowym z 2. ćwierci XVII w. (ok. 1630?) – rejon dawnego kościoła franciszkańskiego, Furty Młyńskiej, młyna książęcego i ufortyfikowanych szańcami wysp odrzańskich. Wg: www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/28379?tab=1 (dostęp 15.03.2016).

Ryc. 3. Brzeg na planie pomiarowym z 2. ćwierci XVII w. (ok. 1630?) – rejon kościoła parafialnego, *Kreuzhof* u i Bramy Nyskiej. Wg: www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/28379?tab=1 (dostęp 15.03.2016).

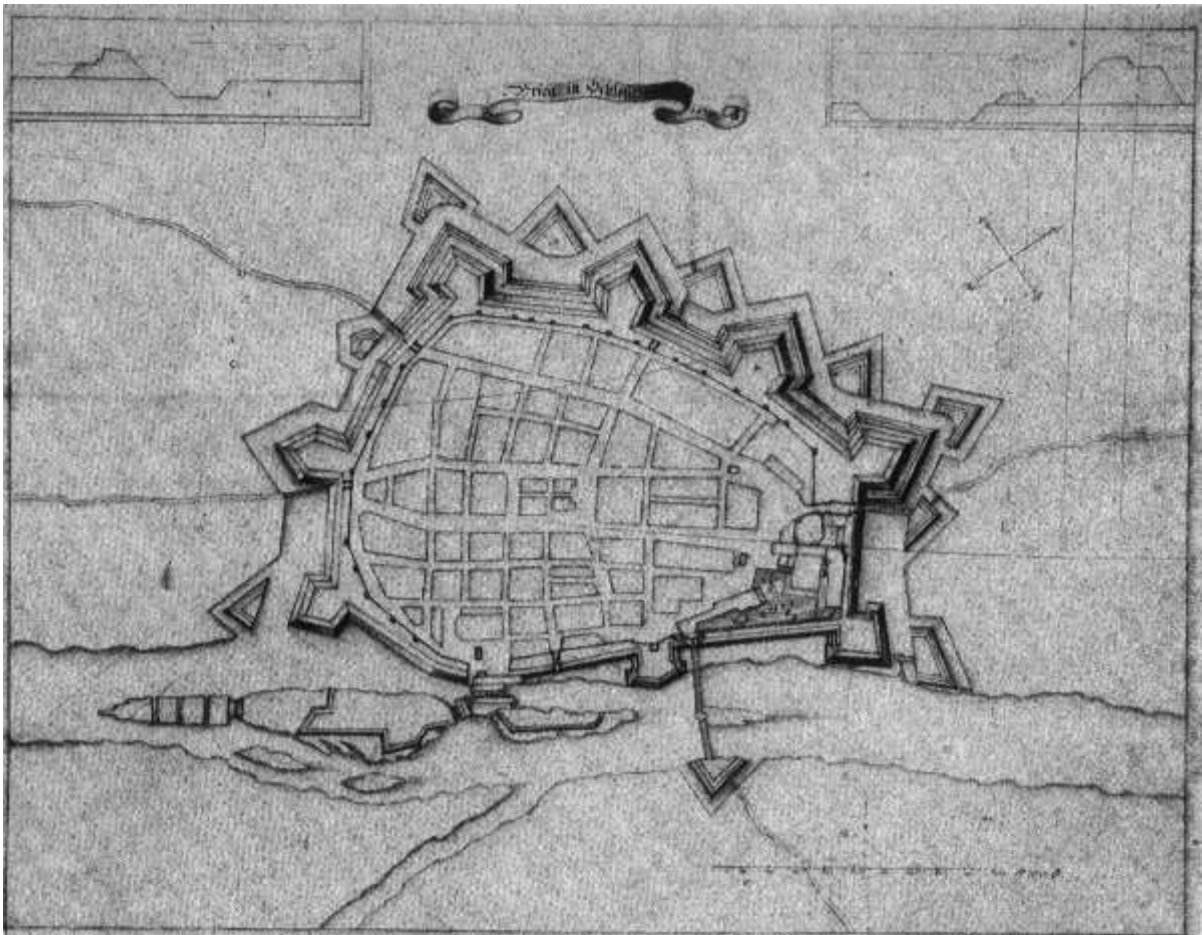
[2.] Plan pomiarowy Brzegu (z koncepcją przebudowy fortyfikacji?) autorstwa Valentina von Saebisch, datowany na 1635 rok.

Źródło: plan pomiarowy zatytułowany *Brieg in Schlesien*, autorstwa Valentina von Saebisch [wrocławskiego architekta i fortyfikatora działającego w 1. połowie XVII w.], rękopiśmienny, orientowany na południe, skala w postaci podziałki liniowej. Przy górnych narożach dwa przekroje przez obwałowania i fosy umocnień bastionowych.

Lokalizacja: oryginał pierwotnie z zbiorach Biblioteki Rhedigera we Wrocławiu, później w *Stadtsbibliothek Breslau*, ok. 1945 r. zaginiony; fotokopia opublikowana w: **Bimler 1941**, s. 13.

Komentarz:

- Przedstawiono wszystkie podstawowe składniki topografii terenu i struktury urbanistycznej: koryto rzeki Odry, wyspy odrzańskie, starorzecze, sieć ulic, kwartały zabudowy, mury miejskie z bramami i basztami, pierścień fortyfikacji bastionowych (zapewne w stanie projektowanym); wyróżniono zabudowania zamku, rezerwuary wody na placach, młyny; ponadto ukazano (umownie?) przebieg dróg na obrzeżach miasta
- Plan należy do najstarszych przekazów kartograficznych obrazujących precyzyjnie rozplanowanie miasta, z siecią uliczną i pierścieniem umocnień.

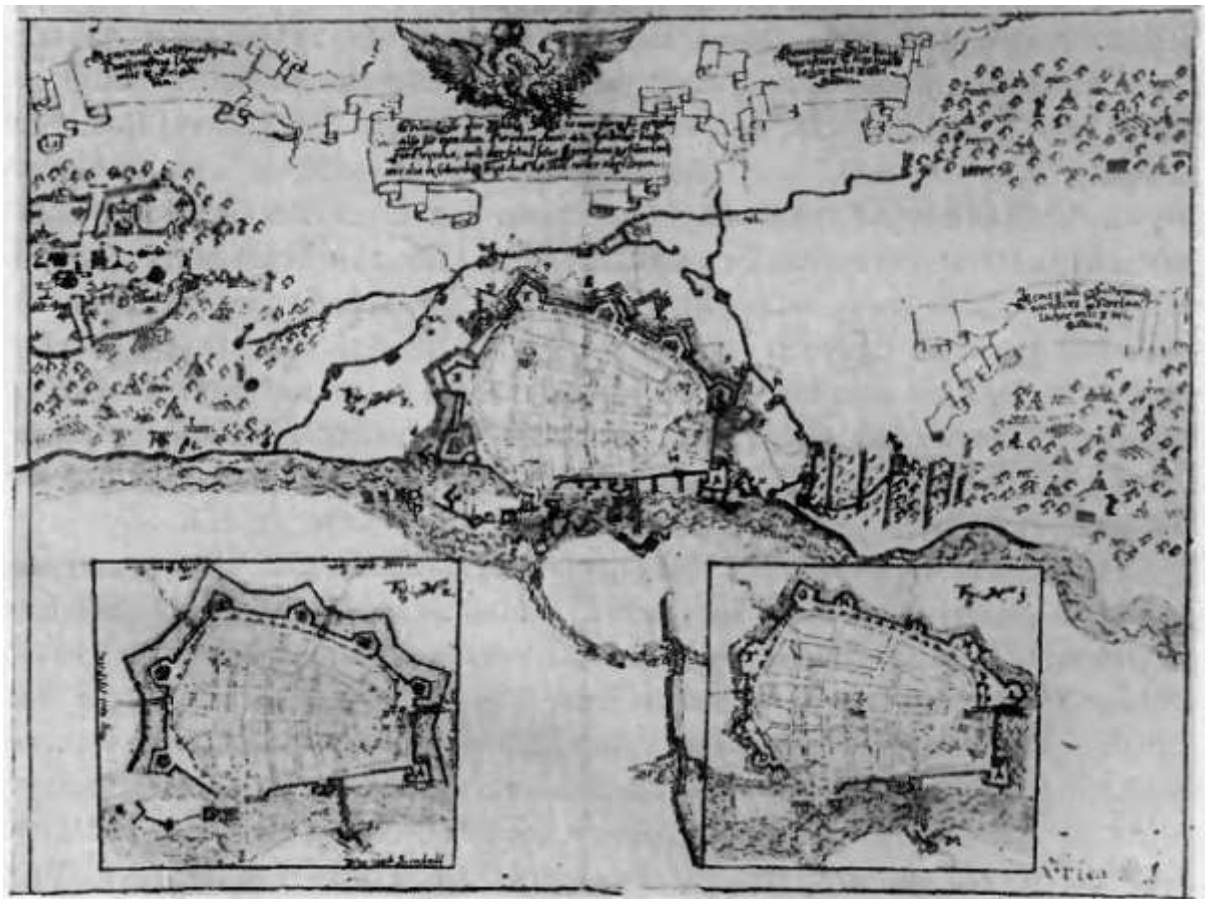
Ryc. 4. Brzeg na planie pomiarowym autorstwa Valentina von Saebisch, z 1635 roku. Wg: **Bimler 1941**, s. 13

[3.] Plan miasta-twierdzy Brzeg i strefy podmiejskiej podczas oblężenia przez wojska szwedzkie w 1642 roku (wykonany być może ok. 1650 roku)

Źródło: szkicowy plan miasta i okolic, orientowany na północ, podpisany w banderoli: *Grundriß der festung Brigk, in was Form sie gewesen, als sie von den Schweden anno 1642, 25 Juni, belagert worden, wie der Feind seine Approchen geführt und, wie die Beschreibung zeigt, den 25. Juli wieder abgezogen*, w dolnej części szkice przedstawiające wcześniejsze (?) rozplanowanie umocnień.

Lokalizacja: oryginał w zbiorach Kriegsarchiv des Oesterreichisches Staatsarchiv w Wiedniu; reprodukcja (słabej jakości) opublikowana w: **Klawitter 1939**, s. 152

Komentarz: z uwagi na niską jakość reprodukcji trudno komentować szczegóły. Plan jest cennym źródłem do analizy przekształceń fortyfikacji Brzegu w okresie wojny trzydziestolecia i pierwszej dekadzie po jej zakończeniu. Obrazuje m.in. przebieg „kasmiennej grobli” (drogi ku Pisarzowicom) z przepustami wód powodziowych i mostami.

Ryc. 5. Brzeg i okolice na szkicowym planie obrazującym oblężenie miasta przez wojska szwedzkie w 1642 roku, sporządzonym przypuszczalnie ok. połowy XVII wieku. Wg: **Klawitter 1939**, s. 152

[4.] Szkicowy plan Brzegu i najbliższych okolic z około 1650 roku

Źródło: szkicowy plan Brzegu i najbliższych okolic zatytułowany (wtórnie?): *Plan d. Situation d. Vestung Brieg in Schlesien*, orientowany na północ, z podziałką liniową, zaopatrzone w opisy (w języku niemieckim) i legendę (odnoszącą się do bram miejskich).

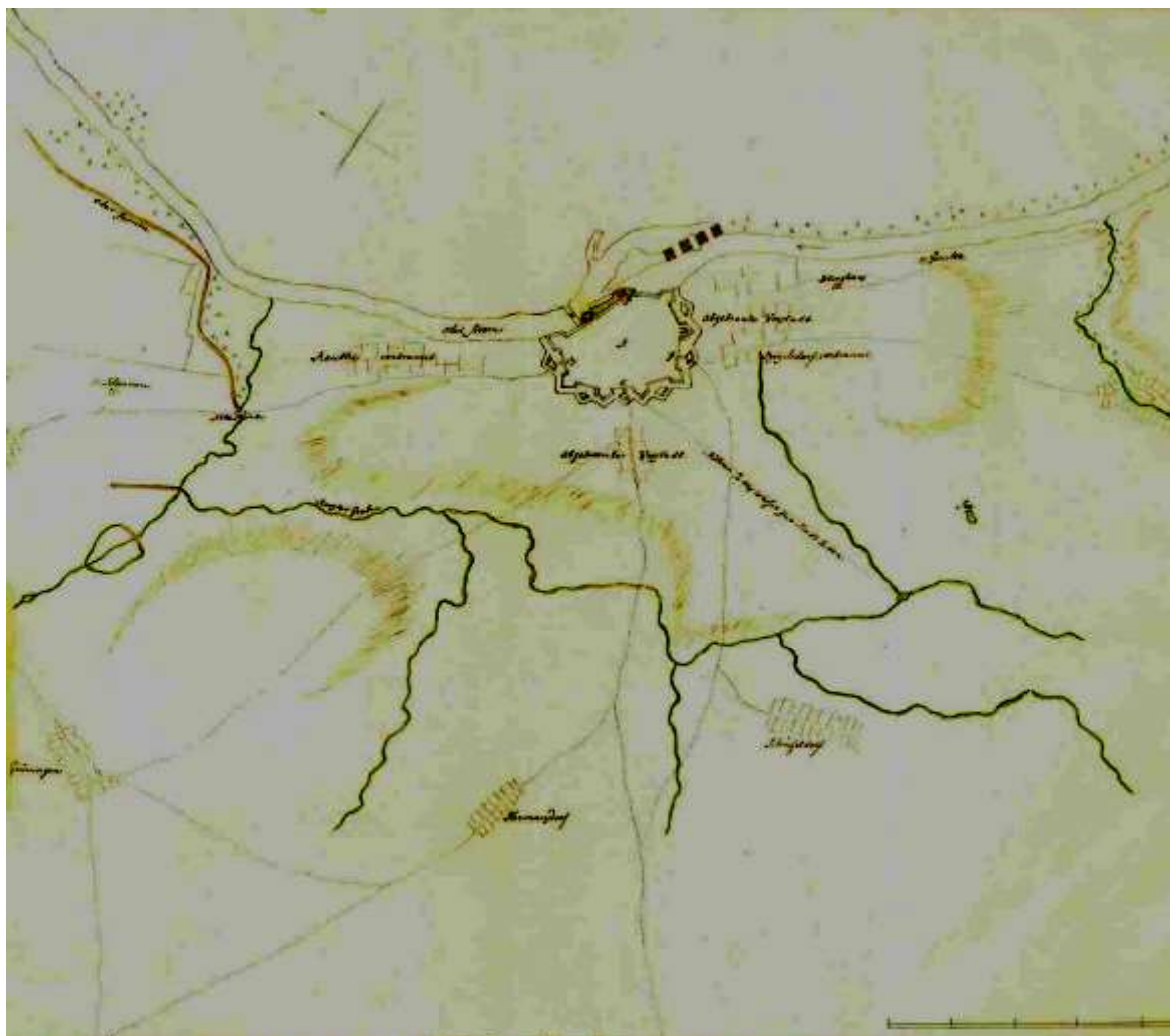
Lokalizacja: oryginał w zbiorach Archiwum Narodowego Szwecji (*Riksarkivet*) w Sztokholmie; skan (słabej jakości) opublikowany w:
https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0007446_00001?beta=true#?s=0&cv=0&z=0.2699%2C0.1046%2C0.518%2C0.2785 (dostęp 10.03.2016)

Komentarz:

- Na planie przedstawiono elementy topografii, sieci drożnej i układu osadniczego
- * koryto Odry (*Oder Strom*) z jazami pomiędzy wyspami, podmiejskie strumienie;
- * obszar miasta ujęty pierścieniem fortyfikacji bastionowych (z wyróżnionymi młynami i opisanymi trzema bramami: Wrocławską, Małujowicką, Starobrzeską; bramy Odrzańskiej nie opisano);
- * obszar zniszczonych [w trakcie wojny trzydziestoletniej] wsi i przedmieść: Ratajów (*Rathen verbrannt*), Przedmieścia Małujowickiego (*abgebranntes Vorstadt*), Przedmieścia Nyskiego (jw.), Starego Brzegu (*Brigessdorff verbrannt*),
- * elementy zagospodarowania strefy podmiejskiej: bieg wodociągu (*Röhren so das Wasser zur Stadt leiden*), szubienicy (*Gericht*), szpitala (*Klinghaus*); także obiekty oddalone od miasta (*hohe Brücke; Rothe Haus*).
- Plan jest najstarszym przekazem kartograficznym dokumentującym zagospodarowanie dawnej strefy podmiejskiej Brzegu (przedmieść i wsi – położonych obecnie w granicach miasta); dokumentuje fakt translokacji Starego Brzegu (ukazuje jej zabudowania bezpośrednio przed bramą Starobrzeską, w rejonie ob. ul. Władysława Łokietka), co najmniej siedemnastowieczną metrykę szubienicy.

Ryc. 6. Brzeg, południowe i wschodnie przedmieścia oraz dawna lokalizacja wsi Stary Brzeg na szkicowym planie z lat 40. XVII wieku (?). Wg: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0007446_00001 (dostęp 10.03.2016)

Ryc. 7. Brzeg, przedmieścia i podmiejskie wsie – fragment szkicowego planu sytuacyjnego z la 40. XVII w. (?).
Wg: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0007446_00001 (dostęp 10.03.2016)

[5.] Plan umocnień twierdzy Brzeg, autorstwa J. E. Maiera z 1662 roku

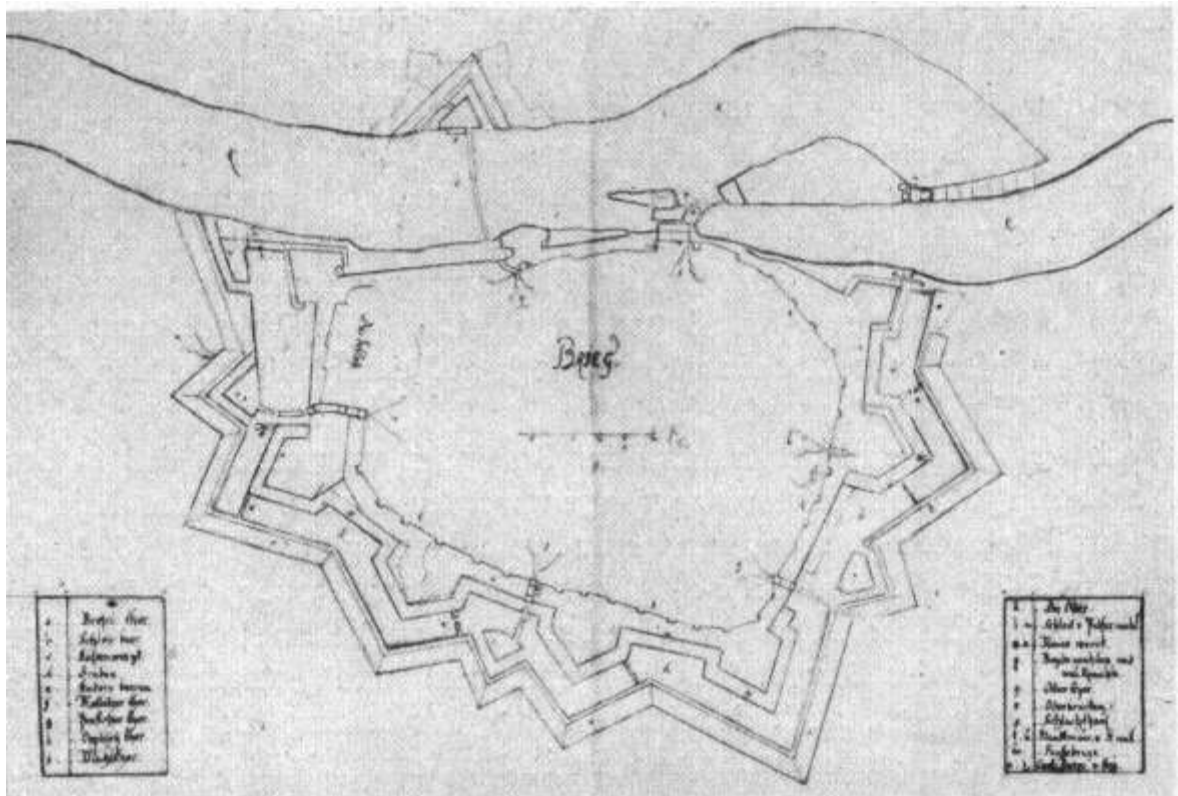
Źródło: plan pomiarowy, bez podpisu (?), orientowany na północ, z podziałką liniową, z legendą opisującą poszczególne elementy pierścienia obronnego.

Lokalizacja: fotokopia planu opublikowana w: **Klawitter 1940**, s. 199; **Bimler 1941**, s. 34

Komentarz:

- Na planie udokumentowano m.in. elementy topografii (koryto Odry i wyspy) oraz rozplanowanie umocnień miasta w latach 60. XVII w., w tym przebieg murów obronnych z basztami, bramami i przedbramiami. Ukazano także szkicowy narys nowo projektowanego dzieła obronnego przed bramą Odrzańską [w miejscu obecnego placu Drzewnego]. Nie odnotowano elementów zagospodarowania przedmieść.

- Plan dokumentuje wygląd fortyfikacji w 3. ćwierci XVII w.

Ryc. 8. Fortyfikacje Brzegu na planie pomiarowym J. E. Maiera z 1662 roku. Wg: **Bimler 1941**, s. 34.

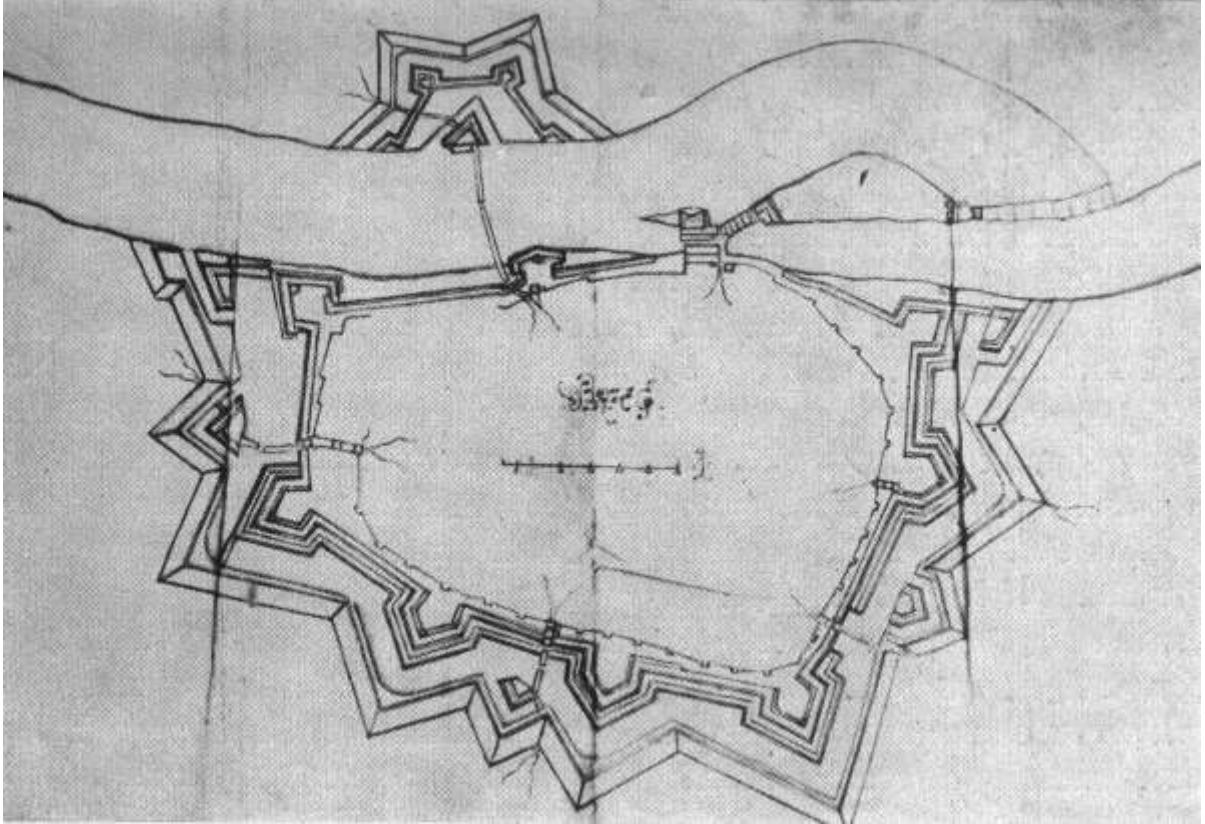
[6.] Plan projektowanych (?) umocnień twierdzy Brzeg, autorstwa Johanna Eusebiusa Maiera z 1662 roku

Źródło: plan pomiarowy, bez podpisu (?), orientowany na północ, z podziałką liniową, bez legendy (?).

Lokalizacja: fotokopia planu opublikowana w: **Klawitter 1940**, s. 200; **Bimler 1941**, s. 35

Komentarz:

- Na planie – sporządzonym w oparciu o podkład planu z 1662 r. – ukazano (bez rozróżnienia) istniejące i nowo projektowane elementy umocnień.

Ryc. 9. Istniejące i nowoprojektowane fortyfikacje Brzegu na planie pomiarowym J. E. Maiera z 1663 roku. Wg: **Bimler 1941**, s. 35.

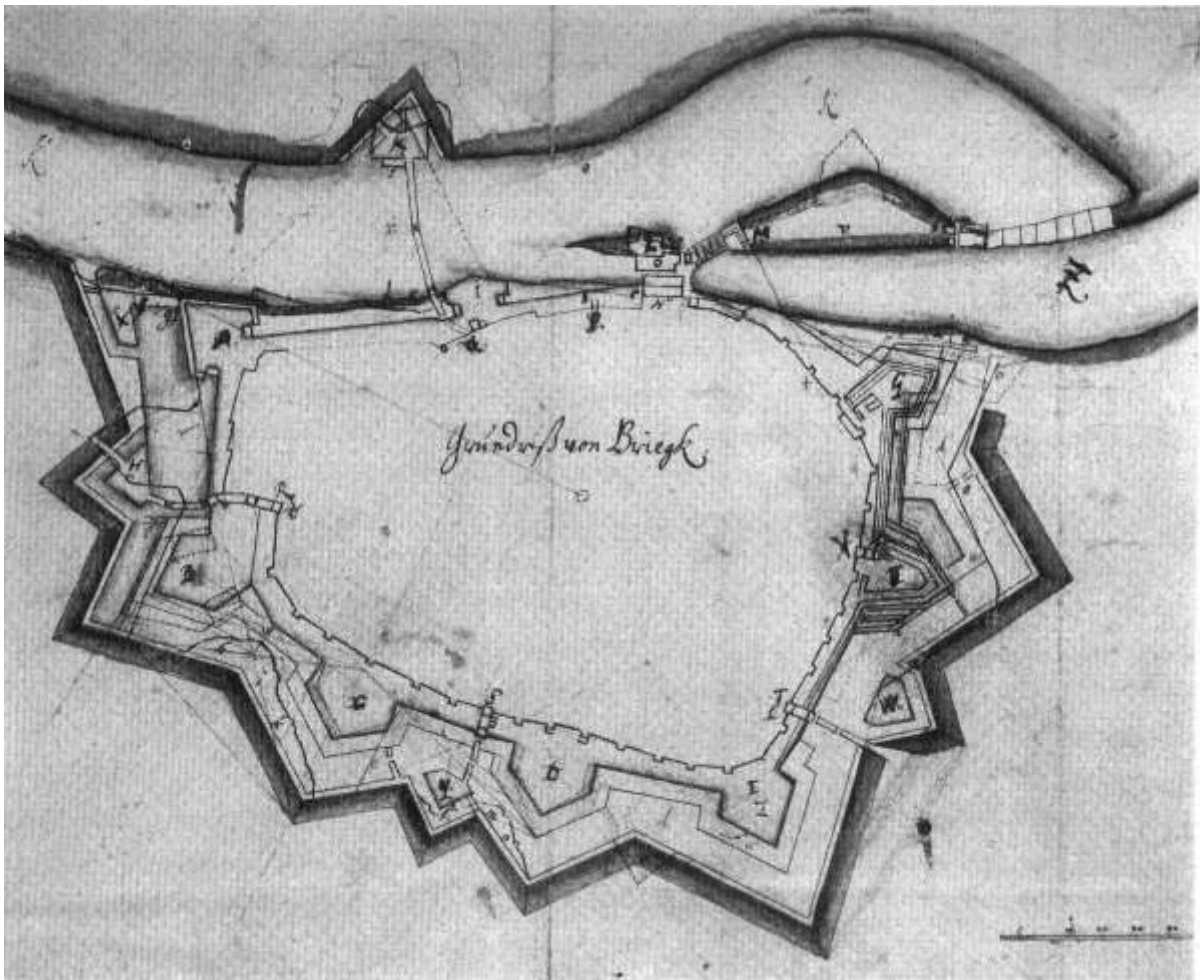
[7.] Plan istniejących i nowo projektowanych umocnień twierdzy Brzeg, autorstwa Marienbergera (?), z 1668 roku.

Źródło: plan pomiarowy zatytułowany *Grundriß von Briegk*, orientowany na północ, z podziałką liniową, legenda nie zreprodukowana

Lokalizacja: fotokopia planu opublikowana w **Bimler 1941**, s. 37

Komentarz:

- Plan, oparty zapewne na starszym podkładzie kartograficznym, ukazuje istniejące i nowoprojektowane elementy rozplanowania umocnień – wraz z wcześniejszymi planami Maiera (1662, 1663) dokumentuje proces intensywnych prac (przynajmniej projektowych) nad modernizacją umocnień twierdzy. Odnotowuje m.in. ewolucje koncepcji umocnień na obecnym pl. Drzewnym: od trójkątnego rawelinu (widniejącego już na planach z 1. połowy XVII w.), poprzez fort (rysowany przez Maiera w 1662 i 1663 r.) do dzieła rogowego.

Ryc. 10. Istniejące i nowoprojektowane fortyfikacje Brzegu na planie pomiarowym Marienbergera (?) z 1668 roku. Wg: **Bimler 1941**, s. 37.

[8.] Plan projektowanych umocnień twierdzy Brzeg, zapewne z lat 60. XVII wieku.

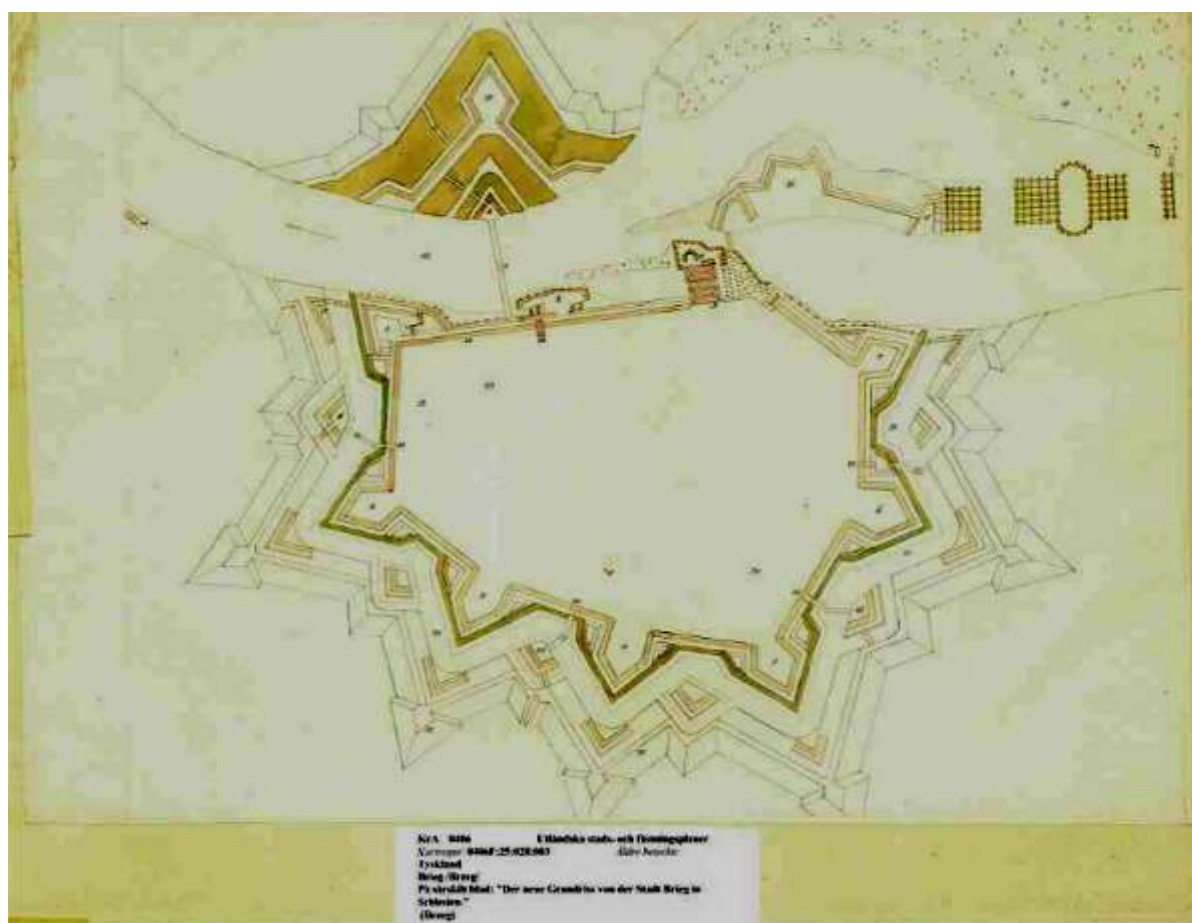
Źródło: plan projektowanych umocnień twierdzy Brzeg [przerys projektu?], podpisany [wtórnice?]: *der neue Grundriß von der Stadt Brieg*, kolorowany, bez podziałki liniowej, zaopatrzone w podpis i legendę na odginanym skrzydełku.

Lokalizacja: oryginał w zbiorach Archiwum Narodowego Szwecji (*Riksarkivet*) w Sztokholmie; skan opublikowany w:

https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0007449_00001?beta=true#?s=0&cv=0&c=0&m=0&z=-0.0528%2C0.0025%2C1.355%2C0.772 (dostęp: 15.03.2016)

Komentarz: plan przedstawia koncepcję modernizacji twierdzy, m.in. wykonanie wielkiego szańca gwiaździstego (*Sternschanze*) na prawym brzegu Odry. Odnotowanie trójkątnego rawelinu (*der Ravelin über in der Sternschanz*), a nie dzieła rogowego sugeruje, że plan mógł powstać w czasie prac z lat 60. XVII wieku.

Cennym elementem planu jest legenda z nazwami istniejących i projektowanych dzieł obronnych.

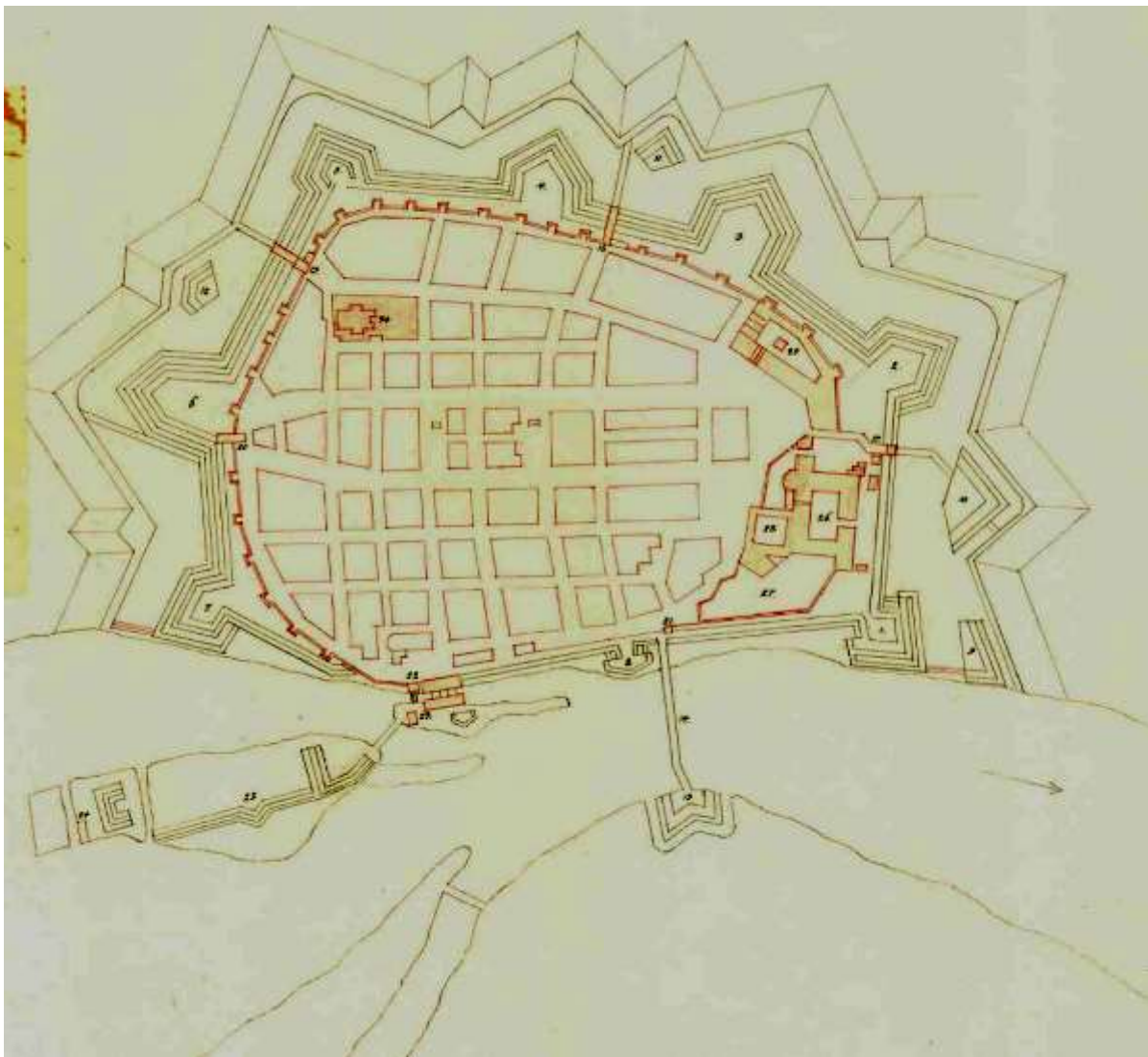
Ryc. 11. Plan projektowanych umocnień twierdzy Brzeg, zapewne z lat 60. XVII wieku, w zbiorach Archiwum Narodowego Szwecji (*Riksarkivet*) w Sztokholmie. Wg: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0007449_00001 (dostęp: 15.03.2016)

[9.] Plan miasta i umocnień twierdzy Brzeg, zapewne z 3. tercji XVII wieku

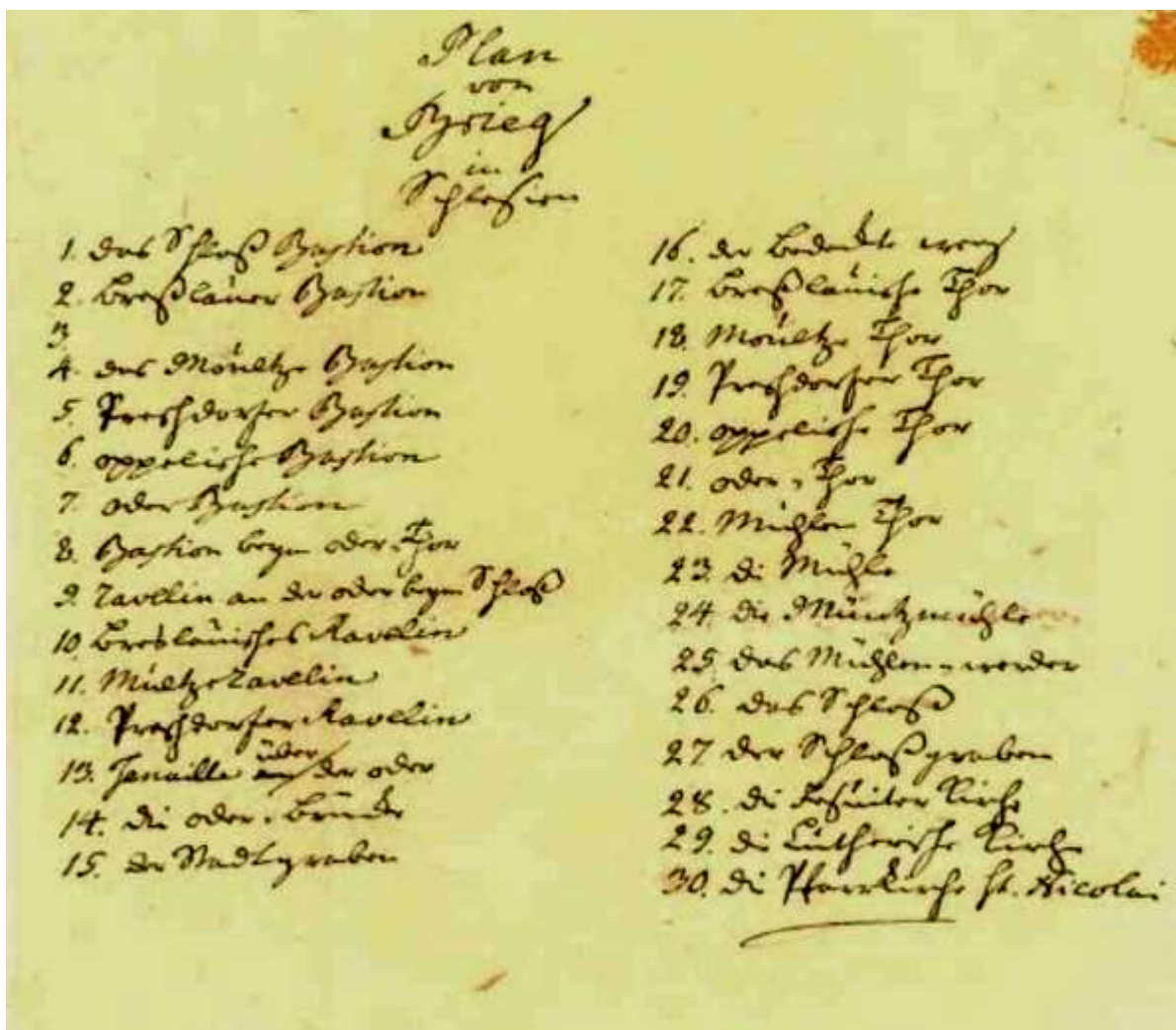
Źródło: plan pomiarowy, podpisany [wtórnie?]: *Plan von Brieg in Schlesien*, zaopatrzone w podziałkę liniową i legendę (dotyczącą elementów zabudowy miasta i twierdzy, zamieszczoną na odginanym skrzydełku); linią w kolorze czerwonym i lawowaniem w kolorze sepji zaznaczono wyróżniające się elementy zabudowy miasta (mury miejskie, zabudowę areálu zamku i gimnazjum, młyny, kościół parafialny).

Lokalizacja: oryginał w zbiorach Archiwum Narodowego Szwecji (*Riksarkivet*) w Sztokholmie; skan opublikowany w: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0007447_00001 (dostęp: 15.03.2016).

Komentarz: plan przedstawia zapewne stan fortyfikacji po modernizacjach z lat 50.-60. XVII w. – z fortem rogowym na prawym brzegu Odry i szćcami na wyspach odrzańskich. W schematyczny sposób obrazuje rozplanowanie zabudowy zamku i gimnazjum. Szczególną wartość przedstawia legenda zawierająca nazwy poszczególnych obiektów, w tym nazwy dzieł obronnych (bastionów, rawelinów).

Ryc. 12. Miasto i twierdza Brzeg na planie z 3. tercji XVII wieku (?) ze zbiorów Archiwum Państwowego w Sztokholmie. Wg: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0007447_00001 (dostęp: 15.03.2016).

Ryc. 13. Legenda do planu miasta i twierdzy Brzeg z 3. tercji XVII wieku (?) ze zbiorów Archiwum Państwowego w Sztokholmie. Wg: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0007447_00001 (dostęp: 15.03.2016).

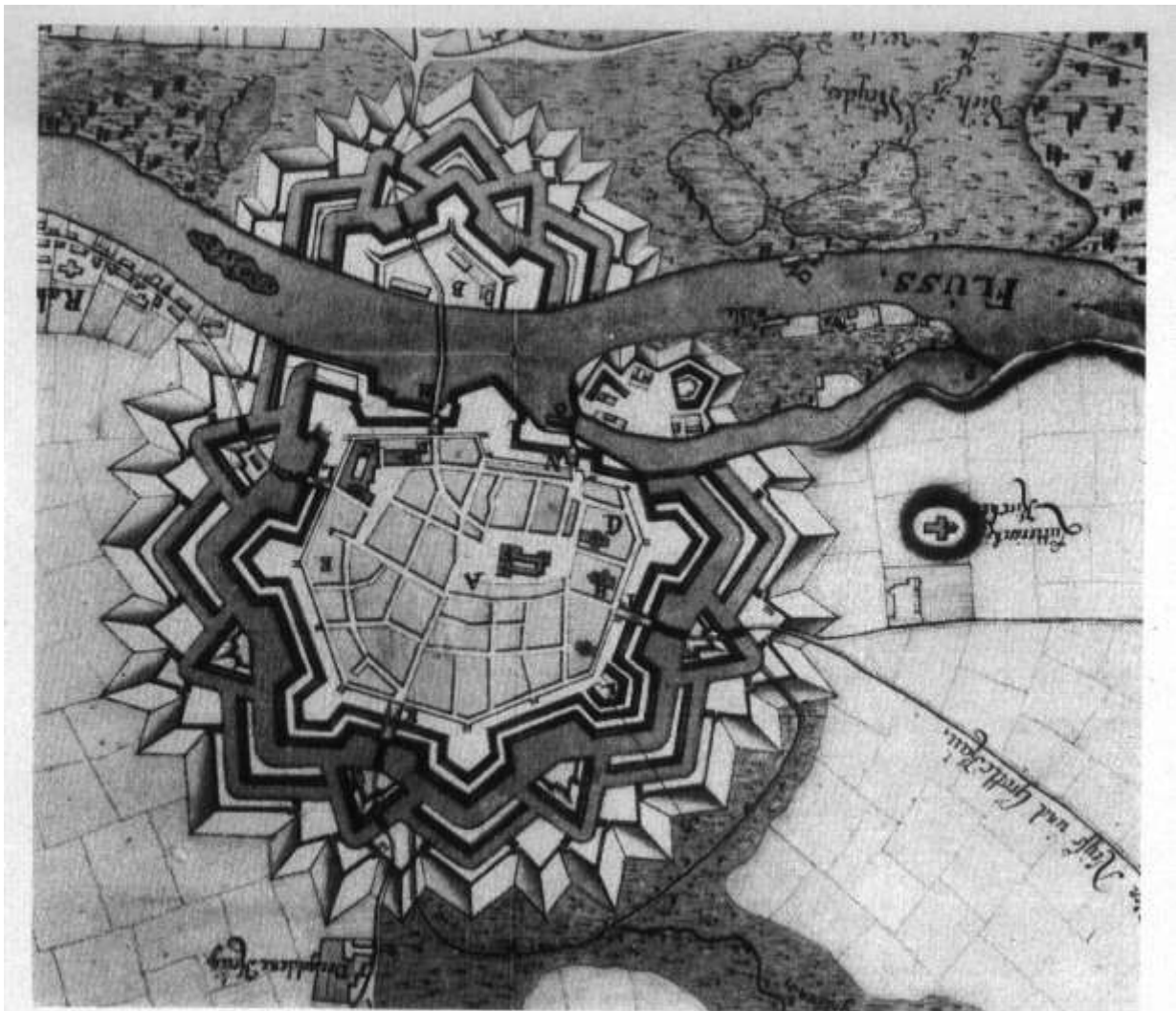
[10.] Plan nowoprojektowanych [niezrealizowanych] fortyfikacji twierdzy Brzeg, będący przerysem projektu Petera von der Kruis, z 1697 roku.

Źródło: plan pomiarowy, orientowany na południe; na opublikowanym wycinku brak podpisu, legendy, podziałki liniowej.

Lokalizacja: fotokopia wycinka planu opublikowana w **Bimler 1941**, s. 36

Komentarz:

- Na rysunku ukazano plan miasta i zagospodarowanie okolic w sposób nieco zdeformowany (z uwagi na proporcje i wzajemne relacje obiektów terenowych) oraz koncepcję nowych, rozległych fortyfikacji bastionowych, obejmujących miasto, Wyspę Jerzynową, rejon obecnego pl. Drzewnego. Na uwagę zasługują odnotowane elementy topografii i zagospodarowania strefy podmiejskiej: koryto Odry, łąki i lasy nadodrzańskie, bieg strumieni i towarzyszących im łąk, drogi dojazdowe do miasta, kościół ewangelicki (*Lutterische Kirche*), karczma „Pod Złotym Dzbaniem” przed Bramą Małujowicką (*Der goldene Krug*), pola lub ogrody (przedstawione bardzo schematycznie). Ukazano zabudowania wsi Rataje pomijając całkowicie zabudowę pozostałych przedmieść (planowano ich wyburzenie?). Uwzględniono przywrócenie bramy miejskiej od strony przedmieścia Nowe Domy.
- Plan zasługuje na uwagę jako nieco zdeformowany, ale sugestywny obraz krajobrazu podmiejskiego w końcu XVII wieku.

Ryc. 14. Brzeg i otoczenie miasta na planie nowoprojektowanych [niezrealizowanych] fortyfikacji, będący przerysem projektu Petera von der Kruis, z 1697 roku. Wg: **Bimler 1941**, s. 36

[11.] Plan fortyfikacji twierdzy Brzeg z 1720 roku.

Źródło: plan pomiarowy, podpisany *Plan von Brieg in Schlesien*, orientowany na wschód, zaopatrzonego w obszerną legendę i podziałkę liniową.

Lokalizacja: plan opublikowany w **Tscheschner D. 2004**, s. 92.

Komentarz:

- Na planie przedstawiono elementy zagospodarowania miasta

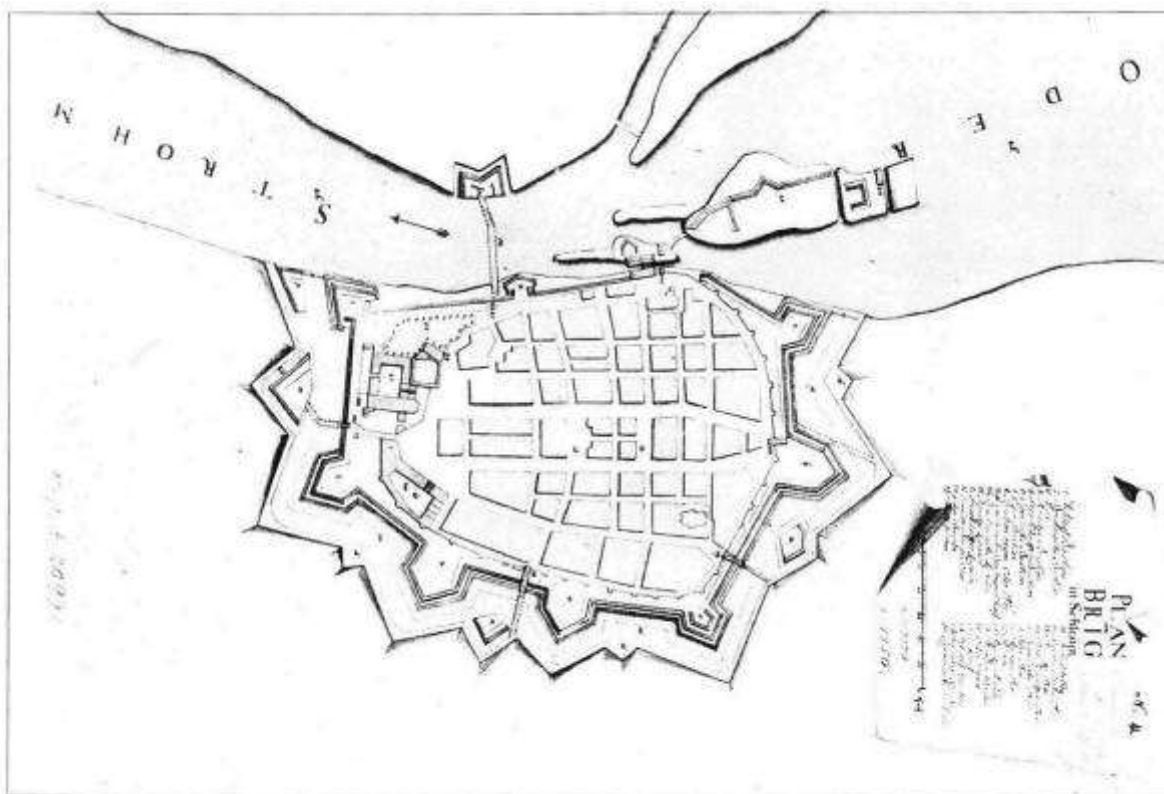
* sieć uliczną i kwartały zabudowy,

* mury miejskie (z bramami, basztami, przedbramiami) i fortyfikacje bastionowe [po modernizacji uwidocznionej na projekcie z 1668 r.; m.in. dzieło rogowe w miejscu obecnego pl. Drzewnego]; także szańce na wyspach,

* wyróżniające się budowle: zamek (wraz z ogrodami), gimnazjum, kościół parafialny.

Elementów krajobrazu podmiejskiego nie odnotowano (za wyjątkiem koryta rzeki, wysp, starorzecza).

- Wartość dokumentacyjna planu wiąże się z przedstawieniem „krajobrazu fortecznego” miasta w 1. ćwierci XVIII w. (łącznie z nazewnictwem poszczególnych komponentów pierścienia obronnego).

Ryc. 15. Brzeg na planie fortyfikacji twierdzy z 1720 roku. Wg: Tscheschner D. 2004, s. 92.

[12.] Plan widokowy Brzegu autorstwa F. B. Wenera, z lat 40. XVIII wieku.

Źródło: rysunek piórkem lawowany akwarelą z przedstawieniem miasta w ujęciu z lotu ptaka, podpisany *Grundriß von Brieg*, autorstwa Friedricha Bernarda Wenera; mający postać planu (z siecią uliczną, kwartałami zabudowy) zawierającego elementy wedyty (wizerunki prominentnych budowli); zaopatrzony w legendę (odnoszącą się do wyróżniających się budowli Brzegu).

Lokalizacja: rysunek zamieszczony w rękopiśmiennym opisie topograficznym Śląska, przechowywany w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego, wersja zdigitalizowana: **Werner II**, str. 279.

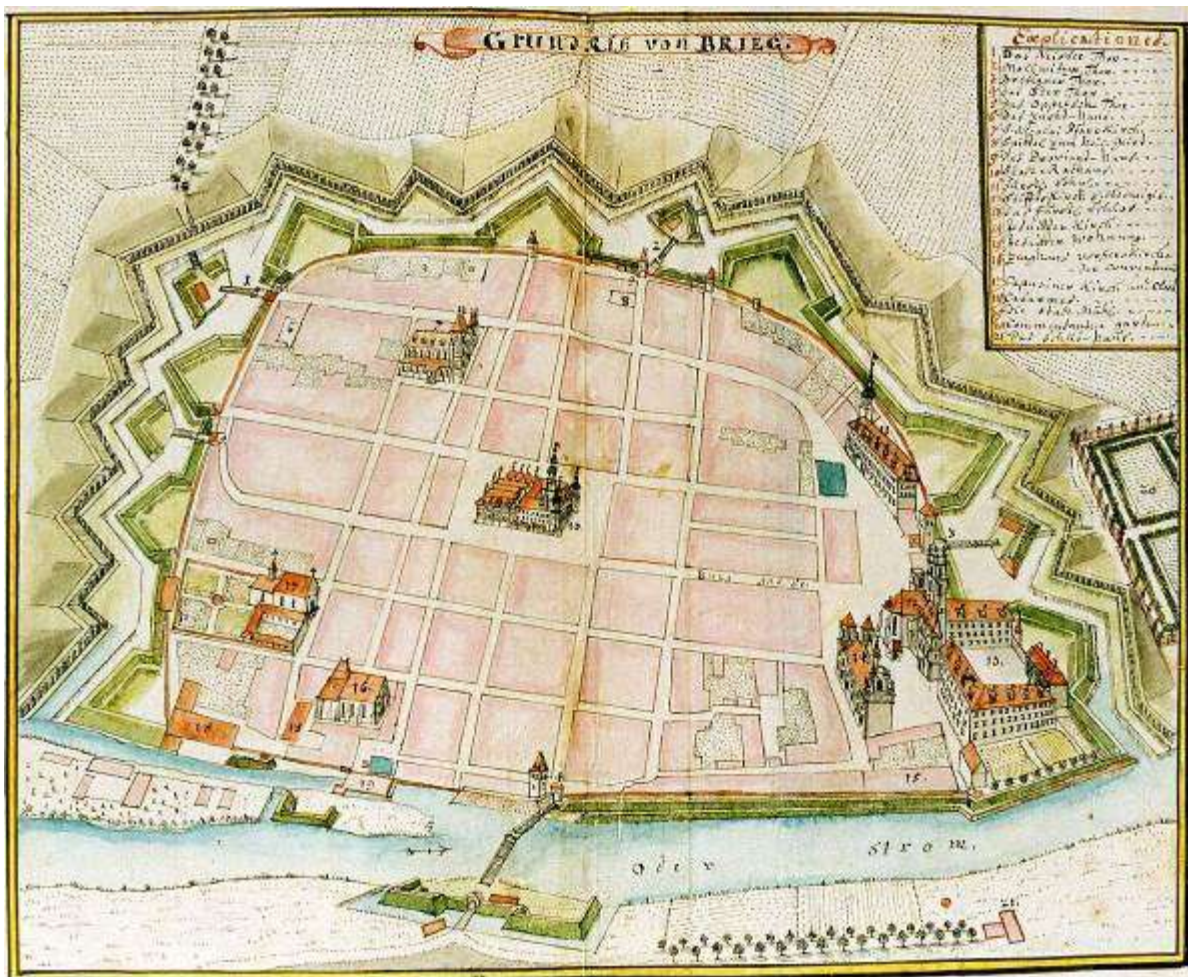
Komentarz:

- Plan dokumentuje m.in. rozplanowanie sieci ulicznej i fortyfikacji miasta, wygląd dominant miejskich (zamku, ratusza, kościołów, gimnazjum, wież bramnych i baszt obronnych).

Odnotowane zostało m.in.

* zagospodarowanie prawego brzegu Odry, z dziełem rogowym, zabudową strzelnicy bractwa kurkowego);

* ogród komendanta twierdzy (*Commendanten Garten*) przed Bramą Wrocławską.

Ryc. 16. Plan widokowy Brzegu (z lotu ptaka, w widoku od północy) autorstwa F. B. Wenera, z lat 40. XVIII wieku. Wg: **Werner II**, str. 279.

[13.] Plan widokowy Brzegu, autorstwa F. B. Wenera, z lat 40. XVIII wieku

Źródło: -rysunek piórkiem lawowany akwarelą z przedstawieniem miasta w ujęciu z lotu ptaka w kierunku południowym, w postaci weduty, podpisany: *Brieg*, autorstwa Friedricha Bernarda Wenera; zaopatrzony w legendę (odnoszącą się do wyróżniających się budowli Brzegu).

Lokalizacja: rysunek zamieszczony w rękopiśmiennym opisie topograficznym Śląska, przechowywany w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego, wersja zdigitalizowana: **Werner II**, str. 289.

Komentarz:

- Plan dokumentuje wygląd miasta, z zabudową kwartałów ulicznych, dominantami architektonicznymi, fortyfikacjami, ogrodami (zob. [11.]). Odnotowano zabudowę każdego kwartału i parceli. W strefie podmiejskiej przedstawiono m.in. fort rogowy, siedzibę bractwa kurkowego z prowadzącą doń aleją, „ogród komendanta” przed Bramą Wroclawską, rozłóg pól (przedstawiony w sposób umowny).

Ryc. 17. Plan widokowy Brzegu (z lotu ptaka, w widoku od północy) autorstwa F. B. Wenera, z lat 40. XVIII wieku. Wg: **Werner II**, str. 303.

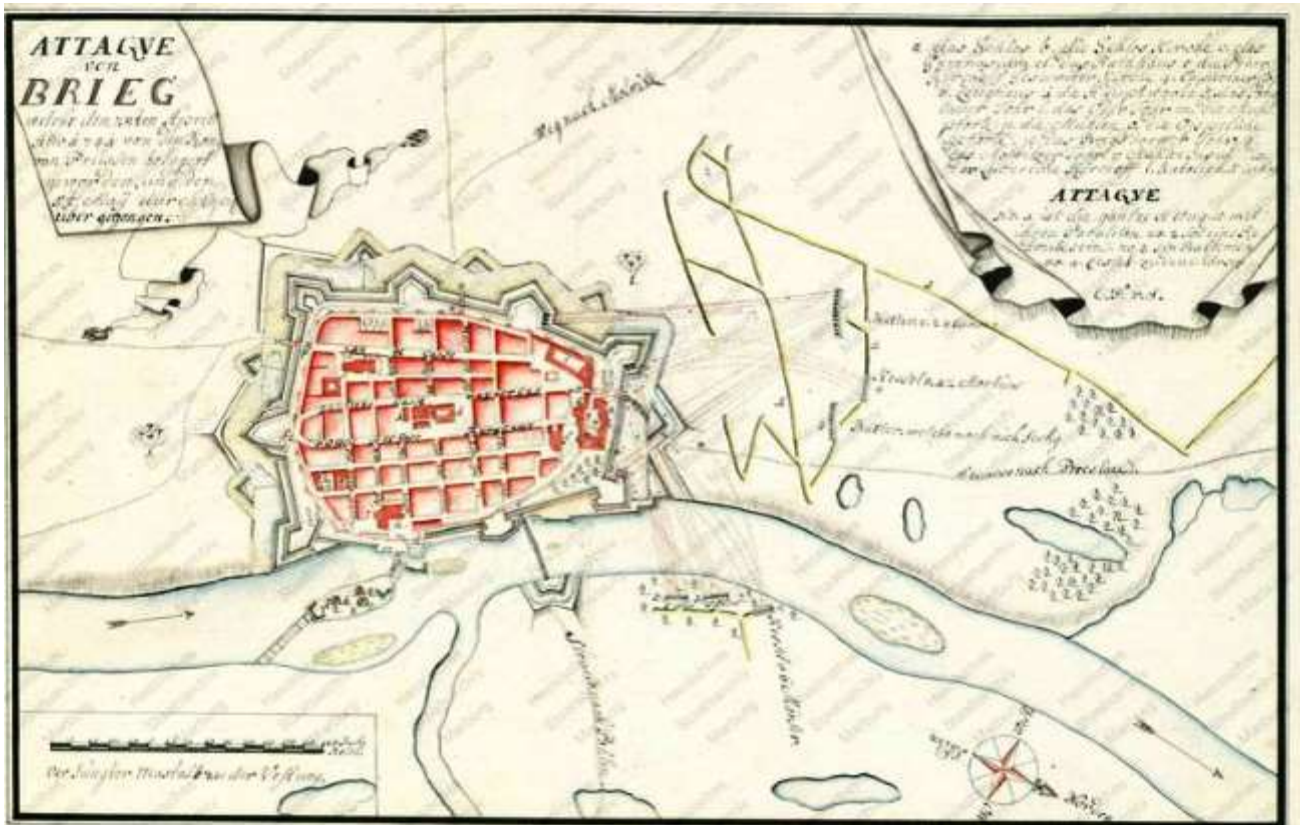
[14.] Schematyczny plan Brzegu ilustrujący oblężenie miasta w 1741 roku

Źródło: schematyczny plan miasta, podpisany *Attaque von Brieg (...)*, orientowany na południe, zaopatrzone w podziałkę liniową i opis działań zbrojnych. Przedstawia m.in. [położenie wojsk i linie ostrzału artyleryjskiego.

Lokalizacja: plan w zbiorach Hessisches Staatsarchiv w Marburgu (sygn. Karte WHK 21_15); skan (słabej jakości, opatrzone znakami wodnymi) opublikowany w: www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/X7KNAACSRTNFM6XAF2J7XKKHITMXCDZD (dostęp 10.03.2016).

Komentarz:

- Plan nie wnosi nowych treści w porównaniu z planami wcześniej omówionymi (pominięto zagospodarowanie przedmieść – oznaczono jedynie sieć dróg i położenie kościoła ewangelickiego), ale może być przydatny przy weryfikowaniu innych przekazów.

Ryc. 18. Brzeg na schematycznym planie miasta i okolic ilustrującym oblężenie przez wojska pruskie w 1741 roku. Wg: www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/X7KNAACSRTNFM6XAF2J7XKKHITMXCDZD (dostęp 10.03.2016).

[15.] Plan widokowy okolic Brzegu ilustrujący oblężenie miasta w 1741 roku.

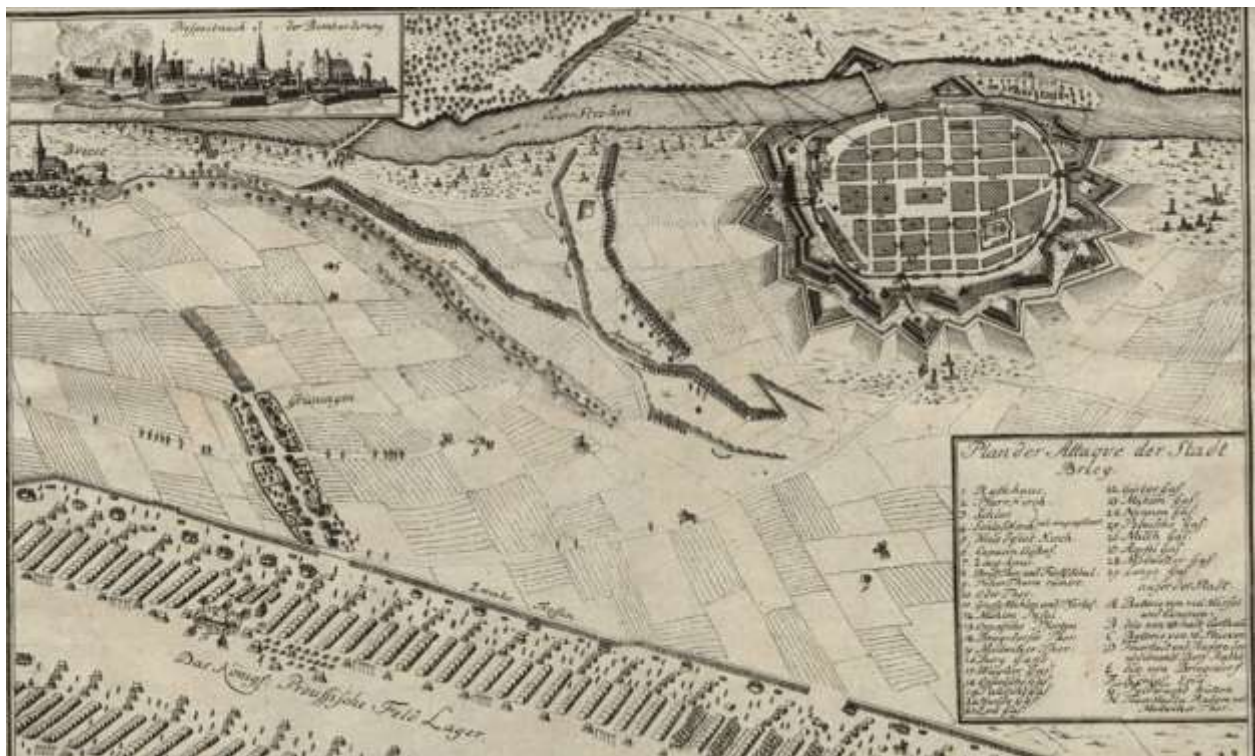
Źródło: plan twierdzy Brzeg i okolic, w ujęciu z lotu ptaka od południa; miedzioryt, podpisany: *Plan der Attaque der Stadt Brieg*, zaopatrzonej w legendę; w lewym górnym rogu rysunek panoramy miasta od południa (opisany: *Prospect nach der Bombardirung*).

Lokalizacja: grafika w zbiorach Oddziału Zbiorów Kartograficznych Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego; skan opublikowany w:

www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/doccontent?id=37064 (dostęp 10.03.2016)

Komentarz:

- Plan odnotowuje (na rysunku i w legendzie) destrukcję przedmieść (związaną z prowadzeniem działań wojennych podczas I wojny śląskiej), uplastyczniony wizerunek fortyfikacji bastionowych (zapewne błędnie zobrazowano dzieło obronne na obecnym pl. Drzewnym – jako trójkątną redutę a nie *hornwerk*), bieg ciekła wodnego po zachodniej stronie miasta.

Ryc. 19. Twierdza Brzeg i jej przedpola na planie widokowym ilustrującym oblężenie miasta w 1741 roku. Wg: www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/doccontent?id=37064 (dostęp 10.03.2016)

[16.] Brzeg i okolice na fragmencie rękopiśmiennej mapie wojskowej autorstwa Christiana Friedricha von Wrede, z lat między 1747 a 1753.

Źródło: mapa wojskowa, rękopiśmienna, topograficzna, sekcyjna, w skali ok. 1:33000.

Lokalizacja: oryginał w zbiorach Staatsbibliothek w Berlinie, Prussische Kulturbesitz, *Wrede Kriegskarte*, sygn. 15060, Band III (sygn. 15060-3), Blatt 7.

Komentarz:

- Mapa jest najstarszym wizerunkiem kartograficznym ukazującym szeroki kontekst przyrodniczy okolic Brzegu (koryto Odry, bieg strumieni, zasięg łąk i lasów) i kontekst osadniczy (układ zabudowy, sieć dróg, stawy, nazewnictwo miejscowe). Oznaczono m.in. kościół cmentarny św. Krzyża (*St. Crux*), cegielnię po północno-zachodniej stronie miasta, umocnienia drogi wiodącej od Bramy Odrzańskiej na północ w postaci dzieła rogowego oraz sześciu rowów wypełnionych wodą.

- Mapa zawiera szereg zniekształceń w odwzorowaniu terenu (niezachowane proporcje, odległości), ale jest bezcennym źródłem do analizy przemian środowiska przyrodniczego, sieci drożnej i osadniczej; wartość dokumentacyjną ma również dość precyzyjny rysunek fortyfikacji bastionowych – zaświadczały o dokonanej modernizacji umocnień po 1741 roku.

Ryc. 20. Brzeg i okolice na fragmencie rękopiśmiennej mapie wojskowej autorstwa Christiana Friedricha von Wrede, z lat między 1747 a 1753. W zbiorach Staatsbibliothek w Berlinie, Prussische Kulturbesitz, *Wrede Kriegskarte*, sygn. 15060, Band III (sygn. 15060-3), Blatt 7.

Ryc. 21. Brzeg i strefa podmiejska na fragmencie rękopiśmiennej mapie wojskowej autorstwa Christiana Friedricha von Wrede, z lat między 1747 a 1753. W zbiorach Staatsbibliothek w Berlinie, Prussische Kulturbesitz, *Wrede Kriegskarte*, sygn. 15060, Band III (sygn. 15060-3), Blatt 7.

[17.] Mapa majątkowa błoni miejskich na prawym brzegu Odry, z 1763 roku.

Źródło: rękopiśmienna mapa majątkowa areału błoni komunalnych; opisana w kartuszu: *Charte von der Aue bei der Stadt Brieg darauf liegende Ziegeleien Haeuser Gaerten Wiesen und Hutung mit denen Grentz Environs. Vermeßen in Anno 1763*; kolorowana; bez podziału. Poniżej mapy tabelaryczne zestawienie dotyczące powierzchni i zabudowy parcel położonych w obrębie majątku ziemskiego.

Lokalizacja: Archiwum Państwowe we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-31.

Komentarz:

- Mapa dokumentuje przyrodnicze elementy krajobrazu (koryto Odry, wyspy odrzańskie, obniżenia będące pozostałościami starorzeczy, istniejące starorzeczka, zadrzewienia) oraz elementy pochodzenia antropogenicznego (drogi, podziały parcelacyjne, zabudowania itd.). Odnotowano m.in. zabudowania cegielni i strzelnicy bractwa kurkowego, dzieło rogowe (tylko w postaci parceli!), drogę po północnej stronie Bramy Odrzańskiej zaopatrzoną w mosty przerzucone nad sześcioma stawami (tak, jak to ukazano na mapie Wredego); ponadto zagospodarowanie wysp odrzańskich, nazwy terenowe.

- Mapa stanowi najstarszy tego typu (o charakterze mapy majątkowej) przekaz kartograficzny dotyczący przedpola twierdzy i miasta Brzegu, jest cennym źródłem do badań nad przemianami krajobrazu w północnej, prawobrzeżnej części miasta.

Ryc. 22. Prawobrzeżna część Brzegu na mapie majątkowej błoni miejskich z 1763 roku. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd regulacji Rzeki Odry, sygn. I-31.

Ryc. 23. Fragment bloni miejskich i ufortyfikowana droga prowadząca Brzegu ku północy na mapie majątkowej z 1763 roku (fragment). W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd regulacji Rzeki Odry, sygn. I-31

[18.] Fragment mapy topograficzno-majątkowej dotyczącej koryta Odry w rejonie Brzegu, z lat 1791-1792.

Źródło: mapa topograficzno-majątkowa sporządzona na potrzeby regulacji koryta Odry; rękopiśmienna, kolorowana, podpisana: *Charte von der Oder und deren Haupt-Daemmen durch das Koenigliche Burg-Amt Brieg Von der Königl. Amts Ohlauer bis zur Königl. Amts Carlsmarcker Grenze (...) und im Jahr 1791/92 unter der Direction des Krieges-Rathes und Ober Deich Inspectoris Neuwertz sorgfaeltig angetragen worden*, zaopatrzona w podziałkę liniową i liczne opisy (nazwy terenowe, funkcje parcel).

Lokalizacja: Archiwum Państwowe we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-125.

Komentarz:

- Mapa ukazuje z wielką precyzją krajobraz przedmieść i okolic Brzegu – struktury i elementy przyrodnicze oraz antropomorficzne. Pominięto przestrzeń miasta i jego fortyfikacji oraz zagospodarowanie terenu rolnego w granicach wsi Rataje, ale zobrazowano przedpole po stronie południowo-wschodniej (areal gruntów wsi Stary Brzeg z dawnym Przedmieściem Małujowickim, Przedmieściem Opolskim, zabudową Starego Brzegu) i po stronie północnej. Uwzględniono drogi, podziały parcelacyjne, poszczególne budynki zaopatrując oznaczenia graficzne w opisy.

- Mapa jest bezcennym źródłem wiedzy nt. zagospodarowania strefy podmiejskiej w końcu XVIII w. i nt. toponomastyki, dokumentującym położenie obiektów istotnych dla topografii miasta (wyróżników krajobrazowych) takich jak kościół cmentarny św. Krzyża, szubienica, magazyny prochu, strzelnica bractwa kurkowego, cegielnie miejskie. Szczegółowy obraz podziałów parcelacyjnych znajduje odzwierciedlenie z późniejszych przekazach kartograficznych, a nawet na współczesnej mapie katastralnej.

Ryc. 24. Brzeg i okolice miasta na mapie topograficzno-majątkowej dotyczącej koryta Odry w rejonie Brzegu, z lat 1791-1792. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-125.

Ryc. 25. Rejon Przedmieścia Opolskiego (Nowe Domy) i Przedmieścia Nyskiego (nas gruntach wsi Stary Brzeg) na mapie topograficzno-majątkowej dotyczącej koryta Odry w rejonie Brzegu, z lat 1791-1792 (fragment). W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-125.

Ryc. 26. Zagospodarowanie prawego brzegu Odry (z fortem rogowym, redutą, siedzibą bractwa kurkowego, ceglarnią miejską) na mapie topograficzno-majątkowej dotyczącej koryta Odry w rejonie Brzegu, z lat 1791-1792 (fragment). W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-125

[19.] Mapa twierdzy Brzeg i najbliższych okolic, z ok. 1800 roku.

Źródło: mapa twierdzy Brzeg i jej przedpoła; grafika (?) kolorowana, opisana: *Plan der Festung Brieg*; zaopatrzona w podziałkę liniową.

Lokalizacja: czarnobiała fotokopia mapy w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: NBA, sygn. 201479 oraz 201585; legenda do planu: jw., sygn. 201480.

Komentarz:

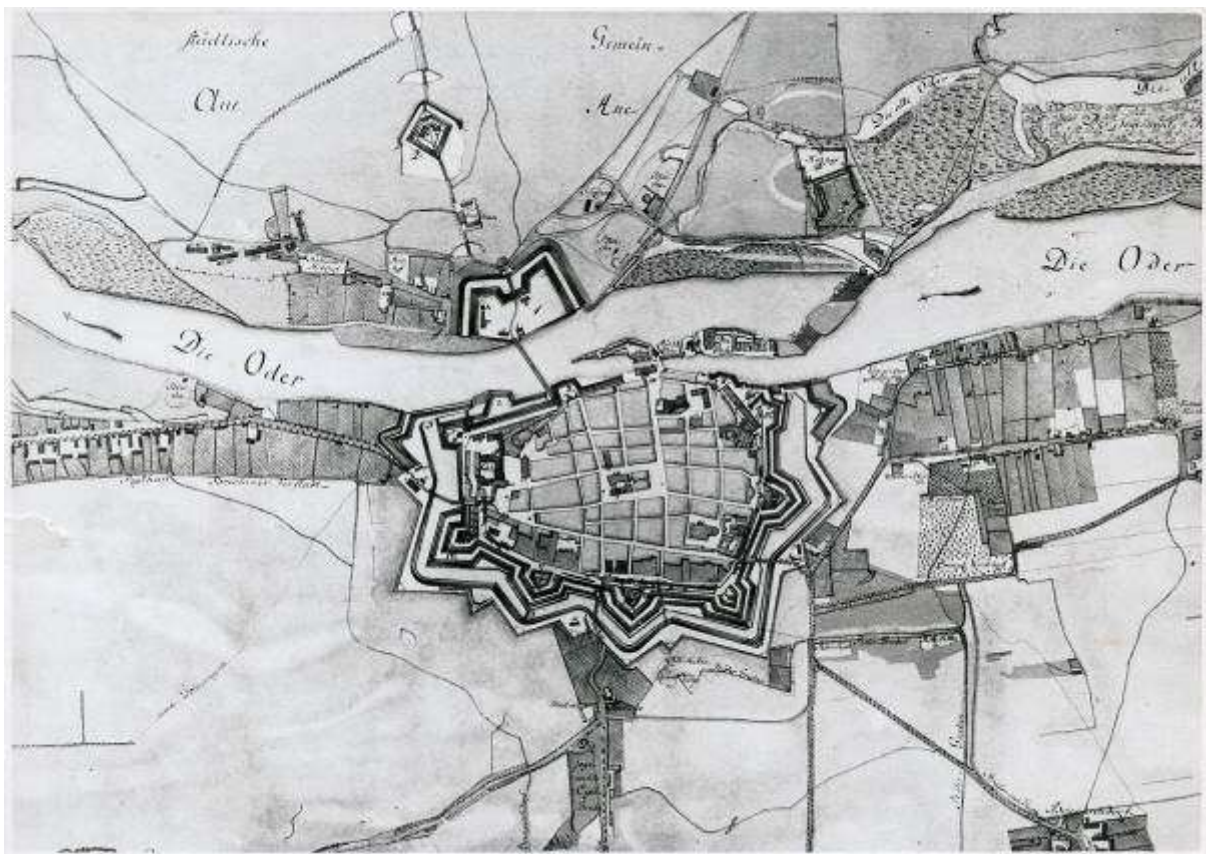
- Mapa dokumentuje:

* struktury i elementy przyrodnicze,

* rozplanowanie miasta i fortyfikacji (legenda zawiera m.in. nazwy poszczególnych dzieł obronnych uwidocznionych na planie),

* rozplanowanie przedmieść i wsi podmiejskich.

- Plan jest jedną z najstarszych map obrazujących całościowo krajobraz miasta i strefy podmiejskiej, z wszystkim i komponentami przyrodniczymi i antropogenicznymi; stanowi istotne źródło przy rekonstruowaniu faz rozwoju przestrzennego Brzegu.

Ryc. 27. Miasto i twierdza Brzeg oraz strefa podmiejska na mapie z ok. 1800 roku. Czarnobiała fotokopia w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: NBA, sygn. 201479..

2.1.1.2. Plany miasta i mapy topograficzne z lat 1801-1860

[1.] Fragment mapy koryta rzeki Odry w rejonie Brzegu, z 1801 roku.

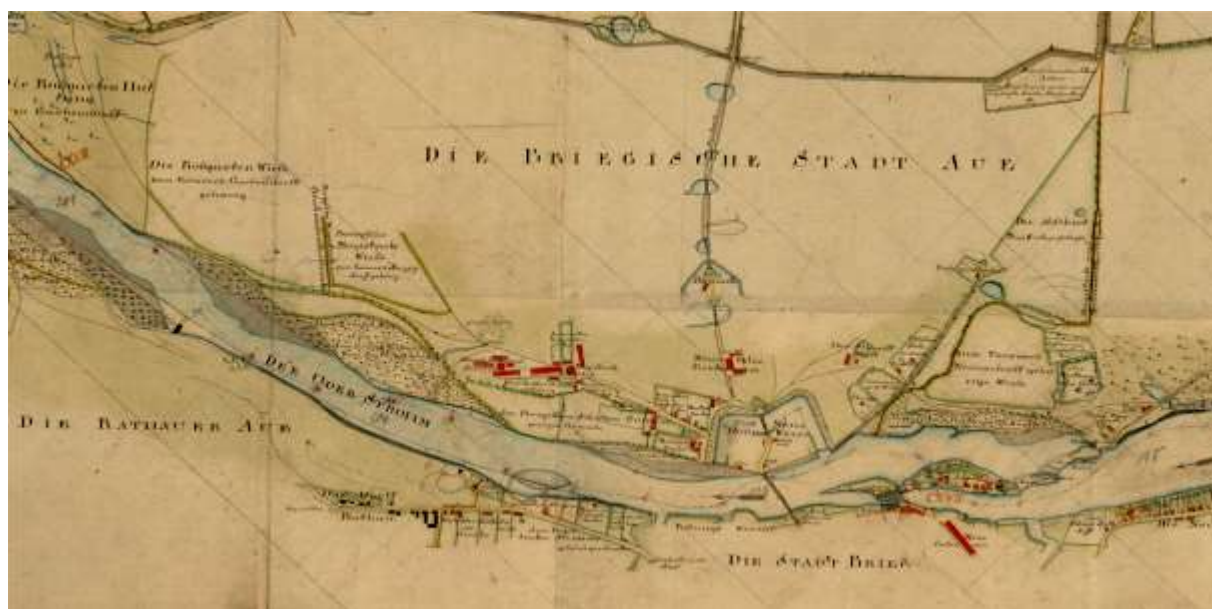
Źródło: mapa koryta Odry (sporządzona na potrzeby regulacji rzeki); rękopiśmienna, kolorowana, podpisana: *Charte littr H an der Oder Strohm seiner Ufern Inseln Abbrüchen Sandbanken Weidichtwerdern und anstossenden Gegenden von der Peisterwitzer und Polnisch Steiner bis zur Pramsener Grenze (...)* 26 Januar 1801 (...); zaopatrzona w podziałkę liniową.

Lokalizacja: Archiwum Państwowe we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-206.

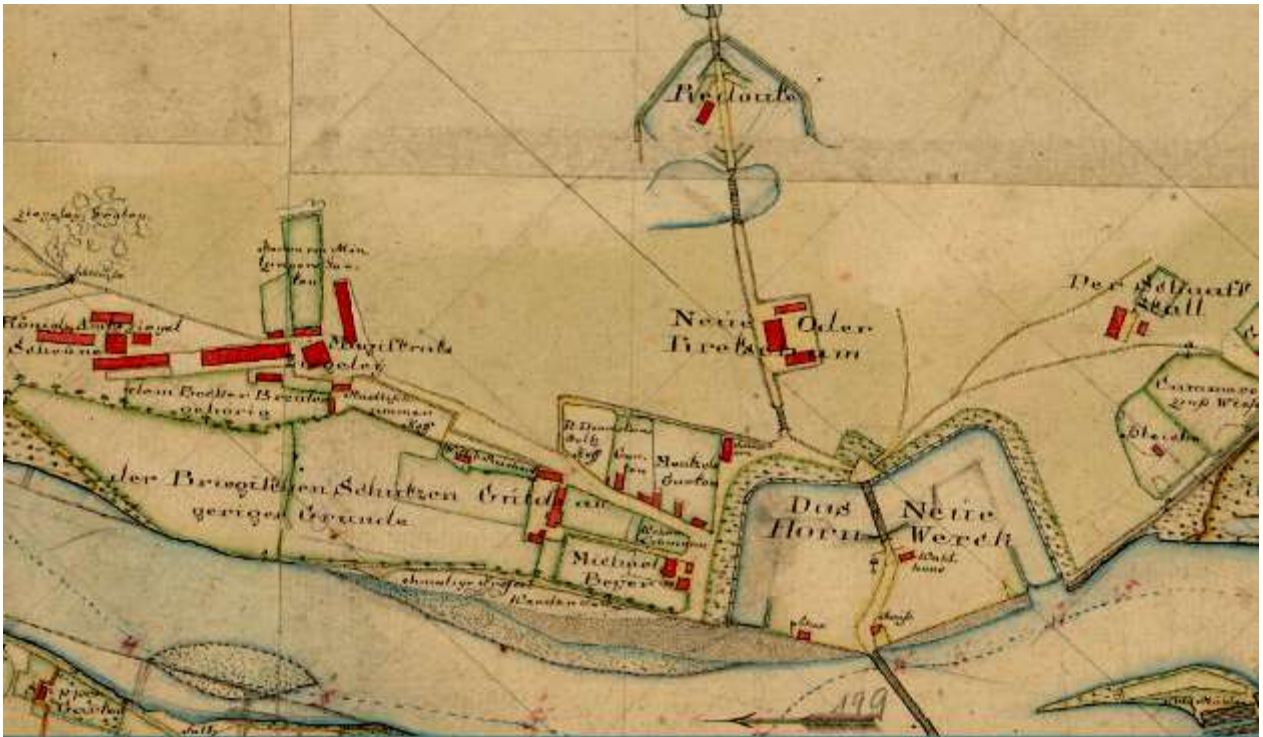
Komentarz:

- Mapa dokumentuje zagospodarowanie przybrzeżnych części Brzegu i jego przedmieść (z pominięciem obszaru twierdzy i miasta, którego nie wrysowano); szczegółowo ukazuje m.in. linię brzegową Odry, nadbrzeżne tereny łąkowe i leśne, przebieg dróg, podziały parcelacyjne, zabudowę, nazwy terenowe i opisy funkcji obiektów. M.in. czytelnie uwidoczniiono granice między Przedmieściem Wrocławskim a wsią Rataje.

- Z uwagi na szczegółowość zapisu (graficznego i tekstowego) mapa stanowi cenne źródło do badań nad krajobrazem Brzegu na przełomie XVIII/XIX wieku.

Ryc. 28. Zagospodarowanie nadbrzeżnych partii przedmieść na mapie koryta rzeki Odry w rejonie Brzegu, z 1801 roku. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-206.

Ryc. 29. Zagospodarowanie prawego brzegu Odry z dziełem rogowym, redutą oraz zabudową przy siedzibie bractwa kurkowego i cegielni miejskiej na mapie koryta rzeki Odry w rejonie Brzegu, z 1801 roku. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-206.

Ryc. 30. Zagospodarowanie nadodrzańskich partii wsi Rataje i przedmieścia Wrocławskiego na mapie koryta rzeki Odry w rejonie Brzegu, z 1801 roku. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-206.

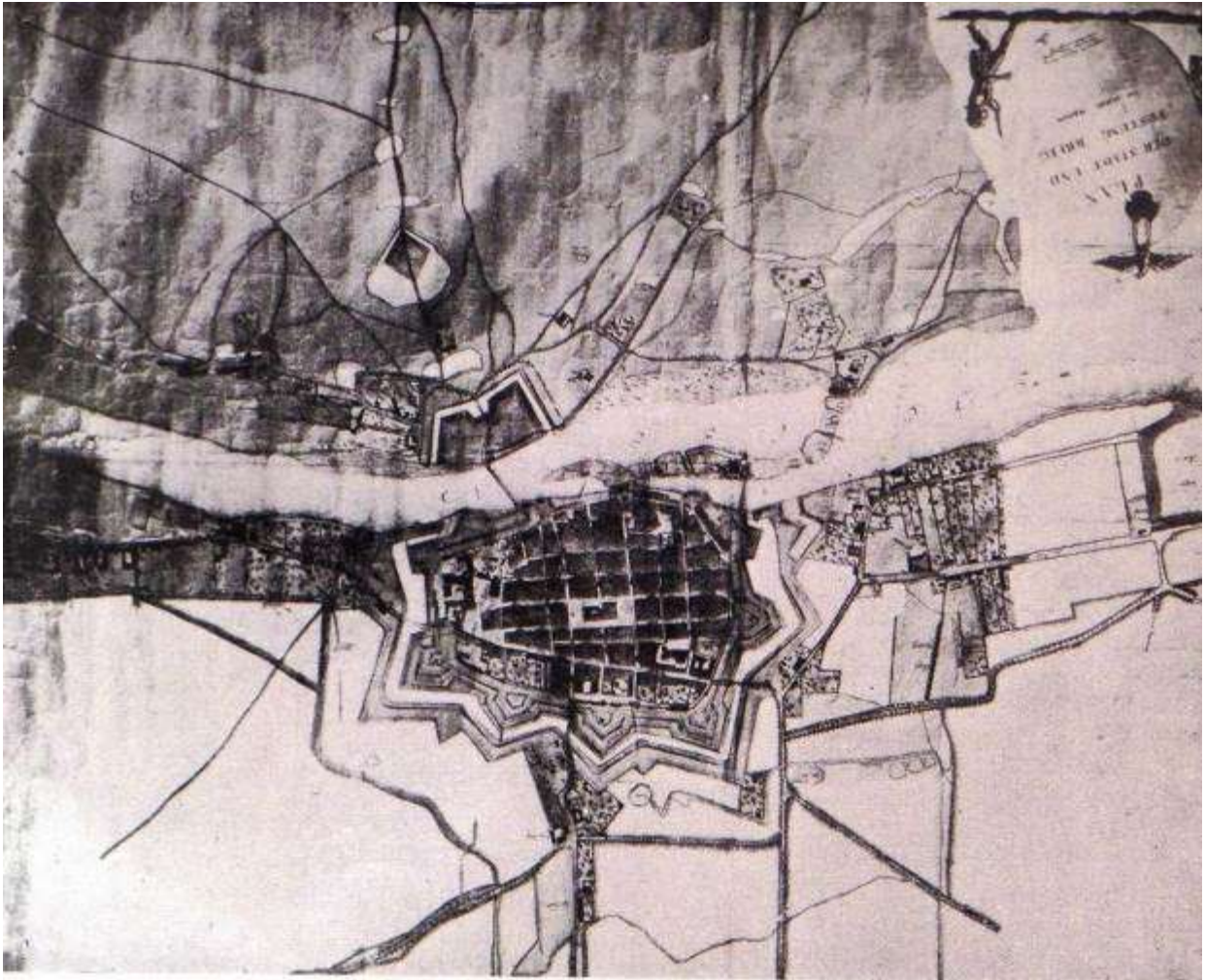
[2.] Plan miasta i twierdzy Brzeg i najbliższej okolicy, z 1806 roku (?).

Źródło: Plan miasta i okolic, kolorowany (?), opisany: *Plan der Stadt und Festung Brieg*; orientowany na południe, zaopatrzonej w podziałkę liniową

Lokalizacja: czarnobiała reprodukcja planu opublikowana w: **Tscheschner W. 1930;** **Tscheschner D. 2004**, s. 96.

Komentarz:

- Plan dokumentuje wszystkie zasadnicze elementy krajobrazu miasta i strefy podmiejskiej – może stanowić materiał pomocniczy przy weryfikacji treści innych przekazów kartograficznych.

Ryc. 31. Miasto i twierdza Brzeg oraz strefa podmiejska na planie z 1806 roku (?). Wg: **Tscheschner W. 1930**

[3.] Plan katastralny miasta i przedmieść, z 1818 roku.

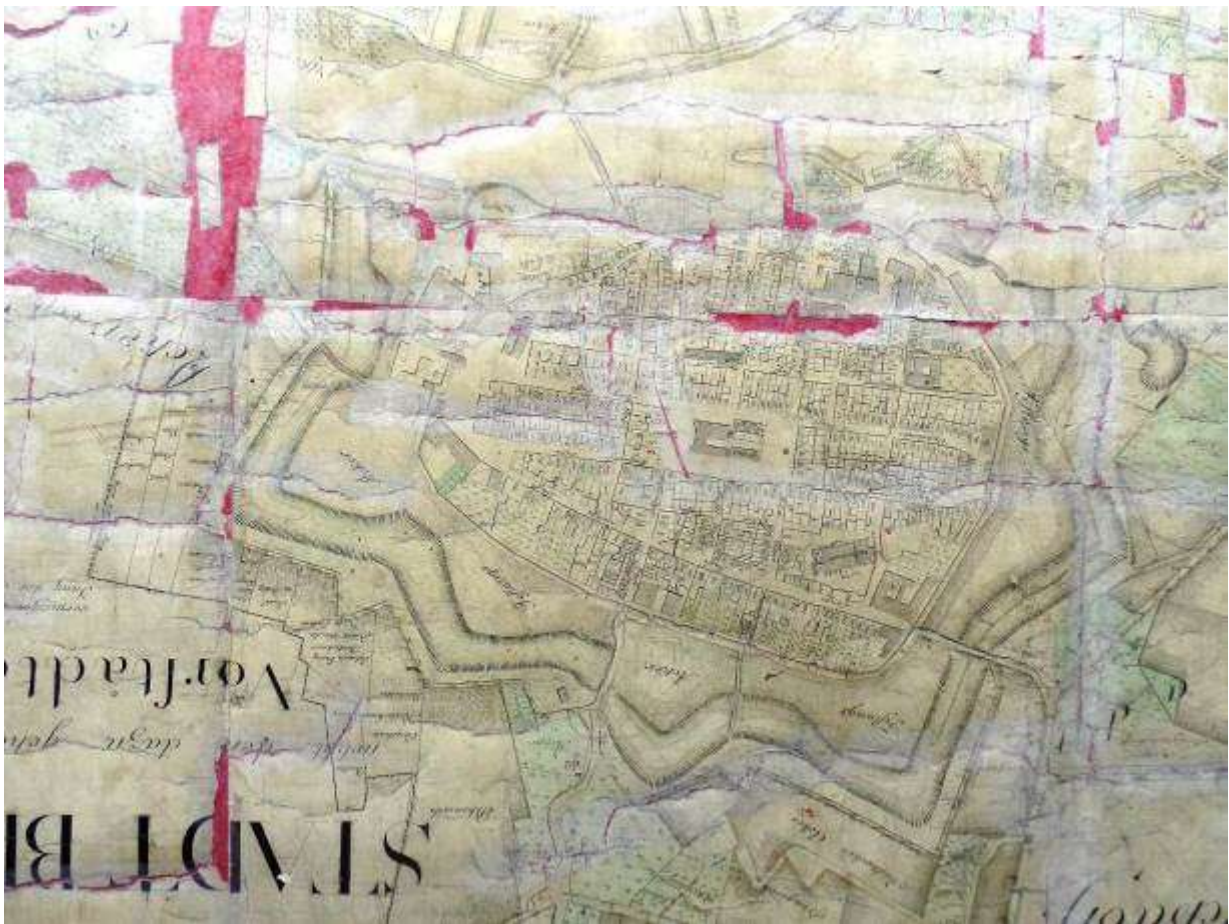
Źródło: plan miasta i przedmieść o charakterze planu katastralnego (z numeracją parcel), orientowany na południe, rękopiśmienny, kolorowany, podpisany: *Situations Plan von der Stadt Brieg nebst der dazu gehörigen Vorstädten*, orientowany ku południowi, zaopatrzonego w podziałkę liniową. Plan częściowo uszkodzony, poddany konserwacji (naklejony na karton).

Lokalizacja: Archiwum Państwowe we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/30.

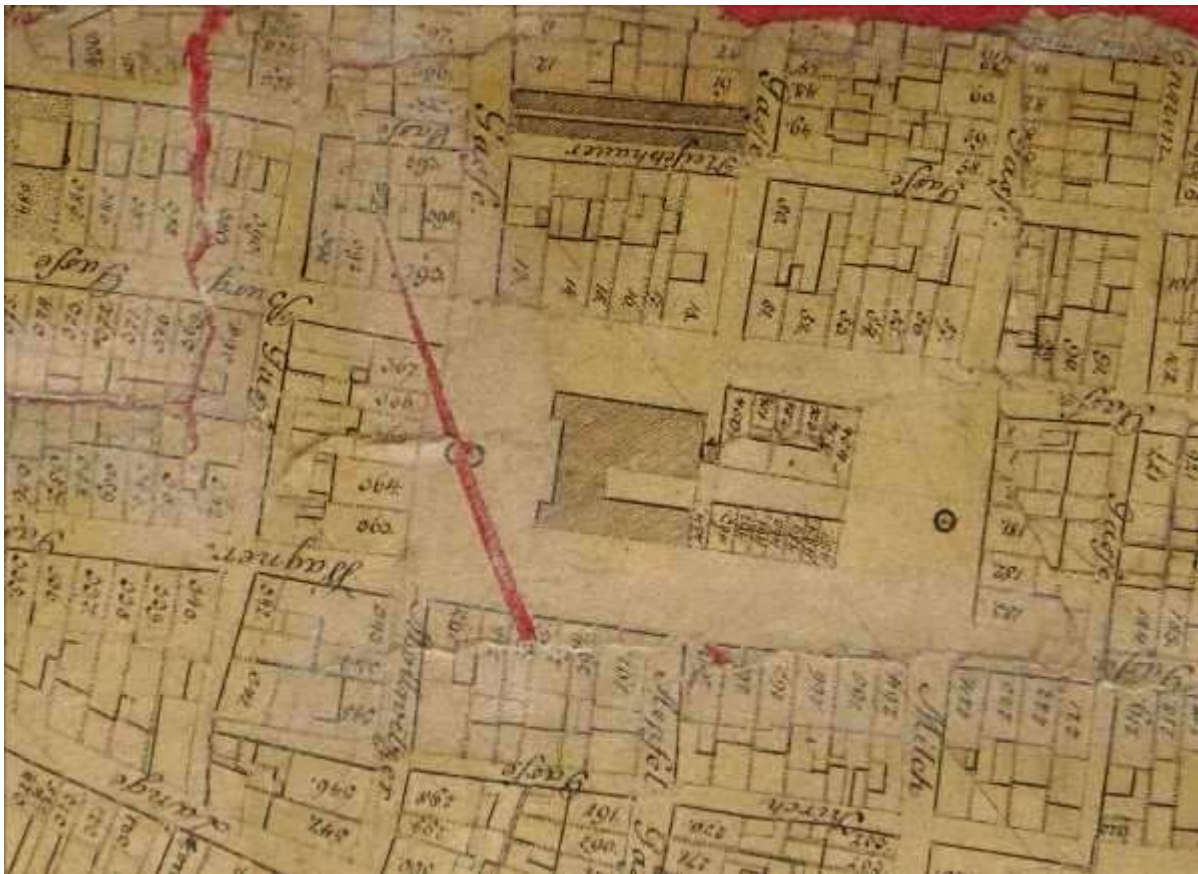
Komentarz:

- Plan ukazuje szczegółowo wszystkie elementy zagospodarowania składające się na zurbanizowany krajobraz miasta: podziały parcelacyjne, sieć ulic i dróg, zabudowę, ogrody, pozostałości fortyfikacji; zawiera numerację parcel w obrębie miasta lokacyjnego, opisy parcel na przedmieściach, opisy dotyczące funkcji obiektów.

- Omawiany plan jest najstarszym planem katastralnym Brzegu, bezcennym przy rekonstruowaniu struktury urbanistycznej i zabudowy miasta i przedmieść w 1. ćwierci XIX w., w początkach epoki późnonowożytnej, u progu rozwoju przestrzennego. Wartość dokumentacyjna obniża jedynie zły stan techniczny planu (ubytki fragmentów arkusza i zatarcia rysunku).

Ryc. 32. Brzeg i przedmieścia na planie katastralnym z 1818 roku – fragment arkusza (zorientowany na północ). W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/30

Ryc. 33. Brzeg na planie katastralnym z 1818 roku – fragment arkusza (zorientowany na północ) z runkiem, ratuszem i zabudową jatek. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/30

Ryc. 34. Brzeg na planie katastralnym z 1818 roku – fragment arkusza (zorientowany na północ), z kościołem parafialnym, zakładem poprawczym, Bramą Nyską. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/30

[4.] Fragment mapy koryta rzeki Odry w rejonie Brzegu, z 1820 roku.

Źródło: mapa koryta Odry i rejonów nadrzecznych (sporządzona na potrzeby regulacji rzeki); orientowana na południe, rękopiśmienna, kolorowana, podpisana: *Oderstromkarte. Von der Grenze zwischen der Gemeinde Pramsen und Tschepelonitz bis an die Klein Briesener Viehtrift im Königlichen Regierungs Bezirk Breslau (...) im July 1820 (...)*.

Lokalizacja: Archiwum Państwowe we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-318.

Komentarz:

- Mapa w dokładny i sugestywny sposób dokumentuje elementy przyrodnicze (układ wodny, obszary łąk, zalesień) i antropogeniczne (podziały parcelacyjne, sieć drożną, zabudowę, tereny zieleni na obszarze pofortecznym itd.).

- Mapa jest jednym z najwcześniejszych przekazów ukazujących Brzeg i strefę podmiejską po likwidacji twierdzy i częściowym splantowaniu dzieł obronnych (ukazano m.in. stan w trakcie likwidacji dzieła rogowego przed Bramą Odrzańską).

Ryc. 35. Brzeg i strefa podmiejska (położona w rejonie rzeki) na mapie koryta rzeki Odry w rejonie Brzegu, z 1820 roku. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-318.

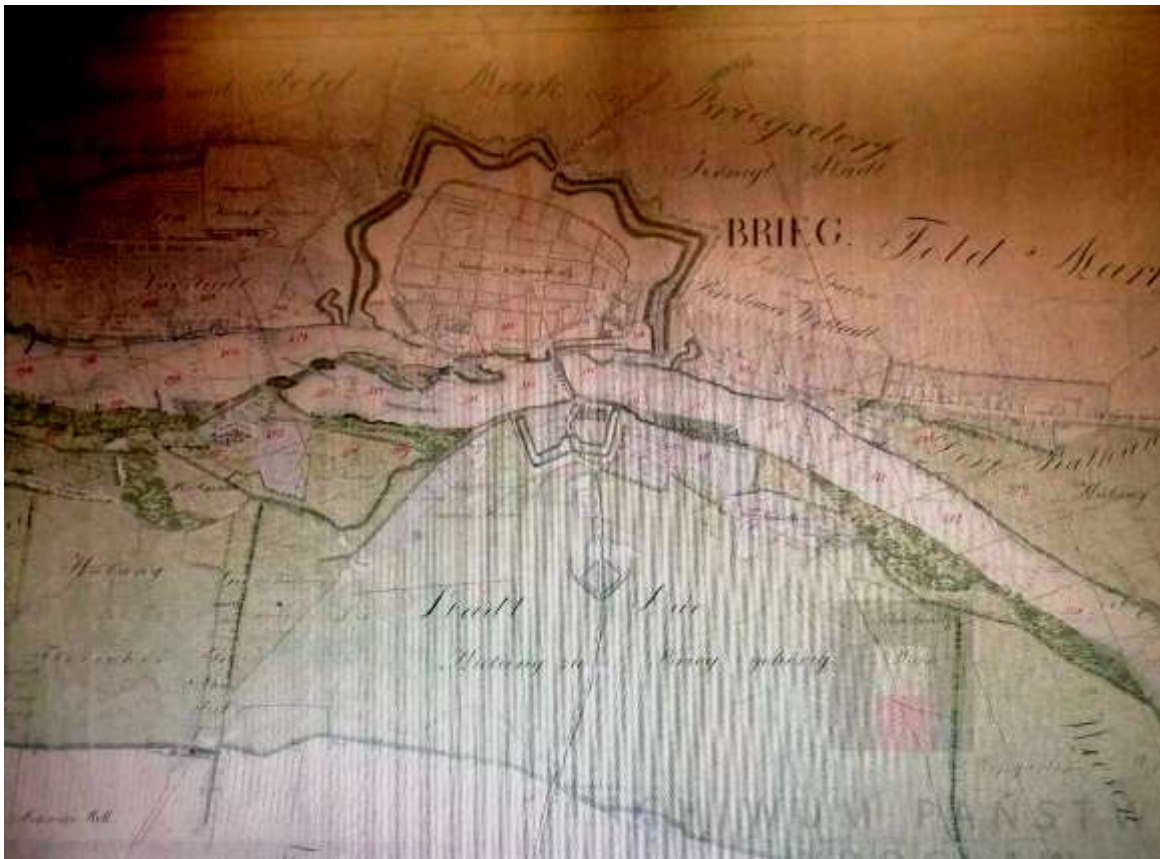
[5.] Fragment mapy koryta rzeki Odry w rejonie Brzegu, z 1823 roku.

Źródło: mapa koryta Odry i rejonów nadrzecznych (sporządzona na potrzeby regulacji rzeki); orientowana na południe, rękopiśmienna, kolorowana, podpisana: *III.te Abtheilung II.tes Blatt von der Oderstromkarte von der Grenze zwischen den Gemeinden Tschoplowitz und Pramsen bis zur Briesenschen Viehtrift im Bezirk der Königl. Regierung zu Breslau (...) vom 5. Juny 1822 (...)*.

Lokalizacja: Archiwum Państwowe we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-348.

Komentarz:

- Mapa ukazuje stan analogiczny jak na mapie z 1820 r., ale w bardziej sugestywny sposób obrazuje przebieg fos stanowiących pozostałość fortyfikacji.

Ryc. 36. Brzeg i nadodrzańskie tereny podmiejskie na mapie koryta rzeki Odry w rejonie Brzegu, z 1823 roku. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-348.

[6.] Plan miasta i sieci wodociągowej w granicach dawnych murów miejskich, z 1823 roku.

Źródło: plan miasta (w granicach murów miejskich); rękopiśmienny, kolorowany, podpisany: *Lage von den Wasser Rohr Leitungen in der Stadt Brieg von welchen die Kreiswitzer Quellen beim Burgenthurme zwischen dem Mollwitzer und Neisser-Thore und die Hermsdorfer Quellen beim Breslauer-Thore in die Stadt geführt sind nebst einen vollständigen Plane von Brieg*; orientowany na północ, zaopatrzonej w podziałkę liniową.

Lokalizacja: Archiwum Państwowe we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/31

Komentarz:

- Plan z dużą precyzją obrazuje:

* układ ulic,

* przebieg murów miejskich, położenie baszt i bram miejskich,

* podziały parcelacyjne, numerację parcel,

* rozplanowanie zabudowy; funkcje prominentnych obiektów (w postaci opisu),

* przebieg sieci wodociągowej.

- Plan stanowi bezcenne źródło w badaniach nad strukturą urbanistyczną i zabudową staromiejskiej części Brzegu.

Ryc. 37. Wycinek planu Brzegu i sieci wodociągowej (w granicach murów miejskich) z 1823 roku – część północno-zachodnia (rejon Bramy Odrzańskiej) . W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/31

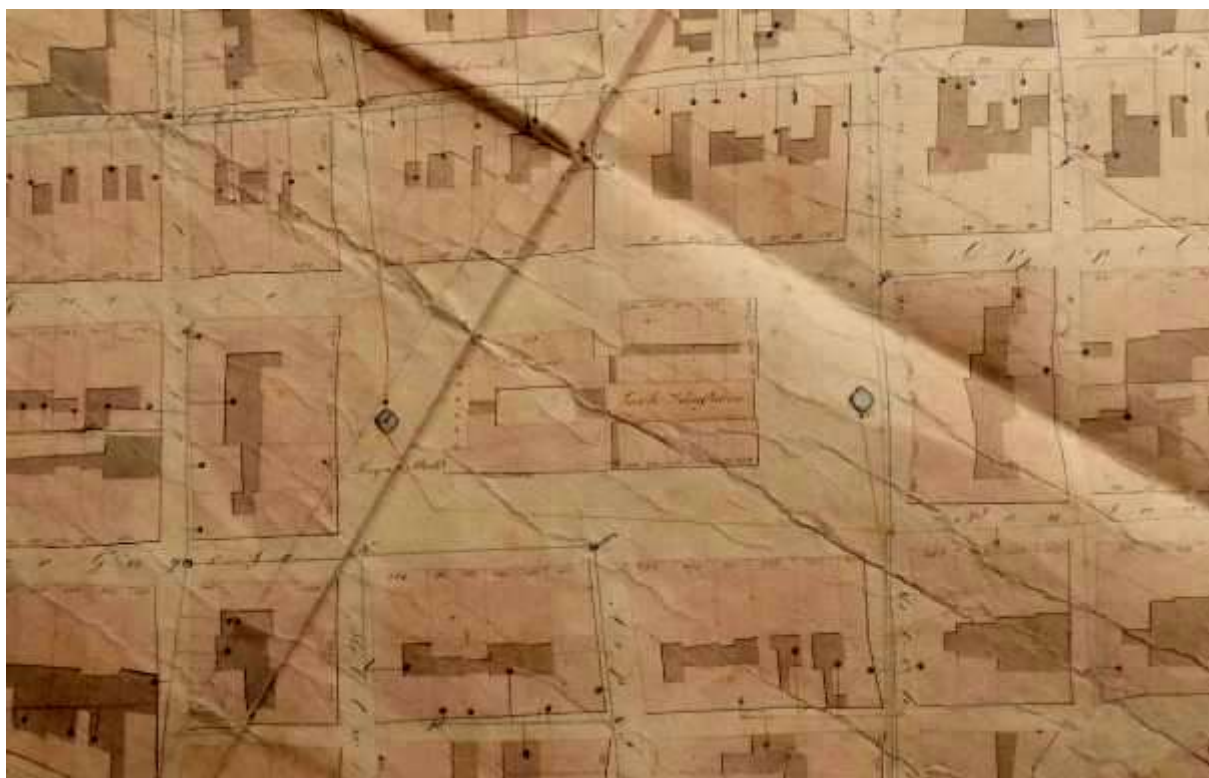
Ryc. 38. Wycinek planu Brzegu i sieci wodociągowej (w granicach murów miejskich) z 1823 roku – część północno-wschodnia (rejon dawnego kościoła franciszkanów). W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/31

Ryc. 39. Wycinek planu Brzegu i sieci wodociągowej (w granicach murów miejskich) z 1823 roku – część południowo-zachodnia (rejon zamku i Bramy Wrocławskiej). W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/31

Ryc. 40. Wycinek planu Brzegu i sieci wodociągowej (w granicach murów miejskich) z 1823 roku – część południowo-wschodnia (rejon kościoła parafialnego). W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/31

Ryc. 41. Wycinek planu Brzegu i sieci wodociągowej (w granicach murów miejskich) z 1823 roku – część środkowa (rejon rynku). W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/31

[7.] Fragment mapy koryta rzeki Odry w rejonie Brzegu, z 1823 roku.

Źródło: mapa koryta Odry i rejonów nadrzecznych (sporządzona na potrzeby regulacji rzeki); orientowana na południe, rękopiśmienna, kolorowana, podpisana: *Oderstrhmkarte. Von der Grenze zwischen der Gemeinde Gross Neudorf bis zur Briesenscher Viehtrift im Bezirk der Königlichen Regierung zu Breslau (...)*; zaopatrzona w podziałkę liniową.

Lokalizacja: Archiwum Państwowe we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-358.

Komentarz:

- Mapa w syntetyczny sposób obrazuje zagospodarowanie strefy miejskiej i podmiejskiej; zawiera opisy pozwalające rekonstruować funkcje obiektów i obszarów.

Ryc. 42. Brzeg i nadodrzańskie tereny podmiejskie na mapie koryta rzeki Odry w rejonie Brzegu, z 1823 roku. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-358.

[8.] Fragment mapy koryta rzeki Odry w rejonie Brzegu, z 1823 roku.

Źródło: mapa koryta Odry i rejonów nadrzecznych (sporządzona na potrzeby regulacji rzeki); orientowana na południe, rękopiśmienna, kolorowana, podpisana: *III.te Abtheilung II.tes Blatt von der Oderstrohmkarte von der Grenze zwischen den Gemeinden Tschoplowitz und Pramsen bis zur Briesenschen Viehtrift im Bezirk der Königl. Regierung zu Breslau (...) vom Juny 1822 bis Januar 1823 (...).*

Lokalizacja: Archiwum Państwowe we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-359.

Komentarz:

- Mapa ukazuje stan analogiczny jak na mapach z 1820 r. wcześniej omówionych; łącznie rozpatrywane pozwalają one prześledzić zmiany zagospodarowania w początkach 3. dekady XIX wieku.

Ryc. 43. Brzeg i nadodrzańskie tereny podmiejskie na mapie koryta rzeki Odry w rejonie Brzegu, z 1823 roku. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-359.

[9.] Brzeg i okolice na sekcyjnej mapie topograficznej Królestwa Prus (*Urmesstischblatt*) z 1824 roku (uzupełniana po 1844 roku).

Źródło: rękopiśmienna sekcyjna mapa topograficzna *Urmesstischblatt*, Band IX. Blatt 1. [odpowiadający arkuszowi Brieg na mapie *Messtischblatt*], kolorowana, wykonana w skali 1:25.000; u dołu sygnatura i datowanie: *Aufgenommen und gezeichnet im Jahre 1824 von Lüttitz Lt. im 14ten Inf. Regt.*

Lokalizacja: *Staatsbibliothek* w Berlinie, *Prussische Kulturbesitz*, *Urmesstischblätter von Preussen*, sygn. Kart. N 729, Blatt. 3019.

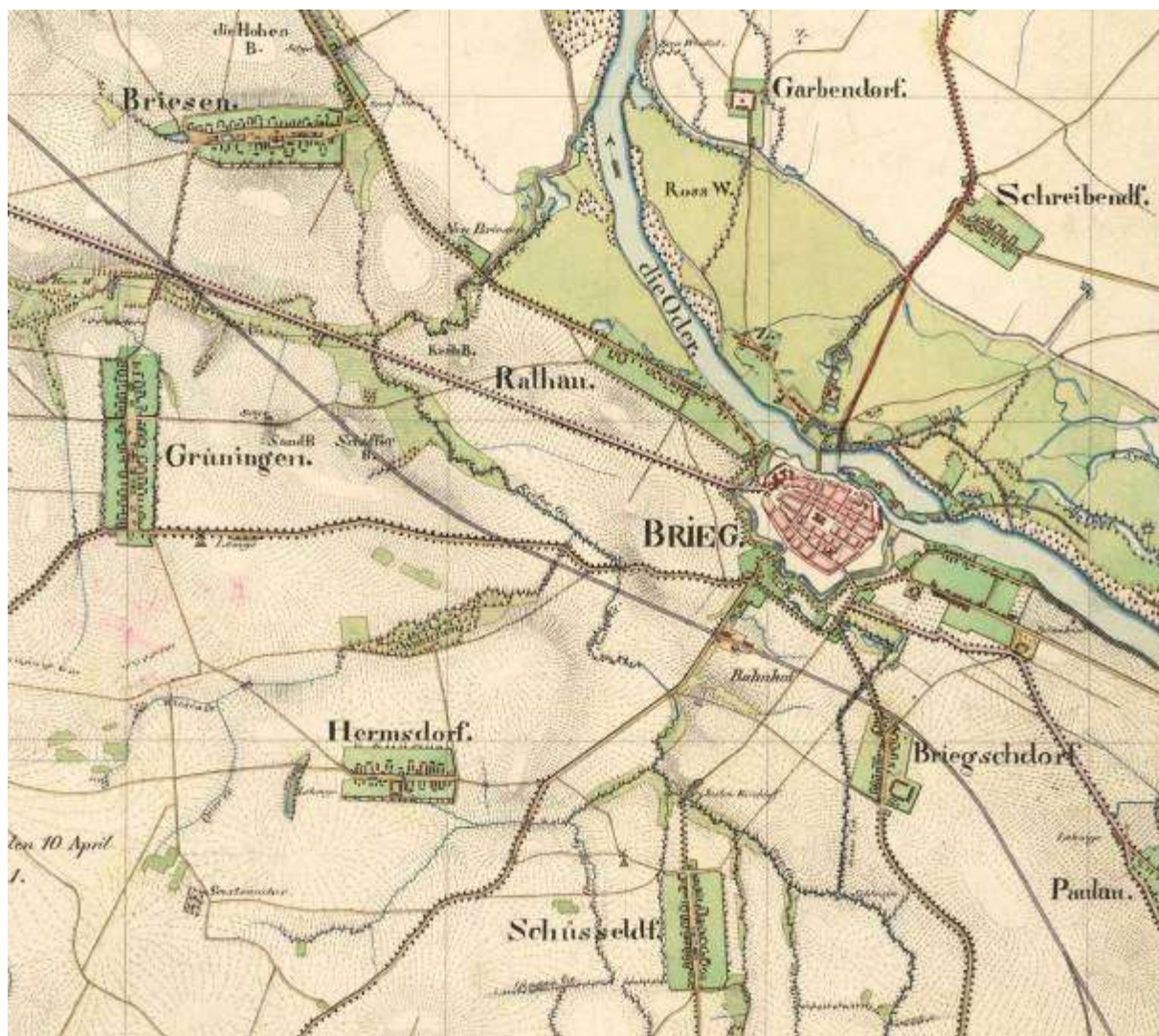
Komentarz:

- Mapa daje syntetyczny wizerunek krajobrazu miasta, strefy podmiejskiej i okolic z lat 20. XIX w. Na uwagę zasługuje przedstawienie sieci hydrograficznej, drożnej (z oznaczeniem dróg alejowych! – w tym przebieg nowo wytyczonej szosy wrocławskiej), osadniczej (z oznaczeniem areału przedmieść i wsi zajętego przez zabudowania i ogrody).

Elementem wtórnie dodanym (wniesionym na istniejący rysunek) jest:

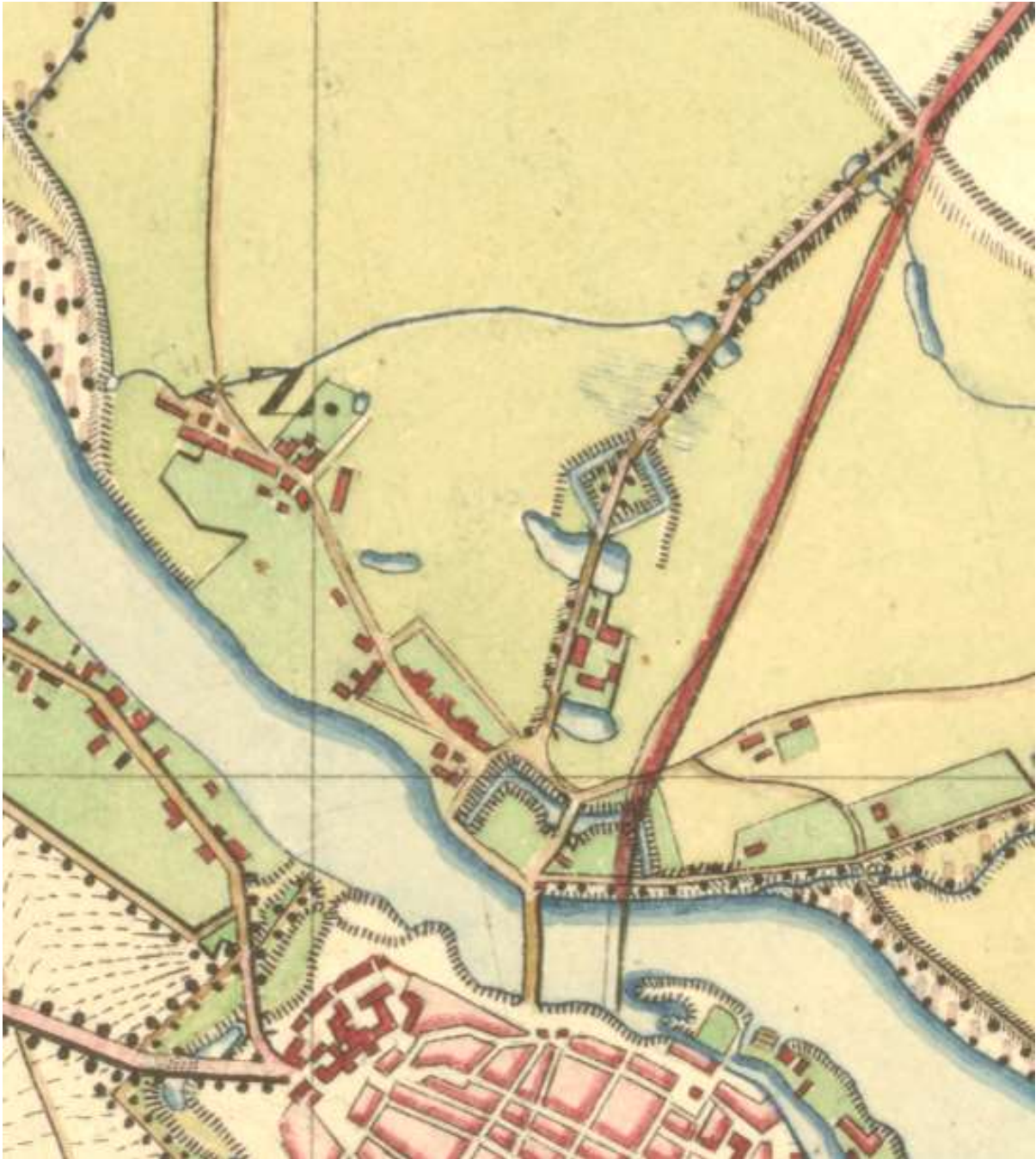
- linia kolejowa (zbudowana w 1842 roku) i zabudowa pierwszego dworca kolejowego (wzniesiona w 1844 r.),

- nowy bieg szosy z Brzegu ku Pisarzowicom (wrysowany w miejscu drogi polnej) i nowy most przez Odrę (w położeniu niezgodnym ze stanem faktycznym); być może unacześnienie wprowadzono w czasie projektowania nowego przebiegu szosy i mostu.

Ryc. 44. Brzeg i okolice na rękopiśmiennej sekcyjnej mapie topograficznej *Urmesstischblatt*, Band IX. Blatt 1. W zbiorach *Staatsbibliothek* w Berlinie, *Prussische Kulturbesitz*, *Urmesstischblätter von Preussen*, sygn. Kart. N 729, Blatt 3019.

Wg Dotothei Tschentscher omawiana mapa wskazuje, że nowy most przez Odrę powstał w latach 20. XIX w. (zob. **Tscheschner D. 2004**); bliższa analiza rysunku pozwala odrzucić tę tezę i datować budowę mostu na lata między 1844 a 1860 rokiem (zob. plan nr [10.]).

Ryc. 45. Nowa szosa z Brzegu ku Piszczowicom i nowo projektowany most przez Odrę (o przebiegu niezgodnym z rzeczywistością) wtórnie wrysowane na rękopiśmiennej sekcyjnej mapie topograficznej *Urmesstischblatt*, Band IX. Blatt 1. W zbiorach Staatsbibliothek w Berlinie, *Preussische Kulturbesitz*, Urmesstischblätter von Preussen, sygn. Kart. N 729, Blatt 3019

[10.] Plan miasta z 1860 roku.

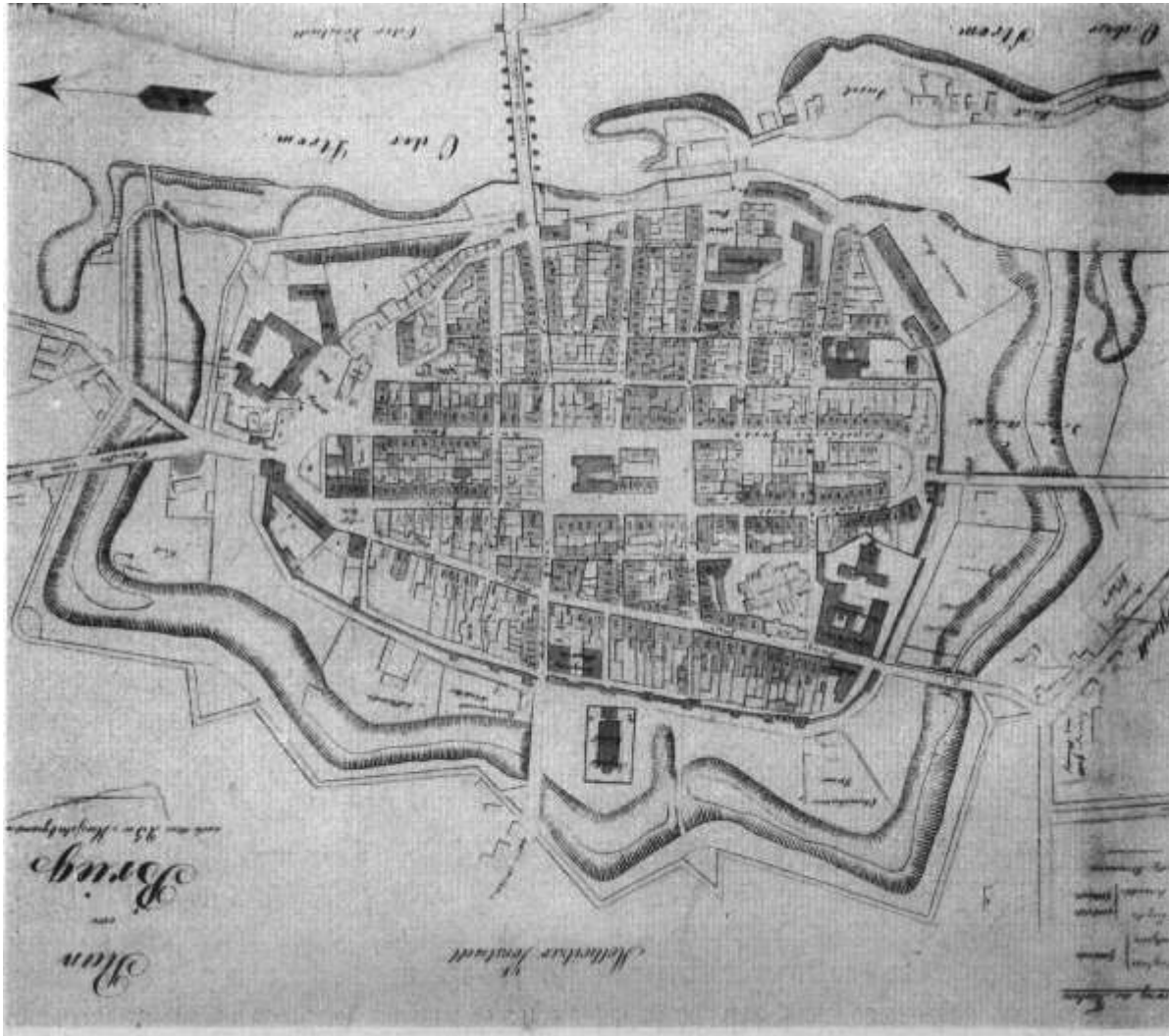
Źródło: plan miasta, orientowany na południe, kolorowany (?), podpisany: *Plan von Brieg*.

Lokalizacja: plan opublikowany (wycinkowo, w wersji czarnobiałej) w: **Bimler 1841**, s. 15.

Komentarz:

- Plan przedstawia układ urbanistyczny (z siecią drożną, parcelacją, numeracją parcel itd.), stan zabudowy oraz konfigurację terenu. Szczególną wartość ma wizerunek terenów pofortecznych: przebieg fos, parcelacja gruntów, zabudowa (w tym nowo wzniesiony kompleks zabudowań więzienia).

Na planie ukazano m.in. kanały prowadzące dnem fosy – zasilające stawy bądź odwadniające je.

Ryc. 46. Brzeg na planie miasta z 1860 roku. Wg: **Bimler 1941**, s. 15

[11.] Plan miasta i przedmieść z 1860 roku

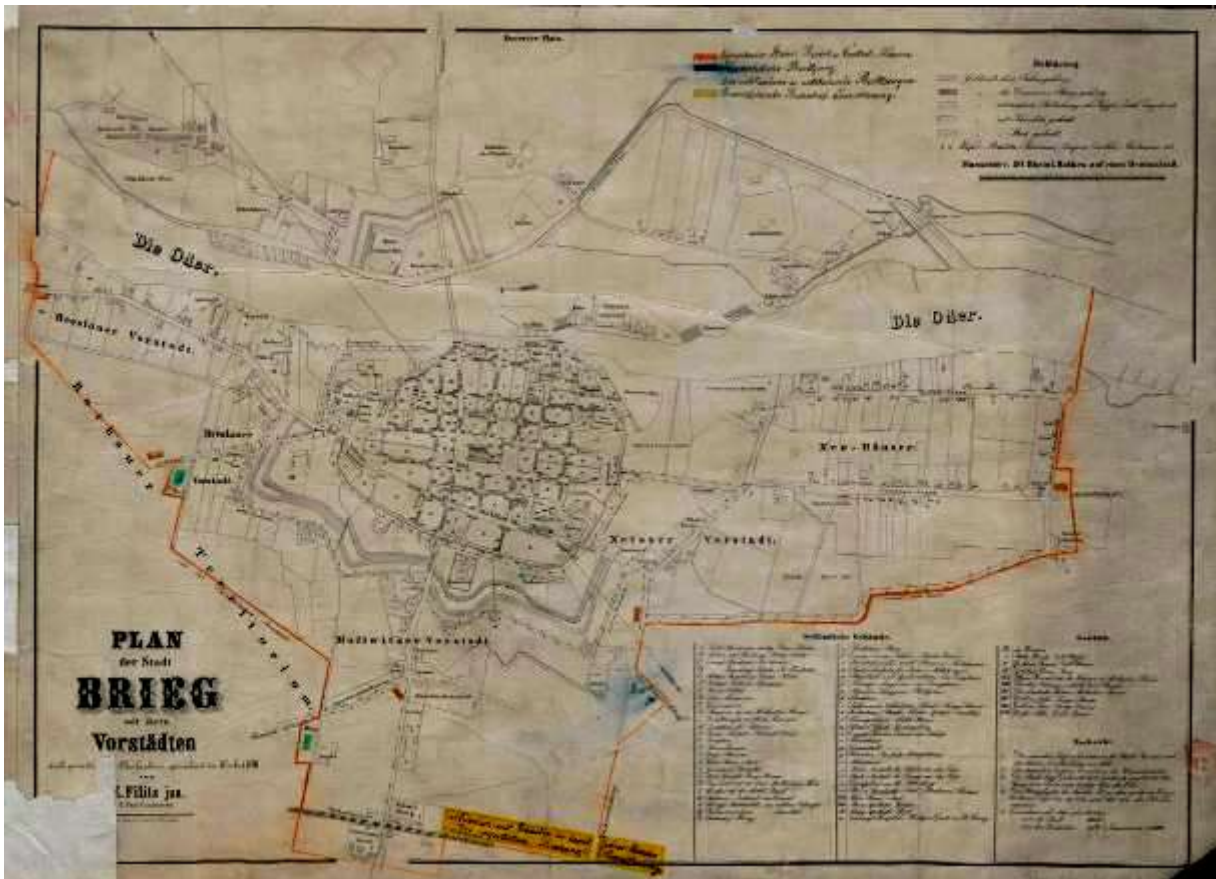
Źródło: - plan miasta i przedmieść o charakterze przeglądowego planu katastralnego (z numeracją parcel), czarnobiały (planowany jako opracowanie w kolorze; wtórnie uzupełniony dodatkowymi treściami oznaczonych kolorowymi kredkami), podpisany: *Plan der Stadt Brieg mit ihren Vorstädten*; zaopatrzone w podziałkę liniową, obszerną legendę tekstową (odnoszącą się do siedzib urzędów, budowli państwowych i innych obiektów użyteczności publicznej), legendę oznaczeń graficznych (nie dokończoną tj. bez wypełnienia kolorem) i wtórną legendę oznaczeń graficznych (dotyczących kwestii fiskalnych i terenów kolejowych).

Lokalizacja: Archiwum Państwowe we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/32.

Komentarz:

- Mapa dokumentuje m.in. przebieg linii kolejowej i parcelę pierwszego dworca kolejowego, parcele pod rozbudowę terenów kolejowych (w tym: pod nowy dworzec – funkcjonujący do dziś), przebieg granicy fiskalnej okalającej przedmieścia.

- Mapa stanowi cenne źródło dokumentujące przemiany zagospodarowania przedmieść w początkach industrializacji miasta, w pierwszych dekadach po wybudowaniu linii kolejowej.

Ryc. 47. Brzeg i przedmieścia na planie miasta z 1860 roku. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/32

Ryc. 48. (fragment) Brzeg i przedmieścia na planie miasta z 1860 roku. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/32

2.1.1.3. Plany miasta i mapy topograficzne z lat 1861-1918

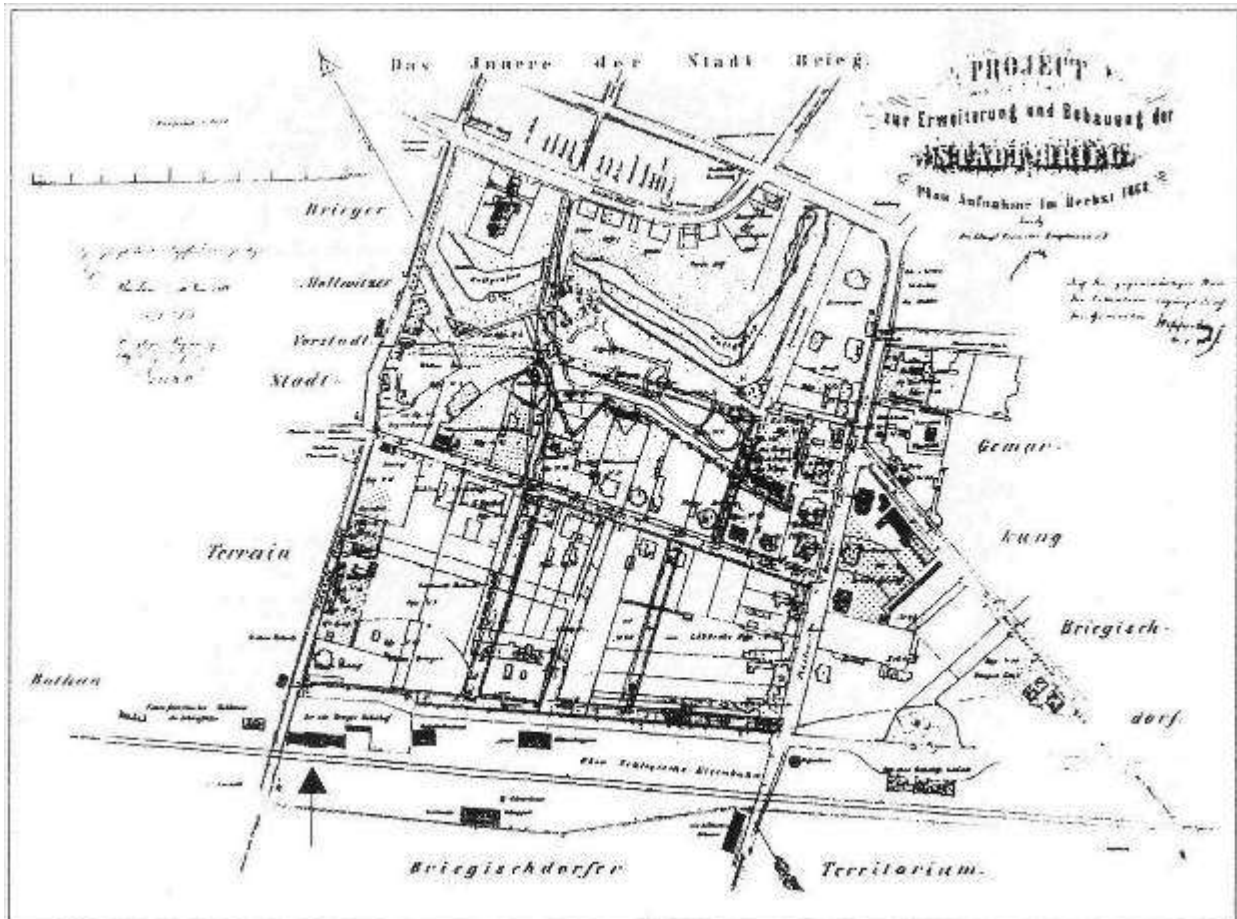
[1.] Plan z projektem rozbudowy przedmieść w rejonie nowego dworca kolejowego, z 1868 roku

Źródło: plan regulacyjny nowo projektowanego kwartału zabudowy śródmiejskiej, czarnobiały (?), podpisany: *Projekt zur Erweiterung und Bebauung der Stadt Brieg. Plan – Aufnahme im Herbst 1868*, zaopatrzony w podziałkę liniową

Lokalizacja: plan opublikowany w: **Tscheschner D. 2004**, s. 125

Komentarz:

- Plan odnosi się koncepcji zagospodarowania terenów obwiedzionych obecnymi ulicami Armii Krajowej, Bolesława Chrobrego, Piastowską, Trzech Kotwic, terenami kolejowymi. Ukazuje m.in. korektę przebiegu ul. Armii Krajowej, oraz parcelacje gruntów przy ulicach Jana Pawła II oraz Piastowskiej. Zobrazowano też przebieg niezrealizowanych ciągów komunikacyjnych (arterii mającej prowadzić między ul. Lekarską a ul. 6. Lutego; uliczki na tyłach zabudowy przy ul. Jana Pawła II).
- Plan stanowi źródło przydatne w datowaniu faz rozwoju przestrzennego i zabudowy śródmieścia w 3. ćwierci XIX wieku.

Ryc. 49. Południowo-wschodnia część śródmieścia Brzegu na planie regulacyjnym z 1868 roku. Wg: **Tscheschner D. 2004**, s. 125

[2.] Plan koryta Odry i urządzeń węzła żeglugowego w Brzegu z 1883 roku.

Źródło: plan koryta Odry i jego otoczenia w granicach katastralnych Brzegu, czarnobiały (z wtórnymi uzupełnieniami kolorowym tuszem), zorientowany na południe, podpisany *Stadtfeldmark Brieg*, zaopatrzony w podziałkę liniową.

Lokalizacja: Archiwum Państwowe we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/33.

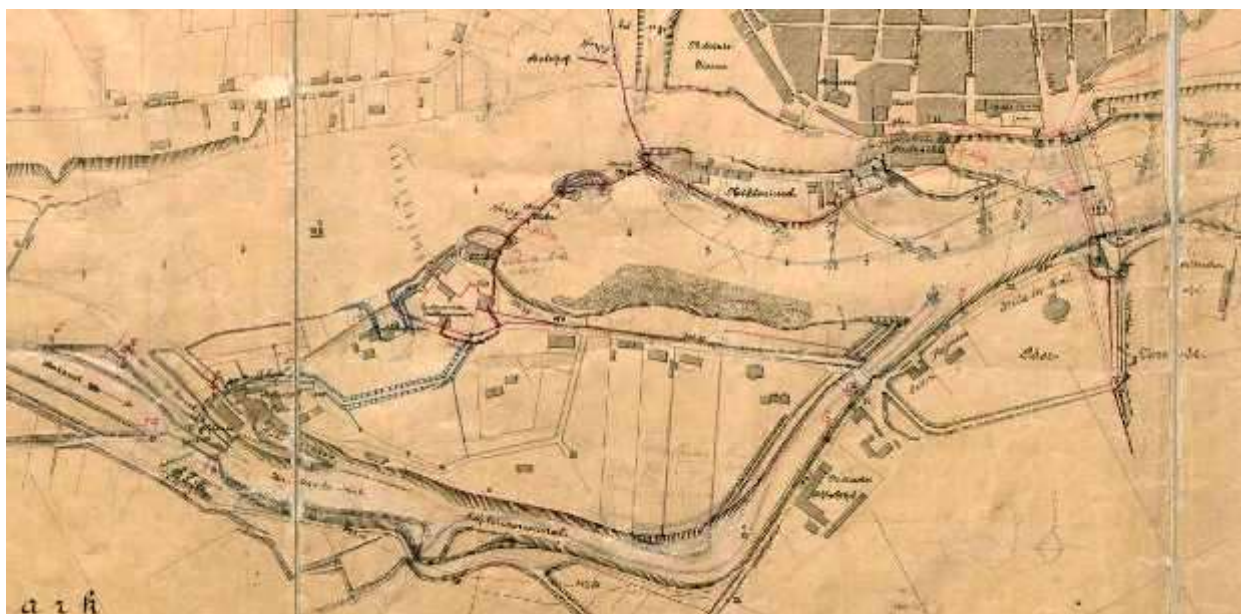
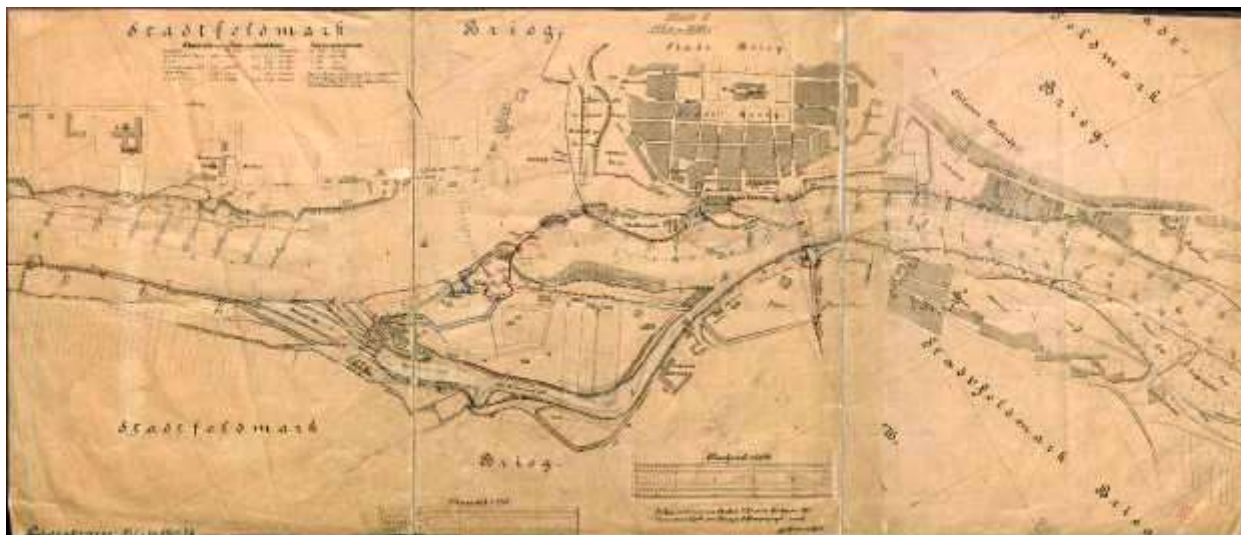
Komentarz:

- Plan dokumentuje przekształcenia koryta Odry oraz zagospodarowania nabrzeży i wysp. Jest najstarszym planem obrazującym

* przebieg starego kanału żeglownego wraz z wszystkimi hydrotechnicznymi obiektami,

* nowy most przez Odrę.

* willę Molla, brak śladów po forcie rogowym (widocznym jeszcze na planie z 1860 r.).

Ryc. 50. Brzeg w sąsiedztwie koryta Odry wraz z nowym zagospodarowaniem węzła wodnego na planie z 1883 roku. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/33

[3.] Mapa topograficzna sekcyjna *Messtischblatt*, z 1883 roku

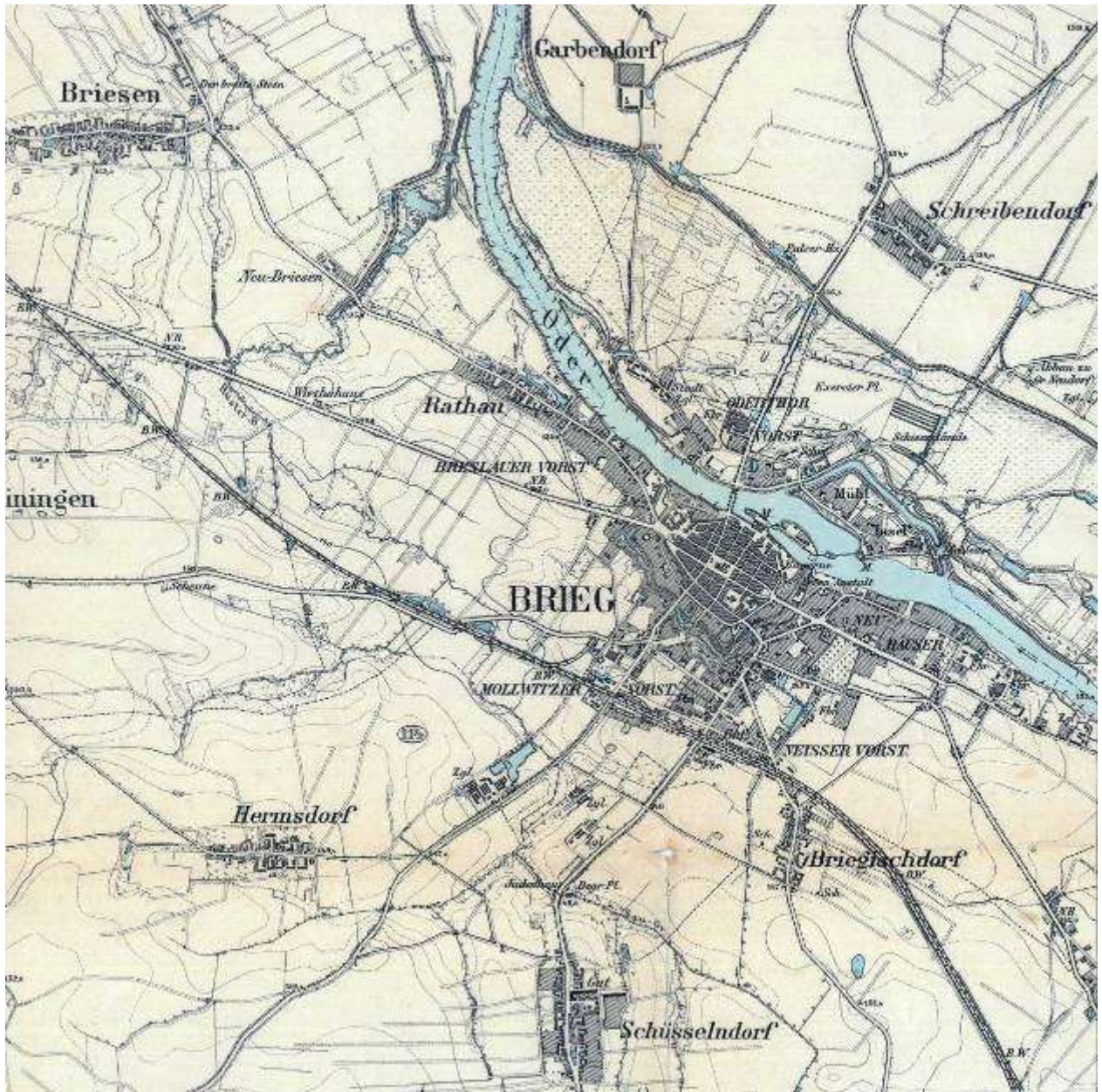
Źródło: mapa topograficzna sekcyjna *Messtischblatt*, ark. *Brieg*, nr 3019, Berlin: Lithographische Institut 1884 (wydana drukiem); skala 1:25.000; u dołu napis: *Königl. Preuss. Landesaufnahme 1883. Herausgegeben 1884.*

Lokalizacja: skan mapy opublikowany w:

[www.amzpbig.com/maps/5170_\(3019\)_Brieg_1884_AMWIG.jpg](http://www.amzpbig.com/maps/5170_(3019)_Brieg_1884_AMWIG.jpg) (dostęp 25.02.2016)

Komentarz:

- Mapa daje syntetyczny wizerunek krajobrazu miasta, strefy podmiejskiej i okolic z lat 80. XIX w.: obrazuje postępujący proces urbanizacji przedmieść; z dużą precyzją odzwierciedla elementy przyrodnicze krajobrazu (cieki wodne, skarpy, zadrzewienia, łąki; odnotowuje nazewnictwo jednostek osadniczych (przedmieść, wsi).

Ryc. 51. Brzeg i okolice na sekcyjnej mapie topograficznej *Messtischblatt* z 1883 roku. Wg: [www.amzpbig.com/maps/5170_\(3019\)_Brieg_1884_AMWIG.jpg](http://www.amzpbig.com/maps/5170_(3019)_Brieg_1884_AMWIG.jpg) (dostęp 25.02.2016)

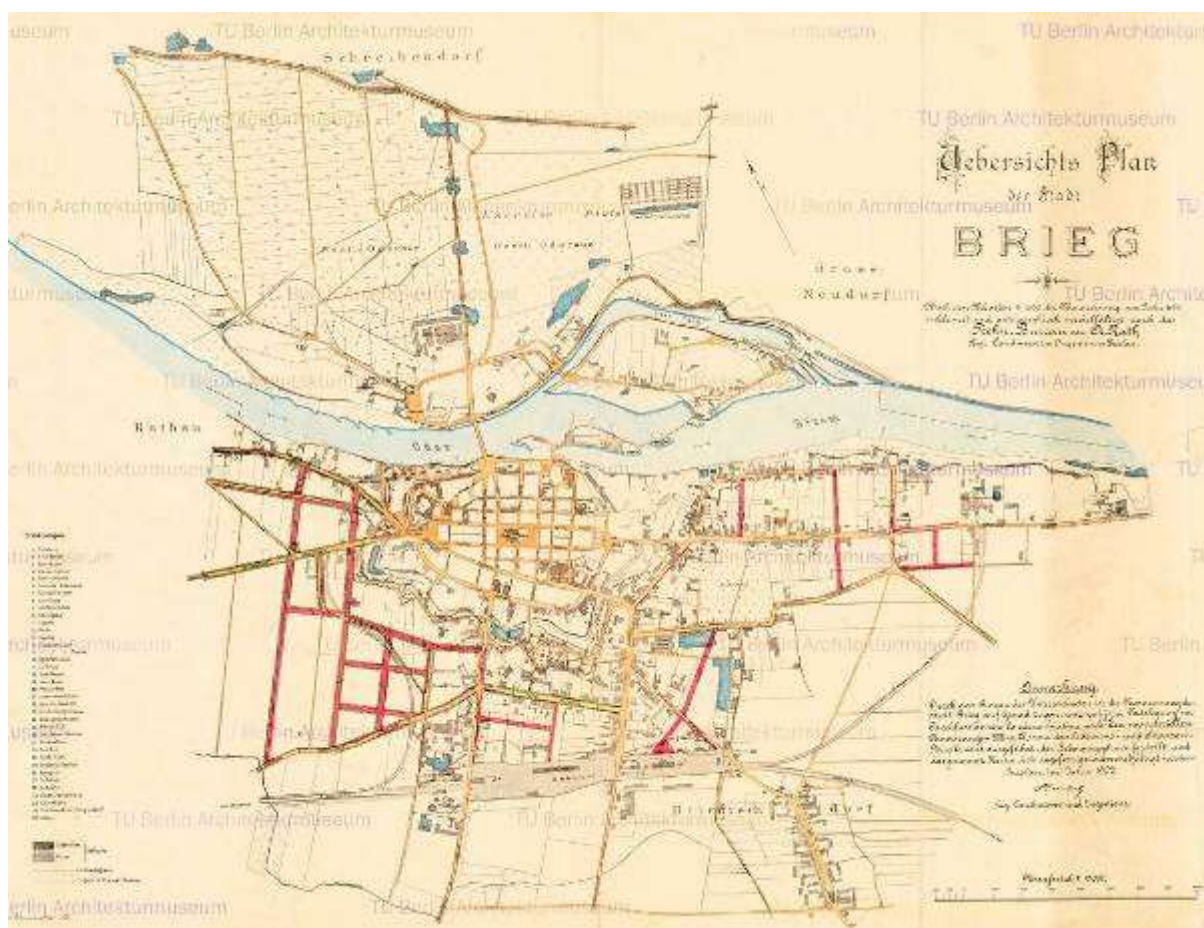
[4.] Plan miasta z nowo projektowaną siatką ulic, sporządzony w 1902 roku na podstawie pomiarów z 1896 roku

Źródło: plan miasta z naniesioną koncepcją urbanistyczną, rękopiśmienny, kolorowany (w części dotyczącej treści projektowanych), podpisany: *Uebersichtsplan der Stadt Brieg. Nach den Urkarten 1:1000 der Neumessung vom Jahre 1896 verkleinert und autographisch vervielfältigt durch das Techn. Bureau vom A. Rath (...)*; w dopisku datowanie: *im Jahre 1902*; w skali 1:10000, z podziałką liniową.

Lokalizacja: oryginał w zbiorach Technische Universität Berlin – Architekturmuseum (w zespole akt dotyczących Hermanna Jansena); skan planu opublikowany w: architekturmuseum.ub.tu-berlin.de/index.php?p=79&Daten=158151 (dostęp 12.03.2016)

Komentarz:

- Podkładem planu jest bardzo szczegółowy rysunek o cechach mapy katastralnej, dokumentujący podziały parcelacyjne i układ zabudowy. Treścią projektową planu jest sieć ulic w obrębie przedmieść - zaplanowana jeszcze przed 1897 r. tj. przed wzniesieniem kompleksu nowych koszar.

Ryc. 52. Brzeg na planie miasta z nowo projektowaną siatką ulic, sporządzonym w 1902 roku na podstawie pomiarów z 1896 roku. W zbiorach Technische Universität Berlin – Architekturmuseum (w zespole akt dotyczących Hermanna Jansena); skan wg: architekturmuseum.ub.tu-berlin.de/index.php?p=79&Daten=158151 (dostęp 12.03.2016)

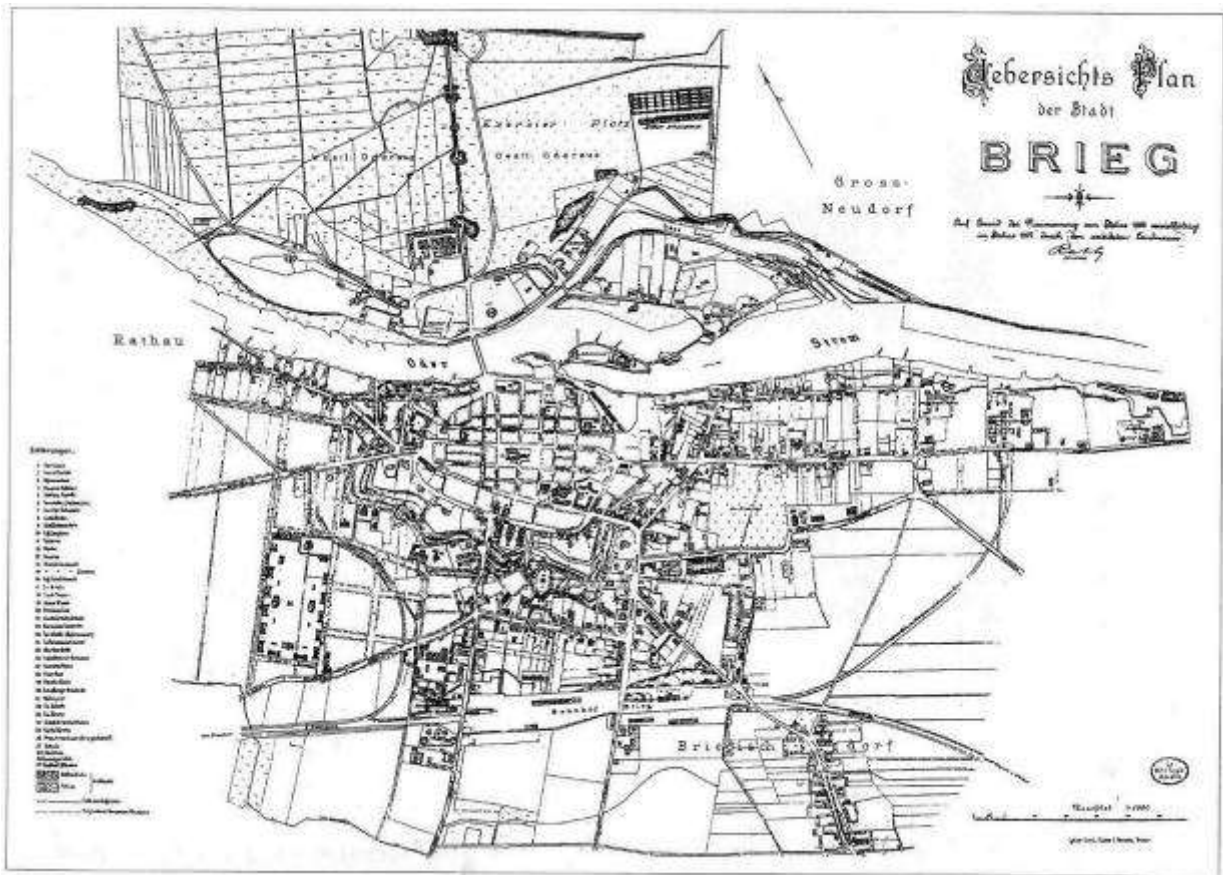
[5.] Brzeg na planie miasta z 1897 roku

Źródło: plan miasta, opracowany jako litografia, wydany drukiem; podpisany: *Uebersichts-Plan der Stadt Brieg*; w skali 1:5000, zaopatrzone w podziałkę liniową i legendę (z opisem ważniejszych budowli).

Lokalizacja: plan opublikowany w: **Tscheschner D. 2004**, s. 120.

Komentarz:

- Plan dobrze ilustruje strukturę przestrzenną miasta (z podziałami katastralnymi, opisanymi funkcjami obiektów); obrazuje przemiany zagospodarowania przedmieść, zwłaszcza intensywny rozwój południowych partii miasta (m.in. nowo wzniesiony kompleks koszar, projektowaną sieć ulic w południowo-zachodniej części śródmieścia, sieć rowów melioracyjnych na dawnym błoniu miejskim po zachodniej stronie szosy z Brzegu ku Pisarzowicom).

Ryc. 53. Brzeg na planie miasta z 1897 roku. Wg: **Tscheschner D. 2004**, s. 120.

[6.] Plan miasta Brzegu opublikowany w przewodniku z 1902 roku

Źródło: plan miasta, litografia kolorowana, opublikowany; opisany: *Brieg*, w skali 1:8000, z podziałką liniową.

Lokalizacja: plan zamieszczony jako rozkładana wkładka w przewodniku turystycznym:

Woerl 1902, przed stroną tytułową.

Komentarz:

- Plan w przejrzysty sposób obrazuje strukturę urbanistyczną części staromiejskiej (z przedstawieniem kwartałów zabudowy) i śródmiejskiej (z przedstawieniem parcel i budynków).

Ryc. 54. Staromiejska i śródmiejska część Brzegu na planie miasta (w skali 1:8000) opublikowanym w 1902 roku. Wg: Woerl 1902, przed stroną tytułową.

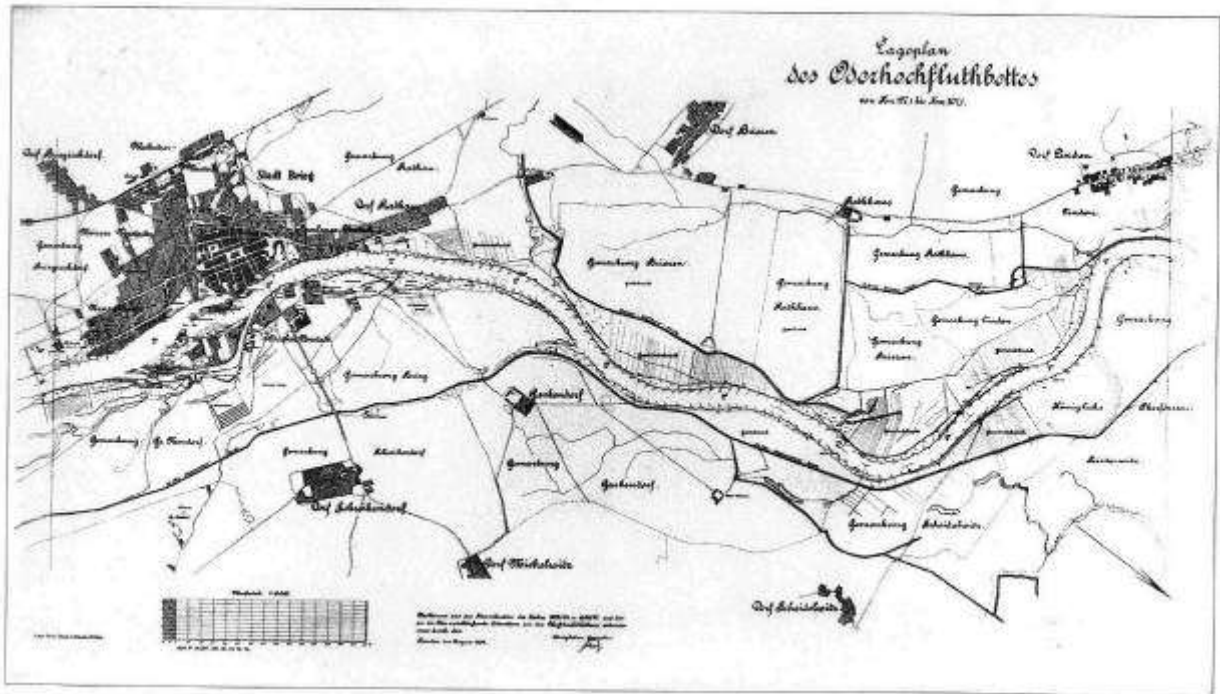
[7.] Mapa przeglądowa zagospodarowania koryta wód powodziowych Odry w rejonie Brzegu, z 1904 roku

Źródło: plan zagospodarowania koryta wód powodziowych Odry, czarnobiały, podpisany: *Lageplan des Oderhochfluthbottes*; zaopatrzony w podziałkę liniową.

Lokalizacja: plan opublikowany w: **Tscheschner D. 2004**, s. 114

Komentarz:

- Na planie w uproszony, sumaryczny sposób przedstawiono sieć drożną i tereny zabudowy; właściwą treścią opracowania są elementy ochrony powodziowej (groble, poldery powodziowe, ich drenaż).

Ryc. 55. Brzeg i okolice na mapie przeglądowej zagospodarowania koryta wód powodziowych Odry w rejonie Brzegu, z 1904 roku. Wg **Tscheschner D. 2004**, s. 114

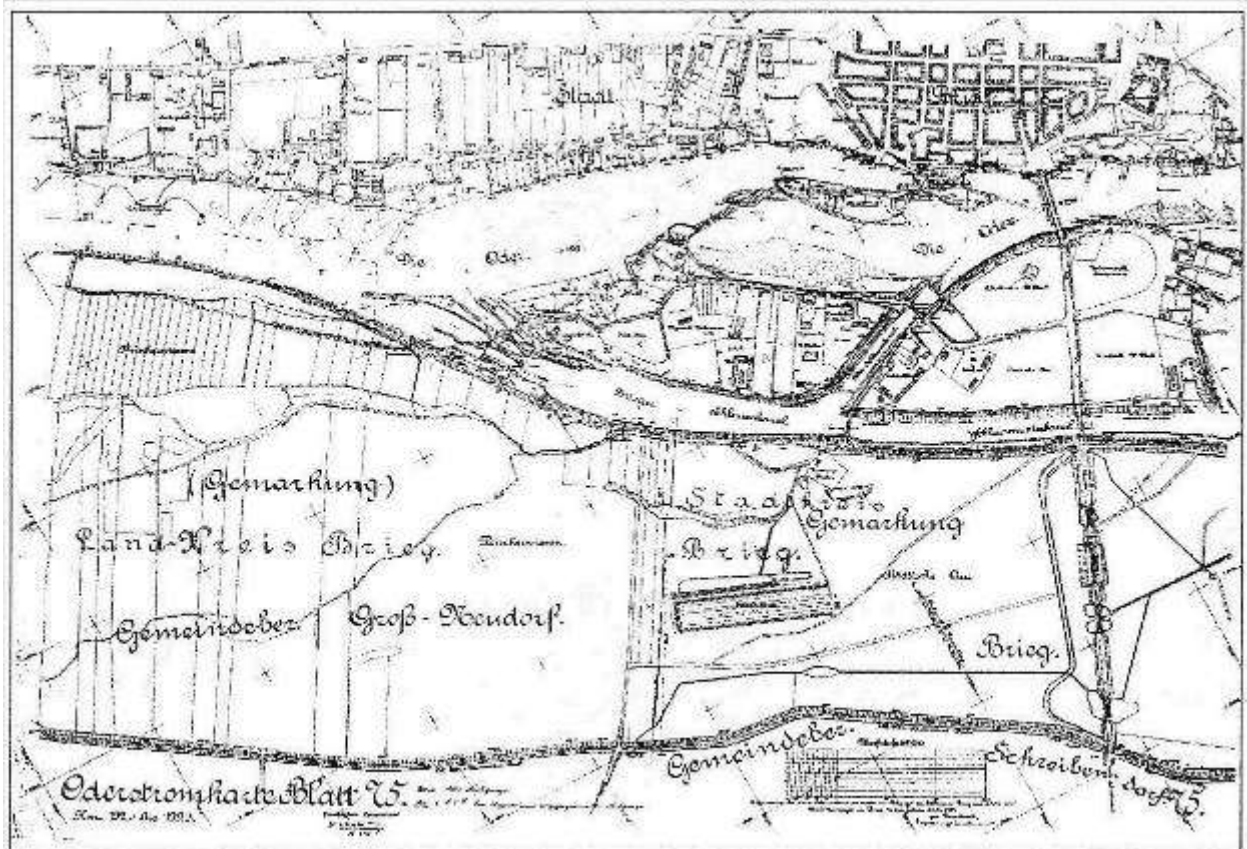
[8.] Plan koryta Odry w rejonie Brzegu (po północno-wschodniej stronie miasta), datowany (w publikacji) na 1911 rok

Źródło: plan zagospodarowania koryta Odry, zorientowany na [południe, czarnobiały (?), opisany: *Oderstromkarte Blatt 75*; w skali 1:2500, zaopatrzone w podziałkę liniową.

Lokalizacja: plan opublikowany w: **Tscheschner D. 2004**, s. 116.

Komentarz:

- Plan dokumentuje przebieg i zagospodarowanie wschodniej części nowo wykonanego kanału żeglownego.

Ryc. 56. Północno-wschodnia część miasta na planie koryta Odry w rejonie Brzegu, datowanym (w publikacji) na 1911 rok. Wg: **Tscheschner D. 2004**, s. 116.

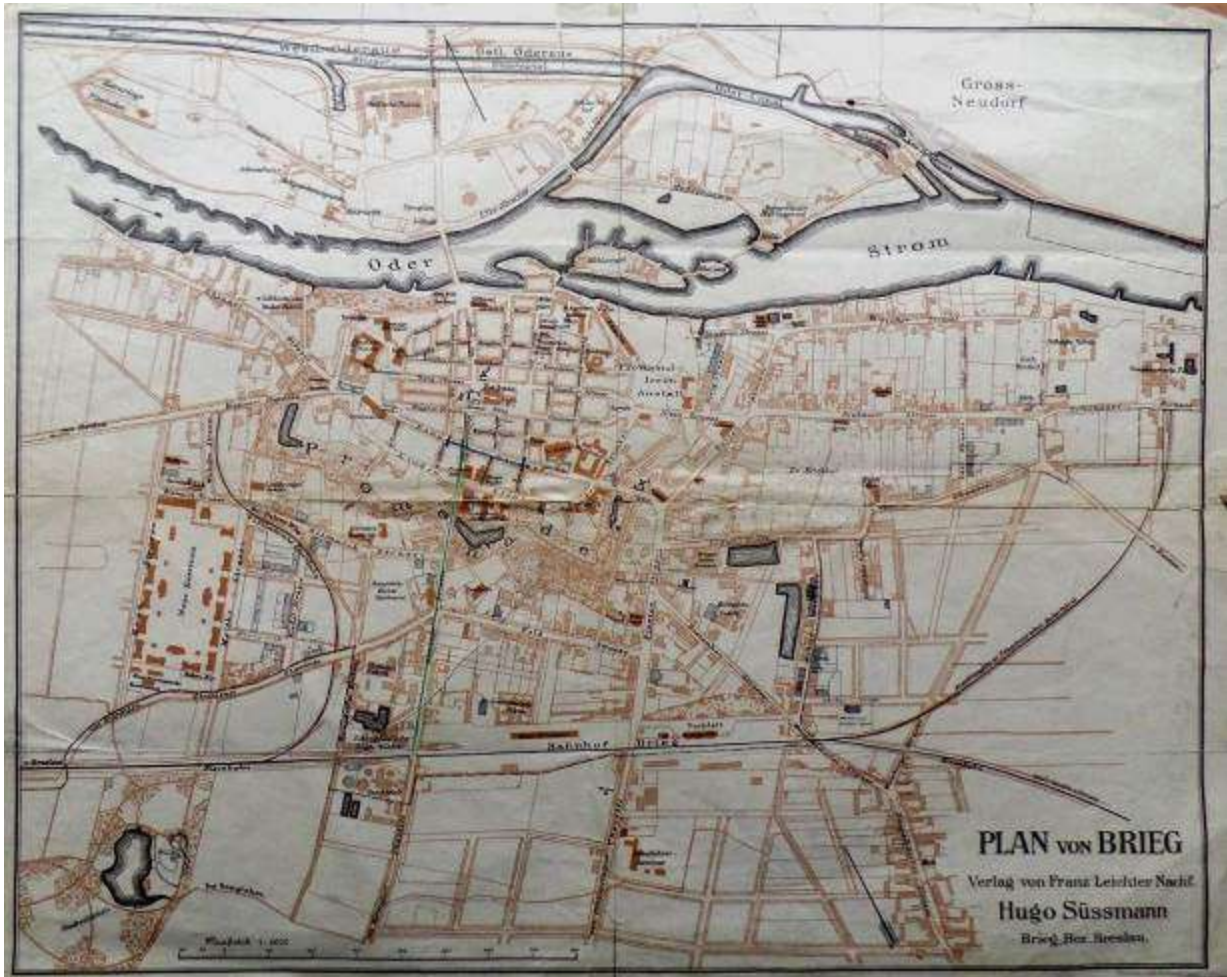
[9.] Plan miasta z około 1911 roku

Źródło: plan miasta, litografia kolorowana, wydana drukiem w wydawnictwie Hugona Süssmanna, podpisana: *Plan von Brieg*, w skali 1:5000, z podziałką liniową.

Lokalizacja: Archiwum Państwowe we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/35

Komentarz:

- Plan dokumentuje proces postępującej urbanizacji przedmieść przed I wojną światową; odnotowano m.in. istnienie parku miejskiego (przedstawionego we fragmencie), nowo projektowaną sieć ulic po południowo-wschodniej stronie śródmieścia i na południe od linii kolejowej, nowy kanał żeglowny, oczyszczalnię ścieków (w miejscu dawnej cegielni miejskiej).

Ryc. 57. Brzeg na planie miasta z około 1911 roku. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/35

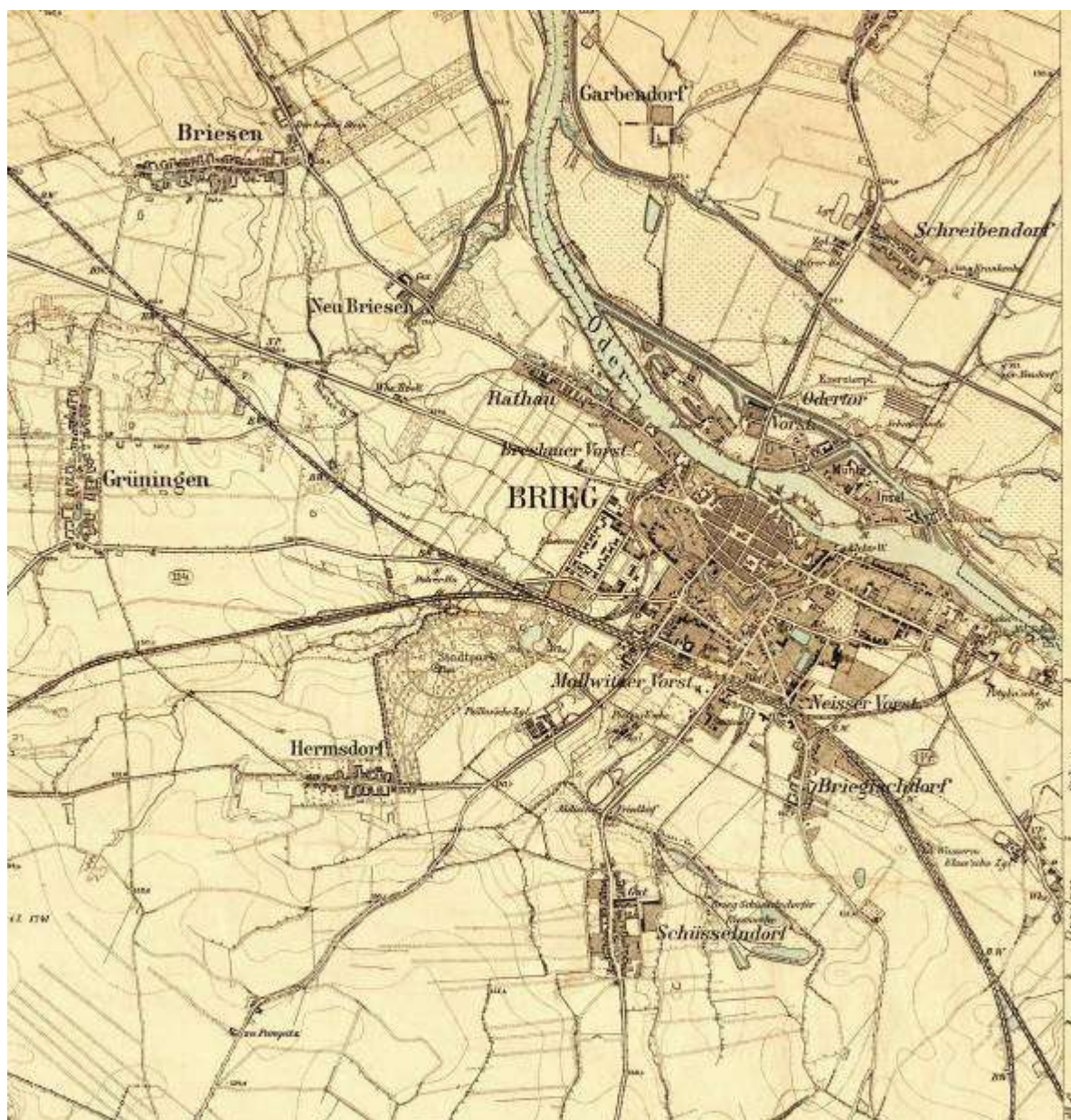
[10.] Mapa topograficzna sekcyjna *Messtischblatt*, z 1914 roku

Źródło: mapa topograficzna sekcyjna *Messtischblatt*, ark. *Brieg*, nr 3019, wydana drukiem w 1914 r.; skala 1:25.000; u dołu napis: *Königl. Preuss. Landes-Aufnahme 1883. Herausgegeben 1884. Auflagedruck 1914.*

Lokalizacja: egzemplarz w zbiorach Oddziału Zbiorów Kartograficznych Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego; skan opublikowany w: www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/docmetadata?id=63469&from=publication (dostęp 25.02.2016)

Komentarz:

- Mapa daje syntetyczny wizerunek krajobrazu miasta, strefy podmiejskiej i okolic w 2. dekadzie XX w. (przed I wojną światową): obrazuje postępujący proces urbanizacji przedmieść; dokumentuje funkcjonowanie piaskowni i cegielni na obrzeżach miasta i w przyległych sołectwach.

Ryc. 58. Brzeg i okolice na mapie topograficznej sekcyjnej *Messtischblatt*, z 1914 roku. Wg: www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/docmetadata?id=63469&from=publication (dostęp 25.02.2016)

2.1.1.4. Plany miasta, mapy topograficzne i plany projektowe z lat 1918-1945.

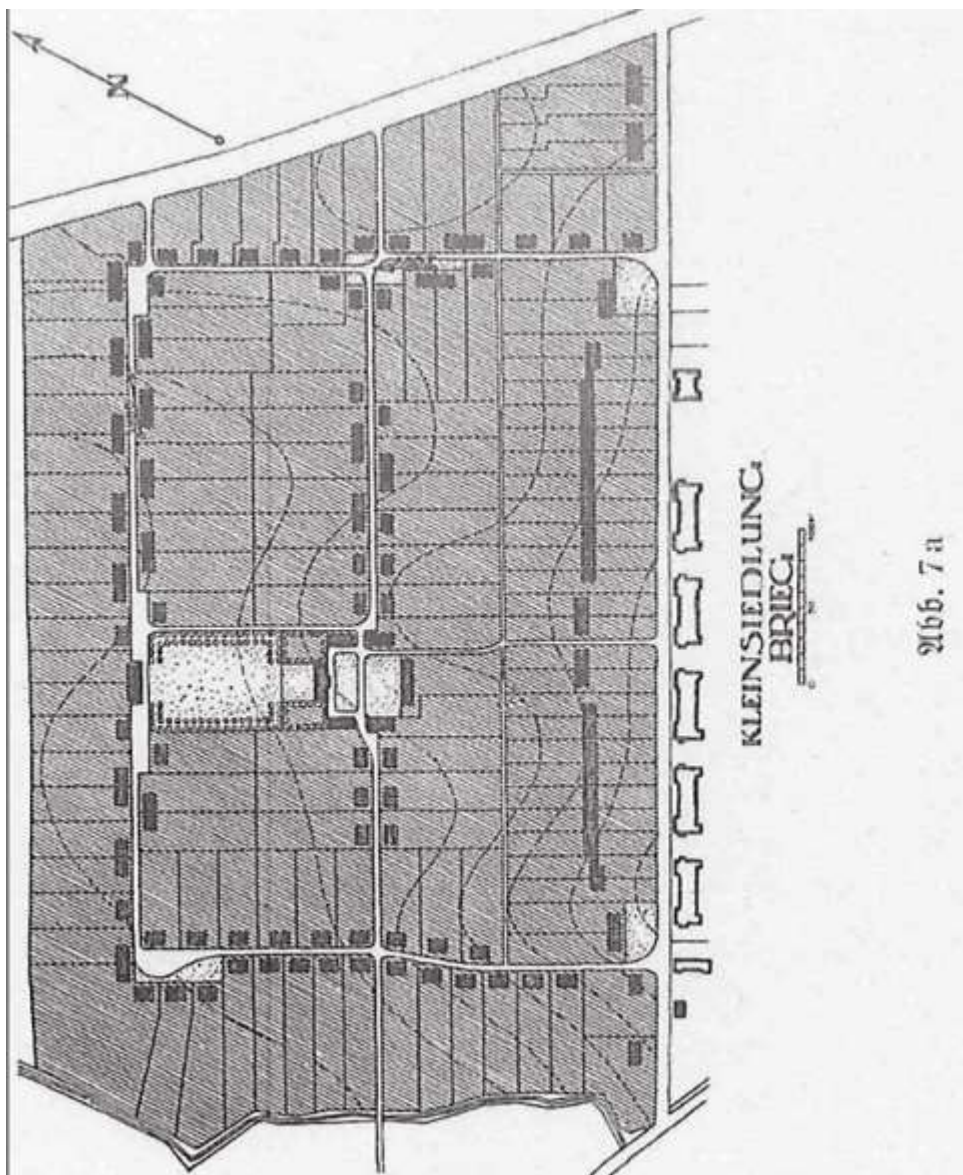
[1.] Plan sytuacyjny do projektu osiedla domów jednorodzinnych w południowo-zachodniej części miasta, autorstwa Ernsta Maya, z ok. 1920 roku.

Źródło: plan sytuacyjny nowo projektowanego osiedla, podpisany: *Kleinsiedlung Brieg*, zaopatrzone w podziałkę liniową; kierunek orientacji północnej wrysowany błędnie.

Lokalizacja: plan opublikowany w: „Schlesisches Heim”, 1920, bez paginacji (reprodukowany w: **Ludwik 2012**)

Komentarz:

- Projekt przedstawia pierwszą koncepcję rozplanowania, parcelacji i zabudowy osiedla, sporządzona w spółdzielni *Schlesisches Landgesellschaft* pod kierunkiem Ernsta Maya.
- Plan jest cenny dla określenia metryki, autorstwa i faz rozwoju przestrzennego zespołu osiedlowego w rejonie ulic Wileńskiej, Lwowskiej i Zielonej.

Ryc. 59. Plan sytuacyjny do projektu osiedla domów jednorodzinnych w południowo-zachodniej części miasta, autorstwa Ernsta Maya, z ok. 1920 roku; opublikowany w: **Sonderheft 1920**, bez paginacji (reprodukowany w: **Ludwik 2012**)

[2.] Plan miasta i okolic z obszarami planowanych podmiejskich zespołów osiedlowych, projektowanych przez Hermanna Jensa w latach 1919-1922.

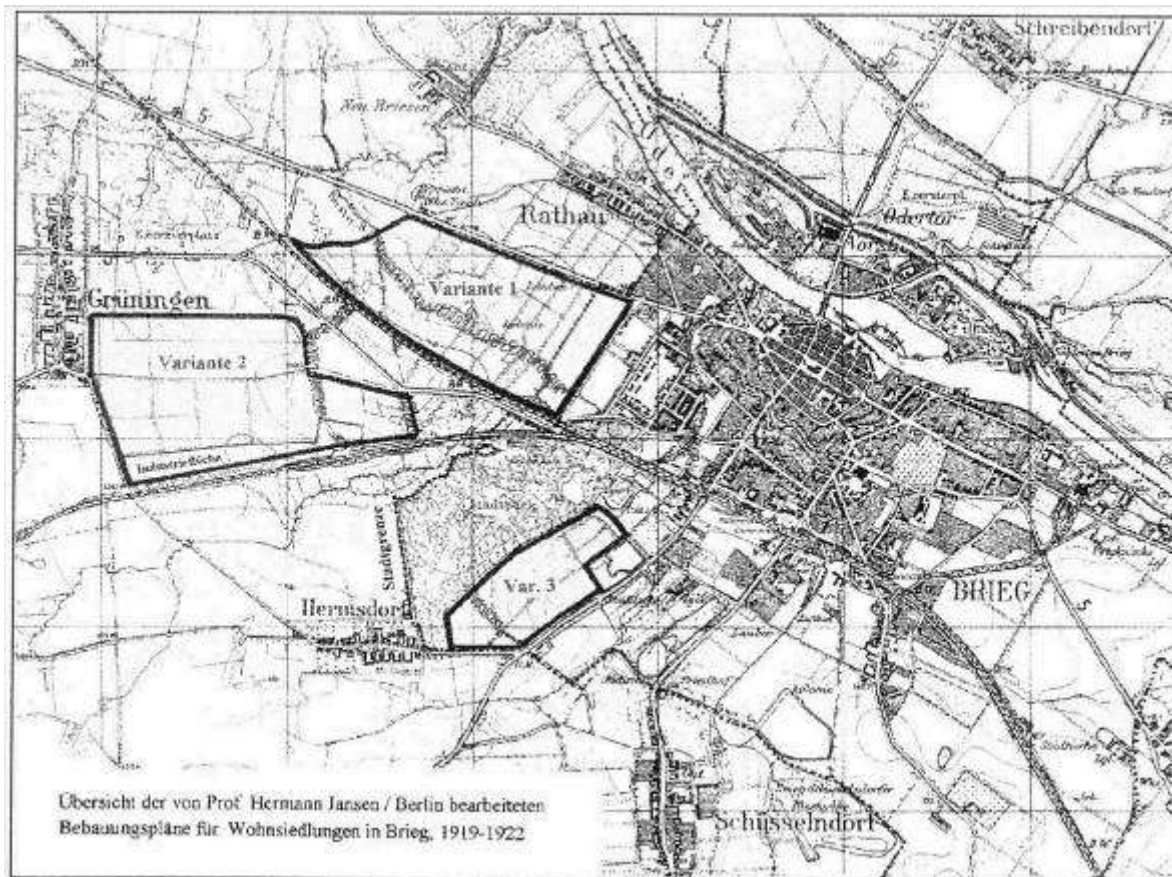
Źródło: plan opracowany na podkładzie mapy *Messtischblatt*, odręcznie wrysowane obrysy obszarów przeznaczonych pod zabudowę – 3 warianty.

Lokalizacja: plan opublikowany w: **Tscheschner D. 2004**, s. 151

Komentarz:

- Plan obrazuje skalę zamierzeń związanych z budownictwem mieszkaniowym – dowodzi, że w początku lat 20. XX w. rozważano wznoszenie zabudowy osiedlowej na terenie:

- * między Brzegiem a Zielęciami,
- * po wschodniej stronie miasta,
- * między parkiem miejskim a obecną ul. Włociańską.

Ryc. 60. Obszary rozważane pod zabudowę jednorodzinną na obrzeżu miasta, wg koncepcji Hermanna Jensa z lat 1919-1922. Wg: **Tscheschner D. 2004**, s. 151

[3.] Plan miasta z 1928 roku

Źródło: plan miasta; litografia kolorowana, wydany drukiem; podpisany: *Pharus-Plan Brieg*, w skali 1:6000, zaopatrzone w podziałkę liniową oraz spis ulic; ikonkami (wizerunkami budowli z lotu ptaka) przedstawiono wyróżniające się zabytki i obiekty użyteczności publicznej. Plan zawiera błąd drukarski – barwne wypełnienie konturów jest przesunięte względem linii konturowych.

Lokalizacja: egzemplarz w zbiorach Oddziału Zbiorów Kartograficznych Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego; skan opublikowany w:

<http://dk.bu.uni.wroc.pl/cymelia/displayDocumentFotos.htm?docId=8200030541> (dostęp 25.02.2016)

Komentarz:

- Na planie schematycznie (bez podziałów parcelacyjnych i wyszczególnienia pojedynczych budynków) przedstawiono układ urbanistyczny miasta – z siecią ulic, torowisk kolejowych, bloków zabudowy, terenów zieleni.

Odnotowano m.in. zabudowane kwartały osiedla w rejonie ulic Wileńskiej i Zielonej

Ryc. 61. Brzeg na planie miasta z 1928 roku. Wg:

<http://dk.bu.uni.wroc.pl/cymelia/displayDocumentFotos.htm?docId=8200030541> (dostęp 25.02.2016)

[4.] Plan miasta z 1933 roku

Źródło: plan miasta; litografia kolorowana, wydany drukiem, podpisany: Paul Baron's Stadtplan Brieg Bez. Breslau, w skali 1:6000, ze spisem ulic; wyróżniono kolorem ważniejsze zabytki i obiekty użyteczności publicznej

Lokalizacja: egzemplarz w zbiorach Oddziału Zbiorów Kartograficznych Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego; skan opublikowany w:

<http://dk.bu.uni.wroc.pl/cymelia/displayDocumentFotos.htm?docId=8200038928> (dostęp 25.02.2016)

Komentarz:

- Na planie schematycznie (bez podziałów parcelacyjnych i wyszczególnienia pojedynczych budynków) przedstawiono układ urbanistyczny miasta – z siecią ulic, torowisk kolejowych, bloków zabudowy, terenów zieleni.

Ryc. 62. Brzeg na planie miasta z 1933 roku. Wg:

<http://dk.bu.uni.wroc.pl/cymelia/displayDocumentFotos.htm?docId=8200038928> (dostęp 25.02.2016)

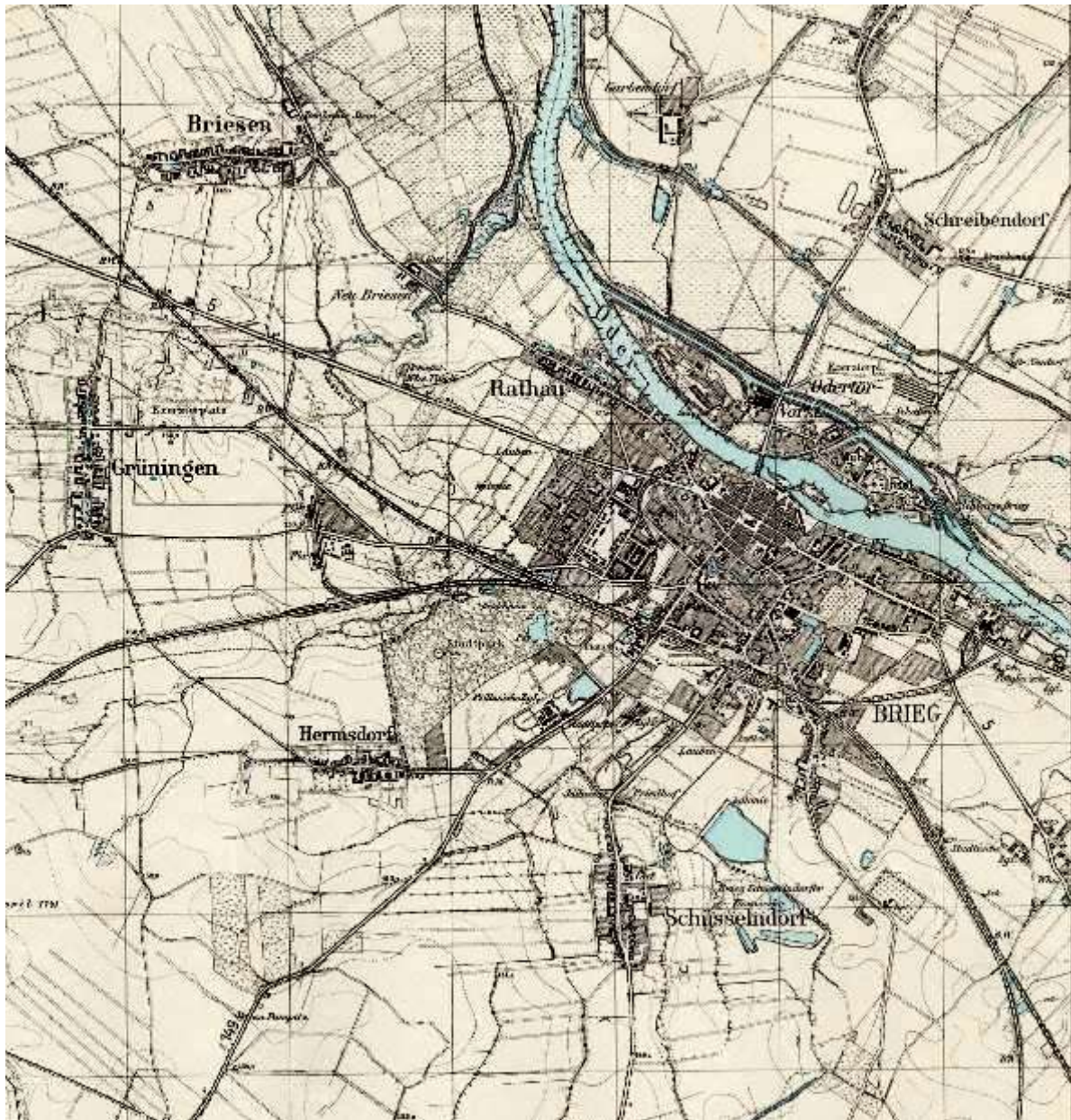
[5.] Mapa topograficzna sekcyjna *Messtischblatt*, z 1932 roku

Źródło: mapa topograficzna sekcyjna *Messtischblatt*, ark. *Brieg*, nr 3019, wydana drukiem w 1936 r.; skala 1:25.000; u dołu napis: *Herausgegeben von Preußischen Landesaufnahme 1884. Rechtsamt für Landesaufnahme, berichtet 1930. Einzelne Nachträge 1932.*

Lokalizacja: skan mapy opublikowany w: http://amzpbig.com/maps/5170_Brieg_1936.jpg (dostęp 20.03.2016)

Komentarz:

- Mapa daje syntetyczny wizerunek krajobrazu miasta, strefy podmiejskiej i okolic w początku lat 30. XX w. (u schyłku Republiki Weimarskiej): obrazuje proces zabudowywania terenów podmiejskich; dokumentuje m.in. funkcjonowanie terenów produkcyjnych na gruntach Zieleńcic, powstawanie zabudowy mieszkalnej po południowej stronie parku miejskiego, istnienie cmentarza miejskiego na południe od Starego Brzegu.

Ryc. 63. Brzeg i okolice na mapie topograficznej sekcyjnej *Messtischblatt*, z 1932 roku. Wg: http://amzpbig.com/maps/5170_Brieg_1936.jpg (dostęp 20.03.2016)

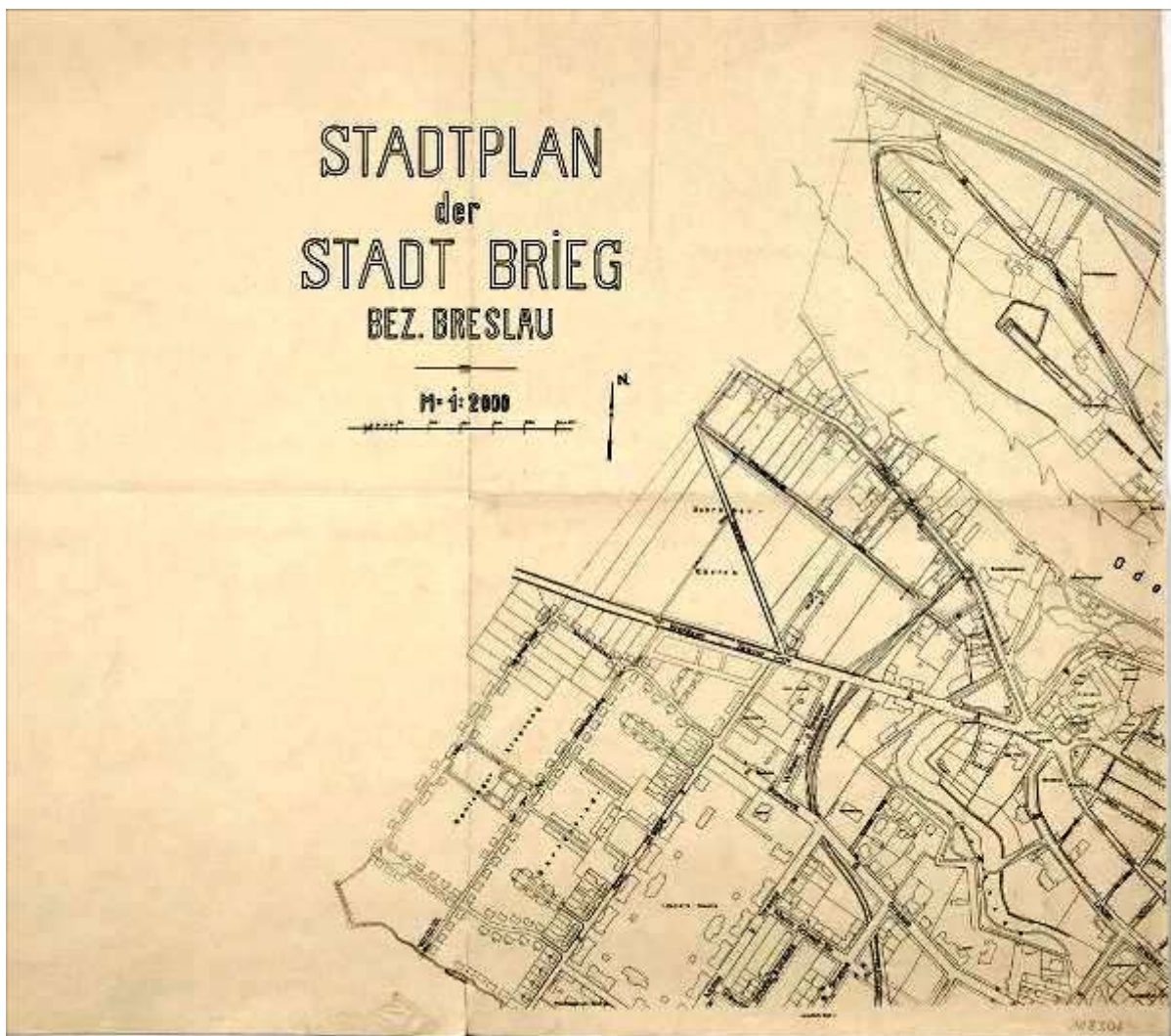
[6.] Plan miasta (do celów planistycznych) z początku lat 30. XX wieku

Źródło: plan pomiarowy, czarno-biały, opisany: *Stadplan der Stadt Brieg Bez. Breslau*, wykonany w skali 1:2000.

Lokalizacja: oryginał (w 4 arkuszach) w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: NBA, sygn. 118306 – 118309.

Komentarz:

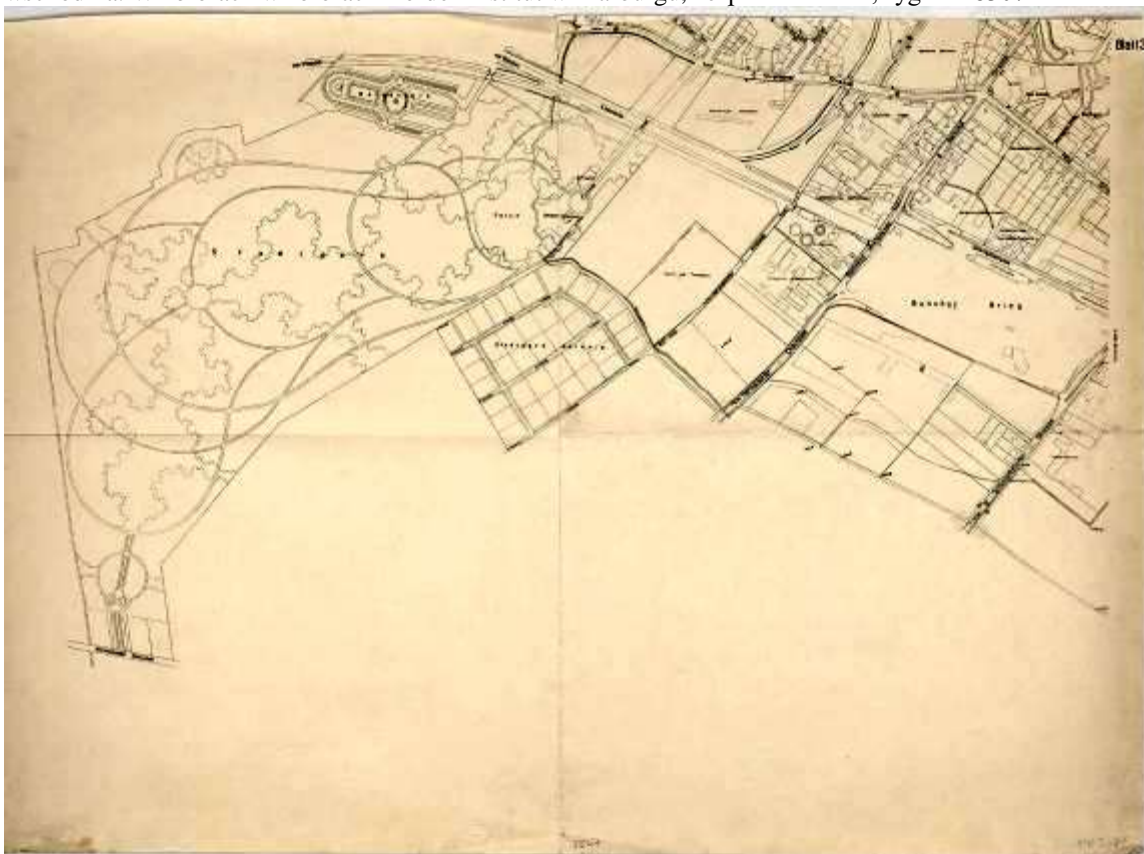
- Plan w szczególności dokumentuje tkankę urbanistyczną miasta w latach 30. XX w.: sieć komunikacyjną, parcelację, zabudowę, linie zabudowy ulic istniejących (poddawanych regulacji?) i projektowanych; w mniejszym stopniu inne elementy zagospodarowania (opisy dotyczące sposobu użytkowania terenu odnoszą się tylko do części parcel).
- Plan jest nieodzownym źródłem do badań nad urbanistyką i architekturą Brzegu w okresie międzywojennym, szczegółowość wrysowanych linii parcelacyjnych pozwala prowadzić analizy porównawcze nad dawną i obecną strukturą podziałów własnościowych.

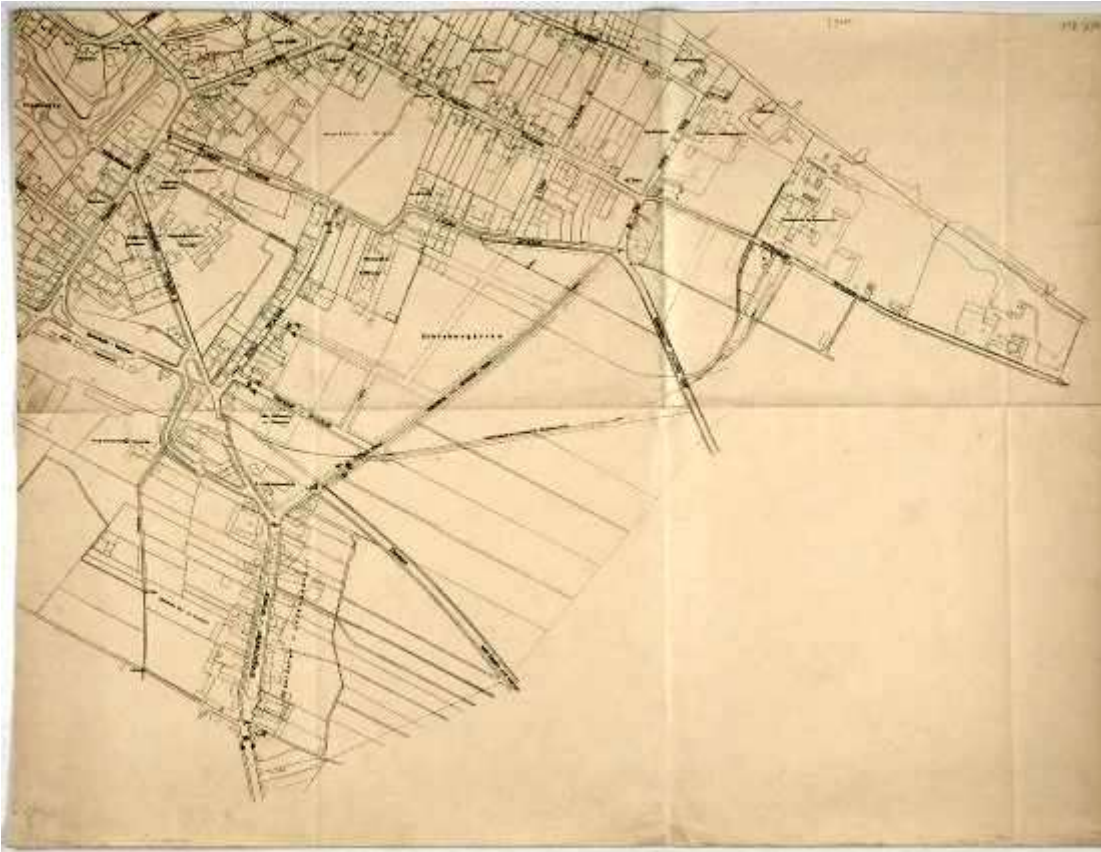
Ryc. 64. Brzeg na urzędowym planie pomiarowym (w skali 1:2000) z początku lat 30. XX w. – część północno-zachodnia. W zbiorach w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: NBA, sygn. 118306

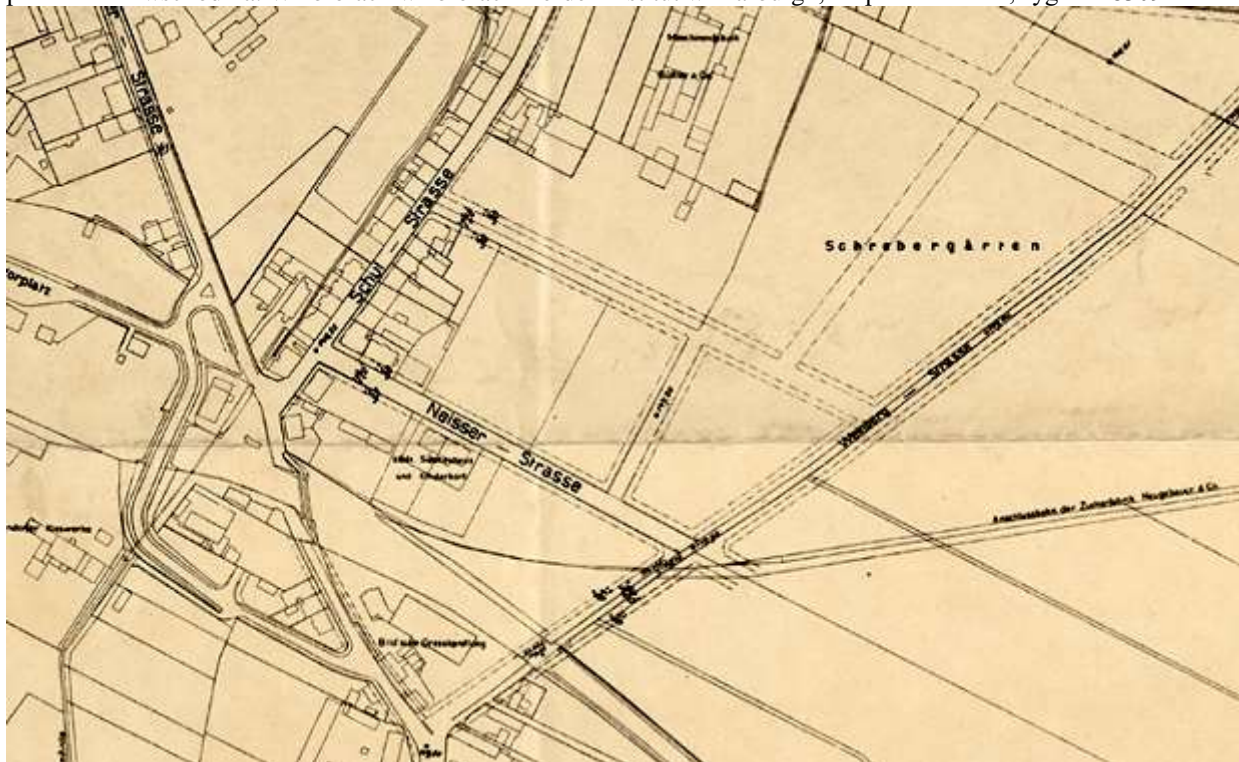
Ryc. 65. Brzeg na urzędowym planie pomiarowym (w skali 1:2000) z początku lat 30. XX w. – część północno-wschodnia. W zbiorach w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: NBA, sygn. 118307

Ryc. 66. Brzeg na urzędowym planie pomiarowym (w skali 1:2000) z początku lat 30. XX w. – część południowo-zachodnia. W zbiorach w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: NBA, sygn. 118308

Ryc. 67. Brzeg na urzędowym planie pomiarowym (w skali 1:2000) z początku lat 30. XX w. – część południowo-wschodnia. W zbiorach w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: NBA, sygn. 118309

Ryc. 68. Brzeg, rejon ul. Nyskiej – fragment na urzędowego planu pomiarowego (w skali 1:2000) z początku lat 30. XX w., z wrysowanymi liniami zabudowy ulic istniejących i projektowanych . W zbiorach w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: NBA, sygn. 118309

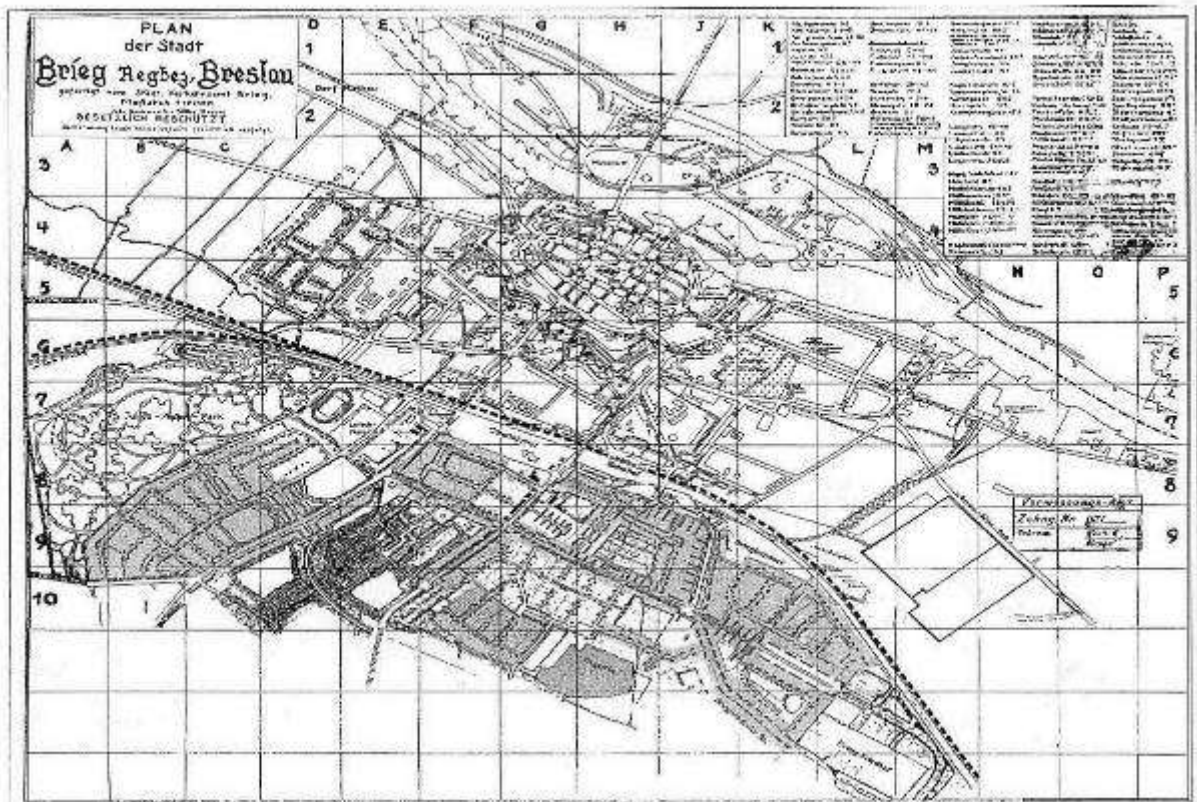
[7.] Projekt zabudowy południowej części miasta na lata 1939-1943, na podkładzie planu miasta z 1937 roku.

Źródło: projekt rozbudowy przedmieść, na podkładzie planu miasta podpisanego: *Plan der Stadt Brieg Regbz. Breslau*, w skali 1:6000 (?), z podziałką liniową, zaopatrzonego w spis ulic (w analogicznym układzie jak na planie z 1933 r.).

Lokalizacja: plan opublikowany w: **Tscheschner D. 2004**, s. 175

Komentarz:

- Plan obrazuje dalekosiężne zamiary rozbudowy południowych obrzeży miasta o osiedla w rejonie obecnej ulicy Obrońców Westerplatte, na terenach kolejowych i przemysłowych (po południowej stronie linii kolejowej), przy parku miejskim (kontynuacja już rozpoczętego zespołu osiedlowego), w rejonie obecnej ul. Gdańskiej (osiedle zrealizowane przed 1945 rokiem).

Ryc. 69. Projektowane zespoły zabudowy mieszkaniowej w południowej części miasta (program na lata 1939-1943) na podkładzie planu miasta z 1937 roku. Wg: Tscheschner D. 2004, s. 175

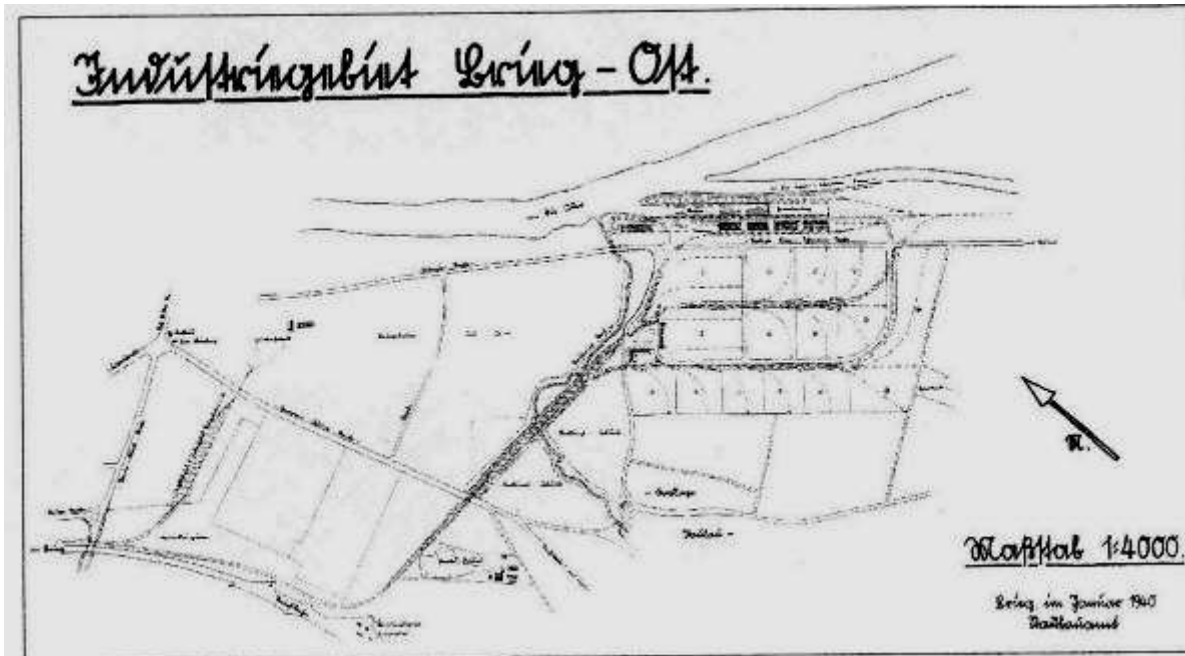
[8.] Projekt zabudowy nowo projektowanych terenów przemysłowych we wschodniej części miasta, z 1940 roku

Źródło: plan sytuacyjny; podpisany: *Industriegebiet Brieg-Ost*, w skali 1:4000, datowany *Brieg im Januar 1940*.

Lokalizacja: projekt opublikowany w: **Tscheschner D. 2004**, s. 175

Komentarz:

- Plan przedstawiam w schematyczny sposób parcelacje terenu, istniejące i projektowane bocznice kolejowe, drogi dojazdowe

Ryc. 70. Projekt terenów przemysłowych we wschodniej części Brzegu, z 1940 roku. Wg: **Tscheschner D. 2004**, s. 175

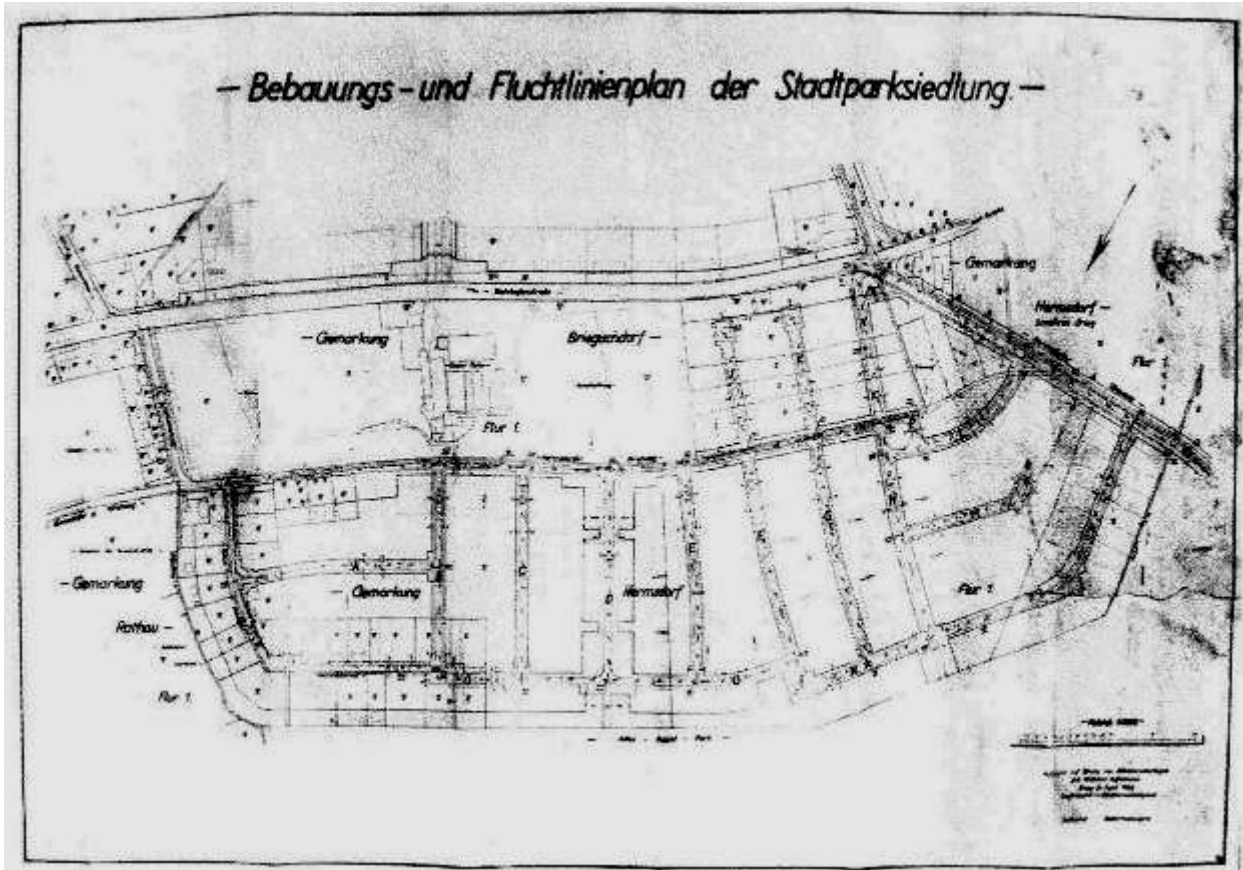
[9.] Projekt zabudowy osiedla przy parku miejskim (*Stadtparksiedlung*), autorstwa W. Fuchnera, z 1940 roku

Źródło: rysunek projektowy planu regulacyjnego osiedla, zorientowany w kierunku północno-wschodnim, opisany: *Bebauungs- und Fluchtlinienplan der Stadtparksiedlung*.

Lokalizacja: projekt opublikowany w: **Tscheschner D. 2004**, s. 154

Komentarz:

- Plan przedstawia istniejącą i nowoprojektowaną siatkę ulic, parcelację, układ zabudowy. Odnotowano m.in. glinianki i zabudowania cegielni przy obecnej ulicy Włociańskiej.

Ryc. 71. Projekt zabudowy osiedla przy parku miejskim (*Stadtparksiedlung*), autorstwa W. Fuchnera, z 1940 roku. Wg: **Tscheschner D. 2004**, s. 154

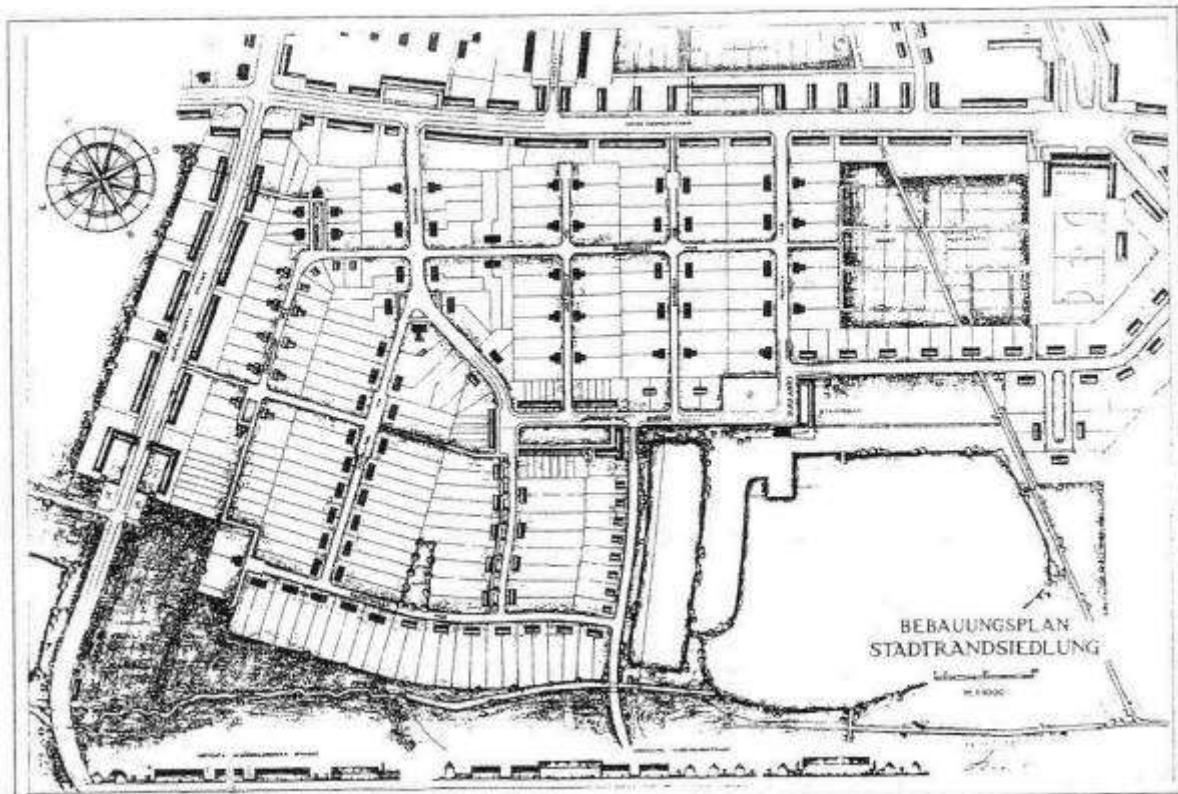
[10.] Projekt zabudowy osiedla przy parku miejskim (*Stadtparksiedlung*), autorstwa W. Fuchnera, z 1940 roku

Źródło: rysunek projektowy planu, opisany: *Bebauungsplan D Stadtrandsiedlung*.

Lokalizacja: projekt opublikowany w: **Tscheschner D. 2004**, s. 169.

Komentarz:

- Plan przedstawia koncepcję zabudowy osiedla po południowej stronie obecnej ul. Słowackiego: istniejącą i nowoprojektowaną siatkę ulic, parcelację, układ zabudowy. Odnotowano m.in. staw w wyrobisku piaskowni (w rejonie obecnej ul. Poznańskiej).
- Plan jest niezbędnym źródłem do badań nad przemianami urbanistycznymi Brzegu w latach 30-40. XX w., w szczególności do badań nad metryką sieci ulicznej i zabudowy przedwojennego osiedla domów jednorodzinnych w rejonie obecnych ulic Katowickiej i Grudziądzkiej.

Ryc. 72. Projekt zabudowy osiedla przy parku miejskim (*Stadtparksiedlung*), autorstwa W. Fuchnera, z 1940 roku. Wg: **Tscheschner D. 2004**, s. 169.

[11.] Mapa rozmieszczenia terenów i obiektów wojskowych w obrębie i sąsiedztwie Brzegu, z około 1942 roku

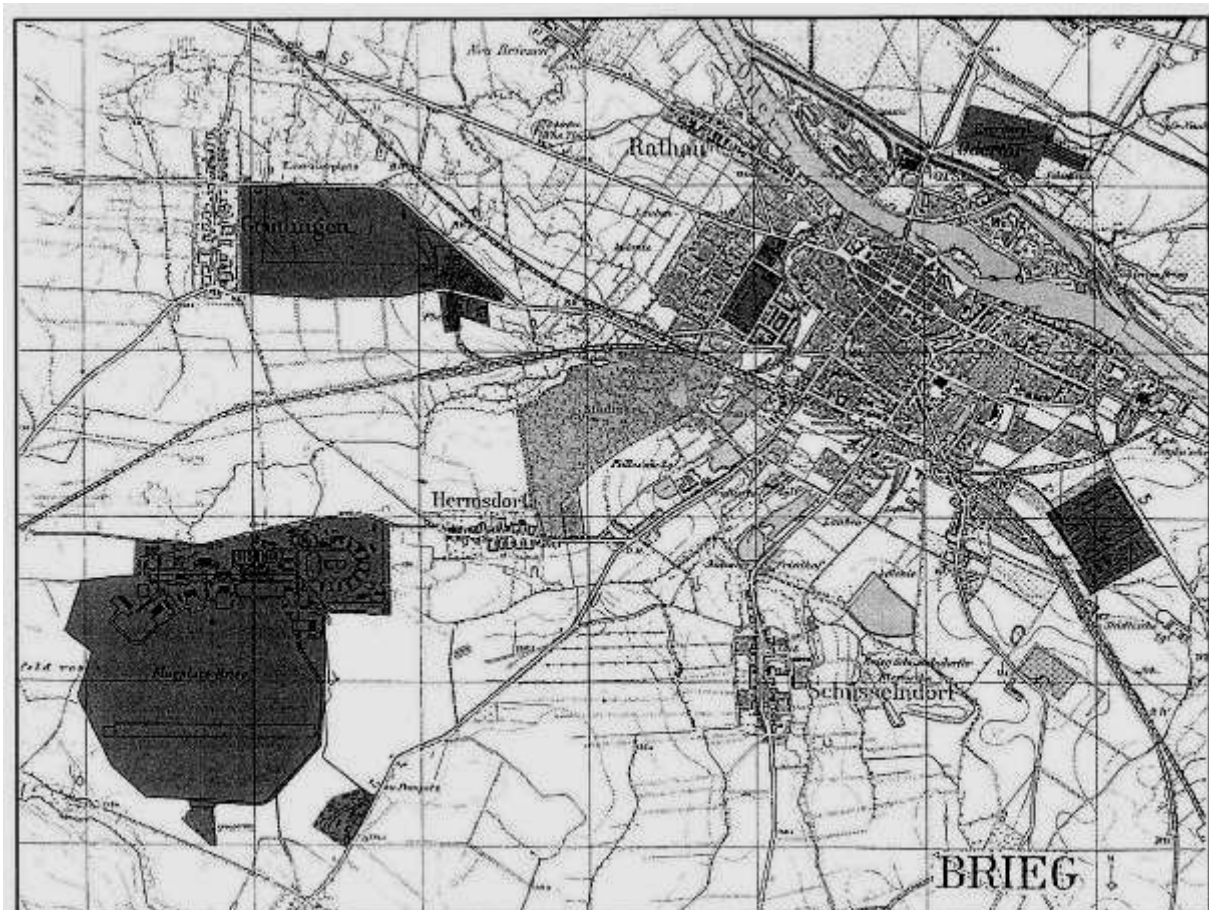
Źródło: mapa sporządzona na podkładzie mapy topograficznej *Messtischblatt* z 1936 r. (?), w skali 1:25000, z wrysowanymi obszarami i obiektami wojskowymi.

Lokalizacja: mapa opublikowana w: **Tscheschner D. 2004**, s. 103.

Komentarz:

- Na mapie uwzględniono:

- * zespół koszar w rejonie obecnych ulic Robotniczej, Wileńskiej, Grunwaldzkiej, Wolności;
- * tereny poligonu wojskowego po północnej stronie nowego kanału żeglownego;
- * zespół nowych koszar we wschodniej części miasta, w rejonie obecnej ulicy W. Sikorskiego;
- * teren poligonu wojskowego między zachodnią granicą Brzegu a zabudową wsi Zielecice;
- * teren lotniska wojskowego po południowej stronie Zielecic.

Ryc. 73. Mapa rozmieszczenia terenów i obiektów wojskowych w obrębie i sąsiedztwie Brzegu, z około 1942 roku, na podkładzie mapy topograficznej *Messtischblatt* z 1936 r. (?). Wg: **Tscheschner D. 2004**, s. 103.

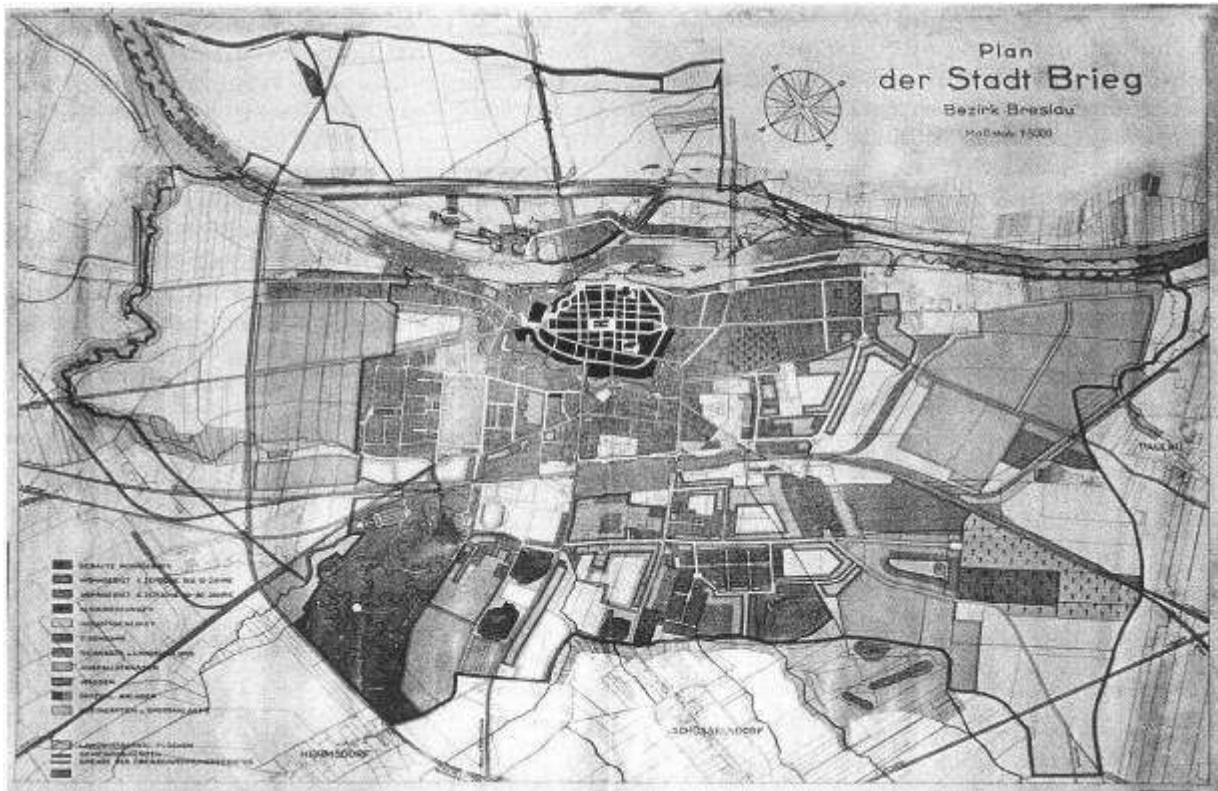
[12.] Plan rozwoju funkcjonalno-przestrzennego Brzegu, sprzed 1945 roku.

Źródło: plan kierunków rozwoju przestrzennego miasta, rękopiśmienny, kolorowany, opisany: *Plan der Stadt Brieg Bezirk Breslau*, w skali 1:5000, zaopatrzony w legendę.

Lokalizacja: plan opublikowany w: **Tscheschner D. 2004**, s. 177 (reprodukcja czarnobiała).

Komentarz:

- Na rysunku zobrazowano koncepcję planistyczną rozwoju urbanistycznego miasta, w jego granicach administracyjnych. Przedstawiono m.in. modernizację sieci komunikacyjnej (z obwodnicą ograniczającą obszar miasta od zachodu, dwiema nowymi przeprawami mostowymi przez Odrę), planowaną rozbudowę cmentarza komunalnego.
- Plan jest cennym źródłem do analizy przemian urbanistycznych Brzegu w ostatniej dekadzie przed 1945 rokiem.

Ryc. 74. Plan rozwoju funkcjonalno-przestrzennego Brzegu, sprzed 1945 roku. Wg: **Tscheschner D. 2004**, s. 177

2.1.1.5. Fotografie lotnicze 1924-1944

[1.] Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931.

Lokalizacja: w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygnatury:

[a.] 58431: *Fabrik und Villa Moll bei Brieg*, 1924

[b.] 58432: *Stadtansicht Brieg mit Kirche*, 1924

[c.] 58433: *Zuckerfabrik Neugebauer bei Brieg*, 1924

[d.] 38434: *Stadtansicht Brieg*, 18.08.1924

[e.] 38435: *Stadtansicht Brieg mit Kirche*, 18.08.1924

[f.] 38436: *Gesamtansicht Brieg*, 1925

[g.] 38437: *Stadtansicht Brieg*, 1925

[h.] 58438: *Stadtansicht Brieg*, 1925

[i.] 58439: *Stadtansicht Brieg*, 1925

[j.] 58440: *Stadtansicht Brieg*, 1925

[k.] 58441: *Stadtansicht Brieg*, 1925

[l.] 58442: *Stadtansicht Brieg mit Ring und Rathaus*, 1926

[m.] 58443: *Stadtansicht Brieg*, 1928

[n.] 58444: *Stadtansicht Brieg. Bereich um die Katholische Kirche und das Piastenschloss mit Kapelle*, 24.05.1929

[o.] 58445: *Stadtansicht Brieg mit Ring und Umgebung*, 24.05.1929

[p.] 58446: *Stadtansicht Brieg*, 24.05.1929

[q.] 58448: *Stadtübersicht Brieg mit Oder*, 01.09.1931

[r.] 58449: *Stadtübersicht Brieg mit Oder*, 1.09.1931

[s.] 58450: *Stadion Brieg*, 27.07.1933

Komentarz:

- Zdjęcia lotnicze, dokumentujące rzeczywisty wygląd poszczególnych fragmentów miasta, są bezcennym materiałem do badań nad przekształceniami krajobrazu miasta (rozwojem urbanistycznym, przemianami zabudowy, przekształcania terenów otwartych) w okresie międzywojennym.

Ryc. 75. Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie północnych obrzeży miasta z willą Moll i pl. Drzewnym (*Fabrik und Villa Moll bei Brieg*) z 1924 roku. Oryginał w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58431. Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/58431 (dostęp: 12.03.2016)

Ryc. 76. Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie zachodniej części dzielnicy staromiejskiej zamkiem i kościołem jezuitów (*Stadtansicht Brieg mit Kirche*) z 1924 roku. Oryginał w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58432. Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/58432 (dostęp: 12.03.2016)

Ryc. 77. Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie wschodnich obrzeży miasta (w rejonie ul. W. Sikorskiego) z fabryką cukru (*Zuckerfabrik Neugebauer bei Brieg*) z 1924 roku. Oryginał w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58433. Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/58433 (dostęp: 12.03.2016)

Ryc. 78. Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie wschodniej części śródmieścia (*Stadtansicht Brieg*) z zabudową wzdłuż ul. Szkolnej, wykonane 18.08.1924 roku. Oryginał w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58434. Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/58434 (dostęp: 12.03.2016)

Ryc. 79. Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie staromiejskiej części miasta (z kościołem parafialnym) i północnych peryferii od strony południowej (*Stadtansicht Brieg mit Kirche*), wykonane 18.08.1924 roku. Oryginał w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58435. Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/58435 (dostęp: 12.03.2016)

Ryc. 80. Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie staromiejskiej części miasta (*Gesamtansicht Brieg*) w typie ortofotomapy, wykonane w 1925 roku. Oryginał w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58436. Wg: <https://www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/58436> (dostęp: 12.03.2016)

Ryc. 81. Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie staromiejskiej części miasta i wschodniej części śródmieścia (*Stadtansicht Brieg*) w typie ortofotomapy, wykonane w 1925 roku. Oryginał w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58437. Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/58437 (dostęp: 12.03.2016)

Ryc. 82. Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie zabudowy staromiejskiej (*Stadtansicht Brieg*) w typie ortofotomapy, wykonane w 1925 roku. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58438.

Ryc. 83. Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie staromiejskiej części miasta i wschodniej części śródmieścia (*Stadtansicht Brieg*) w typie ortofotomapy, wykonane w 1925 roku. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58439.

Ryc. 84. Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie staromiejskiej części miasta oraz zachodniej i wschodniej części śródmieścia (*Stadtansicht Brieg*) w typie ortofotomapy, wykonane w 1925 roku. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58440.

Ryc. 85. Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie staromiejskiej części miasta (*Stadtansicht Brieg*) od strony południowej, wykonane w 1925 roku. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58441.

Ryc. 86. Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie środkowej części dzielnicy staromiejskiej z rynkiem (*Stadtansicht Brieg mit Ring und Rathaus*), wykonane w 1926 roku. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58442.

Ryc. 87. Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie staromiejskiej części miasta (*Stadtansicht Brieg*) od strony południowo-zachodniej, wykonane w 1928 roku. Oryginał w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58443. Wg: Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/58443 (dostęp: 12.03.2016)

Ryc. 88. Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie północno-zachodniej części dzielnicy staromiejskiej z kościołem jezuitów i zamkiem (*Stadtansicht Brieg. Bereich um die Katholische Kirche und das Piastenschloss mit Kapelle*), wykonane w 24.05.1929 roku. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58444.

Ryc. 89. Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie środkowej części dzielnicy staromiejskiej (*Stadtansicht Brieg mit Ring und Umgebung*) od strony wschodniej, wykonane 24.05.1929 roku. Oryginał w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58445. Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/58445 (dostęp: 12.03.2016)

Ryc. 90. Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie wschodniej części dzielnicy staromiejskiej z kościołem parafialnym (*Stadtansicht Brieg*), wykonane w 24.05.1929 roku. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58446.

Ryc. 91. Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu. z lat 1924-1931 – zdjęcie fragmentu zabudowy staromiejskiej z rynkiem i ratuszem (*Altstadt Brieg mit Ring und Rathaus*) z 1930 roku. Oryginał w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58447. Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/58447 (dostęp: 12.03.2016)

Ryc. 92. Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu. z lat 1924-1931 – zdjęcie zabudowy (*Stadtübersicht Brieg mit Oder*) z 1.09.1931 roku. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58448.

Ryc. 93. Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu. z lat 1924-1931 – widok miasta od strony wschodniej (*Stadtübersicht Brieg mit Oder*) z szosą wrocławską na pierwszym planie, wykonane 1.09.1931 roku. Oryginał w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58449. Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/58449 (dostęp: 12.03.2016)

Ryc. 94. Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu. z lat 1924-1931 – widok stadionu miejskiego (*Stadion Brieg*) i fragmentu osiedla przy parku miejskim od strony połudnowo-zachodniej, wykonane 27.07.1933 roku. Oryginał w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58450. Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/58450 (dostęp: 12.03.2016)

[2.] Zdjęcie lotnicze staromiejskiej części Brzegu w widoku od południa, sprzed 1940 roku.

Źródło: Lokalizacja: w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: NBA, sygn. 201583
Komentarz:

- fotografia lotnicza dokumentuje m.in.

* zabudowę dzielnicy staromiejskiej (gabaryty, formę dachów),

* rozplanowanie zieleni na terenie parku staromiejskiego (widoczne masywy zadrzewień, szpalery drzew, powierzchnie trawników),

* zagospodarowanie północnych brzegów Odry (w rejonie placu Drzewnego i willi Molla).

Ryc. 95. Zdjęcie lotnicze staromiejskiej części Brzegu w widoku od południa, sprzed 1940 roku. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: NBA, sygn. 201583

[3.] Ortofotomapa z przedstawieniem Brzegu i okolic, datowana na 14 września 1944 roku.

Źródło: ortofotomapa

Lokalizacja: w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Senkrechtluftaufnahmen, sygn. K19_1308_428

Komentarz:

- Fotografia najbardziej wiernie (w porównaniu z przekazami kartograficznymi) obrazuje strukturę krajobrazu miasta i strefy podmiejskiej, łącznie z rozłogiem pól, ciągami zadrzewień.
- Zdjęcie jest najmłodszym wizerunkiem rozplanowania miasta (w stanie istniejącym) przed 1945 rokiem; stanowi kapitalne źródło do badań nad przemianami układu przestrzennego Brzegu i jego strefy podmiejskiej.

Ryc. 96. Ortofotomapa z przedstawieniem Brzegu i okolic, datowana na 14 września 1944 roku. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Senkrechtluftaufnahmen, sygn. K19_1308_428

Ryc. 97. Ortofotomapa z przedstawieniem Brzegu i okolic, datowana na 14 września 1944 roku – park miejski, stadion i ul. Włociańska. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Senkrechtluftaufnahmen, sygn. K19_1308_428

Ryc. 98. Ortofotomapa z przedstawieniem Brzegu i okolic, datowana na 14 września 1944 roku – osiedla w południowej części miasta i obszar Starego Brzegu. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Senkrechtluftaufnahmen, sygn. K19_1308_428

2.1.2. Wybrane przekazy ikonograficzne dokumentujące krajobraz miasta do 1945

2.1.2.1. Grafiki z XVI-XIX wieku dokumentujące panoramę miasta

[1.] Panorama Brzegu na akwareli z 1537 r.

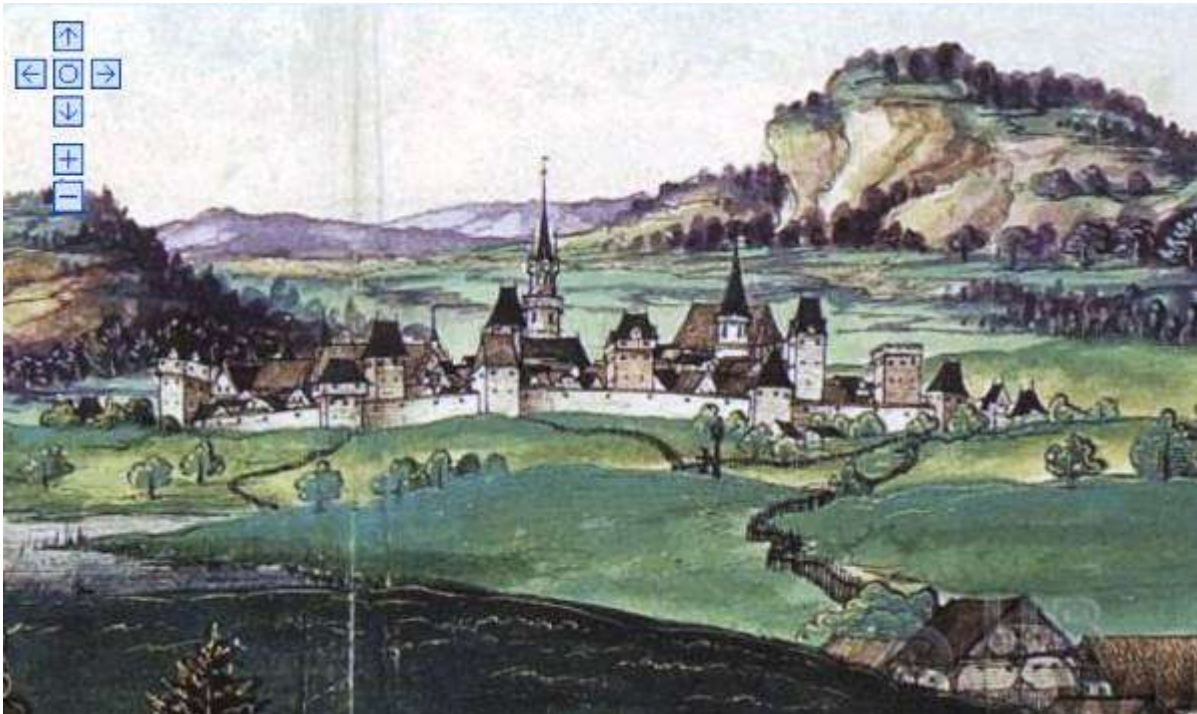
Źródło: akwarela sporządzona przez anonimowego artystę uczestniczącego w podróży palatyna reńskiego Ottoheinricha z Neuburgu do Krakowa (przez Pragę) i z powrotem (przez Berlin) między październikiem 1536 a lutym 1537 r., jako jedna z kilkudziesięciu panoram dokumentujących wygląd odwiedzanych bądź mijanych miast i zamków.

Lokalizacja: oryginał w zbiorach Universitätsbibliothek Würzburg; wersja zdigitalizowana opublikowana w: www.ottoheinrich-info (dostęp 16.03.2016)

Komentarz:

- Autor przedstawił miasto w widoku od północy lub od północnego zachodu (z rozlewiskiem Odry na pierwszym planie?), opasane murami miejskimi, z dominantami wież (kościół, ratusz, zamku?) i baszt, z niemal fantastycznym górkim krajobrazem w tle. Trudno jednoznacznie zidentyfikować zobrazowane budowle.

- Panorama jest najstarszym wizerunkiem Brzegu, dokumentującym jego późnośredniowieczną sylwetę, najeżona wieżami i eksponowanymi bryłami prominentnych budowli, które do dziś stanowią wyróżnik krajobrazu miasta.

Ryc. 99. Panorama Brzegu na akwareli z 1537 roku – najstarszy wizerunek miasta. Wg: www.ottoheinfich-info (dostęp 12.03.2016)

[2.] Panorama miasta od południa na grafice z lat 40. XVIII wieku

Źródło: widok na miasto od strony południowej, z pochodem wojska na pierwszym planie; miedzioryt; podpis na banderoli: *Brieg*; po lewej stronie legenda odnosząca się do dominant miasta, po lewej obszerny opis miasta.

Lokalizacja: oryginał w zbiorach Działu Kartografii Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego, wersja zdigitalizowana opublikowana w:
www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/doccontent?id=37063 (dostęp 12.03.2016)

Komentarz:

- Grafika dokumentuje wygląd miasta i przedmieść; ukazuje m.in.:

- * dominanty krajobrazowe w postaci brył i wież zamku, kościoła jezuitów, ratusza, kościoła parafialnego, kościoła luterańskiego oraz wież bramnych,
- * ukształtowanie fortyfikacji bastionowych,
- * zabudowę Przedmieścia Małujowickiego.

Ryc. 100. Panorama Brzegu i przedmieść w widoku od południa na miedziorycie z lat 40. XVIII wieku. Wg: www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/doccontent?id=37063 (dostęp 12.03.2016)

[3.] Panorama Brzegu w widoku od południa, autorstwa F. B. Wenera, z lat 40. XVIII wieku

Źródło: rysunek piórkim lawowany akwarelą z nieco schematycznym przedstawieniem zabudowy miasta i jej południowego przedpola; autorstwa Friedricha Bernarda Wenera; podpisany na banderoli: *Prospect von Brieg vor der Brandeburgischen Belagerung*; zaopatrzonego w legendę.

Lokalizacja: rysunek zamieszczony w rękopiśmiennym opisie topograficznym Śląska, przechowywany w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego, wersja zdigitalizowana: **Werner II**, str. 303.

Komentarz:

- Wizerunek obrazuje

* sylwetę miasta i jej dominanty, wraz z murami miejskimi i fortyfikacjami bastionowymi;

* zabudowę przedmieścia Małujowickiego, fragment zabudowy przedmieścia (z kościołem ewangelickim), fragment zabudowy przedmieścia Wrocławskiego.

Ryc. 101. Panorama Brzegu w widoku od południa, autorstwa F. B. Wenera, z lat 40. XVIII wieku. Wg: **Werner II**, str. 303.

[4.] Panorama Brzegu w widoku od północy, autorstwa F. B. Wenera, z lat 40. XVIII wieku

Źródło: rysunek piórkiem lawowany akwarelą z nieco schematycznym przedstawieniem zabudowy miasta i jej północnego przedpola (z korytem Odry); autorstwa Friedricha Bernarda Wenera; podpisany na banderoli: *Prospect von Brieg von der Wasserseite*; zaopatrzony w legendę.

Lokalizacja: rysunek zamieszczony w rękopiśmiennym opisie topograficznym Śląska, przechowywany w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego, wersja zdigitalizowana: **Werner II**, str. 303.

Komentarz:

- Rysunek obrazuje

- * sylwetę miasta i jej dominanty, wraz z murami miejskimi i fortyfikacjami bastionowymi;
- * zabudowę wyspy Jeżynowej i prawego brzegu Odry (w tym: budynek strzelnicy bractwa kurkowego).

Ryc. 102. Panorama Brzegu w widoku od południa, autorstwa F. B. Wenera, z lat 40. XVIII wieku. Wg: **Werner II**, str. 303.

[5.] Panorama Brzegu i przedmieść w widoku od południa, na podstawie rysunku F. B. Wenera, z lat 40. XVIII wieku.

Źródło: widok miasta i przedmieść od południa; miedzioryt kolorowany; opisany Brieg; zaopatrzone w legendę.

Lokalizacja: grafika w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego, wersja zdigitalizowana: **Werner-Scenographia**.

Komentarz:

- Grafika przedstawia zabudowę miasta w analogicznym ujęciu jak na panoramie [13.], lecz w sposób bardziej subiektywny, mocniej eksponujący dominanty krajobrazowe.

Ryc. 103. Panorama Brzegu w widoku od południa, grafika na podstawie rysunku F. B. Wenera, z lat 40. XVIII wieku. Wg: **Werner-Scenographia**.

[6.] Panorama miasta od południa na grafice z połowy XVIII w. wg rysunku Friedricha Bernarda Wernera.

Źródło: grafika, z sygnaturą autora: *F. B. Werner delin.*, i wydawcy: *Haeredes Jerem. Wolffy exc. Aug. Vendel.*; podpisana w banderoli: *Brieg*; zaopatrzona w legendę objaśniającą funkcję obiektów.

Lokalizacja: w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Heselbach, sygn. P 4141

Komentarz:

- Rycina dobrze ilustruje (choć w określonej manierze graficznej i nie bez deformacji rzeczywistości) wczesnonowożytny krajobraz miasta i strefy podmiejskiej, z systemem dominant i akcentów w zabudowie miasta i przedmieść. Stanowi przydatne źródło do badań nad topografią miasta; m.in. zawiera wizerunek cmentarza katolickiego z kaplicą cmentarną po południowej stronie Przedmieścia Wrocławskiego (jedyne znane przedstawienie tego obiektu).

Ryc. 104. Panorama miasta od południa na grafice z połowy XVIII w. wg rysunku Friedricha Bernarda Wernera. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Heselbach, sygn. P 4141

Ryc. 105. Fragment panoramy miasta od południa na grafice z połowy XVIII w. – z zamkiem, wieżą bramy Wrocławskiej, Przedmieściem Wrocławskim, cmentarzem katolickim na przedpolu twierdzy. Wg rysunku Friedricha Bernarda Wernera. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Heselbach, sygn. P 4141

[7.] Fragment panoramy Brzegu w widoku od południa, z lat po 1741 roku.

Źródło: anonimowy rysunek przedstawiający scenę wkroczenia wojsk króla Prus Fryderyka II do Brzegu, z fragmentem panoramy miasta od południa w tle; bez opisu. Nie ma pewności, czy rysunek jest przekazem z połowy XVIII wieku czy znacznie młodszą ilustracją epizodu historycznego.

Lokalizacja:

- rysunek opublikowany w: **Schönwälder 1907**, s. 273;
- rysunek ze zbiorów *Bildsammlung Brieg* w Goslar opublikowany w: **Tscheschner D. 2004**, s. 72.

Komentarz:

- Rysunek w dość wierny sposób ukazuje bryłę zamku i kościoła parafialnego, w mało przejrzysty sposób – bryłę ratusza; trudno bez bliższych badań ocenić wiarygodność wizerunku umocnień (pominięto mury miejskie z basztami i wieżami bramnymi).

Ryc. 106. Fragment panoramy Brzegu w widoku od południa, z lat po 1741 roku. Wg: **Tscheschner D. 2004**, s. 72.

[8.] Panorama miasta od strony południowo-zachodniej na grafice Friedricha Gottloba Endlera z 1809 roku

Źródło: grafika, sygnowana: *Löwe del.* oraz *F Endler sculp.*, podpisana: *Brieg von der Südwestl. Seite*, zaopatrzona w wizerunek herbu miasta.

Lokalizacja:

- skan opublikowany w:

www.sbc.org.pl/dlibra/docmetadata?id=209964&from=pubindex&dirids=49&lp=1133
(dostęp 12.03.2016)

- w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Heselbach, sygn. P 658

Komentarz:

- Grafika przedstawia panoramę miasta miasto bez fortyfikacji (?!), jedynie z murami miejskimi – pominięcie reliktyw umocnień budzi podejrzenie, że rysunek nie powstawał z natury, lecz jest kompilacją starszych przekazów kartograficznych i graficznych.

Ryc. 107. Panorama miasta od strony południowo-zachodniej na grafice F. G. Endlera z 1809 roku. Wg: www.sbc.org.pl/dlibra/docmetadata?id=209964&from=pubindex&dirids=49&lp=1133 (dostęp 12.03.2016)

[9.] Panorama miasta od strony południowo-zachodniej w scenie oblężenia miasta w 1807 roku na obrazie Wilhelma von Kobell'a z 1810 roku

Źródło: obraz olejny autorstwa Wilhelma von Kobell'a, *Eroberung der Festung Brieg*, z 1810 roku, ze sceną oblężenia miasta przez wojska napoleońskie w 1807 roku.

Lokalizacja: reprodukcja cyfrowa obrazu opublikowana w:

[http://webpages.cs.luc.edu/~dennis/300_Germany_19th/03-Romanticism-Kobell-Eroberung%20der%20Festung%20Brieg%20\(1810\).jpg](http://webpages.cs.luc.edu/~dennis/300_Germany_19th/03-Romanticism-Kobell-Eroberung%20der%20Festung%20Brieg%20(1810).jpg) (dostęp 15.03.2016)

Komentarz:

- obraz ukazuje miasto w widoku od południowego zachodu, z całkowicie pustym przedpolem (bez zrujnowanej zabudowy przedmieść) i pasem zadrzewień na linii fortyfikacji (co wydaje się mało prawdopodobne); widoczne trzy dominanty: bryła kościoła, wieża ratusza, bryła kościoła jezuitów (?).
- wizerunek należy uznać za przekaz mało wiarygodny w przedstawieniu strefy podmiejskiej.

Ryc. 108. Widok miasta od strony południowo-zachodniej w scenie oblężenia miasta w 1807 roku na obrazie Wilhelma von Kobell'a z 1810 roku. Wg: [http://webpages.cs.luc.edu/~dennis/300_Germany_19th/03-Romanticism-Kobell-Eroberung%20der%20Festung%20Brieg%20\(1810\).jpg](http://webpages.cs.luc.edu/~dennis/300_Germany_19th/03-Romanticism-Kobell-Eroberung%20der%20Festung%20Brieg%20(1810).jpg) (dostęp 15.03.2016)

[10.] Panorama miasta od strony fortu rogowego sprzed 1819 roku

Źródło:

Lokalizacja: grafika opublikowana w: **Fischer, Stuckart 1819**, Bd. 1.

- skan opublikowany w:

upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/fc/Brieg_Ansicht_19._Jahrhundert.jpg (dostęp 12.03.2016)

- reprodukcja czarnobiała w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Heselbach, sygn. P 657

- skan wersji barwnej opublikowany w:

www.facebook.com/591798554169460/photos/pb.591798554169460.-2207520000.1455613650./1082376941778283/?type=3&theater (dostęp 16.02.2016)

-

Komentarz:

- Grafika przedstawia w nieco zdeformowanym ujęciu sylwetę miasta od strony obecnego pl. Drzewnego, z mostem przez Odrę, mostkiem przez wschodnie ramię fosy fortu rogowego, z budynkiem Bramy Odrzańskiej, wieżą ratusza, bryłą kościoła parafialnego, gmachem koszar fryderycjańskich itd.

Ryc. 109. Panorama miasta od strony północnej, na grafice C. F. Stuckarta sprzed 1819 roku. Wg.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/fc/Brieg_Ansicht_19._Jahrhundert.jpg (dostęp 12.03.2016)

Ryc. 110. Panorama miasta od strony północnej, na grafice C. F. Stuckarta, wersja barwna. Wg: www.facebook.com/591798554169460/photos/pb.591798554169460.-2207520000.1455613650./1082376941778283/ (dostęp 16.02.2016)

[11.] Panorama miasta od strony północno-wschodniej, autorstwa Heinricha Mützela, ok. 1820 roku (?).

Źródło: litografia kolorowana (gwasz), autorstwa Heinricha Mützela (?), podpisana: *Brieg gegen Morgen*, datowana (wg: www.kettererkunst.de) na ok. 1820 rok.

Lokalizacja: przed 1945 oryginał w kolekcji muzeum regionalnego w Brzegu (*Heimatmuseum Brieg*);

- czarnobiała fotografia obrazu w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: NBA, sygn. 201584

- reprodukcja barwna opublikowana w: www.kettererkunst.de/image-max.php?obnr=411401016&anummer=414&ebene=0&ext=0 (dostęp 12.02.2016)

Komentarz:

- Obraz jest najstarszym przekazem graficznym przedstawiającym wygląd zabudowy gospodarczej (m.in. młyna) po południowej stronie obecnej ulicy Na Grobli, przy jazie odrzańskim. Autor uwypuklił widoczne na dalszym planie dominanty krajobrazowe: bryłę kościoła parafialnego, wieżę ratusza, bryłę kościoła jezuitów. Przy lewym krańcu kadru widoczny budynek Zarządu królewskiego składu drewna (*Königliche Holzhof*), przy prawym krańcu – most przez Odrę.

Ryc. 111. Panorama miasta od strony północno-wschodniej, na obrazie z ok. połowy XIX w. (?). Fotokopia w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: NBA, sygn. 201584

Ryc. 112. Panorama miasta od strony północno-wschodniej, na obrazie z ok. połowy XIX w. (?) – reprodukcja Barwna wg: . Wg: www.kettererkunst.de/image-max.php?obnr=411401016&anummer=414&ebene=0&ext=0 (dostęp 12.02.2016)

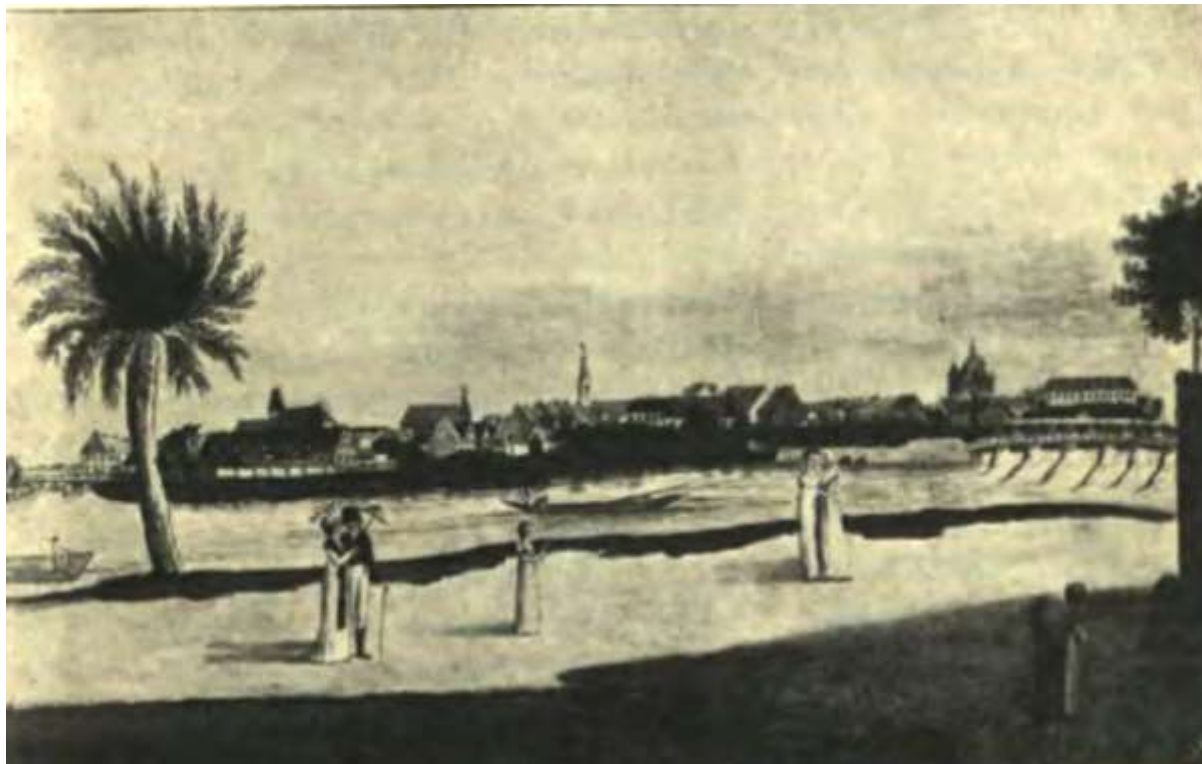
[12.] Panorama miasta od strony północnej, ok. 1820 roku

Źródło: obraz (technika nieustalona); opisany w publikacji: *Brieg von der Oderseite um 1820*.

Lokalizacja: reprodukcja obrazu opublikowana w: **Schoenborn 1907**, s. 309

Komentarz:

- Obraz przedstawia widok miasta z rejonu obecnej ul. Nadbrzeżnej – z mostem przez Odrę i dominantami architektonicznymi – dokumentując funkcjonowanie ścieżek na północnym brzegu rzeki jako promenad spacerowych.

Ryc. 113. Panorama miasta od strony północnej (z obecnej ul. Nadbrzeżnej), ok. 1820 roku
Wg: **Schoenborn 1907**, s. 309

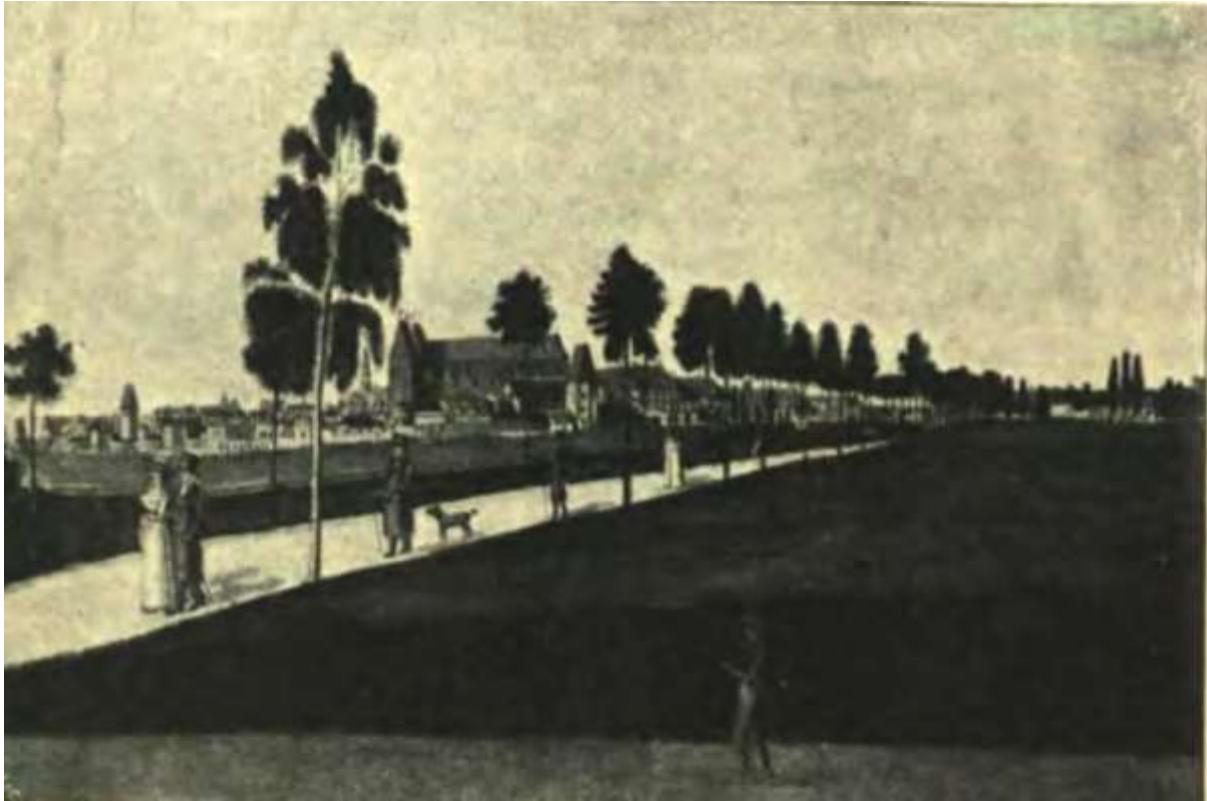
[13.] panorama miasta od strony południowo-wschodniej

Źródło: obraz (technika nieustalona); opisany w publikacji: *Brieg von Neisser Tor, um 1825.*

Lokalizacja: reprodukcja obrazu opublikowana w: **Schoenborn 1907**, s. 314.

Komentarz:

- Obraz przedstawia zapewne na pierwszym planie okolice obecnego dworca kolejowego z drogą alejową (ob. ul. Piastowską) użytkowaną jako promenada.

Ryc. 114. Panorama miasta od strony południowo-wschodniej (z obecnej ul. Piastowskiej), ok. 1825 roku
Wg: **Schoenborn 1907**, s. 314

[14.]

Źródło: obraz (technika nieustalona); opisany w publikacji: *Anfang der Bergel-Anlagen um 1825*.

Lokalizacja: reprodukcja obrazu opublikowana w: **Schoenborn 1907**, s. 315.

Komentarz:

- Obraz przedstawia na pierwszym planie zagospodarowanie południowo-wschodniego odcinka promenady staromiejskiej [na północny zachód od zbiegu ulic Piastowskiej i Jana Pawła II; w rejonie parceli gospody określonej na planie z 1860 r. „zum Bergel”]. Na tylnym planie dominuje bryła kościoła parafialnego i wieża Bramy Młujowickiej.

Ryc. 115. Panorama miasta od strony południowo-wschodniej (z terenu obecnego parku Centralnego), ok. 1825 roku. Wg: **Schoenborn 1907**, s. 315.

[15.]

Źródło: obraz (technika nieustalona); opisany w publikacji: *Brieg vom Breslauer Tor aus, um 1825.*

Lokalizacja: reprodukcja obrazu opublikowana w: **Schoenborn 1907**, s. 318.

Komentarz:

- Obraz przedstawia na pierwszym planie zagospodarowanie promenady staromiejskiej w rejonie ob. ul. Wrocławskiej.

- Na tylnym planie widoczne (od lewej): bryła zamku, gimnazjum, wieża ratusza, wieże kościoła parafialnego.

Ryc. 116. Panorama miasta od strony zachodniej (z rejonu obecnej ul. Wrocławskiej), ok. 1825 roku
Wg: **Schoenborn 1907**, s. 318

[16.] Panorama Brzegu od strony północnej, z 1838 roku

Źródło: litografia kolorowana, autorstwa Heinricha Wilhelma Teichgräbera, podpisana *Brieg*

Lokalizacja: grafika w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Haselbach, sygn. P 659; skan (słabej jakości, opatrzony znakiem wodnym) w: www.herder-institut.de/bildkatalog/index/pic?id=448c8a5665bf49b135d15b24cee71646 (dostęp: 12.03.2016).

- reprodukcja czarnobiała w: www.wikiwand.com/de/Brzeg (dostęp 11.03.2016).

Komentarz:

- Grafika przedstawia zabudowę lewego brzegu Odry i wysp odrzańskich eksponując architektoniczne dominanty: budynek koszar, kościół parafialny, ratusz, zamek.

Ryc. 117. Brzeg w widoku od strony północno-wschodniej, na litografii z 1840 roku. Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/index/pic?id=448c8a5665bf49b135d15b24cee71646

[17.] Panorama Brzegu od strony północno-wschodniej, z 1840 roku

Źródło: litografia, podpisana *Brieg*.

Lokalizacja: grafika w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Haselbach, sygn. P 2804

Komentarz:

- Grafika przedstawia zabudowę lewego i prawego brzegu Odry; ukazuje m.in.
- * pozostałości fos twierdzy Brzeg przy północno-wschodnim krańcu miasta,
- * zespół tzw. starych koszar,
- * dominanty: kościół parafialny, wieżę ratusza, bryłę dawnego kościoła franciszkanów,
- * zabudowę wysp odrzańskich,
- * budowlę z wieżyczką na prawym brzegu Odry.

Ryc. 118. Brzeg w widoku od strony północno-wschodniej, na litografii z 1840 roku. Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/index/pic?searchfield_parameter=Brieg&offsetpage=5&id=2c4332eacb60eb9ac0d8a8e1887ca813

[18.] Panorama Brzegu z lotu ptaka od strony wschodniej, z 70. XIX w. (?)

Źródło: grafika z przedstawieniem dzielnicy staromiejskiej i części śródmieścia; podpisana: Nr 1999. Brieg. (Zu Spalte 1244.)

Lokalizacja:

- skan ilustracji prasowej opublikowany w:

www.sbc.org.pl/dlibra/docmetadata?id=138147&from=pubindex&dirids=49&lp=1132

(dostęp 12.03.2016)

- skan innej wersji opublikowany w: <http://brzeg.dolny-slask.org.pl/906305,foto.html> (dostęp 12.03.2016)

Komentarz: rycina przedstawi m.in.

- zagospodarowanie terenów pofortecznych i nadodrzańskich we wschodniej części miasta,

- zabudowę Wyspy Jeżynowej.

Drzewostan na pierwszym planie ma charakter sztafażu.

Ryc. 119. Brzeg w widoku z lotu ptaka od strony wschodniej. Wg:

www.sbc.org.pl/dlibra/docmetadata?id=138147&from=pubindex&dirids=49&lp=1132 (dostęp 12.03.2016)

2.1.2.2. Fotografie z 2. Końca XIX i 1. połowy XIX wieku dokumentujące panoramiczne widoki miasta od strony Odry

[1.] Panorama miasta od strony północnej w końcu XIX wieku.

Źródło: pocztówka, fotografia kolorowana, nadrukowany opis: *Brieg, Bez. Breslau Totalansicht*, [datowana na okres „1895 – 1900”].

Lokalizacja: skan opublikowany w: <http://brzeg.dolny-slask.org.pl/763163,foto.html?idEntity=535368> (dostęp.12.03.2016)

Komentarz: pocztówka dokumentuje m.in.

- wygląd nowej przeprawy mostowej,
- szpalerowe nasadzenia promenady wzdłuż ul. Nadodrzańskiej,
- dominanty miasta: dawny kościół franciszkański, kościół parafialny, ratusz, kościół pojezuicki.

Ryc. 120. Panorama miasta od strony północnej, na pocztówce z końca XIX wieku. Wg: <http://brzeg.dolny-slask.org.pl/763163,foto.html?idEntity=535368> (dostęp.12.03.2016)

[2.] Panorama wysp odrzańskich i miasta od strony północnej ok. 1900 roku.

Źródło: pocztówka, fotografia kolorowana, pod zdjęciem podpis: *Brieg, Partie an der Oder*; [wysłana 10.6.1901]

Lokalizacja: skan pocztówki opublikowany w: <http://brzeg.dolny-slask.org.pl/5836703,foto.html?idEntity=535368> (dostęp.12.03.2016)

Komentarz: pocztówka dokumentuje m.in. wygląd przemysłowej zabudowy Kepy Młyńskiej i Wyspy Jeżynowej

Ryc. 121. Panorama wysp odrzańskich i miasta od strony północnej, na pocztówce z ok. 1900 roku. Wg: <http://brzeg.dolny-slask.org.pl/5836703,foto.html?idEntity=535368> (dostęp.12.03.2016)

[3.] Panorama miasta od północy, z początku XX wieku.

Źródło: pocztówka, fotografia czarnobiała, podpisana pod zdjęciem: *Gruß aus Brieg*, na fotografii: *Panorama*; [datowana na „1905”].

Lokalizacja: skan opublikowany w: <http://brzeg.dolny-slask.org.pl/767755,foto.html?idEntity=535368> (dostęp.12.03.2016)

Komentarz:

- fotografia (wykonana prawdopodobnie z dachu willi Molla) dokumentuje m.in. wygląd przyczółków i prześel mostu, zagospodarowanie promenady w rejonie zamku.
- widoczne dominanty sylwety miasta: wieża ratusza, wieże kościoła pojezuickiego, bryła zamku.

Ryc. 122. Panorama miasta od północy, na pocztówce sprzed 1905 roku. Wg: <http://brzeg.dolny-slask.org.pl/767755,foto.html?idEntity=535368> (dostęp.12.03.2016)

[4.] Panorama miasta od północy, z lat 20. XX wieku.

Źródło: pocztówka, fotografia czarnobiała, podpisana pod zdjęciem: *Brieg, Bez. Breslau. Oderbrücke*, [datowana na lata „1925-1935”].

Lokalizacja: skan opublikowany w: <http://brzeg.dolny-slask.org.pl/748990,foto.html> (dostęp.12.03.2016)

Komentarz:

- fotografia (wykonana prawdopodobnie z dachu willi Molla) dokumentuje m.in. promenadę na prawym brzegu Odry (obecną ul. Nadbrzeżną) i niewielkie zmiany stanu sprzed ćwierćwiecza (m.in. wykonanie „portali” z lampami na przyczółkach mostu).

Ryc. 123. Panorama miasta od północy, na pocztówce sprzed 1905 roku. Wg: <http://brzeg.dolny-slask.org.pl/748990,foto.html?idEntity=535368> (dostęp.12.03.2016)

[5.] Panorama miasta od strony północno-wschodniej, z lat 30. XX wieku

Źródło: pocztówka, fotografia; pod zdjęciem opis: *Brieg, Blick auf die Stadt*, [datowana na lata „1930-1935”].

Lokalizacja: skan opublikowany w: <http://brzeg.dolny-slask.org.pl/3514615,foto.html> (dostęp.12.03.2016)

Komentarz:

- zdjęcie dokumentuje m.in. zagospodarowanie promenad po północnej stronie zamku na obu brzegach rzeki (na pierwszym planie: rejon pl. Drzewnego).

Ryc. 124. Panorama miasta od strony północno-wschodniej, na pocztówce z lat 30. XX wieku. Wg: <http://brzeg.dolny-slask.org.pl/3514615,foto.html> (dostęp.12.03.2016)

[6.] Panorama fragmentu dzielnicy staromiejskiej z prawego brzegu Odry, w latach 30. XX wieku.

Źródło: pocztówka, fotografia; pod zdjęcie opis: *Die schöne Gartenstadt Brieg.*

Lokalizacja: skan opublikowany w: <http://brzeg.dolny-slask.org.pl/5094543,foto.html> (dostęp.12.03.2016)

Komentarz: -

Die schöne Gartenstadt Brieg
brzeg007 - dolny-slask.org.pl

Ryc. 125. Panorama fragmentu dzielnicy staromiejskiej z prawego brzegu Odry, na pocztówce z lat 30. XX wieku. Wg: <http://brzeg.dolny-slask.org.pl/5094543,foto.html?idEntity=535368> (dostęp.12.03.2016)

2.1.2.3. Fotografie z 2. końca XIX i 1. połowy XIX wieku dokumentujące panoramiczne widoki miasta od strony śródmieścia

[1.] Widok na zabudowę dzielnicy staromiejskiej z wieży kościoła pojezuickiego, z ok. 1910 roku.

Źródło: pocztówka, fotografia kolorowana; podpisana: *Brieg. Panorama*; [datowana na „1910”].

Lokalizacja: skan opublikowany w: <http://brzeg.dolny-slask.org.pl/6058282,foto.html?idEntity=535368> (dostęp.12.03.2016)

Komentarz: zdjęcie dokumentuje m.in.

- skalę, „rozrzeźbienie” bryłowe i kolorystykę zabudowy staromiejskiej, z dominantami – kościołem parafialnym i ratuszem,
- fragment zabudowy „ringu” – gmach sądu powiatowego,
- „zielony pierścień” promenad opasujący miasto.

Ryc. 126. Widok na zabudowę dzielnicy staromiejskiej z wieży kościoła pojezuickiego, na pocztówce z ok. 1910 roku. Wg: <http://brzeg.dolny-slask.org.pl/6058282,foto.html> (dostęp.12.03.2016)

[2.] Panorama miasta w widoku z wieży ciśnień na wschodnia część przedmieścia i dzielnicę staromiejską, lata 20. XX wieku.

Źródło: pocztówka rozkładana, fotografia, podpisana: *Brieg Gesamtansicht*.

Lokalizacja: skan opublikowany w: <http://brzeg.dolny-slask.org.pl/866260,foto.html> (dostęp.12.03.2016)

Komentarz: pocztówka dokumentuje m.in.

- stan zagospodarowania oraz wygląd i skalę zabudowy ulic Krzyszowica, Mickiewicza, ks. Jerzego II,
- zabudowę wysp odrzańskich,
- dominanty wysokościowe: kościół parafialny, ratusz, kościół pojezuicki.

Ryc. 127. Panorama miasta w widoku z wieży ciśnień na wschodnia część przedmieścia i dzielnicę staromiejską, na pocztówce z lat 20. XX wieku. Wg: <http://brzeg.dolny-slask.org.pl/866260,foto.html?idEntity=535368> (dostęp.12.03.2016)

2.1.2.4. Relikty krajobrazu fortecznego i przedurbanizacyjnego na terenie Brzegu w świetle Numerycznego Modelu Terenu i map katastralnych.

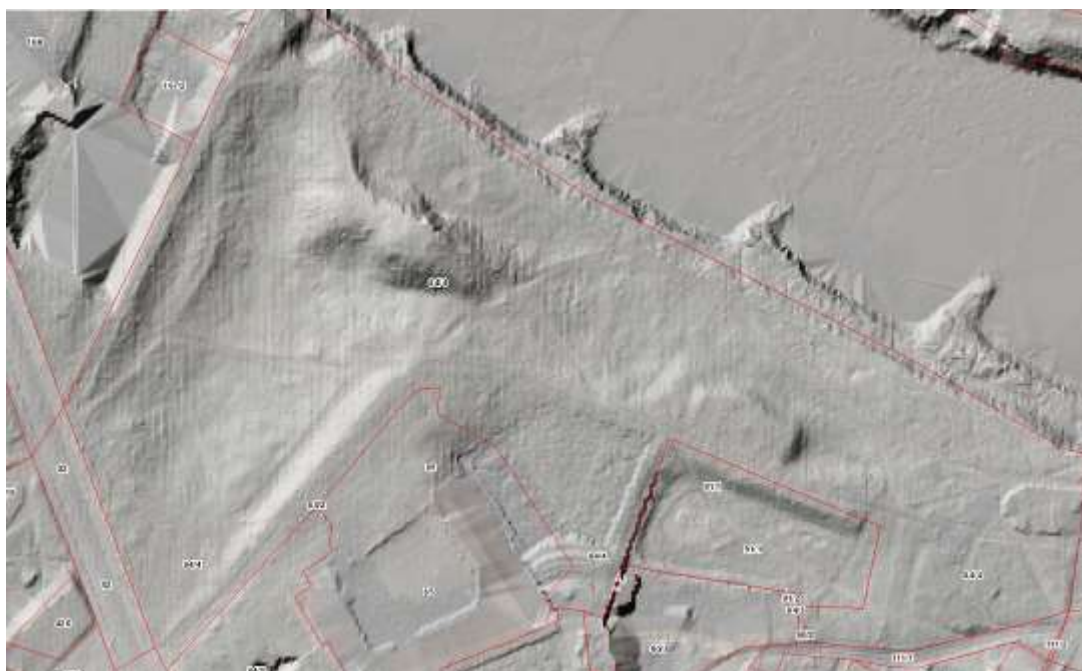
[1.] Niecki fos będących pozostałością twierdzy Brzeg (z XVII-XVIII w.).

Ryc. 128. Niecki fos będących pozostałością twierdzy Brzeg (z XVII-XVIII w.). Wg: <http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/>

Ryc. 129. Relikt fosy fortecznej we wschodniej części dzielnicy staromiejskiej, między ulicami Kamienną, Kapucyńską, Księcia Jerzego II. Wg: <http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/>

Ryc. 130. Relikty obwałowań i fosy fortecznej na terenie Parku Nad Odrą. Wg: <http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/>

Ryc. 131. Wał promenady z 1. ćwierci XIX w. poprowadzonej krawędzią fortyfikacji, utrwalający narys umocnień twierdzy. Wg: <http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/>

Ryc. 132. Słabo czytelne reliktów fosy fortu rogowego na obszarze Placu Drzewnego i parceli dawnej willi Molla. Wg: <http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/>

Ryc. 133. Relikty fos XVIII-wiecznej reduty o narysie kwadratu chroniącej starą drogę z Brzegu ku Piszowicom, częściowo „przycięte” przekopem i groblami nowego kanału żeglownego. Wg: <http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/>

Ryc. 134. Relikt starej szosy pisarzowickiej (zlikwidowanej ok. 1845 r.) w postaci wydzielonej parceli (18/5) po północnej stronie pl. Drzewnego. Wg: <http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/>

Ryc. 135. Pozostałość zlikwidowanego odcinka drogi z Brzegu do Starego Brzegu (której przebieg zmieniono na początku XX w. w związku z budową wiaduktów kolejowych) w postaci podziałów parcelacyjnych leżących na przedłużeniu ul. Trzech Kotwic i zachowujących dawną działkę drogową (parcele nr 168/1, 168/2, 100/2, 100/3. Wg: <http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/>

Ryc. 136. Rów na obrzeżu ogrodów działkowych między ul. Słowackiego a torami kolejowymi będący kanałem doprowadzającym wodę pitną do miasta (zwanym *Röhrgraben*) – elementem systemu wodociągowego z 1528 roku. Wg: <http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/>

Ryc. 137. Obniżenie terenowe u zbiegu ulic Armii Krajowej i Kardynała S. Wyszyńskiego, będące pozostałością wyrobiska gliny zwanego Egelgrube, skąd wg tradycji pobierano surowiec na cegły do budowy kościoła św. Mikołaja (zob. Schönwälder 1846 a, s. 61). Wg: <http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/>

Ryc. 138. Relikty strzelnicy przy niezachowanej gospodzie Tivoli, po północnej stronie szosy wrocławskiej. Wg: <http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/>

2.1.3. Wybrane publikacje i opracowania niepublikowane

Piśmiennictwo poświęcone miastu Brzeg w kontekście – zarówno opracowania wydane drukiem (jako monografie, artykuły, rozdziały leksykonów, wzmianki prasowe, akapity w książkach itd.) jak też prace pozostające w maszynopisie (np. studia historyczne, raporty z badań, ekspertyzy techniczne obiektów zabytkowych) – można szacować na kilka tysięcy pozycji bibliograficznych. Z punktu widzenia niniejszego opracowania na szczególną uwagę zasługują w pierwszej kolejności opracowania dotyczące wyróżników krajobrazowych, mówiąc inaczej: topografii historycznej miasta.

Trudno w ramach prezentowanego studium scharakteryzować ogół prac poświęconych w całości bądź fragmentarycznie aspektom historyczno-topograficznym. Można jednak podjąć próbę ich pogrupowania ze wskazaniem tytułów najistotniejszych w analizie krajobrazu Brzegu, mających wartość źródłową (z uwagi na dokumentacyjny charakter albo z powodu oparcia ich treści na kwerendzie archiwaliów, kronik, relacji ustnych itp.).

W zestawieniu tym pominięto liczną grupę opracowań niepublikowanych, sporządzonych po 1945 r. na potrzeby badań i konserwacji zabytków – zazwyczaj bazują one na kwerendzie opracowań źródłowych publikowanych przed II wojną światową lub na badaniach terenowych zbyt szczegółowych jak na potrzeby badań krajobrazowych. Opracowania te zostaną uwzględnione w ewentualnym dalszym etapie prac studialnych związanych ze sporządzaniem planu ochrony parku kulturowego w Brzegu.

Opracowania nt. topografii miasta można podzielić na następujące grupy:

1. **Kroniki śląskie z XVII-XVIII w.** – zawierające zazwyczaj podstawowe informacje nt. dziejów miasta i prominentnych budowli (zwłaszcza sakralnych, municypalnych i rezydencjonalnych). W tej grupie na uwagę zasługuje kronika Friedricha Lucae'go wydana w 1689 roku (**Lucae 1689**) przynosząca – z racji osobistych powiązań autora z Brzegiem – szereg szczegółowych danych topograficznych (m.in. pierwszy obszerny opis zamku książęcego). Odnotować trzeba też opis miasta w kronice Jacoba Schickfussa z 1625 r. (**Schickfuss 1625**).
2. **Opracowania historyczno-statystyczne z XVIII-XIX w.** – zawierające prócz danych nt. statusu prawnego, gospodarki, demografii miasta także informacje o budowlach miejskich jako atrakcjach (*Sehenswürdigkeiten*) bądź siedzibach instytucji państwowych, miejskich, służących działalności fundacji bądź prywatnych przedsiębiorców itd. (**Zimmermann 1783 (5)**, **Weigel 1801**, **Görlitz 1822**, **Knie 1830**, **Knie 1845**; także **Döring 1845**).
3. **Opracowania poświęcone topografii historycznej miasta** – zapoczątkowane przez doktora medycyny Ernsta Gottlieba Glawniga przyczynkami nt. dziejów kościołów ewangelickich św. Mikołaja (**Glawnig 1779**) i św. Trójcy (**Glawnig 1784**) oraz wzmianek historycznych publikowanych na łamach redagowanego przez siebie periodyku „**Briegisches Wochenblatt**” (wydawnego w latach 1790-1805). W tej grupie publikacji kluczową pozycję stanowi dwutomowe dzieło Karla Friedricha Schönwäldera, *Geschichtliche Ortsnachrichten von Brieg und seinen Umgebungen* z lat 1846-1847 (**Schönwälder 1846**; **Schönwälder 1847**) – jego treścią jest nie tylko szczegółowe omówienie przemian poszczególnych komponentów przestrzeni miejskiej (miasto właściwe, przedmieścia, umocnienia miejskie, zamek i jego otoczenie), ale również pierwsza próba scharakteryzowania krajobrazu miasta (**Schönwälder 1846**, rozdział: *Einleitung*). Autor w oparciu o wnikliwą kwerendę źródeł archiwalnych (przede wszystkim z archiwum miejskiego) rekonstruuje obraz zagospodarowania miasta, odnotowując z niemal „katastralną” dokładnością parcele, ich zabudowę, funkcje, właścicieli. Pomimo braku załączników graficznych przekaz tekstowy jest niemal w pełni komunikatywny (zwłaszcza przy konfrontowaniu treści z

historycznymi planami i mapami z XVIII i 1. połowy XIX w.). Odrębną wartość stanowi udokumentowanie toponomastyki miasta i strefy podmiejskiej. Nieco podobny charakter ma praca Ewalda Wernicke'go z 1879 r. (**Wernicke 1879**) – mająca jednak znacznie mniejszą objętość, w dużej mierze oparta na ustaleniach Schönwäldera, nie wolna od błędów i nieścisłości.

4. **Kroniki (bądź monografie historyczne) dotyczące dziejów miasta bądź historycznego terytorium** – zawierające w swej narracji, prowadzonej chronologicznie bądź typologicznie, wzmianki odnoszące się do budowli, ulic i placów, nazw miejscowych itd. W piśmiennictwie poświęconym Brzegowi (i księstwu brzeskiemu) szczególną wartość ma trzytomowa praca K. F. Schönwäldera nt. historii władztwa Piastów brzeskich (**Schönwälder 1855-1856**) i monografia historyczna autorstwa Heinricha Schoenborna (**Schoenborn 1907**, omawiająca dzieje Brzegu na tle historii Śląska, będąca udaną kompilacją starszych ustaleń (zaopatrzone w przypisy), w znacznej mierze oparta na ustaleniach historyczno-topograficznych Schönwäldera,. Wśród opracowań powojennych bezsprzecznie największą wartość przedstawia monografia autorstwa Dorothei Tscheschner z 2004 roku (**Tscheschner D. 2004**) poświęcona historii Brzegu i jego budowli, przynosząca bardzo obszerny materiał faktograficzny nt. przeobrażeń krajobrazu miasta, szczególnie cenna w odniesieniu do przemian zachodzących w XIX i 1. połowie XX wieku; przynosi ona także obszerny (wcześniej niepublikowany) materiał kartograficzny i ikonograficzny (częściowo został on odnotowany w podrozdziałach 2.1.1. i 2.1.2. niniejszego opracowania).
5. **Kroniki dokumentujące działalność instytucji, stowarzyszeń lub przedsiębiorstw, wydawane głównie w 2. połowie XIX w.** – dotyczące zazwyczaj pojedynczych obiektów, ale dające pełny obraz przemian obszarów lub obiektów podległych danej instytucji, np.
 - **Anonim 1884; Seiffert 1884** – kroniki działalności bractwa kurkowego w Brzegu z danymi nt. siedziby bractwa i placu strzeleckiego przy obecnej ul. Strzeleckiej;
 - **Fitzner 1873** – kronika loży masońskiej *Joh.-Loge Friedrich zur aufgehenden Sonne im Oriente zu Brieg*;
 - **Guttman 1864; Guttman 1870** – nt. aktualnej działalności gimnazjum brzeskiego;
 - **Müller W.H. 1883** – nt. działalności Kościołów protestanckich w Brzegu;
 - **Nöggerath 1878** – nt. działalności szkoły rzemiosł; **Wechmann 1911** – nt. historii zakładów garbarskich F. W. Molla;
 - **Nieländer 1922, Nieländer 1930** – nt. biblioteki gimnazjum brzeskiego.
6. **Monografie poszczególnych prominentnych obiektów** – zazwyczaj zogniskowane na historii miejsca (np. **Hoffmann 1931** – nt. działalności jezuitów w Brzegu; **Gawlik 1994** – nt. szkoły żydowskiej w Brzegu), rzadziej odnoszące się do architektury. W tej grupie odnotować należy publikacje przed- i powojenne poświęcone zamkowi brzeskiemu (**Kunz 1885; Bimler 1934; Schönaich 1935; Zlat 1988**), kościołowi zamkowemu (**Kozerski 1989**), ratuszowi (**Czerner 1994**), kościołowi jezuitów (**Hoffmann 1931**), gimnazjum (**Lamy 1898** – nt. przebudowy gmachu).
7. **Studia bądź przyczynki historyczne (z 2. połowy XIX i z XX w.) nt. historii wybranych aspektów funkcjonowania miasta bądź wybranych obiektów, w periodykach regionalnych, publikacjach krajoznawczych, opracowaniach naukowych** – stanowiące najliczniejszą grupę opracowań związanych bezpośrednio bądź pośrednio z problematyką topografii historycznej Brzegu. Na wyróżnienie zasługują prace publikowane na łamach brzeskich periodyków krajoznawczych, zwłaszcza "**Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung**", np.

- **Runte 1933** – nt. historii szkół podstawowych w Brzegu;
- **Schmidt 1932** – nt. szkolnictwa ewangelickiego w latach 1759-1820;
- **Arnold 1927** – nt. dziejów straży pożarnej w Brzegu;
- **Burkheiser 1932** – nt. historii gazownictwa i zakładów gazowniczych w Brzegu;
- **Gelenthin 1931; Gelenthin 1932** – nt. funkcjonowania garnizonu wojskowego w Brzegu;
- **Henning 1927** – nt. zakładu poprawczego (*Zuchthaus*) w Brzegu;
- **Kersten 1927 a** – nt. budowy wież kościoła jezuickiego;
- **Kersten 1927 b** – nt. łaźni i łaźni w Brzegu;
- **Krömer 1933** – nt. działalności poczty w Brzegu;
- **Neumann 1928 a** – nt. nabycia przez radę miejską terenów pofortecznych;
- **Zürnik 1932** – nt. historii kolei w Brzegu;

Odnosić też trzeba artykuły z periodyku „**Brieger Heimatkalender**. Jahrbuch für den Stadt- und Landkreis” (wydawany od 1925 r.), np.

- **Adamczik 1926 a** – nt. dwóch XVIII-wiecznych pomników sakralnych w przestrzeni publicznej: kolumny Trójcy Św. I posądu św. Jana Nepomucena
 - **Adamczik 1926 b** – nt. założenia nowego cmentarza katolickiego (przy ul. Ks. Makarskiego),
 - **Günther 1928** – nt. historii przemian formy szczytów brzeskich kamienic
 - **Tscheschner 1928** – nt. programu użytkowego stadionu miejskiego w Brzegu.
- Cenny materiał przyniosą także artykuły naukowe w śląskim roczniku historycznym „**Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens**“:
- **Schultz 1867** – nt. historii budowlanej kościoła parafialnego;
 - **Göbel 1921** – nt. nazw ulic w Brzegu)

oraz artykuły w powojennych periodykach naukowych (np. w „Opolskim Roczniku Muzealnym”: **Przala 1966** – tekst nt. początków renesansowej przebudowy zamku brzeskiego, zbagatelizowany przez ówczesnych badaczy, pozytywnie weryfikowany w najnowszych badaniach) i pracach zbiorowych (np. **Wyszyński 2005** – nt. historii kolei w Brzegu).

8. **Studia nt. rozwoju przestrzennego miasta** – reprezentowane przez nieliczne artykuły bądź rozdziały książkowe (**Tscheschner W. 1930; Rozpędowski 1980**); opracowania te cechuje jednak duży poziom ogólności, opieranie faktografii głównie na tekstach popularyzatorskich, a nie na studiach podbudowanych kwerendą źródeł.
9. **Katalogi zabytków** – zazwyczaj odnotowujące obiekty o wartości artystycznej; odnotować w tej grupie należy:
 - pierwszy śląski katalog zabytków autorstwa Hansa Lutscha (tom 2: **Lutsch 1889**);
 - pierwszy tom opolskiego tomu „Katalogu zabytków sztuki w Polsce” (**KZS 7.1.**);
 - także monografie poświęcone zabytkom sztuki Brzegu – **Zlat 1960, Zlat 1978**.
10. **Publikowane sprawozdania zarządu miasta z działalności** – mające wartość „źródła kancelaryjnego”, zawierające informacje nt. inwestycji komunalnych, bezcenne w badaniach nad przemianami krajobrazu miasta. W przypadku Brzegu źródłem takim jest periodyk ukazujący się od 1858 pod tytułem „Hauptbericht über die Kommunal-Verwaltung der Stadt Brieg”, od 1876 jako „Bericht über die Verwaltung und den Stand der Kreis-Kommunalangelegenheiten des Kreises Brieg”, od 1882 r. do I wojny światowej jako „Bericht über die Verwaltung und den Stand der Gemeinde-Angelegenheiten der Stadt Brieg für die Zeit”; w okresie międzywojennym dane nt. inwestycji miejskich zawierał rocznik „Haushaltplan der Stadt Brieg für (...)” (od 1927 r.).
11. **Przewodniki po mieście z końca XIX i 1. połowy XX w.** – o pozornie błahej wartości poznawczej, zazwyczaj ogólnikowe w omówieniu zabytków, ale bezcenne

jako źródło wiedzy nt. aktualnej topografii miasta (siedzib instytucji, obiektów przemysłowych, obiektów i terenów o funkcji rekreacyjnej) oraz najnowszych inwestycjach miejskich. Na odnotowanie zasługują przewodniki po Brzegu publikowane w 1. połowie XX wieku: **Woerl 1902**, **Schoenborn 1910**, **Günther 1929**, **Günther 1933**.

12. Księgi adresowe – zawierające ogrom danych nt. ulic (nazewnictwo, parcelacja, numeracja parcel), posesji (z numerem adresowym działki, właścicielem, lokatorami, funkcjami), nt. lokalizacji siedzib instytucji, przedsiębiorstw itd. Na obecnym etapie badań nad krajobrazem Brzegu księgi adresowe – publikowane od 1879 r. (zob. **Adressbuch**) – nie był wykorzystywane.

13. Regesty bądź edycje źródeł pisanych – zawierające dane pośrednio lub bezpośrednio związane z historyczną topografią miasta; odnotować trzeba publikacje wydawane we Wrocławiu w serii *Codex Diplomaticus Silesiae*, a w szczególności tom 9. z 1870 r. poświęcony archiwaliom miejskim Brzegu (**CDS 09**) i tom 17. Opublikowany w 1896 r. dotyczący żeglugi na Odrze (**CDS 17**).

14. Inne monografie historyczne bądź tematyczne, np.

- **Strecker 1938** – książka poświęcona historii Żydów w Brzegu i miejsc związanych ze społecznością żydowską (odnotowująca m.in. stan posiadania przedstawicieli gminy żydowskiej, okoliczności założenia cmentarza w 1798 r.);
- **Czajkowski 1967** – książka nt. zieleni brzeskich parków i skwerów, z pierwszym tak szczegółowym spisem okazów dendrologicznych;
- **Peszko 2008** – monografia poświęcona historii wyznań i obiektów kultu religijnego w latach około 1740-1900 w Brzegu, obficie ilustrowana przekazami archiwalnymi.

Kwerenda tych i innych opracowań, dopełniona analizą treści źródeł kartograficznych i ikonograficznych, pozwoliła na wyodrębnienie i wskazanie:

- podstawowych uwarunkowań rozwoju przestrzennego miasta (zob. 2.2.1.),
- wyznaczników przemian krajobrazowych miasta, tj. procesów (które w badanych przypadku można określić mianem procesów miastotwórczych) mających wpływ na funkcjonowanie miasta, przekształcenia zagospodarowania przestrzennego związane z tym funkcjonowaniem (zob. rozdz. 2.2.2.);
- periodyzacji dziejów Brzegu w kontekście procesów miastotwórczych (rozdz. 2.2.3.),
- wyróżników krajobrazowych miasta tj. obiektów będących elementami bądź strukturami krajobrazu, materialnymi (jak np. budowle) lub niematerialnymi (jak np. lokalizacje budowli niezachowanych) rozpatrywanego w kontekście procesów miastotwórczych, w przyjętych ramach periodyzacyjnych (rozdz. 2.3.).
- rozwoju przestrzennego miasta (Mapa 1),

Informacje pozyskane na drodze kwerendy i opracowania źródeł i opracowań umożliwiły wydzielenie jednostek architektoniczno-krajobrazowych na potrzeby delimitacji obszaru planowanego Parku Kulturowego.

2.2. Charakterystyka uwarunkowań rozwoju przestrzennego miasta oraz funkcji miastotwórczych Brzegu, jako wyznaczników krajobrazowych

2.2.1. Podstawowe uwarunkowania rozwoju przestrzennego Brzegu

Do podstawowych czynników warunkujących przemianę urbanistyczną Brzegu zaliczyć należy w pierwszej kolejności „strategiczne” położenie w sieci komunikacyjnej, osadniczej

oraz jego przyrodnicze determinanty i dziejowe następstwa:

- **położenie przy trakcie handlowym wiodącym ze Europy Wschodniej przez Kraków, Wrocław do krajów niemieckich i miast Europy zachodniej** (tzw. Wysoka Droga, *Hohe Strasse*, mająca metrykę wczesnośredniowieczną) – co stanowiło jeden z najmocniejszych stymulatorów prosperity gospodarczej miasta od wczesnego średniowiecza do końca epoki nowożytnej;
- **lokalizacja w połowie odległości między Wrocławiem a Opolem** tj. głównymi ośrodkami władzy książęcej na Śląsku od 4. ćwierci XII w. do XVI w. – co w znacznej mierze wpłynęło na lokalizację siedziby książęcej (od 1. Ćwierci XIV w. stałej rezydencji)
- **położenie przy lokalnym szlaku komunikacyjnym Nysa – Gniezno krzyżującym się z Wysoką Drogą na terenie obecnej dzielnicy staromiejskiej** – co dodatkowo wzmacniało znaczenie Brzegu w sieci regionalnych i ponadregionalnych ośrodków rzemieślniczych i handlowych w średniowieczu;
- **położenie przy korycie Odry, zarazem przy żeglugowym szlaku handlowym** – co sprzyjało rozwojowi gospodarstwu miasta i stymulowało (zwłaszcza w czasach nowożytnych) zagospodarowanie terenów nadrzecznych (na obrzeżu miasta lokacyjnego, w obrębie przedmieść przytykających do rzeki i przy prawym brzegu rzeczonym) na funkcje gospodarcze (składy drewna, wapienniki; w XIX w. zakłady produkcyjne);
- **istnienie wysp (łach rzecznych) tworzonych przez odnogi Odry meandrujące w obrębie szerokiej na 1,5 – 2 km terasy zalewowej** – a skutkiem tego
 - * **położenie przy przeprawie rzecznej**, których obecność ułatwiała prowadzenie drogi łączącej brzegi rzeki
 - * **możliwość utworzenia stopnia wodnego**, niezbędnego dla funkcjonowania urządzeń napędzanych siłą wody (młynów, foluszy, tartaków) w epoce przedindustrialnej,
- **istnienie terenów zalewowych na prawym brzegu Odry** – determinanta, która
 - * sprzyjała ekstensywnemu gospodarowaniu na tym terenie (pastwiska gminne, pojedyncze cegielnie),
 - * chroniła obszar przez zabudowywaniem, co pozwalało zachować elementy krajobrazu naturalnego czyniąc z prawobrzeżnej części miasta teren atrakcyjny krajobrazowo, wykorzystywany w celach rekreacyjnych (w XVIII w. zlokalizowano tu siedzibę bractwa kurkowego; w XIX w. nadrzeczne ścieżki służyły za promenady);
- **położenie na przyległym do koryta rzeczno-głazowym wyniesieniu terenu („wysokim brzegu”**, który dał nazwę najstarszej przedlokacyjnej osadzie), ponad terenami zalewowymi doliny Odry – co warunkowało możliwość utworzenia i rozwoju przestrzennego osady w bezpośredniej bliskości koryta rzeki;
- **obecność ośrodka władzy książęcej**, początkowo czasowo zamieszkiwanego dworu, od 1. ćwierci XIV w. zamku stanowiącego rezydencję – co uczyniło z Brzegu stolicę księstwa brzeskiego (którego obszar „ustabilizował się” w XVI w.), szerzej rzecz ujmując: ośrodek terytorialnej władzy zwierzchniej (do 1675 r. książęcej, 1675-1741 cesarskiej, od 1741 królewskiej);
- **lokacja miasta na prawie zachodnim w połowie XIII w.** – co w warunkach „strategicznego” położenia (komunikacyjnego i geopolitycznego) i statusu ośrodka władzy gwarantowało rozwój gospodarczy osady, stymulowało życie społeczne;
- **translokowanie do nowo założonego miasta władz sądowniczych** (wcześniej funkcjonującego w Ryczynie w ramach kasztelanii) – **ustanowienie okręgu sądowego** (*Weichbild*) w Brzegu, po połowie XVIII w. stanowiącego powiat (*Kreis*);
- **pomyślny rozwój gospodarczy miasta w okresie średniowiecza i początkach epoki nowożytnej, związany z obsługą lokalnego rynku** (w oparciu monopolistyczne przywileje dotyczące handlu i produkcji rzemieślniczej) **oraz obsługą handlu tranzytowego** – skutkujący w późnym średniowieczu i początkach epoki nowożytnej niemałym rozmachem

inwestycji komunalnych (ratusz) i mieszczańskich (kamienice na obszarze staromiejskim);

- **polityka książąt brzeskich wobec miasta**, zwłaszcza księcia Fryderyka II i Jerzego II, Joachima Fryderyka, Jana Chrystiana – co skutkowało przekształceniem Brzegu w ciągu XVI i 1. ćwierci XVII w. w miasto-rezydencję według modelu realizowanego przez książąt Rzeszy (traktowanie przestrzeni miasta z systemem fortyfikacji, bram, placów i ulic jako przestrzeni recepcyjnej ceremonialnej; demonstrowanie prestiżu władzy poprzez modernizowane umocnienia miasta chroniące nieobronny pałac książęcy, budowlę ratuszową, świątynie – w tym kościół zamkowy, siedzibę uczelni działającej pod patronatem księcia);

- **walory militarne miasta** (dysponującego najpóźniej od początku XIV w. pierścieniem umocnień murowanych, od końca XVI-początku XVII w. pierścieniem umocnień bastionowych) **wynikające ze strategicznego położenia komunikacyjnego i statusu ośrodka władzy zwierzchniej** – a w następstwie tego

* włączenie Brzegu decyzją sejmu śląskiego do systemu obrony terytorialnej i uczynienie jedną z twierdz w linii Odry;

* ustanowienie miasta twierdzą po wojnie trzydziestoletniej (*Festung Brieg*, która została zdemilitaryzowana dopiero po 1807 r.), obsadzenie garnizonem wojskowym (do końca I wojny światowej i w latach 1930-1945);

* wystawienie miasta na zagrożenia militarne, zwłaszcza oblężenia (do których doszło w czasie wojny trzydziestoletniej 1618-1648, podczas pierwszej wojny śląskiej w 1741 r., w czasie wojen napoleońskich w 1807/1808 r.) – co skutkowało niszczeniem przedmieść, translokacją terenów zabudowy (spektakularne „przesunięcie” niwy budowlanej Starego Brzegu z przedpoła twierdzy w obecne położenie),

* rozrostem obszaru fortyfikacji w 2. połowie XVII w. i połowie XVIII w. na skutek wprowadzania unowocześnionych rozwiązań systemu bastionowego,

* ekstensywne zagospodarowywanie przedpoła twierdzy, wolnego od zabudowy (tzw. *glacis*);

- **zniesienie twierdzy i demilitaryzacja miasta po kapitulacji w 1807 r.** – skutkujące

* wyburzeniem fortyfikacji bastionowych i częściową komunalizacją terenów pofortecznych przeznaczonych pod promenadę staromiejską i parcele budowlane,

* zabudowywaniem terenu dawnego *glacis*;

* wyburzeniem średniowiecznych bram miejskich w celu lepszego skomunikowania obszaru staromiejskiego z przedmieściami,

* utworzeniem brzeskiego „Ringu” (ul. Bolesława Chrobrego) z prestiżową zabudową mieszkaniową, gmachami użyteczności publicznej, siedzibami instytucji;

- **przemiany ustrojowe państwa pruskiego między 1807 a 1815 r.** – skutkujące m.in.

reorganizacją ustroju administracyjnego i gospodarczego miast, likwidacją monopoli cechowych, umożliwieniem swobodnej działalności gospodarczej – co w konsekwencji prowadziło do

* rozwoju przemysłu w Brzegu w ciągu XIX w.;

* poszerzania obszaru miejskiego,

* aktywności inwestycyjnej władz miasta związanej z infrastrukturą techniczną miasta (sieć ulic, regulasta starszych dróg, sieć wodno-kanalizacyjna; modernizacja zakładu wodociągowego, budowa oczyszczalni ścieków) i infrastrukturą życia społecznego (budowa szkół miejskich, urządzenie terenów zieleni, w tym parku miejskiego);

- **budowa linii kolejowej w latach 1841-1842** – która przyspieszyła proces

* przekształcania przedmieść po południowej stronie dzielnicy staromiejskiej (Przedmieście Małujowickie, część Przedmieścia Nyskiego i Wrocławskiego) w nowoczesną dzielnicę śródmiejską z prestiżową zabudową mieszkaniową (wille, domy czynszowe, siedziby instytucji);

* industrializacji południowych partii miasta (w rejonie arterii kolejowej), później także rozwój przemysłu we wschodniej części miasta;

- **modernizacja urządzeń brzeskiego stopnia wodnego w 2. połowie XIX w. i początkach XX wieku, poprzez budowę nowych odcinków kanału żeglownego i śluz** – a w następstwie tego podniesienie wartości użytkowej terenów nadodrzańskich (ich przydatności pod inwestycje) i lokowanie zakładów przemysłowych na prawy brzegu Odry (np. garbarni Molla);

- **przemiany ustrojowe w Niemczech po I wojnie światowej i czynniki stanowiące środkowoeuropejski społeczno-kulturowy kontekst procesów urbanizacyjnych** – co skutkowało poszerzeniem obszaru zabudowy miasta i modernizacją struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta (budowa osiedli podmiejskich i śródmiejskich zespołów zabudowy mieszkaniowej przez spółdzielnie mieszkaniowe bądź inwestorów prywatnych, budowa siedzib instytucji z funduszy miejskich, zakładanie ogrodów działkowych na obrzeżu miasta).

„Strategiczne” położenie Brzegu (w sensie militarnym i komunikacyjnym) stało się jedną z przyczyn **zniszczeń centrum miasta pod koniec II wojny światowej w wyniku ofensywy Armii Radzieckiej**, a w konsekwencji:

* zmian w strukturze urbanistycznej i zabudowie dzielnicy staromiejskiej (wznoszenie bloków mieszkalnych w dawnych kwartałach zabudowy; poszerzenia arterii komunikacyjnej – obecnej ul. Władysława Jagiełły).

Wspomniane wyżej czynniki lokalne – związane z położeniem, funkcją ośrodka komunikacyjnego, potencjałem mieszkaniowym i gospodarczym miasta – oraz czynniki natury zewnętrznej (związane z ustrojem państwa polskiego w latach 1945-1989, 1989-2016) stanowiły motor przemian krajobrazu miasta po 1945 roku.

2.2.2. Przemiany funkcji miastotwórczych Brzegu

Analiza historii miasta (w kontekście przekształceń jego układu przestrzennego) pozwala wyróżnić **trzy zasadnicze wyznaczniki krajobrazowe** (procesy wpływające na formalny i funkcjonalny kształt krajobrazu):

- funkcjonowanie Brzegu jako administracyjnego i militarnego ośrodka władzy zwierzchniej oraz siedziby jej instytucji,
- funkcjonowanie Brzegu jako centrum władzy samorządowej, ośrodka życia społecznego i kultury mieszczańskiej,
- funkcjonowanie Brzegu jako ośrodka życia gospodarczego położonego przy arteriach komunikacyjnych rangi ponadregionalnej.

Inaczej rzecz ujmując: można wskazać trzy oblicza Brzegu, ujawniające się w fizjonomii krajobrazu rozpatrywanego w perspektywie stuleci, w funkcjach obiektów konstytuujących krajobraz (arterii komunikacyjnych, zespołów osadniczych, niw rolnych, działek budowlanych i wszelkich innych parcel, budynków, budowli hydrotechnicznych, obronnych i innych, kaształtowanych terenach zieleni itd.):

- **Brzeg jako ośrodek władzy zwierzchniej** (książęcej, cesarskiej państwowej);
- **Brzeg jako ośrodek władz samorządowych i życia miejskiego;**
- **Brzeg jako ośrodek gospodarczy na szlakach handlowych i komunikacyjnych** (drogowych, wodnych i kolejowych).

Wyodrębnione fizjonomiczno-funkcjonalne oblicza miasta można rozpatrywać jako motyw przewodnie lokalnych szlaków kulturowych służących promocji parku kulturowego w Brzegu i podnoszących atrakcyjność turystyczną miasta, stanowiących swoisty „produkt regionalny”.

2.2.3. Periodyzacja przemian funkcjonalno-przestrzennych Brzegu

Za kryteria periodyzacji przyjęto:

- procesy związane z przemianami władzy zwierzchniej i terytorialnej przynależności ziemi brzeskiej;

- procesy i wydarzenia mające wpływ na kształt krajobrazu.

Propozycja periodyzacji dziejów Brzegu:

OKRES 1.: PRAPOCZĄTKI KRAJOBRAZU OSADNICZEGO NA ZIEMI BRZESKIEJ (we wczesnym średniowieczu)

[1.1.] VI/VII – IX w. : (późniejsza) ziemia brzeska na wschodnim krańcu terytorium słowiańskiego plemienia Ślężan

[1.2.] ok. 880 (?) – ok 990: (późniejsza) ziemia brzeska w granicach Państwa Wielkomorawskiego i pod zwierzchnictwem książąt czeskich

OKRES 2.: KSZTAŁTOWANIE SIĘ WIEJSKIEGO KRAJOBRAZU OSADNICZEGO NA ZIEMI BRZESKIEJ (od końca X do połowy XII wieku)

[2.1.] ok. 990-1138: (późniejsza) ziemia brzeska w granicach państwa pierwszych Piastów

Śląsk zostaje zajęty przez księcia Polan, Mieszka I z dynastii Piastów i wchodzi w skład jego terytoriów

[2.2.] 1138-1202: późniejsza ziemia brzeska w granicach dzielnicy śląskiej, w ręku księcia polskiego Władysława II i jego potomków

Na mocy testamentu księcia polskiego Bolesława Krzywoustego (zm. 1138) rządzone przez niego terytorium zostało podzielone na 5 dzielnic – wydzielona dzielnica śląska (z Wrocławiem, Opolem, Raciborzem itd.) przypadła księciu-seniorowi Władysławowi II („Wygnańcowi”),

1038-1158: Władysław II

1158-1173: synowie Władysława - Bolesław („Wysoki”), Mieszko („Płattonogi”) i Konrad (duchowny) – jako współrządzący książęta śląscy; w 1173 podzielili terytorium

1173-1201: książę śląski Bolesław I „Wysoki” (zm. 1202), rządzący Wrocławiem, Legnicą i Opolem oraz zarządzający Głogowem, Żaganiem, Krosnem (ziemiemi brata Konrada)

od 1201: książę śląski Henryk I („Brodaty”), syn i jedyny spadkobierca ziem Bolesława I

[2.3.] 1202-1248/1251: (późniejsza) ziemia brzeska w granicach terytorium dolnośląskiego, w ręku księcia śląskiego Henryka I i jego potomków

Po śmierci Bolesława „Wysokiego” i objęciu rządów na obszarze dolnego i środkowego Śląska przez jego syna Henryka I („Brodatego”) doszło do formalnego podziału dzielnic śląskiej: Henryk (tytułujący się „księciem Śląska”) zrzekł się Opola na rzecz stryja Mieszka sprawującego od 1173 rządy w Raciborzu, Cieszynie, Oświęcimiu itd.

do 1238: książę śląski Henryk I („Brodaty”)

1238-1241: książę śląski Henryk II („Pobożny”)

1241- między 1248/1251: synowie Henryka II – Bolesław II („Rogatka”, zm. 1278),

Mieszko („lubuski” zm. 1242), Henryk III (zob. niżej), Konrad (zm. 1273/74), Władysław (późniejszy biskup bamberski itd., zm. 1270) – jako spadkobiercy ojcowizny; między 1248/1251 podzielili terytoria

OKRES 3.: LOKACJA MIASTA I PRZEMIANY JEGO KRAJOBRAZU W OKRESIE PÓŹNEGO ŚREDNIOWIECZA I POCZĄTKÓW EPOKI NOWOŻYTNEJ

[3.1.] Między 1248/1251 - 1311: (późniejsza) ziemia brzeska w granicach księstwa wrocławskiego

Kilka lat po śmierci księcia śląskiego Henryka II („Pobożnego”) (zm. 1241) jego synowie dokonali podziału terytorium dolnośląskiego na trzy księstwa: legnickie (pod rządami Bolesława II), głogowskie (pod rządami Konrada I) i wrocławskie (wspólnie zarządzane przez Henryka III i Władysława).

1248/1251-1266: książę wrocławski Henryk III (zm. 1266) rządzący w imieniu własnym i brata Władysława (biskupa Bambergu i itd.)

1266-1270: małoletni syn Henryka III – książę Henryk IV („Prawy”) oraz biskup Władysław (zm. 1270) jako regent

1270-1290: książę Henryk IV „Prawy” (pełnoletni od 1276; zm. 1290 bezpotomnie zapisując terytorium kuzynowi Henrykowi III głogowskiemu)

1290-1296: książę legnicki Henryk V („Brzuchaty”, syn Bolesława „Rogatki”), zajął zbrojnie księstwo wrocławskie i znacznie pomniejszył jego obszar (1290 przekazał bratu Bolkowi I „fürstenberskiemu” ziemie późniejszego księstwa świdnickiego i ziebickiego; 1291 przekazał księciu głogowskiemu Henrykowi III Syców, Trzebnicę, Milicz, Ścinawę i in.)

1296-1311: synowie Henryka V – Bolesław III, Henryk IV i Władysław (niepełnoletni w chwili śmierci ojca) – odziedziczyli i wspólnie dzierżyli księstwo wrocławskie i legnickie; w 1311 dokonali podziału ojcowizny

[3.2.] 1311-1521: ziemia brzeska (weichbild) jako część samodzielnego władztwa książęcego (złożonego z różnych weichbildów / okręgów zamkowych) – do początków epoki nowożytnej

15 lat po śmierci księcia Henryka V jego synowie podzielili terytoria: Bolesław objął okręg brzeski i grodkowski, Henryk VI – ziemię wrocławską, Władysław – ziemię legnicką, którą wkrótce przekazał Bolesławowi

1311-1352: książę legnicki i brzeski Bolesław III („Rozrzutny”, zm. 1352), w 1314 przejął od brata Władysława księstwo legnickie, w 1323 zdobył zbrojnie Namysłów; 9 V 1329 złożył hołd lenny królowi Czech Janowi Luksemburskiemu, 1338 przekazał synowi Waclawowi Namysłów, 1342 – obu synom przekazał księstwo legnickie, 1344 odsprzedał Grodków biskupowi wrocławskiemu.

1352-1358: wdowa po Bolesławie III – księżniczka chorwacka Katarzyna Subic, dzierżąca księstwo brzeskie jako uposażenie wdowie

1358-1359: książę legnicki Waclaw I (zm. 1364; syn Bolesława III), sprzedał część księstwa (połowę terytorium brzeskiego i oławskiego oraz Byczynę i Kluczbork) księciu Bolkowi II fürstenberskiemu, pozostałą część musiał na mocy układu pokojowego przekazać bratu Ludwikowi

1359-1398: książę Ludwik I (zm. 1398; syn Bolesława III), posiadacz Lubina, Chojnowa, Namysłowa, połowy terytorium brzesko-oławskiego; w 1368 odkupił drugą połowę tego terytorium, 1373 zakupił Kluczbork, Byczynę, Wołczyn (1496 przekazał wnukowi Henrykowi IX), 1392-95 nabył Niemczę

1398-1399: książę Henryk VII „z Blizną” (zm. ; syn Ludwika I), 1395 pan Niemczy, posiadacz Brzegu, Oławy i Namysłowa.

- 1399-1400:** synowie Henryka VII – księżęta Henryk IX i jego przyrodni brat Ludwik II; w 1400 podzielili ojcowiznę
- 1400-1436 :** książe Ludwik II, objął Brzeg oraz Kluczbork, Byczynę, Wołczyn (oddane w zastaw 1413-20 i od 1435); 1411-1414 prowadził z bratem wojnę zakończona ugodą i układem o wzajemnym dziedziczeniu; 1413 otrzymał Legnicę, 1427 nabył Strzelin
- 1436-1444:** wdowa po Ludwiku II – księżna Elżbieta von Hohenzollern (zm. 1449); w 1443-1444 prawa do Brzegu posiadał także książe opolski Mikołaj I (jako małżonek Małgorzaty – córki Ludwika II i Elżbiety)
- 1444-1450 (1452/1453):** książe Jan I lubiński (zm. 1453) i książe Henryk X chojnowski (zm. 1452) – wnukowie Henryka IX, synowie księcia Ludwika III (na Lubinie i Chojnowie); przekazywali Brzeg w zastaw **1450-1476:** książe opolski Mikołaj, pan zastawny Brzegu
- 1476-1481:** synowie Mikołaja I opolskiego (po kądzieli wnukowie Ludwika II brzeskiego) – księżęta opolscy Jan II („Dobry”) i Mikołaj II; odsprzedali zastaw brzeski księciu legnickiemu Fryderykowi I (synowi Jana I lubińskiego).
- 1481-1488:** książe legnicki i brzeski Fryderyk I (zm. 1488)
- 1488-1498:** księżna Ludmiła Podiebradowiczówna, wdowa po Fryderyku I, sprawująca rządy regencyjne w księstwie legnickim i brzeskim w imieniu małoletnich synów, posiadająca Brzeg jako wdowie uposażenie
- 1498-1505:** księżęta Jerzy I i Fryderyk II jako współrządzający księstwami legnickim i brzeskim
- 1505: podział ojcowizny – Jerzy I uzyskał Brzeg i Lubin, Fryderyk II przejął Legnicę, Złotoryję, Chojnów
- 1505-1521:** książe Jerzy I, pan na Brzegu i Lubinie (zm. 1521 bezpotomnie)

OKRES 4.: PRZEMIANY MIASTA W OKRESIE WCZESNONOWOŻYTNYM

[4.1.] 1521 – 1675: ziemia brzeska jako kluczowy komponent księstwa brzeskiego (czasowo w uni personalnej z księstwem legnickim) pod rządami potomków księcia Fryderyka I legnickiego i brzeskiego

[4.1.1.] 1521-1633 – „złoty wiek” Brzegu jako ośrodka władzy książęcej i kultury mieszczańskiej

- 1521-1547:** książe Fryderyk II legnicki, odziedziczył po śmierci brata terytorium brzeskie i lubińskie, w 1523 nabył terytorium wołowskie, czasowo sprawował władzę zwierzchnią w Głogowie i Ziębicach
- 1547-1586:** książe Jerzy II, syn Fryderyka II, w wyniku podziału ojcowizny uzyskał okręgi Brzeg, Oława, Strzelin, Niemcza, Kluczbork (stanowiące księstwo brzeskie) i Ścinawa; okresowo sprawował rządy regencyjne w Legnicy (1551-56)
- 1586-1595:** księżna Barbara von Brandenburg, wdowa po Jerzym II, posiadała okręg brzeski jako wdowie uposażenie – rządy zwierzchnie w pozostałych okręgach sprawowali synowie Jerzego II, Jan Jerzy (zm. 1592) i Joachim Fryderyk (zm. 1602)
- 1595-1602:** książe Joachim Fryderyk, syn Jerzego II, jako samodzielny władca księstwa brzeskiego; zakupił miasteczka górnicze Złoty Stok i Srebrna Góra; w 1596 odsiedził księstwo legnickie
- 1602-1605:** rządy regencyjne księżnej Anny Marii (zm. 1605), wdowy po Joachimie Fryderyku, w okresie małoletności jej synów
- 1605-1609:** rządy regencyjne księcia oleśnickiego Karola II Podiebradowicza w okresie małoletności synów Joachima Fryderyka
- 1609-1612-1633-1635-1639:** książe Jan Chrystian (zm. 1639), syn Joachima

Fryderyka, sprawował władzę w księstwach legnickim i brzeskim w imieniu swoim i małoletniego brata Jerzego Rudolfa

1612: podział terytoriów - Jan Chrystian objął okręgi Brzeg, Oława, Strzelin, Niemcza, Kluczbork, Byczyna (księstwo brzeskie), Jerzy Rudolf – okręgi Legnica, Złotoryja, Lubin, Prochowice (księstwo legnickie), Wołów, Wińsko, Wąsosz, Ryczeń i Rudna (księstwo wołowskie)

W 1633 r., w czasie wojny trzydziestoletniej, Jan Chrystian opuścił Brzeg i udał się na emigracje do Polski, w 1636 do Prus Książęcych

[4.1.2.] 1633-1675: czas zniszczeń wojny trzydziestolecia, odbudowy miasta i przekształcania w twierdzę

W 1635 r. cesarz Ferdynand II powierzył administrowanie księstwem brzeskim Jerzemu III, synowi Jana Chrystiana

1635-1654: książę Jerzy III, syn Jana Chrystiana jako administrator, później jako współrządzący

W 1635 r. przejął księstwo brzeskie z rąk cesarskich jako administrator, w 1639 stał się pełnoprawnym dziedzicem sprawującym rządy wraz z braćmi Ludwikiem IV i Chrystianem;

w 1653 bracia odziedziczyli po stryju Jerzym Rudolfie księstwo legnickie i wołowskie;

w 1654 r. dokonali podziału terytoriów: Ludwik IV objął księstwo legnickie, Chrystian – księstwo wołowskie i okręg oławski, Jerzy III – księstwo brzeskie (bez Oławy)

1654-1664: książę Jerzy III jako samodzielny władca księstwa brzeskiego; w 1663 odziedziczył po śmierci brata Ludwika IV księstwo legnickie

1664-1672: książę Chrystian (zm. 1672), brat Jerzego III, posiadacz księstwa wołowskiego i Oławy, w 1664 odziedziczył księstwo brzeskie i legnickie stając się właścicielem całego władztwa ukształtowanego przez swego przodka Fryderyka II

1672-1675: rządy regencyjne księżnej Ludwiki Anhalckiej, wdowy po Chrystianie, w okresie małoletności syna

1675 (14 III-21 IX): książę Jerzy Wilhelm (zm. 1675), przejął władzę za zgodą cesarza, zmarł po kilku miesiącach jako ostatni męski potomek rodu Piastów dysponujący pełniącymi praw do dziedziczenia księstwem

[4.2.] 1675-1741: ziemia brzeska jako terytorium pod bezpośrednim zwierzchnictwem cesarzy Rzeszy Niemieckiej (jako zwierzchników Korony Czeskiej)

Po bezpotomnej śmierci księcia Jerzego Wilhelma „obumarłe” księstwo zostało przejęte przez administrację cesarską; konsekwencją był rozwój funkcji militarnych miasta, rekatolicyzacja części świątyń i życia religijnego.

Zwierzchnicy feudalni (cesarze Rzeszy, królowie Czech) z dynastii Habsburgów, jako władcy księstwa brzeskiego:

1675-1705: Leopold I (zm. 1705)

1705-1711: Józef I (zm. 1711)

1711-1740: Karol II (zm. 1740)

1740-1741: Maria Teresa (zm. 1780)

Objęcie tronu przez Marię Teresę i spór o sukcesję austriacką, a także XVI-wieczne piastowski-hohenzollernowskie układy o wzajemnym dziedziczeniu stały się dla króla Prus Fryderyka II pretekstem do wywołania tzw. pierwszej wojny śląskiej (1740-1742), zajęcia Śląska i oderwania jego większej części (oraz hrabstwa kłodzkiego) od ziem monarchii habsburskiej, włączenia tych ziem do Królestwa Prus

[4.3.] 1741-1807: ziemia brzeska w granicach Królestwa Prus – od inkorporacji Śląska (i zdobycia twierdzy Brzeg) do wojen napoleońskich (i likwidacji twierdzy brzeskiej)

Królowie Prus, jako zwierzchnicy feudalni Śląska i Brzegu:

1741-1786: Fryderyk II (zm. 1786)

1786-1797: Fryderyk Wilhelm II (zm. 1797)

1797-1840: Fryderyk Wilhelm III (zm. 1840)

OKRES 5. PRZEMIANY MIASTA W OKRESIE PÓŻNONOWOŻYTNYM I WSPÓŁCZESNYM

[5.1.] 1807-1918: ziemia brzeska w granicach Królestwa Prus i Cesarstwa Niemieckiego – od wojen napoleońskich (i początku reform ustrojowych w Prusach) do końca I wojny światowej (i przemian ustrojowych w Niemczech)

Królowie Prus i cesarze II Rzeszy Niemieckiej, jako zwierzchnicy feudalni Śląska i Brzegu:

do 1840: Fryderyk Wilhelm III (zm. 1840)

1840-1861: Fryderyk Wilhelm IV (zm. 1861)

1861-1888: Wilhelm I (zm. 1888), od 1871 cesarz niemiecki

1888: Fryderyk III (zm. 1888), cesarz niemiecki

1888-1918: Wilhelm II (zm. 1941), ostatni cesarz niemiecki, abdykował

[5.1.1.] 1807-1871: czas wczesnokapitalistycznych przeobrażeń Brzegu

[5.1.2.] 1871-1918: czas wzmożonego rozwoju gospodarczego, społecznego i kulturalnego Brzegu

[5.2.] 1918-1945: Brzeg w granicach Republiki Weimarskiej i III Rzeszy Niemieckiej (do zniszczenia miasta w końcu II wojny światowej)

[5.2.1.] 1918-1933: Brzeg w dobie powojennych kryzysów i prosperit

[5.2.2.] 1933-1945: Brzeg w czasach rządów faszystowskich

[5.3.] 1945-1989: Brzeg w granicach państwa polskiego (Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej) od schyłku II wojny światowej do przemian ustrojowych

[5.4.] Od 1989: Brzeg w granicach państwa polskiego (Rzeczpospolitej Polskiej) od czasu transformacji ustrojowej

2.3. Charakterystyka przemian układu funkcjonalno-przestrzennego i wyróżników krajobrazowych miasta

2.3.1. Identyfikacja materialnych i niematerialnych wyróżników krajobrazu kulturowego (związanych z tradycjami i zabytkami miasta) w oparciu o wstępną kwerendę źródeł i opracowań.

Tabela 3. Identyfikacja wyróżników krajobrazu Brzegu (w kontekście procesów miastotwórczych)

L. p.	PROCESY / WYDARZENIA HISTORYCZNE	PRZEMIANY FUNKCJONALNE I PRZESTRZENNE W KRAJOBRAZIE			ZASOBY KRAJOBRAZU (WYRÓŻNIKI KRAJOBRAZOWE)
		Brzeg jako centrum regionu i ośrodek władzy	Brzeg jako ośrodek kultury mieszczańskiej i życia miejskiego	Brzeg jako ośrodek gospodarczy na szlakach	
1.	OKRES 1.: PRAPOCZĄTKI KRAJOBRAZU OSADNICZEGO NA ZIEMI BRZESKIEJ (we wczesnym średniowieczu)				
1.1.	VII/VIII – IX w.: (późniejsza) ziemia brzeska na wschodnim krańcu terytorium słowiańskiego plemienia Ślęzan				
	Do IX w.: sporadyczna obecność ludzi na obszarze puszczy rozgraniczającej terytoria plemienne Ślęzan i Opolan				→ znaleziska archeologiczne
1.2.	Ok. 880 (?) – ok. 990 r. : (późniejsza) ziemia brzeska w granicach Państwa Wielkomorawskiego i pod zwierzchnictwem książąt czeskich				
	funkcjonowanie lądowego traktu komunikacyjnego wzdłuż brzegów Odry oraz odrzańskiej drogi wodnej				→ hipotetyczny przebieg traktu zapewne zachowany w obecnej sieci drożnej (np. biegu ul. Długiej i Oławskiej)
	X w.: założenie na prawym brzegu Odry grodu Ryczyn i osady – zespołu osadniczego stanowiącego <i>alter ego</i> późniejszego miasta Brzeg	Budowa grodu obronnego jako jednej w warowni słowiańskiego plemienia Ślęzan (stanowiącej zapewne też miejsce wieców plemiennych i kultu religijnego)			→ grodzisko pierścieniowe (X-k. XIII w.) [Przysiężna-Pizarska 2010]
		Założenie osady przygodowej wraz z cmentarzem			→ pozostałości osady i cmentarzyska (X-XIII w.) [Przysiężna-Pizarska 2010].
		Funkcjonowanie osady jako lokalnego ośrodka produkcji rzemieślniczej			→ znaleziska archeologiczne [Przysiężna-Pizarska 2010]
2.	OKRES 2.: KSZTAŁTOWANIE SIĘ WIEJSKIEGO KRAJOBRAZU OSADNICZEGO NA ZIEMI BRZESKIEJ (od końca X do połowy XII wieku)				
2.1.	ok. 990-1138: (późniejsza) ziemia brzeska w granicach państwa pierwszych Piastów				
	XI-XII w.: rozbudowa zespołu osadniczego przy grodzie	Rozbudowa założenia obronnego o gródek strażniczy (?, tzw. Mały Ryczyn),			→ gródek stożkowaty tzw. Mały Ryczyn (XI-XVI w.),

	Ryczyn (wzm. 1093) – w związku z jego prominentnym znaczeniem w sieci warowni i ośrodków administracyjno-sądowych (kasztelani) państwa pierwszych Piastów [Schoenborn 1907, s. 8]	urządzenie w obrębie grodu siedziby kasztelańskiej	→ ślady siedziby kasztelańskiej (odsłonięte z badaniach archeolog.)
	1103: obrońcy grodu stawili opór wojskom czesko-morawskim	funkcjonowanie na terenie Ryczyna czasowej siedziby biskupów wrocławskich (po 1038 lub 1051-1075)	[tradycja historyczna]
	1109: załoga Ryczyna powstrzymała pochód wojsk cesarza Henryka V	Budowa nowych osiedli w sąsiedztwie grodu	→ pozostałości dwóch nowych otwartych osad przygodowych (XI-XVI w.; do poł. XII w. → ślady użytkowania cmentarzyska z X w. także w XI-XIII w.
	X w. (?): funkcjonowanie przeprawy przez Odrę (k. Lipek) w bliskości Ryczyna – na drodze stanowiącej odnogę traktu wiodącego lewym brzegiem rzeki	- Gródek strażniczy(?)	→ grodzisko pierścieniowe
		wytyczenie (lub zmodernizowanie) drogi; poprowadzenie jej przez tereny zalewowe (ku gródkowi i przeprawie rzecznej) po grobli	→ grobla w postaci nasypu ziemnego (zwana dawniej zwana <i>Bammel-Damm</i>)
2.2.	1138-1202: późniejsza ziemia brzeska w granicach dzielnicy śląskiej		
	W XII w.: hipotetyczny rozwój osadnictwa i użytkowania gruntów ornych w rejonie Brzegu	Zapewne budowa osad wiejskich	
2.3.	1202-1248/1251: (późniejsza) ziemia brzeska w granicach terytorium dolnośląskiego, w ręku księcia śląskiego Henryka I i jego potomków		
	1202: tzw. przesieka (pas puszczy rozdzielającej dawne terytoria plemienne Ślęzan i Opolan) staje się formalnie granicą między terytoriami książąt dolno- i górnośląskich	Utrzymywanie zwartej kompleksu lasów na linii rzek Nysy Kłodzkiej i Stobrawy jako strefy granicznej	→ Kompleksy leśne w rejonie Karłowic / Pokoju, istniejące w miejscu dawnej przesieki
	najpóźniej w 1. połowie XIII w.: powstawanie wsi (na prawie polskim) w rejonie późniejszego miasta Brzeg: - Wysoki Brzeg (<i>Wissoke brzegh</i> , łac. <i>alta ripa</i> , wzm. 1235) [CDS 7.1, s. 21 (Nr 469b: regist 1235); CDS 9, s. 1-2 (Nr 1, 2: registry 1234, 1235)], - Małkowice (wzm. 1251: <i>Malcowitz</i>) [CDS 9, s. 2 (Nr 7: regist 1251)],	Powstanie osad tworzących zespół o „centrowej” lokalizacji: w połowie drogi Wrocław-Opole, na przecięciu starego traktu Kraków-Wrocław-Lipsk i nowo wytyczonego (?) szlaku Nysa-Gniezno	→ przybliżona (hipotetyczna) lokalizacja osad

	<p>Przed 1235: Założenie dworu książęcego na terenie osady Wysoki Brzeg (<i>in alta ripa</i>) [CDS 7.1, s. 21 (Nr 469b: regest 1235); CDS 9, s. 2 (Nr 2, 5: registry 1235, 1241)] 1241: hipotetyczne zniszczenie zespołu osadniczego podczas najazdu Mongołów</p>	<p>Budowa dworu książęcego – będącego miejscem czasowego pobytu, przystankiem na drodze Wrocław-Opole, miejscem wystawiania dokumentów</p>	<p>→ hipotetyczna lokalizacja dworu: w miejscu późniejszego zamku</p>
	<p>najpóźniej w 2. ćwierci XIII w.: powstanie nowej (?) przeprawy przez Odrę, na lokalnym trakcie wiodącym skrajem przesieki do Gniezna</p>	<p>poprowadzenie drogi przez wyspy odrzańskie (?)</p>	<p>→ zespół wysp odrzańskich (w kształcie zmienionym), → bieg ul. Kępa Młyńska (który przypuszczalnie odpowiada przebiegowi dawnej drogi)</p>
		<p>Przed 1251: utworzenie szpitala św. Ducha [w rejonie późniejszego przedmieścia Wrocławskiego] – funkcjonującego do 1633 r. [Schoenborn 1907, s. 52]</p>	<p>[tradycja historyczna]</p>
3.	<p>OKRES 3.: LOKACJA MIASTA I PRZEMIANY JEGO KRAJOBRAZU W OKRESIE PÓZNEGO ŚREDNIOWIECZA I POCZĄTKÓW EPOKI NOWOŻYTNEJ</p>		
3.1.	<p>Między 1248/1251 - 1311: (późniejsza) ziemia brzeska w granicach księstwa wrocławskiego</p>		
	<p>1250-po 1251: Lokacja miasta na prawie zachodnim z inicjatywy księcia wrocławskiego Henryka III - określenie ram prawno-ustrojowych i przestrzennych osady miejskiej; zajęcie gruntów starszych osad wiejskich (Wysoki Brzeg, Małkowice, Stary Brzeg?) [CDS 7.1, s. 315-316 (Nr 709: regest 1250); CDS 9, s. 219-220 (Nr I: cytowany dok. 1250); Schoenborn 1907, s. 24-28] - translokowanie starych osad wiejskich w sąsiedztwo miasta [Schoenborn 1907, s. 24-28]</p>	<p>włączenie odcinka starej drogi handlowej Kraków-Wrocław do nowo wytyczanej sieci ulicznej miasta</p>	<p>→ zachowany bieg wczesnośredniowiecznej drogi handlowej (ob. ul. Długa)</p>
		<p>- Wytyczenie areалу miasta (ok. 100 łanów flamandzkich? na grunty budowlane i rolne) – z wyodrębnieniem jurydyki z dworem książęcym;</p>	<p>→ struktura urbanistyczna z czasu lokacji: * sieć ulic i bloki zabudowy, * plac rynkowy, zachowane niemal bez zmian * parcelacja na działki lokacyjne ewoluująca w kolejnych stuleciach, zachowana do dziś</p>
		<p>- wytyczenie sieci ulic, placów, bloków zabudowy, parcelacja kwartałów zabudowy na działki mieszczańskie</p>	<p>w zachowane niemal bez zmian</p>
		<p>wytyczenie rynku jako placu handlowego</p>	<p>* parcelacja na działki lokacyjne ewoluująca w kolejnych stuleciach, zachowana do dziś</p>
		<p>- wytyczenie parceli i gruntów wójtostwa</p>	<p>w zachowane niemal bez zmian</p>
		<p>wytyczenie parceli pod kościół i cmentarz przykościelny parafii miejskiej (fary)</p>	<p>w zachowane niemal bez zmian</p>

		Tworzenie się areалу gruntów komunalnych, na drodze nadań i późniejszych zakupów; m.in. pozyskanie przez gminę miejską łąk na prawym brzegu Odry (<i>Stadttau</i>) [Schönwälder 1846, s. 305]	→ znany przebieg nowożytnych granic areалу gruntów
	2. połowa XIII i początek XIV w.: - zagospodarowywanie miejskich terenów budowlanych, Przed 19 VI 1309: pożar części miasta [CDS 9, s. 226 (Nr IX)]	- budowa pierwszych umocnień miejskich i pięciu bram miejskich * <i>Odertor</i> , * <i>Frauentor</i> [późn. <i>Breslauertor</i>], * <i>Mollwitzertor</i> , * <i>Briegischetor</i> (późn. <i>Neisser Tor</i>], * <i>Oppelnsche Tor</i> [Schoenborn 1907, s. 27-28]	→ przebieg dawnych umocnień częściowo czytelny w obecnych podziałach katastralnych
		- budowa pierwszego, murowanego zamku (2. poł. XIII w.) i rozbudowa m.in. o <i>bergfrid</i> [Zlat 1979, s. 48-49. Literatura nt. zamku: Czechowicz 2005, s. 196]	→ pozostałości ceglanych murów oraz korpus Wieży Lwów
		- budowa siedziby wójta dziedzicznego (wzmiankowanego 1274) [CDS 9, s. 3 (Nr 13), s. 221 (Nr III)], położonej w rynku w miejscu późn. <i>Matzdorffsche Hause</i> (?) [Schoenborn 1907, s. 29]	→ hipotetyczna lokalizacja przy rynku (w jego południowo-wschodniej części)
		Wznoszenie domów i zabudowań gospodarczych na wytyczonych parcelach mieszczkańskich, w tym: domów murowanych	→ m.in. mury kamienicy ul. Jabłkowa 6, datowane na 2. połowę XIII w., interpretowane jako pozostałość wieży mieszkalnej [Skarbek 2013]
		- Budowa pierwszego kościoła parafialnego (wzm. 1279) [Wernicke 1871, s. 18]	→ lokalizacja (w miejscu budowy z XIV-XV w., zachowanej do dziś)
		- wzniesienie kościoła pw. NMP (<i>Marienkirche</i>) przed Bramą Wrocławską [Schoenborn 1907, s. 51-52]	→ hipotetyczna lokalizacja (po zachodniej stronie zamku)
		- Fundacja i budowa pierwszego kościoła i klasztoru franciszkanów ok. 1280 [Wernicke 1879, s. 11; Eysymontt J. 1978, s. 79-80]	→ mury prezbiterium i nawy głównej kościoła
		- budowa łąk i kramów, zapewne drewnianych (w 1274 wzm. łąwy szewskie) [CDS 9, s. 221 (Nr III)], a później murowanego zespołu handlowego (na mocy dok. z 19 VI 1309 [CDS 9, s. 226 (Nr IX)] obejmującego * wieżę (pocz. XIV w.) * sukiennice, postrzygalnię, komorę wagi (1309), * kramy bogate (po 1310) [Czerner 1994; Czerner 2002, s. 25-31]	→ relikty zabudowy handlowej

		- budowa młynów (w 1315: wzm. młyn na Kępie Młyńskiej i 3 młyny w rejonie Ratajów) [Wernicke 1879, s. 11-12]	→ lokalizacja na Kępie Młyńskiej utrwalona późniejszą zabudową; pozostałe lokalizacje hipotetyczne
		- urządzenie pierwszej siedziby samorządu miejskiego (ostatecznie zlokalizowanej w zespole zabudowy śródrzynekowej);	→ przybliżona lokalizacja (zapewne w miejscu obecnego ratusza)
		- stopniowe zabudowywanie działek (budowa domostw i ich zaplecza),	→ relikty domów z 2. połowy XIII w.
	2. połowa XIII w. i początek XIV w.: - zagospodarowanie miejskich terenów rolnych i jurydyk podmiejskich, m.in. lokowanie na prawie niemieckim wsi książęcych Rataje (wzm. 1279: <i>Rattheie</i> , później <i>Rathau</i>) i Stary Brzeg (wzm. 1279: <i>antiqua Brega</i> , później <i>Briegischdorf</i>) [CDS 9, s. 223 (Nr IVa: dok. 1279)] - ukształtowanie się <i>weichbildu</i> (okręgu sądowego) z siedzibą w Brzegu (zapewne w wójtostwie), który przejął sądowno-administracyjne funkcje Ryczyna [Kasztelana ryczyńskiego wzmiankowano po raz ostatni w 1294 (Schoenborn 1907, s. 43). Nt. jurysdykcji książęcej i miejskiej w Brzegu zob. Schoenborn 1907, s. 49-50]	- wytyczenie w nowo lokowanych wsiach areału gruntów (w granicach katastralnych), podziału na niwy (wg schematu wsi niwowej) i poszczególnych parcel (wg schematu wsi ulicowej)	→ zachowany elementy pierwotnej struktury przestrzennej dawnej wsi Rataje (ob. dzielnicy Brzegu) * główna ulica, * podziały parcelacyjne (przekształcone w późniejszym czasie), * droga zagumienna (obecna ul. Filozofów)
		- budowa gospodarstw sołtysich – uposażonych w przywileje ekonomiczne, będących centrami życia gospodarczego i społecznego wsi	
		- wznoszenie zabudowy zagrodowej w obrębie parcel niwy „budowlanej”	
		ukształtowanie się sieci dróg lokalnych łączących poszczególne wsie (zarazem skorygowanie przebiegu traktów komunikacyjnych w sąsiedztwie miasta)	
3.2.	1311 - 1521: ziemia brzeska (<i>weichbild</i>) jako część samodzielnego władztwa książęcego – do początków epoki nowożytnej		
	1. połowa XIV w. : - modyfikacje praw miasta i poszerzanie przywilejów:	- urządzenie komory celnej w 1317 koło Bramy Odrzańskiej [Schoenborn 1907, s. 48];	→ hipotetyczna lokalizacja

	<p>1317: przeniesieniem komory celnej spod zamku w Kolniach Starych do Brzegu [CDS 9, s. 232 (Nr XVIII)];</p> <p>1322: zakup wójtostwa przez radę miejską (tym samym: przejęcie przez miasto praw i obowiązków jurysdykcyjnych wójta) [CDS 9, s. 10 (Nr 64: regest 1322)];</p> <p>1327: uzyskanie magdeburskiego prawa miejskiego (na wzór wrocławski) [CDS 9, s. 10-11 Nr 71-73: regesty 1327]</p>	<p>- hipotetyczna rozbudowa zespołu kramów i sukiennic (z pomieszczeniami magistrackimi?) po uzyskaniu przez magistrat praw sądowniczych (1322),</p>	<p>→ pozostałości murów w obrębie obecnego ratusza</p>
	<p>- stopniowa modernizacja zabudowy zamku i miasta (pod rządami książąt Bolesława III i Ludwika I)</p>	<p>- funkcjonowanie zamku jako siedziby książęcej (od czasów Bolesława III „Rozrutnego”, po 1311);</p> <p>- odbudowa i rozbudowa zamku przez księcia Ludwika I (po 1359), m.in. wzniesienie nowego domu zamkowego</p> <p>- 1368-71: budowa kościoła kolegiackiego [Wernicke 1879, s. 15-16]</p>	<p>→ dawny kościół kolegiacki (kościół zamkowy)</p>
		<p>1370-1417: budowa istniejącego do dziś kościoła św. Mikołaja [Wernicke 1871, s. 18-19; Schoenborn 1907, s. 64-67]</p>	<p>→ kościół parafialny</p>
		<p>XIV w.: rozbudowa kościoła franciszkanów [Eysymontt J. 1978, s. 80]</p>	<p>→ południowa nawa kościół po sekularyzacji (w XVI w.)</p>
		<p>1336: fundacja i budowa kościoła pw. ws. Krzyża i klasztoru dominikanów (między zamkiem a Bramą Odrzańską) na tzw. „Wróblim Wzgórzu” (<i>Sperlingberg</i>) [Schönwälder 1846, s. 52, Wernicke 1879, s. 15]</p>	<p>→ hipotetyczna lokalizacja; wezwanie („św. Krzyża”) restytuowane w kościele jezuickim</p>
		<p>Utworzenie szpitala św. Jerzego z kaplicą pw. św. Łazarza (<i>Lazaruskapelle</i>) na prawym brzegu Odry [Schoenborn 1907, s. 54]</p>	<p>→ hipotetyczna lokalizacja (w obrębie ob. pl. Drzewnego)</p>
		<p>Utworzenie szpitala i kaplicy św. Krzyża przed Bramą Opolską (później zwanego <i>Klingelhaus</i>) [Schoenborn 1907, s. 54]</p>	<p>→ lokalizacja – w miejscu obecnego kościoła św. Krzyża i cmentarza</p>
		<p>gruntowna odbudowa ratusza, sukiennic i kramów po pożarze z 1380 [CDS 9, s. 63 (Nr 438)]</p>	<p>→ pozostałości XVI-wiecznej architektury w obrębie zachowanej zabudowy</p>

	<p>Kolejne pożary miasta i odbudowy oraz okres politycznego i religijnego zamętu (wojny hysyckie, wojny o sukcesję czeską – do 1490):</p> <p>- 1428, 21 III spłądowanie miasta przez oddziały wojsk husyckich i częściowe spalanie zabudowy [Schönwälder 1846 a, s. 13; Schoenborn 1907, s. 78-79]</p> <p>- 1440: pożar miasta [Schönwälder 1846 a, s. 13]</p>	<p>Odbudowywanie zabudowy parcel mieszczańskich i bloku śródrynkowego</p>	<p>→ późnośrednio-wieczne mury kamienic na obszarze miasta lokacyjnego (ustalone w trakcie badań architektonicznych)</p>
	<p>- 1473, 21 III: pożar większej części miasta [Schönwälder 1846 a, s. 13, za Schickfus, 4, 77]</p> <p>- 1494: 22 IV pożar połowy miasta: <i>Mühlgasse</i>, klasztor franciszkanów, <i>Gerbergasse</i>, teren przy <i>Zollgasse</i> z kościołem i dworem św. Antoniego; pożar <i>Oppelnsche Gasse</i> i połowy <i>Paulsche Gasse</i> [Schönwälder 1846 a, s. 13-14]</p> <p>1507, 19 VIII: pożar 69 domów : <i>Mollwitzer Gasse</i>, <i>Wagnergasse</i>, połowa <i>Langegasse</i>, połowa <i>Burggasse</i> i in. [Schönwälder 1846 a, s. 14]</p>	<p>Odbudowywanie i modernizowanie budowli użyteczności publicznej, m.in. budowa nowego hełmu wieży ratuszowej [Wernicke 1879, s. 5]</p>	<p>→ późnośrednio-wieczne mury ratusza (ustalone w trakcie badań architektonicznych) [Czerner 1994]</p>
	<p>- 1473, 21 III: pożar większej części miasta [Schönwälder 1846 a, s. 13, za Schickfus, 4, 77]</p> <p>- 1494: 22 IV pożar połowy miasta: <i>Mühlgasse</i>, klasztor franciszkanów, <i>Gerbergasse</i>, teren przy <i>Zollgasse</i> z kościołem i dworem św. Antoniego; pożar <i>Oppelnsche Gasse</i> i połowy <i>Paulsche Gasse</i> [Schönwälder 1846 a, s. 13-14]</p> <p>1507, 19 VIII: pożar 69 domów : <i>Mollwitzer Gasse</i>, <i>Wagnergasse</i>, połowa <i>Langegasse</i>, połowa <i>Burggasse</i> i in. [Schönwälder 1846 a, s. 14]</p>	<p>2. połowa XV w.: przesklepienie naw i prezbiterium kościoła franciszkanów [Eysymontt J. 1978, s. 80]</p>	<p>→ sklepienia kościoła pofranciszkańskiego</p>
	<p>Zagospodarowywanie przestrzeni miejskiej i podmiejskiej na potrzeby gospodarcze (tworzenie obiektów produkcyjnych i niezbędnej infrastruktury)</p>	<p>Odbudowywanie młynów (po kolejnych powodziach, notowanych np. w 1494, 1501, 1515 r. [Schönwälder 1846, s. 261-262])</p>	<p>→ pozostałości murów późno-średniowiecznych przy ul. Nadodrzańskiej</p>
		<p>przed 1366: poprowadzenie szosy pisarzowickiej „kamienną groblą” (<i>Steindamm</i>, z szeregiem mostów i przepustów do odprowadzania wód powodziowych) [Schönwälder 1846, s. 308-309]</p>	<p>→ znana lokalizacja, częściowo utrwalona przebirgiem rowów melioracyjnych</p>
		<p>1496: budowa „kunsztu wodnego” (<i>Wasserkunst</i>) przy Kępie Młyńskiej i pierwszej sieci wodociągowej (prowadzenie wody z Odry do rezeruaru po wsch. stronie rynku i do kamienic – m.in. na potrzeby produkcji piwa) [Wernicke 1879, s. 12; Schoenborn 1907, s. 97]</p>	<p>[→ potencjalne znaleziska archeologiczne]</p>

		Funkcjonowanie cegielni na prawym brzegu Odry [Schönwälder 1846, s. 302-305]	→ znana lokalizacja cegielni z okresu nowożytnego, funkcjonujących w rejonie cegielni średniowiecznych, utrwalona nazwą ul. Cegielnianej
	Rosnące zagrożenie ekspansją turecką w Europie – w jego następstwie akcja fortyfikowania miasta zgodnie z ówczesnymi standardami <i>architectura militaris</i> i <i>ars militaris</i> pod rządami książąt Jerzego II i (okresowo) Fryderyka II	Przełom XV/XVI w.: poszerzenie pierścienia umocnień zewnętrzne obwałowania i fosę - 1501: budowa nowej wieży Bramy Starobrzesckiej (Nyskiej) [Schönwälder 1847, s. 8; Wernicke 1871, s. 21] 1511-23: budowa bastei i zewnętrznych umocnień parkanowych (<i>Parchen</i>) [Schönwälder 1847, s. 8-9; Wernicke 1871, s. 21-22] - 1515 nadbudowa wież bramnych Odrzańskiej i Wrocławskiej [Schönwälder 1847, s. 8-9; Wernicke 1879, s. 13]	→ znane lokalizacje bram miejskich, → hipotetyczne lokalizacje obwałowań i bastej ziemnych
		Pocz. XVI w.: urządzenie placu ćwiczeń strzeleckich w międzymurzu po północnej stronie obecnej ul. Kamiennej (wzm. 1520) Wernicke 1871, s. 12]	→ lokalizacja przybliżona
4.	OKRES 4.: PRZEMIANY MIASTA W OKRESIE WCZESNONOWOŻYTNYM		
4.1.	1521 – 1675: ziemia brzeska jako kluczowy komponent księstwa brzeskiego (czasowo w uni personalnej z księstwem legnickim) pod rządami potomków księcia Fryderyka I legnickiego i brzeskiego		
4.1.1.	1521-1633 – „złoty wiek” Brzegu jako ośrodka władzy książęcej i kultury mieszczańskiej		
	1521: objęcie rządów zwierzchnich w księstwie i mieście przez księcia Fryderyka II (zm. 1547) - aktywność budowlana księcia związana z * rosnącym zagrożeniem tureckim, * rezydencjonalnymi funkcjami miasta, * reformowaniem życia religijnego w myśl nauk Martina Lutra	1525: ustanowienie pastora luterańskiego w kościele parafialnym [Schoenborn 1907, s. 112-113] 1527: przejęcie przez księcia kościoła franciszkanów (opuszczonego przez zakonników) [Wernicke 1879, s. 11-12]	
		Lata 30.-40. XVI w.: wyburzenie kościołów na przedpolu zamku - 1534 mariackiego, - 1545-46 dominikańskiego w związku z planowaną rozbudową fortyfikacji i rozbudową rezydencji [Wernicke 1879, s. 15; Schoenborn 1907, s.107]	→ hipotetyczne lokalizacje
		1533: wykonanie nowej wieży Bramy Opolskiej [Wernicke 1871, s. 22]	→ znana lokalizacja

		Ok.1533-34: pierwsza nowożytna modernizacja zamku, m.in. budynku bramnego [Kunz 1885; Bimler 1934; Zlat 1960; Przała 1966; Zlat 1988 i in.]	→ m.in. boniowanie budynku bramnego z datą „1533”, portale o formach antykizujących
		1534: przejęcie kolegiaty św. Jadwigi z rąk kapituły, przekształcenie w luterkański kościół zamkowy, zarazem kościół parafialny dla Przedmieścia Wrocławskiego i wsi Rataje (zastępujący wyburzoną świątynię NMP) [Schoenborn 1907, s. 117]	→ zachowany kościół (wraz z relikiami wsześniejszego i późniejszego wystroju)
		1527: budowa kanału (<i>Röhrgraben</i>) doprowadzającego wodę pitną z okolic Żłobizny do miasta [Schoenborn 1907, s. 158]	→ znany przebieg kanału, → zachowany odcinek między ulicami Słowackiego i Starobrzeską
	1547: objęcie rządów przez księcia Jerzego II (zm. 1586) - konsekwentne przekształcanie miasta w rezydencję książęcą (zgodnie ze standardami realizowanymi przez książąt Rzeszy)	Lata 1547-1552-1573: druga modernizacja i gruntowna przebudowa zamku [Wernicke 1879, s. 14]	→ zachowana zabudowa pałacowa zamku (3 skrzydła, budynek bramny, Wieża Lwów) – bez zabudowy towarzyszącej
	* rozbudowa rezydencji (o programie demonstrującym prawa własności i tradycję rodu) z kościołem zamkowym (stanowiącym mauzoleum rodu)	Lata 60.-70. XVI w.: przebudowa kościoła zamkowego na potrzeby kultu luterkańskiego i jako mauzoleum rodowe [Zlat 1960, Zlat 1988]	→ kościół św. Jadwigi, po odbudowach, relikty XVI-wiecznego wyposażenia; sarkofagi książęce
	* budowa nowoczesnych fortyfikacji, * ufundowanie i budowa uczelni,	1556: budowa szubienicy na łąkach po południowo-zachodniej stronie miasta [Wernicke 1871, s. 26 – błędna lokalizacja; Schoenborn 1907, s. 144]	→ lokalizacja przybliżona
	* współdziałal w przebudowie ratusza * 1573 przejęcie praw patronackich do kościoła parafialnego z rąk joannitów * 1582: urządzenie książęcego arsenału w kościele pofranciszkańskim	1572-75: pierwsza faza budowy umocnień bastionowych – wzniesienie bastionu przy zamku (zburzonego 1595) [Schönwälder 1847, s. 14; Wernicke 1871, s. 22]	→ znana lokalizacja
		Po 1578: budowa nowego murowanego młyna książęcego w rejonie Kępy Młyńskiej (po likwidacji młyna przed Bramą Wrocławską) [Wernicke 1879, s. 12]	→ znana lokalizacja (utrwalona starszą zabudową)
	- Finansowanie przez księcia Jerzego II instytucji mieszczkańskich i obiektów użyteczności publicznej,	1569: ufundowanie i wzniesienie gimnazjum książęcego (na bazie uposażeń zniesionej kapituły kolegiackiej św. Jadwigi) [Schoenborn 1907, s. 152-153]	→ obiekt zachowany po przebudowach

	- udzielanie miastu nadań i przywilejów m.in. * 1527: przekazanie kościoła pofranciszkańskiego (na arsenał) * 1582: przekazanie miastu praw patronackich do kościoła parafialnego oraz miejskich posiadłości joannitów (<i>Kreuzhof</i>) w zamian za odstąpienie arsenалу (kościół pofranciszkański) [Kersten 1927 c]	1570-1572 przebudowa ratusza (współfinansowana przez księcia Jerzego II) [Wernicke 1877, s. 5-6] 1576-77 budowa nowego zwieńczenia wieży ratuszowej [Schoenborn 1907, s. 154]	→ ratusz w obecnym kształcie architektonicznym (wraz z detalami, elementami wystroju wnętrza)
		1571: założenie (pierwszego) cmentarza z kaplicą przed Bramą Opolską, translokowanego w latach 20. XVII wieku w związku z rozbudową fortyfikacji [Wernicke 1871, s. 23; Lorenz 1885/86, s. 133-140]	→ lokalizacja hipotetyczna
	*powołanie do życia w 1574 bractwa strzeleckiego) [zob. obok]	1574: urządzenie placu strzeleckiego w międzymurzu między Bramą Małujowicką a Nyską dla bractwa kurkowego (<i>Schützengilde</i> , zał. 1574) [Anonim 1845, s. 3, 58; Schönwälder 1847, s. 18-19; Schoenborn 1907, s. 143]	→ lokalizacja przybliżona
	1595: objęcie rządów przez księcia Joachima Fryderyka (zm. 1602)	1595-1596: druga faza budowy pierścienia fortyfikacji bastionowych - budowa umocnień w rejonie zamku i Bramy Odrzańskiej (proj. Bernard Niuron) [Schönwälder 1847, s. 14-15; Wernicke 1871, s. 22]	→ lokalizacja dzieł obronnych → portal bramny z Bramy Odrzańskiej (1595)
	1609/12: objęcie rządów przez księcia Jana Chrystiana 1618: wybuch wojny trzydziestoletniej	1619-: trzecia faza budowy pierścienia fortyfikacji bastionowych (proj. Andreas Hindenburg) 1623: likwidacja cmentarza i wyburzenie kościoła cmentarnego na terenie Przedmieścia Opolskiego (w związku z poszerzeniem obszaru umocnień), restytuowanie miejsca grzebalnego w sąsiedztwie [Wernicke 1871, s. 22-23; Lorenz 1885/86, s. 140]	→ znana lokalizacja dzieł obronnych
		Po 1619: urządzenie drugiego placu strzeleckiego w obrębie nowych fortyfikacji bastionowych, w rejonie Bramy Opolskiej [Wernicke 1871, s. 23]	→ lokalizacja przybliżona
	2. połowa XVI – pocz. XVII w: przekształcanie się Brzegu – za sprawą rezydencji książęcej i stołecznych funkcji miasta – w znaczący (o ponadregionalnym znaczeniu) ośrodek życia umysłowego, artystycznego, gospodarczego; - inwestycje władz miasta łączące rozwój infrastruktury z „estetyzacją” przestrzeni	1605 – budowa ozdobnej cysterny przed ratuszem (wyk. W. Schmidt z Hamburga) [Wernicke 1879, s. 8]	→ znana lokalizacja
		2. połowa XVI i 1. ćwierć XVII w.: przebudowa bądź budowa licznych murowanych kamienic (znanych z ikonografii, opisów, inwentaryzacji pomiarowych itd. – częściowo przekształconych w późniejszym okresie, w większej części zniszczonych w trakcie działań wojennych w 1945 i przy późniejszym zagospodarowywaniu dzielnicy staromiejskiej)	→ zachowane nieliczne budowle i ich relikty

	miejskiej; - gruntowna modernizacja zabudowy parcel mieszczańskich –	Osiedlanie się szlachty i członków kolonii włoskiej przy ul. Zamkowej [Wernicke 1879, s. 10; Zlat 1979, s. 201-203]	[zapomniana tradycja miejsca]
	prowadząca do zmiany krajobrazu architektonicznego miasta	Najpóźniej od XVI w.: organizowanie cyklicznych „międzynarodowych” targów bydłem na błoniach miejskich (<i>Stadttau</i>), na prawym brzegu Odry (wg Schickfuss 1625 – 3 razy w roku) [Schönwälder 1846, s. 305]	→ znana przybliżona lokalizacja (utrwalona w późniejszym czasie lokalizacją rzeźni miejskiej, zakładów garbarskich Molla, targu bydłem, <i>Viehmarkt</i>)
	Przekształcanie struktury własnościowej wsi podmiejskich związane z nabywaniem parcel przez mieszczan	Przed 1600: wydzielenie wolnego gospodarstwa kmiecego (<i>Freigütlein</i>) zwanego „Raj” (<i>Paradies</i>) – w rejonie obecnych ul. Wita Stwosza i Kombatantów); folwark zanikł po wojnie trzydziestoletniej [Schönwälder 1846, s. 99-100]	→ lokalizacja przybliżona (wg Schöowäldera: tożsama z lokalizacją późniejszej gospody Weinberg)
4.1.2.	1633-1675: czas zniszczeń wojny trzydziestolecia, odbudowy miasta i przekształcania w twierdzę		
	Destrukcyjne skutki działań militarnych z czasu wojny trzydziestoletniej 1633: oblężenie miasta przez wojska cesarskie i zniszczenia przedmieść (pierwsze w dziejach miasta) [Schönwälder 1846 a, s. 15; Schoenborn 1907, s. 200-201] 1642 (29 VI-25 VII): oblężenie miasta przez wojska szwedzkie pod dowództwem gen. Tortestona [Schoenborn 1907, s. 208]	- 1633, 1642: burzenie przedmieść w związku z działaniami wojennymi [Schönwälder 1846 a, s. 15; Schoenborn 1907, s. 200-201, 208] - 1634, 26 I: zburzenie kościoła i szpitala św. Ducha na prawym brzegu Odry (na jego miejscu ustawiono krzyż) [Schönwälder 1846, s. 299; Wernicke 1871, s. 27] - 1633-53: zamknięcie Bramy Opolskiej [Schönwälder 1846, s. 151]	→ lokalizacja szpitala / krzyża (znana ze źródeł kartograficznych)
	Po 1633 i 1642: stopniowa odbudowa przedmieść po zniszczeniach wojennych	1637-40: odbudowa kościoła cmentarnego św. Trójcy na Przedmieściu Opolskim [Lorenz 1885/86, s. 140] 1651: ponowna odbudowa kościoła św. Trójcy (po zniszczeniu w 1642) – użytkowanie go jako kościoła cmentarnego i kościoła dla polskojęzycznej ludności protestanckiej (<i>Polnische Kirche zur heiligen Dreifältigkeit</i>) [Lorenz 1885/86, s. 141-145]	→ przybliżona lokalizacja XVII-wiecznego kościoła
		1659: założenie cmentarza dla kościoła św. Jadwigi na przedpolu twierdzy, między Przedmieściem Wrocławskim i Małujowickim (funkcjonował do 1742 oraz po restytucji 1780-ok. 1794) [Schönwälder 1846, s. 58-59]	→ lokalizacja przybliżona (znana m.in. z grafiki z 1. poł. XVIII w.)

	Realizowanie (pod rządami książąt brzeskich) polityki obronnej stanów Śląska i cesarskich władz zwierzchnich w związku z potencjalnymi i realnymi zagrożeniami militarnymi (m.in. ekspansją turecką) - modernizacja twierdzy brzeskiej jako istotnego elementu w systemie obronnym Śląska	1654: początki przebudowy umocnień (sypanie kontraskarp, poszerzanie fosy) [Schönwälder 1847, s. 26; Klawitter 1939, s. 177] 1660: kontynuacja prac (pod kier. inż. J. E. Meyera) – usypanie rawelinów przed bastionami i bastionu u wlotu wód Odry do fosy [Schönwälder 1847, s. 27; Klawitter 1940, s. 199-200] 1669: dalsza rozbudowa umocnień bastionowych (pod kier. hr. Contarini'ego) [Schönwälder 1847, s. 27; Klawitter 1940, s. 201]	→ znana lokalizacja dzieł obronnych
4.2.	1675-1741: ziemia brzeska jako terytorium pod bezpośrednim zwierzchnictwem cesarzy Rzeszy Niemieckiej (jako zwierzchników Korony Czeskiej)		
	1675: śmierć księcia Jerzego Wilhelma – ostatniego spadkobiercy księstw brzeskiego i legnickiego Od 1675 do 1741: kontrreformacyjna polityka władz cesarskich po przejściu księstwa brzeskiego pod bezpośrednie władanie Habsburgów -1675-77: przejęcie kościoła zamkowego przez Kościół katolicki i jego rekatolicyzacja [Schoenborn 1907, s.238] - 1681: utworzenie misji jezuickiej w Brzegu [Schoenborn 1907, s. 244] - 1682: ustanowienie w Brzegu zgromadzenia zakonnego kapucynów; [Schoenborn 1907, s. 264]	1681-: adaptacja zabudowań przy ul. Pańskiej na siedzibę Jezuitów 1735-1738: budowa kościoła jezuickiego pw. św. Krzyża – jako kościoła parafii katolickiej [Wernicke 1871, s. 18]	→ zachowana zabudowa d. rezydencji jezuickiej (po późniejszych przekształceniach) → kościół wraz z wyposażeniem (fasada późniejsza)
		1682-: budowa kościoła i klasztoru kapucynów w wykupionym kwartale zabudowy mieszczańskiej (ul. Kapucyńska, Polska, Wysoka) [Schoenborn 1907, s. 264]	→ znana lokalizacja zespołu (uszkodzonego w 1945 r. i zburzonego), utrwalona w obecnej nazwie ulicy
		1729: ustawienie posągu św. Jana Nepomucena przy przyczółku mostu odrzańskiego, z fundacji komendanta twierdzy von Althann'a [Schoenborn 1907, s. 265]	
		1731: budowa kolumny Trójcy Świętej na pl. Zamkowym [Schönwälder 1847, s. 57-58; Wernicke 1879, s. 18 – błędne datowanie; Schoenborn 1907, s. 266]	→ dzieło zachowane [Zlat 1979, s. 156-158]
		1734: ustawienie przed fasadą kościoła jezuickiego posągów św. Jana Nepomucena (wyk. 1722) i św. Tadeusza Judy [Tscheschner D. 2004, s. 184-185]	
	Funkcjonowanie twierdzy brzeskiej w systemie obronnym Śląska i jej modernizacje (prowadzone w ograniczonym zakresie)	Przed 1684: wykonanie szańców na wyspach odrzańskich [Schönwälder 1847, s.33]	→ znana lokalizacja dzieł obronnych

	Funkcjonowanie Brzegu jako ośrodka życia miejskiego: kulturalnego, gospodarczego	„Barokizacja” domów mieszczańskich, głównie w 1. połowie XVIII w.	→ pojedyncze fasady domów, m.in. ul. Jabłkowa 5 (1715) [Zlat 1979, s. 208-210], portal domu Rynek 13 (dawny nr 19)
		1679: założenie nowego placu strzeleckiego na prawym brzegu Odry, na parceli magazynów książęcych (<i>Wagenhaus</i> , <i>Salzschoppen</i>) подарowanej przez księżną Luizę i łące подарowanej przez magistrat [Anonim 1845, s. 59, dok. s. 89-90; Schönwälder 1846, s. 300-301] - budowa siedziby bractwa z karczmą - stopniowe zabudowywanie wydzielonych przez bractwo parcel ogrodowych domami [Anonim, s. 60-61]	→ znana lokalizacja (utrwalona położeniem późniejszego budynku restauracji oraz przed- i powojenną nazwą ul. Strzeleckiej)
		1724: założenie przez władze miasta manufaktury tkackiej (<i>Tuchfabrik</i>) na zakupionej parceli przy ul. Długiej / Polskiej [Henning 1927, s. 9]	→ znana lokalizacja
	Funkcjonowanie Brzegu jako ośrodka administracji cesarskiej w ramach: - sprawowanie władzy zwierzchniej nad księstwem brzeskim - zarządzania majątkami kameralnymi w granicach księstwa	1740-1741: zakup i przebudowa manufaktury włókienniczej na obiekt pracy przymusowej (<i>Zuchthaus</i>) [Henning 1927, s. 9-10; Werner II – plan widokowy]	
	1741, 27 IV: bombardowanie przez artylerię pruską miasta bronionego przez wojska austriackie	- zniszczenie przedmieść podczas oblężenia miasta przez wojska króla Prus [Schönwälder 1846 a, s. 15] - znaczne uszkodzenie zamku, kościoła św. Jadwigi [Wernicke 1879, s. 14]	
4.3.	1741-1807: ziemia brzeska w granicach Królestwa Prus – od inkorporacji Śląska (i zdobycia twierdzy Brzeg) do wojen napoleońskich (i likwidacji twierdzy brzeskiej)		

	<p>1741: zbrojne włączenie Śląska i ziemi kłodzkiej do Królestwa Prus - Funkcjonowanie miasta jako twierdzy w okresie wojen śląskich tj. w latach 1740-1765: * rozbudowa jej umocnień * rozbudowa jej zaplecza</p>	<p>1741-1747- : modernizacja umocnień twierdzy, powiększenie jej obszaru m.in. o grunty Przedmieścia Opolskiego, (1747), wyburzenie części baszt (dla pozyskania budulca) [Schönwälder 1847, s. 35-36; Schoenborn 1907, s. 246-248] 1741: zamknięcie Bramy Opolskiej [Schönwälder 1847, s. 37] 1742: likwidacja cmentarza parafii św. Jadwigi na przedmieściu Wrocławskim; przeniesienie go w rejon drogi do Zielecic [obecnej ul. Kardynała Wyszyńskiego] (funkcjonował do 1794) [Schönwälder 1846, s. 58-59]</p>	<p>→ znana lokalizacja dzieł obronnych → zachowane fosy (obecnie część założenia parkowego)</p>
		<p>1741: urządzenie komendantury twierdzy w domu Rynek 19 (obecnie nr 13) w północnej pierzei rynku.</p>	<p>→ zachowany starszy portal (wmontowany w budynek zbud. po 1945)</p>
		<p>1743: częściowa odbudowa zamku w celu przekształcenia go w magazyn [Wernicke 1879, s. 14]</p>	
		<p>1744: budowa lazaretu przed bramą wrocławską) 1755: budowa magazynów prochu na Przedmieściu Opolskim [Schönwälder 1847, s. 37]</p>	<p>→ znana lokalizacja obiektów</p>
		<p>1761: budowa reduty przy drodze do Piszczowic [Schönwälder 1847, s. 38]</p>	
	<p>Od 1741: Reorganizacja i umacnianie administracyjna Prowincji Śląskiej i modernizacja gospodarki 1756: ustanowienie w Brzegu siedziby władz rejencji górnośląskiej (funkcjonującej do 1814) [Tscheschner D. 2004, s. 105]</p>	<p>1744: przekształcenie dawnej siedziby Joannitów (<i>Kreuzhof</i>) w zakład pracy przymusowej (<i>Zucht- und Arbeitshaus</i>), w pocz. XIX w. przebudowanego na więzienie [Tscheschner D. 2004, s. 105-106]</p>	<p>→ znana lokalizacja obiektu</p>
	<p>1777-1782: druga modernizacja fortyfikacji twierdzy i jej zaplecza - Kolejne dekady XVIII w.: utrzymywanie twierdzy w gotowości bojowej</p>	<p>1777-1782: budowa zewnętrznych dzieł osłaniających właściwy pierścień umocnień bastionowych, budowa nowych mostów przed bramami fortecznymi [Schönwälder 1847, s. 38-39; Bimler 1941; Tscheschner D. 2004, s. 93-94] 1779: zawężenie obszaru fortecznego (przekazanie mieszkańcom części gruntów zajętych pod twierdzę w 1742) [Schönwälder 1847, s. 38] m.in. przywrócenie cmentarza parafii św. Jadwigi na Przedmieściu Wrocławskim (funkcjonował do 1794) [Schönwälder 1846, s. 58-59]</p>	<p>→ znana lokalizacja dzieł obronnych</p>

		- ok. 1780: budowa reduty chroniącej szosę pisarzowicką [Bimler 1941; Tscheschner D. 2004, s. 94]	→ zachowane w terenie ślady po obrysie budowli
		- budowa dwóch magazynów prochu na wschód od Przedmieścia Opolskiego [Schönwälder 1847, s. 39]	→ znana lokalizacja
		1781-1782: budowa tzw. Wielkich Koszar (proj. K. G. Langhans) [Schönwälder 1847, s. 39; Tscheschner D. 2004, s. 97]	→ zachowana zabudowa koszar (przebud. w XX w.)
		1784-: budowa tzw. Małych Koszar (proj. J. M. Pohlmann) [Schönwälder 1847, s. 39; Tscheschner D. 2004, s. 98]	→ wtórnice zabudowana parcela przy ul. Polskiej
		1789-1790: budowa umocnień na prawym brzegu Odry, reperacja reduty [Schönwälder 1847, s. 39]	
	<p>Funcjonowanie mieszczaństwa Brzegu w warunkach sekularyzacji życia publicznego, swobód religijnych, przedkapitalistycznego rozwoju gospodarki</p> <p>1776, 1805 – pożary zabudowy miejskiej</p>	po 1765: stopniowa wymiana zabudowy drewnianej na murowaną w obrębie miasta (pod auspicjami władz państwowych), zwłaszcza po pożarach [Schoenborn 1907, s. 280]	→ zachowana zabudowa z lat ok. 1770-1810, zob. Zlat 1979 , s. 212-214
		1765-66: budowa nowego kościoła ewangelickiego (<i>Trinitatis-Kirche</i>) na Przedmieściu Opolskim [Schoenborn 1907, s. 281]	→ znana lokalizacja
		Ok. 1780: odbudowa katolickiego kościoła św. Jadwigi (<i>Hedwigskirche</i> , d. zamkowego) [Schoenborn 1907, s. 282-283]	[elementy przebudowy zatarte po 1945]
		1798: założenie cmentarza żydowskiego za miastem, przy drodze do Żłobizny 1799: budowa synagogi przy ul. Długiej; [Schoenborn 1907, s. 292]	→ zachowana budowla (gruntownie przebud. po 1945 r.) → zachowany cmentarz (z macewami)
		odbudowa siedziby bractwa kurkowego na prawym brzegu Odry (zniszczonej 1741), ulokowanie w niej gospody [Anonim 1845, s. 61]	→ zachowana lokalizacja (utrwalona położeniem budowli z pocz. XX w.)
		1743: założenie przy drodze do Pawłowa karczmy (przeniesionej z przedmieścia w związku z rozbudową fortyfikacji), na tzw. Winnej Górze (Weinberg, w rejonie zbiegu ulic Fabrycznej i Sikorskiego) - uprawa winorośli w tym rejonie i produkcja wina – do 1796 roku [Schönwälder 1846, s. 107-108]	
		1759-1807: funkcjonowanie na terenie cmentarza ewangelickiego na Przedmieściu Oławskim plantacji morw (na potrzeby produkcji jedwabiu) [Lorenz 1885/86, s. 153-154]	

		Pocz. XIX w. (przed 1810): budowa nowego tartaku na prawym brzegu Odry [w miejscu obecnej śluzy kanału żeglownego] i przekopanie kanału (<i>Der Brettmühlbach</i>) [częściowo w miejscu starorzecza] [na podstawie analizy map, zob. 2.1.1.]	→ znana lokalizacja, utrwalona przebiegiem późniejszego starego kanału żeglownego
5.	OKRES 5. PRZEMIANY MIASTA W OKRESIE PÓŹNONOWOŻYTNYM I WSPÓŁCZESNYM		
5.1.	1807-1918: ziemia brzeska w granicach Królestwa Prus i Cesarstwa Niemieckiego – od wojen napoleońskich (i początku reform ustrojowych w Prusach) do końca I wojny światowej (i przemian ustrojowych w Niemczech)		
5.1.1.	1807-1871: czas wczesnokapitalistycznych przeobrażeń Brzegu		
	1807, 18 I: kapitulacja pruskiej twierdzy Brzeg podczas kampanii wojennej cesarza Francji Napoleona Bonaparte, likwidacja twierdzy [Schoenborn 1907, s. 299-301] i dalekosiężne konsekwencje tego rozkazu - 1807: wyburzenie pierścienia fortyfikacji bastionowych, - 1812: uzyskanie przez miasto terenów pofortecznych z rąk administracji królewskiej [Schoenborn 1907, s. 306; Bimler 1941; Tscheschner D. 2004, s. 95-96]	Sprzedaż części gruntów pofortecznych w ręce prywatne – m.in. utworzenie dużych parcel ogrodowych w miejscu bastionów <i>Pommern</i> i <i>Westphalen</i> . [Schönwälder 1847, s. 44] 1830, 1835, 1836: wydzierżawienie dawnego obszaru kontraskarp twierdzy (m.in. dr Fuchsowi), utworzenie plantacji drzew owocowych [Schönwälder 1847, s. 44] - stopniowe wytyczanie parcel na przedpolu twierdzy, zakładanie ogrodów, wznoszenie zabudowy	→ parcele willowe przy zachodnim odcinku ul. Bolesława Chrobrego
		1819: obsadzenie topolami (z inicjatywy radcy Bergela) drogi polnej między przedmieściem Małujowickim i Nyskim (<i>Feldstrasse</i> , ob. ul. Jana Pawła II) – utworzenie promenady zw. <i>Bergel-Allee</i> [Schoenborn 1907, s. 314]	→ bieg ul. Jana Pawła II i jej „promenadowy”, ogrodowy charakter
		Od 1819 (lub 1820): tworzenie z inicjatywy władz miasta promenady spacerowej przy zewnętrznej krawędzi arealu terenów pofortecznych na odcinku od Brany Nyskiej ku zachodowi do Odry; obsadzenie drogi lipami i brzożami, w narożach dawnych dziedzi – utworzenie niewielkich założeń ogrodowych; zachowanie fos [Schönwälder 1847, s. 45-46; Schoenborn 1907, s. 315; Tscheschner D. 2004, s. 111]	→ aleja promenadowa prowadzona na nasypie ziemnym

		<p>- Powstawanie nowych lokali gastronomicznych na przedmieściach w bliskości promenady; np. <i>Kaffehaus bei Hinze</i> przy kanale wodociągowym Röhrgraben, <i>Kaffehaus bei Tschech</i> o obrębzie zw. Karlshof'u przy obecnej ul. Armii Krajowej [Schönwälder 1846, s. 60-62, 74]</p> <p>- Zmodernizowanie zabudowy gospody „Złoty Dzban” (<i>Goldene Krug</i>)</p>	<p>→ znane lokalizacje obiektów</p> <p>→ zachowany budynek gospody „Goldene Krug” (ul. Armii Krajowej)</p>
	1808-12: prowadzenie reform ustrojowych w Państwie Pruskim (tzw. reformy Steina i Hardenberga), m.in. zreformowanie ustroju miast (1809) – w konsekwencji: nasilenie procesu politycznej, i społecznej emancypacji mieszczaństwa	1810: sekularyzacja klasztoru kapucynów, adaptacja zabudowy na potrzeby powiatowego szpitala dla nerwowo chorych (<i>Irrenanstalt</i>) [Wernicke 1879, s. 12]	→ znana lokalizacja
	(1809) – w konsekwencji: nasilenie procesu politycznej, i społecznej emancypacji mieszczaństwa	1821-1822: budowa teatru miejskiego (proj. C. F. Langhans) [[Schoenborn 1907, s. 312; Tscheschner D. 2004, s. 109-110]	→ budynek teatru (po gruntownych przebudowach w XX w.)
	Ok. 1813 (?) : likwidacja miejsca kaźni z szubienicą po wschodniej stronie Przedmieścia Opolskiego (na łące <i>Galgenae</i>) [Schönwälder 1846, s. 217]	1863: założenie szkoły rzemieślniczej <i>Gewerbeschule</i> i odrębnej szkoły <i>Gewerbehausschule</i> (w siedzibie izby rzemieślniczej)	→ znane lokalizacje obiektów
	1851: włączenie do miasta obszaru między Odrą a późniejszym kanałem żeglownym (należący do majątku Kościerzyce) [wg analizy map, zob. 2.1.1.]	1869 otwarcie szkoły rzemieślniczej dla dziewcząt [Schoenborn 1907, s. 331]	
	Do lat 60. XIX w.: utrzymywanie murów miejskich jako bariery fiskalnej	1850-51: odbudowa po pożarze siedziby bractwa kurkowego [Anonim 1884, s. 21]	
	1863-1866: burzenie murów i bram miejskich – istotny etap integrowania obszaru staromiejskiego z przedmieściami.	1868: budowa nowej siedziby łoży wolnomularskiej <i>Friedrich zur aufgehenden Sonne Brieg</i> , przy obecnym pl. Bramy Wrocławskiej	→ znana lokalizacja
	Od lat 60. XIX w. modernizacja infrastruktury komunalnej	1863: wyburzenie murów miejskich, wieży Bramy Wrocławskiej, 1865 – Bramy Nyskiej, 1866 – Bramy Małujowickiej [Schoenborn 1907, s. 332]	
		Lata 60. XIX w. – wytyczenie brzeskiego „ringu” (ul. Bolesława Chrobrego) w miejscu średniowiecznych murów obronnych [Tscheschner D. 2004, s. 112-113]	→ bieżąca, parcelacja i najstarsza zabudowa ul. Bolesława Chrobrego
		Koniec lat 60. XIX w.: początki urbanizacji Przedmieścia Nyskiego – regulacja ulic, parcelacja, nowa zabudowa	→ sieć uliczna (ul. Piastowska, ul. Jana Pawła II), parcelacja, najstarsza zabudowa
		1869: regulacja ul. Piastowskiej (wiodącej do nowego dworca kolei) [Schoenborn 1907, s. 332; Tscheschner D. 2004, s.112-113]	

		1857: ukończenie fasady i wież dawnego kościoła jezuickiego – z inicjatywy parafii katolickiej i władz państwowych (jako patrona świątyni) [Tscheschner D. 2004, s. 80-81]	→ wieże zachowane, należące do głównych dominant krajobrazowych Brzegu
		1864-1865: budowa nowej stacji wodociągów miejskich przy ul. Rybackiej [Schoenborn 1907, s. 332-333; Tscheschner D. 2004, s. 121]	zob. niżej
		1856: budowa gazowni miejskiej w rejonie ul. Chocimskiej [Schoenborn 1907, s. 330; Burkheiser 1932]	→ lokalizacja obiektu
	Od lat 20. XIX w.: modernizacja i rozbudowa infrastruktury komunikacyjnej z inicjatywy władz Prowincji i prywatnych przedsiębiorców	Ok. 1825: budowa nowej szosy wrocławskiej, poprowadzonej w linii prostej, obsadzonej szpalerami drzew - 1834: budowa przy nowej szosie gospody (<i>Gasthof zum deutschen Hause</i>) [Schönwälder 1846, s. 28]	→ arteria ul. Wrocławskiej – oś kompozycyjna i widokowa nakierowana na wieżę ratusza → znana lokalizacja gospody
		1844: budowa nowej przeprawy mostowej przez Odrę (po wschodniej stronie Bramy Odrzańskiej) [Schoenborn 1907, s. 164] - zmiana przebiegu szosy pisarzowickiej i związane z tym inwestycje (budowa grobli i mostów; zasypanie fos fortu rogowego, budowa nowej rogatki) [Schönwälder 1846, s. 298]	→ bieg ul. Krakusa
		1841-1842: budowa linii kolejowej przez Brzeg (na trasie Wrocław-Brzeg) [Schoenborn 1907, s. 321] 1844: budowa pierwszego dworca kolejowego w Brzegu [Tscheschner D. 2004, s. 112] 1847: otwarcie linii kolejowej z Brzegu do Grodkowa (później przedłużonej do Nysy) [Zürnik 1932]	→ bieg linii kolejowych
		Lata 60. XIX w. rozbudowa terenów kolejowych 1868-1870: budowa nowego dworca kolejowego [Tscheschner D. 2004, s. 126]	→ budynek dworca kolejowego
		1841: przekształcenie dawnej młynówki tartaku w kanał żeglowny (poszerzenie i uregulowanie koryta); budowa nowej śluzy	→ bieg kanału, lokalizacja śluzy (później modernizowanej)

	Po 1809 rozwój przemysłu i prywatnej przedsiębiorczości w nowych, kapitalistycznych warunkach ustrojowych	1814: założenie garbarni Molla (w miejscu karczmy „Zum goldenen Schwert”), 1856-1862, 1868 powiększenie gruntu fabrycznego poprzez zakup parcel; 1868-70 powiększenie zabudowy [Wehmann 1911, s. 12, 23, 30-31]	→ zachowana lokalizacja obiektu (utrwalona nowszą zabudową przemysłową)
		1836: założenie cegielni Briegera przy drodze do Pęplic (obecnej ul. Włociańskiej) [Schönwälder 1846, s. 70]	→ zachowane wyrobiska i część zabudowy w późniejszego okresu funkcjonowania cegielni
		1846: budowa pierwszej w Brzegu rafinerii cukru przy ul. Oławskiej (v. Lobbecke'sche Zucker-Fabrik, późn. Brieger Zucker-Siederei) [Schoenborn 1907, s. 321]	→ lokalizacja obiektu
		Przed 1860: przekształcenie tartaku Ober-Brettmühle w fabrykę papy i papieru (Steinpapp- u, Papier-Fabrik) [na podstawie analizy map, zob. 2.1.1.]	→ znana lokalizacja obiektu
	Funkcjonowanie nabrzeży prawego brzegu Odry jako terenu spacerowego	Przed 1860: budowa gospody „Pod Kotwicą” (Zum Anker) przy ul. Na Grobli [na podstawie analizy map, zob. 2.1.1.]	→ znana lokalizacja
	Utrzymywanie w mieście garnizonu wojskowego i rozwijanie powiatowych funkcji administracyjnych	1864: budowa lazaretu wojskowego przy ul. Robotniczej (w latach 1926-45 siedziba burmistrza) [Tscheschner D. 2004, s. 101]	→ zachowany gmach d. lazaretu
		Przed 1860: urządzenie placu ćwiczeń wojskowych (Exercier-Platz) na terenie dawnych błoni miejskich, przy granicy z Pisarzowicami [wg planu miasta z 1860]	→ zachowany areal poligonu i strzelnica wojskowa (modernizowana w późniejszym okresie)
		1846-47: budowa więzienia kryminalnego dla mężczyzn i kobiet (Inquisitoriat), proj. C. F. Busse, 1843 [proj. w Architekturmuseum d. Technische Universität Berlin; Schönwälder 1847, s. 44]	→ zabudowa zachowana
5.1.2.	1871-1918: czas wzmożonego rozwoju gospodarczego, społecznego i kulturalnego Brzegu		

	<p>1871: zwycięstwo Niemiec w wojnie prusko-francuskiej (1870-1871) i jego następstwa:</p> <ul style="list-style-type: none"> - zjednoczenie Niemiec pod berłem Wilhelma II Hohenzollerna, - uzyskanie od Francji wysokich kontrybucji (co przelożyło się na przyspieszenie rozwoju gospodarczego), - nasilenie postaw nacjonalistycznych 	<p>Demonstracje nastrojów patriotycznych i propaństwowych w przestrzeni publicznej Brzegu:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 1873: budowa pomnika Germanii (na pamiętkę zwycięstwa z 1871 r.) na obecnym pl. Bramy Wrocławskiej [Tscheschner D. 2004, s. 182] - 1878: budowa pomnika króla Fryderyka II (proj. L. Sussmann, K. Lüdecke) przed fasada ratusza [Tscheschner D. 2004, s. 182, 187] - 1900: budowa pomnika cesarza Wilhelma I przy obecnym pl. Nad Odrą [Tscheschner D. 2004, s. 183] - 1903: budowa pomnika kanclerza Bismarcka przy <i>Bergel-Promenade</i> [Tscheschner D. 2004, s. 183] 	<p>→ znane lokalizacje obiektów</p> <p>→ zachowany fragment cokołu pomnika Fryderyka II (na dziedzińcu ratusza)</p>
	<p>Już od lat 60. XIX w.: modernizacja Brzegu, rozwój infrastruktury komunalnej, tworzenie nowej zabudowy mieszkaniowej, terenów zieleni itd.</p>	<p>Regulacja ulic na terenie przedmieść, parcelacja dawnych ogródów podmiejskich i użytków rolnych</p>	<p>→ zachowane elementy układu urbanistycznego z 3. ćwierci XIX w.</p>
	<p>- rozwój przestrzenny miasta: 1 I 1905 włączenie wsi Stary Brzeg w granice gminy miejskiej [Schoenborn 1907, s. 355]</p>	<p>Lata 70.-80. XIX w.: dalsze zabudowywanie parcel przy ulicach wytyczonych w latach 60. * m.in. budowa willi Lobbecke'go z ogrodem, w którym w 1895 stanęła fontanna z Trytonami, wyk. E. v. Loebbecke</p>	<p>→ zachowana zabudowa ulic Jana Pawła II, Piastowskiej</p> <p>→ zachowana willa Lobbecke i fontanna (rzeźba w depozycie miasta)</p>
		<p>Od końca XIX w.: wytyczenie nowej sieci ulicznej i zabudowa obszaru między ul. Wyszyńskiego i ul. Robotniczą</p>	<p>→ zespół domów czynszowych i szeregowych</p>
		<p>Od końca XIX w. – realizacja zespołu zabudowy domów czynszowych przy ul. Ks. Jerzego</p>	<p>→ zespół domów czynszowych</p>
		<p>Wznoszenie zabudowy willowej na terenie śródmieścia</p>	<p>→ zabudowa willowa (lub tylko układ parcelacyjny) ulic Piastowskiej, Jana Pawła II, Trzech Kotwic, Robotniczej</p>
		<p>(między 1860 a 1884): budowa rzeźni miejskiej (<i>Schlachthof</i>) na dawnym błoniu komunalnym (ul. Wał Śluzowy)</p>	<p>→ częściowo zachowana zabudowa; utrzymana do dziś pierwotna funkcja zakładu (obecnie: rzeźnia Porkpol)</p>
		<p>1877: modernizacja zakładów wodociągowych przy ul. Rybackiej [Tscheschner D. 2004, s. 121]</p> <p>1905-1906: przebudowa systemu wodociągowego (czerpanie wód gruntowych zamiast powierzchniowych) [Schoenborn 1907, s. 348-350]</p>	<p>→ wieża ciśnień</p>

		1899-1902: budowa oczyszczalni ścieków na prawym brzegu Odry [Schoenborn 1907, s. 347-348; Tscheschner D. 2004, s. 113]	→ elementy pierwotnego rozplanowania
		1906-07: budowa elektrowni miejskiej przy ul. F. Krzyszowica [Schoenborn 1907, s. 350-351; Tscheschner D. 2004, s. 123]	→ zabudowa zachowana
		Pocz. XX w.: gruntowna przebudowa bądź wymiana bruków ulicznych [Schoenborn 1907, s. 351]	→ zachowana znaczna część brukowanych nawierzchni ulic
	Dalsze rozbudowywanie infrastruktury społecznej – adekwatnie do potrzeb (moderowanych przez nowe standardy cywilizacyjne: edukacyjne, rekreacyjne i in.)	<p>Wznoszenie nowych gmachów szkolnych, m.in.:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 1871-75: budowa nowej siedziby szkoły rzemieślniczej przy ul. Bolesława Chrobrego [Schoenborn 1907, s. 336-337] - 1879-1880: Mädchen-Volksschule przy ul. Kamiennej 5 (proj. C. Lüdecke) [proj. w Architekturmuseum d. Technische Universität Berlin; Schoenborn 1907, s. 340] - 1881-84: budowa nowej siedziby szkoły średniej rolniczej (<i>Landwirtschaftschule</i>, zał. 1871) przy ul. Robotniczej [Schoenborn 1907, s. 337] - 1897: przebudowa gimnazjum (nowe szczyty na fasadzie) [Schoenborn 1907, s. 361] - 1907: budowa gmachu seminarium nauczycielskiego (<i>Lehrerseminar, Piastenschule</i>) przy ul. 1. Maja [Tscheschner D. 2004, s. 139-140] - 1912-1914: liceum (<i>Mädchen-Lyzeum</i>) przy ul. Armii Krajowej [Tscheschner D. 2004, s. 136-142] 	→ gmachy zachowane do dziś – będące dobitnymi akcentami kompozycji urbanistycznej miasta
		<p>Już od lat 60. XIX w. – poszerzenie terenów parkowych o obszar w rejonie restauracji <i>zum Bergel</i> (między promenadą staromiejską a ul. Jana Pawła II)</p> <ul style="list-style-type: none"> * 1904 ustawienie rzeźby <i>Trinkende Mädchen</i> (wyk. V. H. Seiffert) [Tscheschner D. 2004, s. 186] * budowa fontanny z rzeźbą „Chłopca z łabędziem” (jedna z kopii rzeźby T. E. Kalide’go) [Tscheschner D. 2004, s. 186] <p>- zagospodarowanie parkowe terenu fos fortecznych, [na podstawie analizy map, zob. 2.1.1.]</p>	→ tereny parkowe z zachowanymi elementami pierwotnego rozplanowania → zachowana fontanna z rzeźbą „Chłopiec z łabędziem”
		1892-93: budowa hali sportowej (<i>Turnhalle</i>) przy promenadzie nad Odrą [Schoenborn 1907, s. 343]	→ znana lokalizacja

	Urządzenie placu sportowego (<i>Turnplatz</i>) na terenie pl. Drzewnego (później zawężonego) [Schoenborn 1910, s. 32-33]	→ zachowany areal placu
	1895-96: urządzenie promenady nadodrzańskiej (<i>Oderpromenade</i> , Park nad Odrą) - wyeksponowanie portalu Bramy Odrzańskiej [Schoenborn 1910, s. 31]	→ Park nad Odrą → portal Bramy Odrzańskiej i jego otoczenie
	Na przeł. XIX/XX w.: projektowanie i realizacja alejowych nasadzeń wzdłuż nowo wykonywanych ulic	→ zachowane szpalery drzew (o randze pomnika przyrody) przy ulicach Partyzantów, i Wolności
	1909-11: utworzenie parku miejskiego na południowo-zachodnich peryferiach miasta [Günther 1933, s. 26] * 1911: odsłonięcie kamienia pamiątkowego ku czci burmistrza Juliyusa Peppela [Tscheschner D. 2004, s. 183]	→ założenie parkowe
	1885: renowacja kościoła pw. św. Mikołaja – głównej luterńskiej świątyni w Brzegu, budowa neogotyckich hełmów wież [proj. w Architekturmuseum d. Technische Universität Berlin; Tscheschner D. 2004, s. 82-85]	[obiekt nie zachowany, utrwalony w ikonografii]
	1897: budowa kościoła św. Łukasza dla gminy staroluterańskiej, przy ul. Władysława Łokietka	→ kościół z wieżą stanowiącą akcent w krajobrazie d. Przedmieścia Nyskiego
	1905: odsłonięcie pomnika Marcina Lutra przed kościołem św. Mikołaja (w miejscu wyburzonej zabudowy) [Tscheschner D. 2004, s. 184]	
	Przed 1914: założenie cmentarza ewangelickiego na gruntach Starego Brzegu (ul. Starobrzeska) [na podstawie analizy map, zob. 2.1.1.]	→ najstarsze założenie przekształcone i powiększone w okresie międzywojennym zachowane w obrębie obecnego cmentarza (

	<p>Modernizacja arterii komunikacyjnych oraz ich infrastruktury (węzła wodnego, terenów kolejowych, przeprawy drogowej przez Odrę)</p>	<p>1894-1895: budowa nowego mostu przez Odrę (równoległego do starszej przeprawy) [Schoenborn 1907, s. 343-344; Tscheschner D. 2004, s. 118-119] modernizacja nabrzeży Odry w sąsiedztwie nowej przeprawy – 1896-97 wyburzenie starszego mostu; wyburzenie pozostałości bastionu i Bramy Odrzańskiej, translokacja portalu z 1595 r. [Schoenborn 1907, s. 344]</p>	<p>→ most</p>
		<p>Przed 1884: przebudowa kanału żeglownego (poszerzenie koryta, nowe śluzy itd.) [na podstawie analizy map, zob. 2.1.1.]</p>	<p>→ obiekty hydrotechniczne zachowane, ale gruntownie zmodernizowane w późniejszym czasie</p>
		<p>ok. 1895: modernizacja jazu <i>Niederwehr</i> przy Kępie Młyńskiej [proj. w Architekturmuseum d. Technische Universität Berlin]</p>	<p>→ budowla zachowana (konstrukcja murowana, most, urządzenia hydrotechniczne)</p>
		<p>1895-96: modernizacja śluzy kanału żeglownego [proj. w Architekturmuseum d. Technische Universität Berlin; Schoenborn 1910, s. 18]</p>	<p>→ budowla zachowana (po późniejszych modernizacjach)</p>
		<p>1907-1908: modernizacja kanału żeglownego – poszerzenie starszego koryta, wykonanie odcinka nowego koryta [Schoenborn 1907, s. 353; Tscheschner D. 2004, s. 116-117]</p>	<p>→ zachowany kanał żeglowny i jego infrastruktura techniczna (po późniejszych modernizacjach)</p>
		<p>Po 1911: modernizacja trzech przejazdów przez torowiska kolejowe na terenie śródmieścia; budowa wiaduktów [Tscheschner D. 2004, s. 127]</p>	<p>→ wiadukty kolejowe (ul. Chocimska, 1. Maja, Starobrzeska)</p>
		<p>Ok. 1910: budowa kolejowych wież ciśnień przy ul. 1. Maja i ul. Kolejowej [Tscheschner D. 2004, s. 127]</p>	<p>→ kolejowe wieże ciśnień</p>

	Postępujący rozwój przemysłu	Budowa lub rozbudowa obiektów produkcyjnych w rejonach: - w sąsiedztwie linii kolejowej (np. <i>Schönfelder'sche Drath-Weberei</i> ; 1879-: <i>Loewenthal'sche Fabrik</i> , <i>Chamotte-Fabrik</i>); - przy nabrzeżach prawego brzegu Odry i przy kanale Odry (<i>Moll'sche Fabrik</i> – modernizacja; <i>R. Richter's Sägewerk</i>); - na Przedmieściu Nyskim (<i>Brieger Aktien-Brauerei</i> ; 1889-: nowa lokalizacja <i>Heinze'sche Fabrik</i> ; 1885-: <i>Güttlersche Fabrik</i>); - po wschodniej stronie Przedmieścia Opolskiego, nad Odrą (rozwój <i>Pzillasche Fabrik</i> zał. 1862, 1870-: <i>Neugebauersche Fabrik</i>) [Schoenborn 1907, s. 362; Tscheschner D. 2004, s. 129-134]	→ zachowana znaczna część zabudowy przemysłowej i poprzemysłowej sprzed 1945 r.; funkcjonowanie niektórych zakładów produkcyjnych do dziś (np. <i>Neugebauersche Fabrik</i> – obecnie „Kruszwica”)
	Modernizacja siedzib instytucji państwowych i lokowanie nowych związana z rozwojem miasta i jego rangą jako ośrodka powiatu	1889: budowa nowej siedziby poczty na rogu ul. Piastowskiej i Powstańców Śląskich [Tscheschner D. 2004, s. 137-138]	→ budynek zachowany, pełniący pierwotną funkcję
		1896-1997: budowa siedziby sądu rejonowego (<i>Landgericht</i>) [Schoenborn 1907, s. 352-353; Tscheschner D. 2004, s. 138-139]	→ budynek zachowany
	Rozbudowa infrastruktury militarnej	1897-1899: budowa zespołu koszar z placem ćwiczeń (tzw. Czerowone Koszary) [Schoenborn 1907, s. 345; Tscheschner D. 2004, s. 99-100]	→ kompleks zabudowy dawnych koszar
		1902: budowa nowego gmachu lazaretu wojskowego przy ul. Robotniczej (1926-1945 siedziba miejskiego urzędu finansowego) [Tscheschner D. 2004, s. 101]	→ zachowany gmach d. lazaretu (ob. siedziba urzędu miejskiego)
		1916: budowa na gruntach wsi Zielęcice lotniska wojskowego (zastąpionego nowym lotniskiem w 1934/35) [Tscheschner D. 2004, s. 102-103]	→ tereny powojenne, zabudowa
5.2.	1918-1945: Brzeg w granicach Republiki Weimarskiej i III Rzeszy Niemieckiej (do zniszczenia miasta w końcu II wojny światowej)		
5.2.1.	1918-1933: Brzeg dobie powojennych kryzysów i prosperit		
	Rozwój przestrzenny miasta – w pozyskiwania rozwiązywania nowych terenów mieszkaniowych i inwestycyjnych	Poszerzanie obszaru miasta, regulacja ulic	→ zachowana sieć uliczna

	<p>Rozwój zabudowy mieszkaniowej: spółdzielczej i prywatnej – w ramach systemowego rozwiązywania problemów socjalno-bytowych</p>	<p>Po 1919: realizacja nowych zespołów zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej, np.: - 1920: zabudowa zachodniej pierzei ul. Tarnowskiego (proj. W. Tscheschner) - 1925: zabudowa wschodniej pierzei ul. Tarnowskiego (proj. W. Tscheschner) - 1928-30: zabudowa u zbiegu ulic Władysława Łokietka i Wita Stwosza (proj. W. Tscheschner) [Tscheschner W. 1930; Tscheschner D. 2004, s. 152-158]</p>	<p>→ zabudowa z lat 1919-1933 w większości zachowana</p>
		<p>1919-: realizacja osiedla domów jednorodzinnych spółdzielni <i>Schlesische Landgesellschaft</i> w zachodniej części miasta (<i>Westsiedlung</i>, proj. E. May, zmiany W. Tscheschner), wraz z terenami zieleni [Tscheschner D. 2004, s. 154-155] * ustawienie rzeźby dzieci (<i>Bub und Mädchen</i>) na zieleńcu osiedlowym (wyk. G. A. Schmidt?) [Tscheschner D. 2004, s. 186]</p>	<p>→ zachowany układ urbanistyczny i zabudowa</p>
	<p>Rozwój infrastruktury społecznej, w tym rozbudowa i modernizacja terenów rekreacyjnych</p>	<p>1926-: budowa stadionu miejskiego (proj. W. Tscheschner) [Tscheschner W. 1930; Tscheschner D. 2004, s. 159-160]</p>	<p>→ areał, rozplanowanie i obiekty budowlane stadionu</p>
		<p>1929-30: renowacja i adaptacja zamku na muzeum regionalne [Tscheschner D. 2004, s. 60-161]</p>	<p>→ funkcja obecnie kontynuowana</p>
		<p>1926-1927: gruntowna modernizacja teatru miejskiego (m.in. przebudowa wnętrza i fasady) [Tscheschner D. 2004, s. 162]</p>	<p>→ zachowany budynek (po późniejszych przebudowach)</p>
		<p>1927: odsłonięcie pomnika prezydenta Niemiec Friedricha Eberta na <i>Bergel-Promenade</i> [w ob. parku Centralnym] (proj. W. Tscheschner, Schipke) [Tscheschner D. 2004, s. 183]</p>	<p>→ znana lokalizacja</p>
		<p>1928: budowa monumentu (<i>Heldenhain</i>) ku czci żołnierzy 157. regimentu piechoty poległych w I wojnie światowej, wraz z aranżacją otoczenia (proj. W. Tscheschner) – na obrzeżu parku miejskiego [Günther 1933, s. 26-27]</p>	<p>→ zachowane elementy rozplanowania (m.in. nasyp kopca, kanał wodny)</p>
		<p>Ok. 1925: założenie nowego cmentarza katolickiego przy obecnej ul. Ks. Makarskiego (proj. Erbe), [przy parceli cmentarza żydowskiego] [Adamczik 1926 b]</p>	<p>→ cmentarz (w późniejszym okresie powiększony)</p>

	Rozwój przemysłu (zwłaszcza w okresie boomu gospodarczego lat 1924-1929)	Powstawanie nowych zakładów produkcyjnych w rejonie ul. Na Grobli (np. <i>Dachpappenfabrik F. Falch</i>) [na podstawie analizy map, zob. 2.1.1.]	→ znana lokalizacja
		Urządzenie targu końskiego (<i>Pferdemarkt</i>) w obrębie obecnego pl. Drzewnego [na podstawie analizy map, zob. 2.1.1.]	→ znana lokalizacja
		- modernizacja i rozbudowa istniejących zakładów (np. fabryki Henze'go przy ul. Trzech Kotwic)	→ zachowane (niemal w całości) budynki produkcyjne i magazynowe
5.2.2.	1933-1945: Brzeg w czasach rządów faszystowskich		
	Rozwój zabudowy mieszkaniowej (w oparciu o planu urbanistyczne w skali całego miasta, tzw. plany ogólne, <i>Generalplan</i>)	Budowa niewielkich zespół domów wielorodzinnych - 1936-1936: ul. Chocimska - 1936: ul. Żeromskiego [Tscheschner D. 2004, s.166-167]	→ zabudowa zachowana
		Wytyczanie i zabudowywanie nowo projektowanych terenów zabudowy jednorzecznej - osiedle Parkowa I (<i>Stadparksiedlung</i>) - część osiedla Zacisze [Tscheschner D. 2004, s. 168-169]	→ zabudowa zachowana
	Rozbudowa infrastruktury społecznej (z inicjatywy władz miasta i prywatnych przedsiębiorców)	1934-36: budowa szkoły przy ul. Słowiańskiej [Tscheschner D. 2004, s. 166]	→ gmach szkolny i elementy zagospodarowania otoczenia
		1935-: budowa amfiteatru (kina na otwartym powietrzu) [Tscheschner D. 2004, s. 168]	→ obiekt przebudowany po 1945
		1936: kąpielisko miejskie nad stawem dawnej piaskowni (<i>Baggersee</i>) w rejonie ul. Poznańskiej [Tscheschner D. 2004, s. 169-170]	→ areał stawu (ze współczesnym zainwestowaniem)
		1934-35: wzniesienie budynku miejskiej kasy oszczędnościowej na rogu ul. Staromiejskiej i Bolesława Chrobrego [Tscheschner D. 2004, s. 167-168]	→ obiekt zachowany (stanowiący akcent urbanistyczny)
		Modernizacja restauracji Zum Bergel prz ul. Głowackiego [Tscheschner D. 2004, s. 167]	→ znana lokalizacja
		1935: przebudowa magazynu cukrowni <i>Loebecke-Fabrik</i> przy ul. Wrocławskiej na kino „Capitol” (proj. Georg Wienczek) [Tscheschner D. 2004, s. 168]	→ znana lokalizacja
		Modernizacja kina „Schauburg” (przy dawnej gospodzie Goldene Krug”)	→ znana lokalizacja

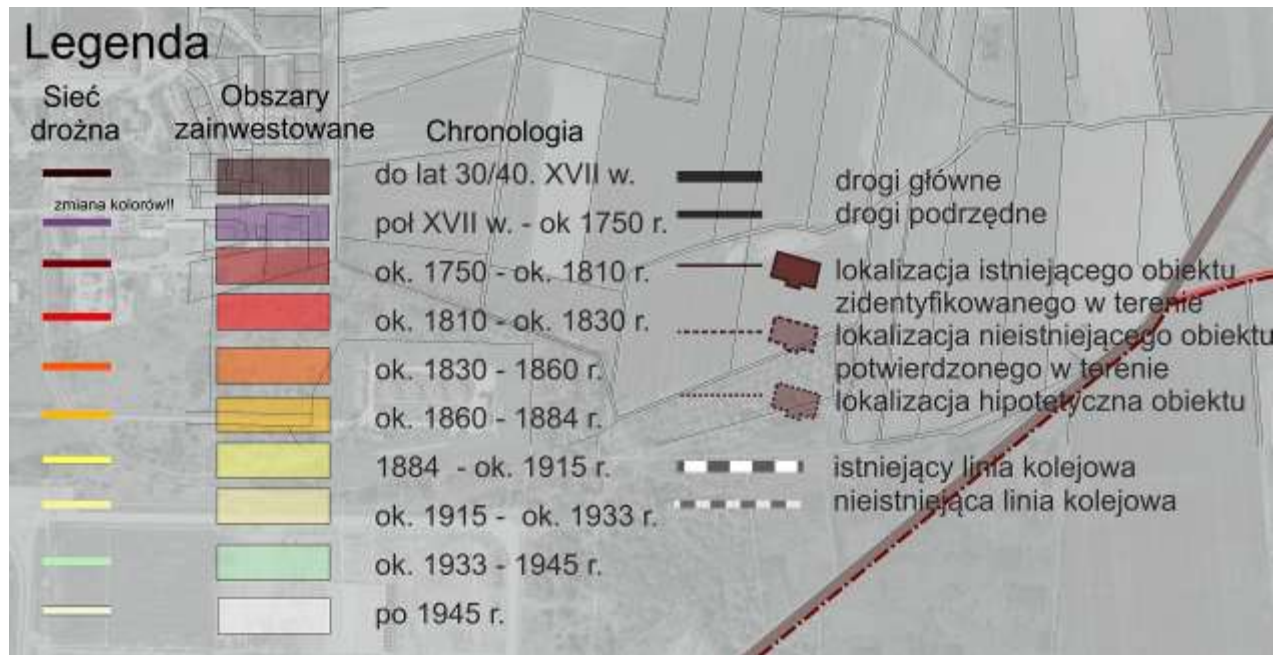
	Modernizacja obiektów handlowych	1935: budynek mieszkalno-handlowy w miejscu dawnej mennicy przy ul. Garbarskiej / Szpitalnej (<i>Handelshaus Bruno Pohl</i>) [Tscheschner D. 2004, s. 167]	→ budynek zachowany
	Rozwój infrastruktury militarnej	1936, 1938: budowa kompleksu koszar wojskowych (<i>Mudera-Kaserne, Seydlitz-Kaserne</i> – potocznie zwane <i>Paulauer Kaserne</i>) przy ul. W. Sikorskiego [Tscheschner D. 2004, s. 100-101, 167]	→ zespół zabudowy zachowany
		1934-1935: modernizacja lotniska wojskowego k. Zielęcic [Tscheschner D. 2004, s. 102]	→ areał lotniska przekształcony (w znacznej części zadrzewiony), zachowana część zabudowy
		Budowa lotniska wojskowego koło Skarbimierza [Tscheschner D. 2004, s. 102-103]	→ zachowany areał lotniska i znaczna część obiektów budowlanych
	23 I – 6 II 1945: ostrzał artyleryjski miasta przez wojska radzieckie, walki o miasto i kapitulacja twierdzy [Peszko 2005]	Zniszczenie ok. 35 % zabudowy miasta [Peszko 2005, s. 199-200]	→ konsekwencje zniszczeń w postaci niezabudowanych parcel i kwartałów zabudowy (np. przy ulicach Reja / Polskiej / Dzierżona), powojennej zabudowy blokowej na terenie dzielnicy staromiejskiej
5.3.	1945-1989: Brzeg w granicach państwa polskiego (Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej) od schyłku II wojny światowej do przemian ustrojowych		
	Okres na obecnym etapie badań nie analizowany w skali całego miasta		
5.4.	Od 1989: Brzeg w granicach państwa polskiego (Rzeczypospolitej Polskiej) od czasu transformacji ustrojowej		
	Okres na obecnym etapie badań nie analizowany w skali całego miasta		

2.3.2. Obraz przemian przestrzennych na mapie chronologii zainwestowani obszarów

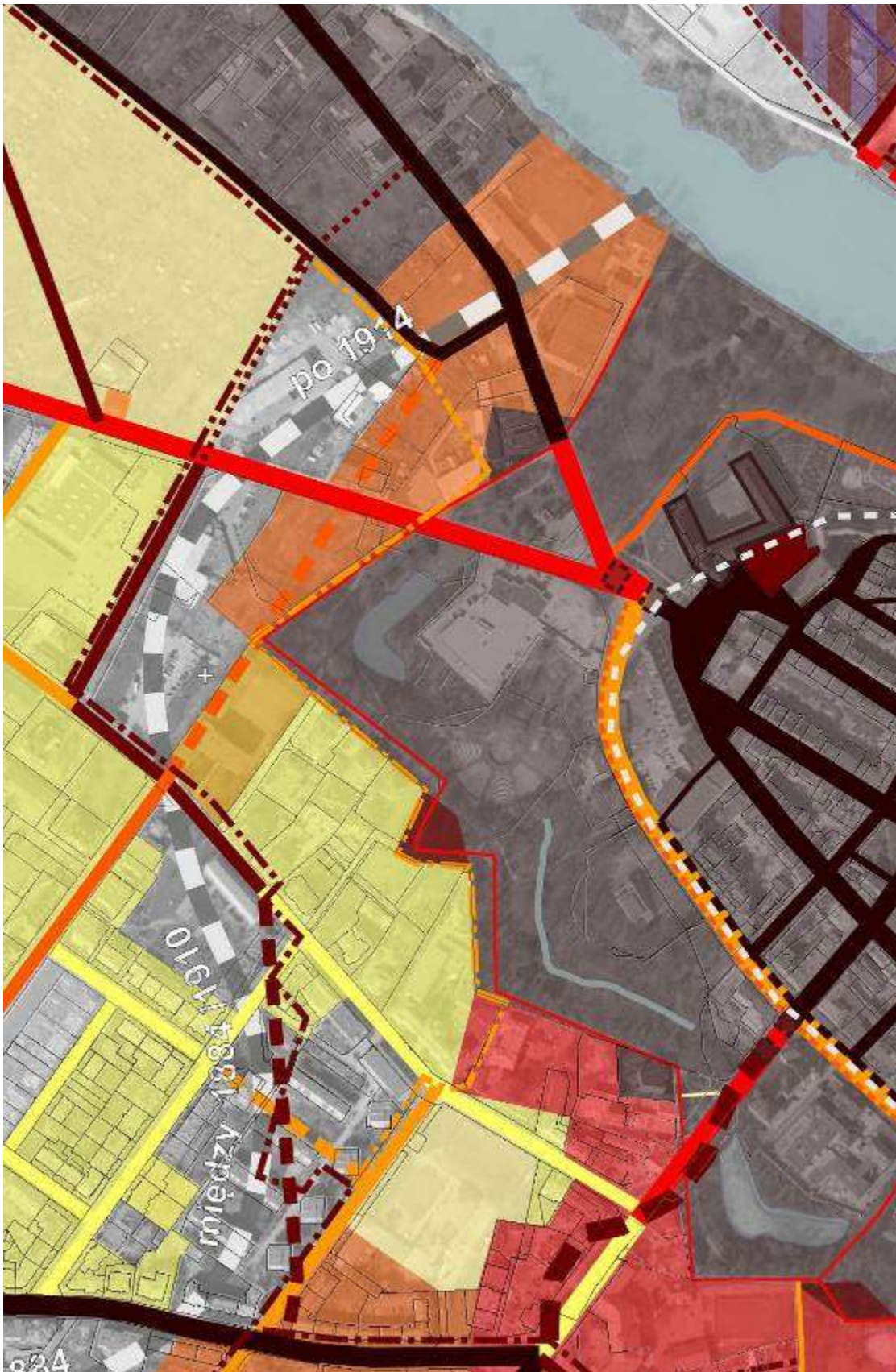
Na podstawie map historycznych – konfrontowanych ze współczesną mapą katastralną – została sporządzona mapa rozwoju przestrzennego Brzegu:

- na współczesnym podkładzie mapowym wydzielono obszary objęte zainwestowaniem w kolejnych fazach rozwoju przestrzennego miasta i jego przedmieść; ustalając granice tych obszarów starano się zidentyfikować dawne podziały parcelacyjne (wyznaczające granice działek stanowiących obszar urbanizowany w danej fazie przemian) w obrazie obecnych podziałów katastralnych;
- oznaczono obszary o granicach ustalonych w sposób pewny zostały oznaczone jednolitą płaszczyzną; obszary o granicach hipotetycznych – szrafowaniem w formie ukośnych pasów,
- wskazano granice czasowe faz rozwoju oparto na datowaniu źródeł kartograficznych starając się zarazem dopasować je do granic periodyzacyjnych wynikających z wydarzeń i procesów historycznych.

Granice faz rozwoju przestrzennego uwidocznione na wspomnianej mapie zostały potraktowane, jako granice jednostek kulturowych.

Ryc. 139. Legenda mapy 1. Chronologia obszarów zainwestowanych i sieci drożnej
Oprac. A. Kwaśniewski, Ł. Dworniczak

Ryc. 140. Fragment mapy 1 – rejon Parku nad Fosą. Chronologia obszarów zainwestowanych i sieci drożnej
Oprac. merytoryczne A. Kwaśniewski, Ł. Dworniczak

Ryc. 141. Fragment mapy 1 – wschodnia część dzielnicy staromiejskiej i fragment śródmieścia. Chronologia obszarów zainwestowanych i sieci drożnej. Oprac. merytoryczne A. Kwaśniewski, Ł. Dworniczak

2.4. Charakterystyka struktur krajobrazu kulturowego

2.4.1. Wydzielenie struktur krajobrazu kulturowego miasta za pomocą jednostek

Jednostki krajobrazowe dla całego obszaru miasta Brzegu wydzielono wg metody opisanej w rozdziale 1.2.3. Jednostki wynikowe przedstawiono na mapie 2. Jednostki architektoniczno-krajobrazowe gminy Brzeg w skali 1:10 000.

Wydzielono łącznie 19 stref i 127 jednostek krajobrazowych.

2.4.2. Analiza jednostek architektoniczno-krajobrazowych na potrzeby utworzenia parku kulturowego

Przyjęte nazwy rejonów i jednostek – mają charakter roboczy, zostały skonstruowane w oparciu o położenie jednostki / rejonu w strukturze miasta, obecne nazwy ulic i osiedli, sąsiedztwo elementów charakterystycznych dla krajobrazu i topografii miasta.

Ocena jednostek – została ograniczona do zwięzłej charakterystyki istniejących zasobów oraz do waloryzacji punktowej, przeprowadzonej w skali od 1 do 5. Wyróżniano:

- jednostki o wybitnych walorach kulturowych z uwagi na ponadregionalną (ogólnopolską, ogólnośląską) rangę zachowanych struktur lub elementów bądź kluczowe znaczenie dla historii i krajobrazu miasta (ocena 5);
- jednostki o znacznych walorach kulturowych z uwagi regionalną rangę zachowanych struktur lub elementów lub ich pierwszorzędne znaczenie dla historii i krajobrazu miasta (ocena 4);
- jednostki o przeciętnych walorach kulturowych, z uwagi na lokalną rangę zachowanych struktur lub elementów, standardowy charakter, przeciętny stan zachowania, ale wyróżniające miejsce historycznej topografii miasta (ocena 3);
- jednostki o małych walorach kulturowych z uwagi na standardowy charakter, znaczne przekształcenie stanu historycznego lub drugorzędne znaczenie dla krajobrazu miasta (ocena 2);
- jednostki o znikomych walorach kulturowych (ocena 1).

Wnioski – zostały sformułowane wyłącznie pod kątem proponowanej funkcji jednostki w ramach PK. Przyjęto pięć kategorii zaleceń:

- „konieczne jest włączenie jednostki do planowanego PK” – dla obszarów o największych wartościach kulturowych, które wymagają wzmocnienia ochrony konserwatorskiej;
- „zasadne jest włączenie jednostki do planowanego PK” – dla terenów wartościowych, które tworzą integralną kompozycję przestrzenną z wyżej ocenianymi obszarami, oraz dla terenów gdzie ta forma ochrony może znacznie poprawić jakość przestrzeni;
- „należy rozważyć możliwość włączenia jednostki do PK” – dla obszarów, które w przyszłości mogły by zostać objęte tą formą ochrony;
- „zasadne jest włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu” – dla obszarów o walorach kulturowych, które z przyczyn funkcjonalnych lub przestrzennych nie zostaną włączone do PK na obecnym etapie prac planistycznych;
- brak zaleceń.

Przyjęto skróty:

RZ – rejestr zabytków / obiekt wpisany do rejestru zabytków,

GEZ – gminna ewidencja zabytków / obiekt wpisany do gminnej ewidencji zabytków,

NMT – Numeryczny Model Terenu dostępny na portalu <http://mapy.geoportal.gov.pl> / obiekt czytelny na Numerycznym Modelu Terenu zreprodukowanym na końcu podrozdziału (za tabelą).

2.4.2.1. Wykaz jednostek krajobrazowych w granicach Brzegu

Tabela 4. Wykaz jednostek krajobrazowych w granicach Brzegu oraz ocena ich wartości kulturowej w raz ze wskazaniami proponowanej funkcji jednostki w ramach planowanego parku kulturowego

Nazwa strefy		
Nr i nazwa jednostki krajobrazowej	Charakterystyka jednostki oraz jej ocena wartości kulturowej pod kątem włączenia do planowanego PK (skala 1-5)	Wnioski dotyczące proponowanej funkcji jednostki w ramach PK
1. Rejon koryta Odry i terenów zalewowych		
1.1. Tereny gruntów ornych w obszarze zalewowym przy grobli pisarzowickiej	- zachowane relikty dawnego zagospodarowania (przebieg grobli, sieć drożna, pozostałości zbiorników wodnych tworzących system obrony szosy przed 1807 r.) Ocena: 2.	Zasadne jest włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu
1.2. Tereny nieużytków w obszarze zalewowym – dawny poligon wojskowy	- zachowane relikty dawnego zagospodarowania (pozostałości obiektów poligonu wojskowego z XIX w.) Ocena: 2.	Zasadne jest włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu
1.3. Kanał Odra	- obiekt jest wartościowym zabytkiem hydrotechniki – z zachowanym przebiegiem kanału i infrastrukturą techniczną Ocena: 3.	Zasadne jest włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu
1.4. Teren gruntów ornych wzdłuż strumienia Kościelna	- brak wyraźnych śladów zainwestowania sprzed 1945 r. Ocena: 1.	-
1.5. Teren nieużytkowany porośnięty samosiewami przy ul. Oławskiej	- zachowane relikty rozplanowania sprzed 1945 r. (drogi polne, rowy melioracyjne, kierunki podziałów parcelacyjnych) Ocena: 2.	-
1.6. Teren gruntów ornych z pozostałościami starorzeczy przy ul. Oławskiej	- zachowane relikty rozplanowania sprzed 1945 r. (drogi polne i rowy melioracyjne, kierunki podziałów parcelacyjnych) Ocena: 2.	-
1.7. Zachodni odcinek koryta Odry wraz z terenami zalewowymi	- częściowo zachowana dawna infrastruktura hydrotechniczna (ostrogi rzeczne) Ocena: 2.	-
1.8. Most na Odrze	- cenna budowla inżynierska (zabytek techniki, RZ), jeden z głównych wyróżników krajobrazowych Brzegu (stanowiący północną „bramę” miasta, dominujący we wnętrzu krajobrazowym koryta Odry) Ocena: 5.	Zasadne jest włączenie jednostki do planowanego PK
1.9. Koryto Odry na wysokości dzielnicy staromiejskiej	- zachowany historyczny przebieg (kształtowany ostatecznie w XIX w.), częściowo zachowana infrastruktura hydrotechniczna (nabrzeża) Ocena: 2.	-

Nazwa strefy		
Nr i nazwa jednostki krajobrazowej	Charakterystyka jednostki oraz jej ocena wartości kulturowej pod kątem włączenia do planowanego PK (skala 1-5)	Wnioski dotyczące proponowanej funkcji jednostki w ramach PK
1.10. Stopień wodny (jaz) i Wyspa Srebrna	- obiekt o metryce wczesnośredniowiecznej, kluczowy w strukturze funkcjonalnej brzeskiego węzła wodnego, ale przekształcony po 1945 r. Ocena: 2.	Zasadne jest włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu
1.11. Wschodni odcinek koryta Odry wraz z terenami zalewowymi	- reliktoowo zachowana infrastruktura hydrotechniczna (nabrzeża) Ocena: 2.	-
2. Rejon wysp odrzańskich		
2.1. Teren Przedsiębiorstwa Wodociągów i Kanalizacji w Brzegu	- fragmentarycznie zachowane rozplanowanie oczyszczalni ścieków z końca XIX w. Ocena: 2.	-
2.2. Teren zabudowy przemysłowej dawnej fabryki Molla i pñ. odcinka ul. Krakusa	- częściowo zachowana zabudowa sprzed 1945 r. (pojedyncze obiekty: GEZ) i elementy zagospodarowania terenu (basen portowy); - obiekt cenny z uwagi na jego dawne znaczenie w topografii miasta i fakt zachowania przemysłowych funkcji terenu Ocena: 3.	Zasadne jest włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu
2.3. Teren zabudowy przy ul. Strzeleckiej	- zachowany układ przestrzenny o metryce XVIII-wiecznej, budynek dawnej siedziby bractwa kurkowego (GEZ), historyczne nazewnictwo (nazwa ulicy przywołująca tradycje miejsca); także zespół domów wielorodzinnych z lat 20. XX w. (GEZ) Ocena: 4.	Zasadne jest włączenie jednostki do planowanego PK
2.4. Teren Placu Drzewnego i południowego odcinka ul. Krakusa	- zachowane rozplanowanie z końca XIX w., budynek dawnej rogatki miejskiej (z końca XIX w.; RZ), bieg arterii komunikacyjnej wytyczonej w poł. XIX w. - w numerycznym modelu terenu czytelny ślad po fosie fortu rogowego (wyplacenia i stagnowanie wód opadowych) (za tabelą zamieszczono rzut z numerycznego modelu terenu obrazujący relikty) Ocena: 4.	Zasadne jest włączenie jednostki do planowanego PK
2.5. Teren dawnej willi F. W. Molla	- zachowane mury fundamentowe i piwniczne willi z 4. ćwierci XIX w. (stanowiącej w przeszłości akcent krajobrazowy północnej części miasta) oraz południowy odcinek ogrodzenia Ocena: 3.	Zasadne jest włączenie jednostki do planowanego PK
2.6. Teren zabudowy przemysłowej w rejonie ul. Błonie	- częściowo zachowane rozplanowanie z 2. Połowy XIX w. (z relikdami starszymi) i pozostałości zabudowy sprzed 1945 r. (pojedyncze obiekty: GEZ) Ocena: 2.	Zasadne jest włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu
2.7. Teren zabudowy przemysłowej i mieszkaniowej na Wyspie Wschodniej	- w dużej mierze zachowane rozplanowanie i zabudowa z 2. połowy XIX i 1 połowy XX w. (w GEZ), z relikdami przedurbanizacyjnego układu parcelacyjnego Ocena: 3.	Zasadne jest włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu

Nazwa strefy		
Nr i nazwa jednostki krajobrazowej	Charakterystyka jednostki oraz jej ocena wartości kulturowej pod kątem włączenia do planowanego PK (skala 1-5)	Wnioski dotyczące proponowanej funkcji jednostki w ramach PK
2.8. Teren służy Kanału Odra	- w dużej mierze zachowany układ przestrzenny i zabudowa z czasu budowy w 2. połowie XIX w. Ocena: 3.	Zasadne jest włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu
3. Peryferia zachodnie		
3.1. Teren gruntów ornych w rejonie ulicy Wrocławskiej	- w dużej mierze zachowany rozłóg pól sprzed 1945 r. - zachowane pozostałości strzelnicy przy dawnej gospodzie Tivoli (zob. NMT) Ocena: 2.	-
3.2. Teren gruntów ornych u zbiegu linii kolejowej i ul. Wrocławskiej	- elementy zagospodarowania sprzed 1945 r. zatarte Ocena: 1.	-
3.3. Teren ogrodów działkowych oraz zagajników wzdłuż linii kolejowej	- zachowane relikty dawnego rozłogu pól i sieci rowów melioracyjnych Ocena: 2.	-
3.4. Teren linii kolejowej	- zachowany pierwotny bieg linii kolejowej (1842) Ocena: 2.	-
4. Rejon dawnej wsi Rataje i Przedmieścia Wrocławskiego		
4.1. Teren zabudowy dawnej wsi Rataje i dawnego Przedmieścia Wrocławskiego	- zachowany układ przestrzenny o metryce średniowiecznej, z parcelacją, siecią drożną oraz zabudową z XIX-XX w. (liczne obiekty GEZ) Ocena: 4.	Należy rozważyć możliwość włączenia jednostki do PK
4.2. Grunty orne między ul. Wrocławską i ul. Oławską	- zachowany przebieg dróg śródpolnych sprzed 1945 r. Ocena: 2.	-
4.3. Teren ogrodów działkowych w okolicy ulicy Prochowej	- zachowane rozplanowanie ogrodów z okresu międzywojennego Ocena: 2.	-
4.4. Tereny zabudowy w przy ulicach Wrocławskiej i Oławskiej	- częściowo zachowana struktura podziałów parcelacyjnych z 1. połowy XIX w.; zabudowa w znacznej mierze powojenna (zachowane: dom czynszowy z ok. 1905, RZ; dom z ok. 1870/80, GEZ) Ocena: 2.	-
5. Dzielnica staromiejska		

Nazwa strefy		
Nr i nazwa jednostki krajobrazowej	Charakterystyka jednostki oraz jej ocena wartości kulturowej pod kątem włączenia do planowanego PK (skala 1-5)	Wnioski dotyczące proponowanej funkcji jednostki w ramach PK
5.1. Teren zabudowy dzielnicy staromiejskiej	<p>- niemal w pełni zachowany układ przestrzenny miasta lokacyjnego (sieć ulic, układ kwartałów zabudowy, czytelna granica zespołu), wszystkie historyczne dominanty miasta (będącymi zabytkami rangi ogólnopolskiej: zamek, ratusz, kościół parafialny, kościół pofranciszkański, kościół jezuitów), w części kwartałów zachowana parcelacja i zabudowa z XII-pocz. XX w. (liczne obiekty RZ i GEZ)</p> <p>- zabudowa po 1945 r. dostosowana skalą do historycznego charakteru przestrzeni,</p> <p>- nazwy ulic częściowo nawiązują do tradycji miejsca</p> <p>- wspomniane prominentne zabytki na terenie staromiejskim są kluczowymi wyróżnikami krajobrazu miasta (dominantami krajobrazowymi i funkcjonalnymi) bądź wyróżnikami głównymi.</p> <p>Ocena: 5.</p>	Konieczne jest włączenie jednostki do planowanego PK
5.2. Teren Parku nad Odrą oraz placu Bramy Wrocławskiej	<p>- zachowany historyczny układ przestrzenny parku, wyeksponowany portal dawnej Bramy Odrzańskiej z końca XVI w., czytelny przebieg fosy fortecznej oraz inne relikty fortyfikacji (NMT)</p> <p>- w obrębie pl. Bramy Wrocławskiej eksponowany Pomnik Zwycięstwa stanowiący współczesny wyróżnik krajobrazowy i dobitny akcent w przestrzeni placu</p> <p>Ocena: 4.</p>	Konieczne jest włączenie jednostki do planowanego PK
5.3. Teren zabudowy handlu wielkopowierzchniowego przy pl. Bramy Wrocławskiej	<p>- obszar współcześnie gruntownie przekształcony (z zachowaniem jedynie granic parceli), ale nowa zabudowa dostosowana skalą do historycznego charakteru przestrzeni,</p> <p>Ocena: 2.</p>	Zasadne jest włączenie jednostki do planowanego PK – z uwagi na integralny związek obszaru z terenami przyległymi o dużej wartości kulturowej
5.4. Teren Parku nad Fosą im. Bolesława Chrobrego	<p>- zachowany historyczny układ przestrzenny parku (z XIX w., w tym narys granic parcelacyjnych będący reliktem rozplanowania fortyfikacji z XVII-XVIII w.), niecka fosy fortecznej i drzewostan (w tym liczne pomniki przyrody)</p> <p>Ocena: 5.</p>	Konieczne jest włączenie jednostki do planowanego PK
5.5. Teren Parku Centralnego im. J. Czajkowskiego	<p>- zachowany historyczny układ przestrzenny parku (z XIX w., w tym narys granic parcelacyjnych będący reliktem rozplanowania fortyfikacji z XVII-XVIII w.), oraz niecka fosy fortecznej i stary drzewostan</p> <p>Ocena: 5.</p>	Konieczne jest włączenie jednostki do planowanego PK
5.6. Teren nieużytków między ulicami Piastowską i Kamienną	<p>- zachowany układ podziałów parcelacyjnych,</p> <p>- czytelna niecka fosy fortecznej</p> <p>Ocena: 3.</p>	Zasadne jest włączenie jednostki do planowanego PK – z uwagi na integralny związek obszaru z terenami przyległymi o dużej wartości kulturowej

Nazwa strefy		
Nr i nazwa jednostki krajobrazowej	Charakterystyka jednostki oraz jej ocena wartości kulturowej pod kątem włączenia do planowanego PK (skala 1-5)	Wnioski dotyczące proponowanej funkcji jednostki w ramach PK
5.7. Teren zabudowy i zieleni między ul. Kamienną a korytem Odry	- zachowany układ podziałów parcelacyjnych, - czytelna niecka fosy fortecznej (zob. NMT) Ocena: 3.	Zasadne jest włączenie jednostki do planowanego PK – z uwagi na integralny związek obszaru z terenami przyległymi o dużej wartości kulturowej
5.8. Wyspa Jeżynowa	- zachowane historyczne zagospodarowanie wyspy (układ przestrzenny o średniowiecznej metryce, zabudowa z obiektami GEZ, obiekty hydrotechniczne), - wyspa należy do głównych wyróżników krajobrazowych miasta Ocena: 4.	Konieczne jest włączenie jednostki do planowanego PK
5.9. Kępa Młyńska	- zachowane historyczne zagospodarowanie wyspy (układ przestrzenny, zabudowa – w tym obiekt RZ i GEZ, obiekty hydrotechniczne z korytem młyńskim o średniowiecznej metryce) - wyspa należy do głównych wyróżników krajobrazowych miasta Ocena: 4.	Konieczne jest włączenie jednostki do planowanego PK
5.10. Kanał Młyński	- zachowane historyczny bieg kanału oraz obiekty hydrotechniczne (śluz i jaz) Ocena: 4.	Zasadne jest włączenie jednostki do planowanego PK
6. Przedmieście Nyskie		
6.1. Tereny zabudowy przy ul. Rybackiej	- zachowany historyczny układ urbanistyczny (bieg ulicy, parcelacja) oraz zabudowa sprzed 1945 r. (zespoły domów czynszowych – w tym szereg GEZ, zakład wodociągowy z wieżą ciśnień, RZ) Ocena: 3.	Zasadne jest w włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu
6.2. Teren z zespołem zabudowy domów czynszowych przy ul. Księcia Jerzego II Piasta	- jeden z najlepiej zachowanych zespołów zabudowy tego typu z końca XIX i I. ćwierci XX w. na terenie Brzegu (niemal w całości wpisany do RZ, GEZ) kształtujący wnętrze uliczne Ocena: 4.	Zasadne jest włączenie jednostki do planowanego PK
6.3. Teren z zespołem zabudowy bloków mieszkalnych w rejonie ul. Rybackiej	- zachowane podstawowe elementy siatki urbanistycznej (bieg ulic) Ocena: 2.	-
6.4. Teren z zespołem zabudowy domów czynszowych w rejonie ul. Ofiar Katynia	- zachowana sieć drożna, część podziałów parcelacyjnych o metryce z XVIII-XIX w., oraz zabudowa sprzed 1945 r. (szereg obiektów RZ i GEZ) kształtująca przestrzeń uliczną Ocena: 3.	Zasadne jest w włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu
6.5. Teren zespołu zabudowy szkoły przy ul. Powstańców Śląskich	- zachowany budynek szkoły z 2. poł. XIX w. (wpisany do rejestru zabytków) Ocena: 3.	Zasadne jest włączenie jednostki do planowanego PK
6.6. Teren zabudowy Brzeskiego Centrum Medycznego	- obszar istotny w dawnej topografii miasta (parcela cmentarza i kościoła ewangelickiego), ale gruntownie przekształcony po 1945 r. (zachowane jedynie relikty rozplanowania) Ocena: 2.	-

Nazwa strefy		
Nr i nazwa jednostki krajobrazowej	Charakterystyka jednostki oraz jej ocena wartości kulturowej pod kątem włączenia do planowanego PK (skala 1-5)	Wnioski dotyczące proponowanej funkcji jednostki w ramach PK
6.7. Teren zespołu zabudowy bloków mieszkalnych między ulicami Władysława Jagiełły a Ofiar Katynia	- brak zachowanych zasobów sprzed 1945 r. Ocena: 1.	-
6.8. Teren cmentarza katolickiego i kościoła pw. Zmartwychwstania Pańskiego	- cmentarz o metryce średniowiecznej, zachowany w granicach z XIX w.; kościół cmentarny (XVIII/XIX w. na miejscu starszego, RZ) – jeden z głównych wyróżników krajobrazowych miasta Ocena: 4.	Zasadne jest włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu
6.9. Teren zabudowy przemysłowej przy ul. Kombatantów	- zachowana historyczna funkcja terenu, częściowo zachowane podziały parcelacyjne i zabudowa sprzed 1945 r. (GEZ) Ocena: 3.	-
7. Peryferia wschodnie		
7.1. Teren zabudowy przemysłowej z zakładem produkcyjnym „Kruszwica”	- zachowane elementy rozplanowania zespołu i zabudowy sprzed 1945 r. Ocena: 2.	-
7.2. Teren pocegielniane na północ od ulicy Kruszyńskiej	- zachowane rozplanowanie sprzed 1945 r. Ocena: 3.	-
7.3. Teren aktywności gospodarczej między ulicami Polną i Saperską	- brak zachowanych zasobów sprzed 1945 r. Ocena: 1.	-
7.4. Teren ogrodów działkowych przy ul. W. Sikorskiego	- brak zachowanych zasobów sprzed 1945 r. Ocena: 1.	-
7.5. Zespół zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej przy ul. Pierwszej Brygady	- brak zachowanych zasobów sprzed 1945 r. Ocena: 1.	-
7.6. Teren gruntów ornych remizy straży pożarnej przy ul. Kruszyńskiej	- brak zachowanych zasobów sprzed 1945 r. Ocena: 1.	-
7.7. Teren ogrodów działkowych POD Fabryczna, zabudowy oraz bocznic kolejowej przy ul. Fabrycznej	- częściowo zachowane rozplanowanie ogrodów działkowych sprzed 1945 r. Ocena: 2.	-
7.8. Teren ogrodów działkowych POD Relaks I	- zachowane rozplanowanie z okresu międzywojennego Ocena: 3.	-
7.9. Teren koszar wojskowych przy ul. W. Sikorskiego	- zachowane rozplanowanie zespołu i zabudowa z lat 30. XX w. (GEZ) - zachowane relikty cegielni (wzrobisko, sieć drożna) Ocena: 3.	Zasadne jest włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu
7.10. Teren ogrodów działkowych POD Relaks II i zabudowy przy ul. Kolejowej	- dobrze zachowany zespół zabudowy mieszkaniowej pracowników kolei z końca XIX w. i kolejowa wieża ciśnień (z 1909, RZ) Ocena: 3.	Zasadne jest włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu
7.11. Teren gruntów ornych i cmentarza oraz tereny aktywności gospodarczej przy obwodnicy Brzegu	- zachowany cmentarz wiejski sprzed 1945 r. Ocena: 2.	-

Nazwa strefy		
Nr i nazwa jednostki krajobrazowej	Charakterystyka jednostki oraz jej ocena wartości kulturowej pod kątem włączenia do planowanego PK (skala 1-5)	Wnioski dotyczące proponowanej funkcji jednostki w ramach PK
8. Przedmieście zachodnie		
8.1. Teren ogrodów działkowych i nieużytków między ul. Wrocławską a linią kolejową	- częściowo zachowane rozplanowanie z okresu międzywojennego Ocena: 2.	-
8.2. Teren zabudowy jednorodzinnej przy ul. Wiśniowej	- brak zachowanych zasobów sprzed 1945 r. Ocena: 1.	-
8.3. Teren osiedla domów jednorodzinnych między ulicami Zieloną i Wileńską	- w pełni zachowany układ urbanistyczny (sieć uliczna, parcelacja, place z zieleńcami) oraz znaczna część zabudowy z lat 20.-30. XX w. (pojedyncze GEZ) - osiedle cenne z uwagi na osobę projektanta (europejskiej sławy architekta Ernsta Maya) i jako reprezentatywny przykład urbanistyki po 1918 r. (rangi regionalnej) Ocena: 4.	Należy rozważyć możliwość włączenia jednostki do PK. Zasadne jest włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu.
8.4. Teren zabudowy jednorodzinnej przy ul. Tęczowej	- zachowane jedynie relikty sieci drożnej sprzed 1945 r. Ocena: 1.	-
9. Śródmieście zachodnie		
9.1. Kwartal zabudowy „Czerwonych Koszar”	- w pełni zachowane rozplanowanie terenu i zabudowa koszarowa z końca XIX w. (GEZ), podlegający jednak współczesnym przekształceniom (wtórna parcelacja i zabudowywanie dawnego placu ćwiczeń wojskowych) - obiekt należy do głównych wyróżników krajobrazowych Brzegu Ocena: 4.	Zasadne jest włączenie jednostki do planowanego PK.
9.2. Teren zabudowy przy ul. Partyzantów	- zachowane elementy układu urbanistycznego sprzed 1945 r. w tym pomnikowa aleja drzew Ocena: 3.	Zasadne jest włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu.
9.3. Teren zabudowy mieszkaniowej i użyteczności publicznej w rejonie ul. Robotniczej	- w pełni zachowany układ urbanistyczny z XIX w. oraz znaczna część zabudowy z 2. połowy XIX i 1. połowy XX w. (liczne GEZ, pojedyncze RZ), w tym dawne i obecne dominanty funkcjonalne (gmach szkolny; dawny lazaret wojskowy – obecnie siedziba Urz edu Miasta) Ocena: 4.	Zasadne jest włączenie jednostki do planowanego PK.
9.4. Teren zabudowy mieszkaniowej w rejonie ulic Marszałka Piłsudskiego i Wolności i kard. Stefana Wyszyńskiego	- w pełni zachowany układ urbanistyczny (sieć ulic, podziały parcelacyjne) oraz znaczna część zabudowy z 1.-4 dekadą XX w. (niemal wszystkie objęte ochroną konserwatorską GEZ lub RZ) - zespół można zaliczyć do głównych wyróżników krajobrazowych miasta i reprezentatywnych przykładów urbanistyki i architektury lat. ok. 1900-1935 Ocena: 5.	Konieczne jest włączenie jednostki do planowanego PK

Nazwa strefy		
Nr i nazwa jednostki krajobrazowej	Charakterystyka jednostki oraz jej ocena wartości kulturowej pod kątem włączenia do planowanego PK (skala 1-5)	Wnioski dotyczące proponowanej funkcji jednostki w ramach PK
9.5. Teren z zespołem zabudowy bloków mieszkalnych przy ul. Słowiańskiej	- zespół o metryce powojennej, ale utrzymany w skali zabudowy otaczającej, cechuje się wyrazistym układem przestrzennym Ocena: 3.	Zasadne jest włączenie jednostki do planowanego PK.
9.6. Teren zabudowy w rejonie ul. Armii Krajowej	- w pełni zachowany układ urbanistyczny o metryce z XVIII-XIX w. oraz znaczna część zabudowy sprzed 1945 r. (liczne GEZ, pojedyncze RZ) w tym zabudowa liceum miejskiego (GEZ) stanowiąca dobitną dominantę urbanistyczną Ocena: 4.	Konieczne jest włączenie jednostki do planowanego PK
9.7. Teren z zespołem zabudowy bloków mieszkalnych w rejonie ulic Andersa i Myczkowskiego	- zachowane pojedyncze elementy układu urbanistycznego i zabudowy sprzed 1945 r. Ocena: 2.	-
9.8. Teren alei prowadzącej do Parku Wolności	- w pełni zachowany układ alejowy stanowiący integralną część parku miejskiego z początku XX w. Ocena: 4.	Zasadne jest włączenie jednostki do planowanego PK.
9.9. Teren ogrodów działkowych POD Pod Szarotką oraz zabudowy pomiędzy „Czerwonymi Koszarami” a linią kolejową	- zachowane pojedyncze elementy układu urbanistycznego i zabudowy sprzed 1945 r. Ocena: 2.	-
10. Śródmieście wschodnie		
10.1. Teren z zespołem zabudowy mieszkaniowej w rejonie ulic Piastowskiej i Jana Pawła II	- w pełni zachowany układ urbanistyczny (sieć ulic, parcelacja) oraz znaczna część zabudowy sprzed 1945 r. (wille i kamienice mieszczańskie głównie z 2. połowy XIX w. – w większości RZ i GEZ; mała architektura) - zespół jest dobrze zachowanym reprezentatywnym przykładem śródmiejskiej zabudowy willowej (o randze regionalnej), może być zaliczony do głównych wyróżników krajobrazu Brzegu Ocena: 4.	Zasadne jest włączenie jednostki do planowanego PK
10.2. Teren z zespołem zabudowy mieszkaniowej przy ulicy ks. J. Popiełuszki	- zachowane pojedyncze elementy układu urbanistycznego i zabudowy sprzed 1945 r. Ocena: 2.	-
10.3. Teren z zespołem zabudowy przemysłowej, mieszkaniowej oraz tereny zieleni przy ul. Trzech Kotwic	- w pełni zachowany układ przestrzenny (z elementami przedurbanizacyjnymi – jak np. bieg ul. Trzech Kotwic) oraz znaczna część zabudowy sprzed 1945 r. (GEZ, RZ) w tym zespół zabudowy fabrycznej (GEZ) – najlepiej zachowany przykład architektury przemysłowej na terenie Brzegu Ocena: 4.	Zasadne jest włączenie jednostki do planowanego PK
10.4. Teren zabudowy bloków mieszkalnych przy ul. Szkolnej	- brak zachowanych zasobów sprzed 1945 r. Ocena: 1.	-
11. Przedmieście wschodnie		

Nazwa strefy		
Nr i nazwa jednostki krajobrazowej	Charakterystyka jednostki oraz jej ocena wartości kulturowej pod kątem włączenia do planowanego PK (skala 1-5)	Wnioski dotyczące proponowanej funkcji jednostki w ramach PK
11.1. Zespół zabudowy mieszkaniowej w rejonie ulicy Szkolnej	- w dużej mierze zachowany układ urbanistyczny oraz znaczna część zabudowy sprzed 1945 r. w tym dobrze czytelny zespół zabudowy fabrycznej Ocena: 4.	Zasadne jest włączenie jednostki do planowanego PK
11.2. Zespół zabudowy przemysłowej (magazyny i obiekty handlu i kamienice)	- w części zachowany układ urbanistyczny oraz pojedyncze budynki sprzed 1945 r. Ocena: 2.	-
11.3. Zespół zabudowy mieszkaniowej przy ul. Nysańskiej	- w dużej mierze zachowany układ urbanistyczny oraz znaczna część zabudowy sprzed 1945 r. Ocena: 4.	Należy rozważyć możliwość włączenia jednostki do PK
12. Peryferia zielickie		
12.1. Teren plantacji drzew	- zachowane jedynie relikty rozplanowania dawnego lotniska wojskowego (1916 r.) Ocena: 1.	-
12.2. Teren jednostki wojskowej	- zachowane elementy rozplanowania dawnego lotniska wojskowego (1916 r.) Ocena: 2.	-
12.3. Teren zabudowy przemysłowej i Parku Małujowickiego	- w znacznej mierze zachowane rozplanowanie sprzed 1945 r. (układ dróg, bocznic kolejowa) i zabudowadawnego lotniska wojskowego z okresu I wojny światowej Ocena: 2.	-
12.4. Teren upraw ogrodowych i ogrodów działkowych w rejonie ul. Małujowickiej	- zachowane elementy dawnego rozplanowania (rozłogu poletek uprawnych) oraz przebieg dawnej granicy miasta Ocena: 2.	-
13. Rejon Parku Wolności		
13.1. Tereny ogrodów działkowych, zabudowy i nieużytków przy ul. Małujowickiej	- zachowane elementy dawnego rozplanowania (rozłogu pól uprawnych) sieć drożna Ocena: 2.	-
13.2. Teren Parku Wolności	- w pełni zachowane rozplanowanie parkowe z początku XX w. z uzupełnieniami z lat 20. XX w. (częściowo naruszone na krańcu południowo-zachodnim), część pierwotnej zabudowy (dawana restauracja, GEZ; altana) i stary drzewostan. - Jeden z najlepiej zachowanych przykładów założenia parkowego (o stylistyce „kaligraficznej”) z początku XX w. (o wartości w skali regionu) - obiekt należący do kluczowych wyróżników krajobrazowych miasta Ocena: 5.	Zasadne jest włączenie jednostki do planowanego PK

Nazwa strefy		
Nr i nazwa jednostki krajobrazowej	Charakterystyka jednostki oraz jej ocena wartości kulturowej pod kątem włączenia do planowanego PK (skala 1-5)	Wnioski dotyczące proponowanej funkcji jednostki w ramach PK
13.3. Teren Stadionu Miejskiego	- zachowane rozplanowanie z okresu międzywojennego i część zabudowy - pomimo współczesnych przekształceń obiekt jest reprezentatywnym (w skali regionu) przykładem obiektu sportowego okresu modernizmu. Ocena: 4.	Zasadne jest włączenie jednostki do planowanego PK
14. Rejon linii kolejowej i przyległych terenów przemysłowych		
14.1. Teren linii kolejowej – odcinek zachodni	- zachowany pierwotny bieg linii kolejowej z 1842 r. Ocena: 2.	-
14.2. Teren zabudowy przemysłowej Brzeskiej Fabryki Pomp i Armatury	- zachowane rozplanowanie terenu o metryce XIX-wiecznej oraz pojedyncze budynki z pocz. XX w. Ocena: 2.	-
14.3. Teren zabudowy przemysłowej przy ul. Towarowej	- częściowo zachowane rozplanowanie oraz zabudowa magazynowa sprzed 1945 r. Ocena: 2.	-
14.4. Teren linii kolejowej z lokomotywnią i bocznicami	- zachowane rozplanowanie sprzed 1945 r., część zabudowy oraz obiekty inżynieryjne (m.in. dwa wiadukty z 1. ćwierci XX w.; GEZ) Ocena: 3.	-
14.5. Teren dworca kolejowego i pl. Dworcowego	- częściowo zachowany układ urbanistyczny z założeniem parkowym oraz zabudowa sprzed 1945 r. (gmach dworca z lat 60. XIX w. i budynki pomocnicze, RZ) - budynek dworca z uwagi na rangę funkcji i kształt architektoniczny można zaliczyć do głównych wyróżników krajobrazowych Brzegu Ocena: 4.	Zasadne jest włączenie jednostki do planowanego PK – jako głównej strefy wejściowej dla turystów odwiedzających Brzeg
14.6. Teren linii kolejowej – odcinek wschodni	- zachowany pierwotny bieg linii kolejowej z 1842 r. Ocena: 2.	-
14.7. Teren zabudowy przemysłowej i mieszkaniowej między ulicami J. Kusocińskiego i Chocimską	- częściowo zachowane rozplanowanie z 2. połowy XIX w.-1. połowy XX w., oraz zabudowa sprzed 1945 r. (pojedyncze GEZ) Ocena: 3.	-
14.8. Tereny zabudowy przemysłowej oraz handlu wielkopowierzchniowego przy ul. 1 Maja	- relikty rozplanowania sprzed 1945 (częściowo zachowany stary podział parcelacyjny) i część zabudowy Ocena: 2.	-
15. Przedmieście parkowe		
15.1. Teren zabudowy osiedla domów jednorodzinnych Pakowa I	- zachowany układ urbanistyczny i część budowli z lat 30. XX w. (pojedyncze GEZ) Ocena: 4.	Zasadne jest włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu.
15.2. Teren zabudowy wielorodzinnej przy ulicach Kasztanowej i Cisowej	- obszar zagospodarowany po 1945 r. Ocena: 2.	-

Nazwa strefy		
Nr i nazwa jednostki krajobrazowej	Charakterystyka jednostki oraz jej ocena wartości kulturowej pod kątem włączenia do planowanego PK (skala 1-5)	Wnioski dotyczące proponowanej funkcji jednostki w ramach PK
15.3. Teren zabudowy osiedla domów jednorodzinnych Pakowa II	- obszar zagospodarowany po 1945 r. Ocena: 3.	-
15.4. Teren zieleni ze Stawem Cegielnia	- częściowo zachowane zagospodarowanie obszaru cegielni sprzed 1945 r. (glinianki; budynek administracyjny, GEZ) - obiekt wyróżniający się w dawnym i współczesnym krajobrazie miasta Ocena: 3.	Zasadne jest włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu.
15.5. Teren zabudowy bloków mieszkalnych w rejonie ul. Wierzbowej	- obszar zagospodarowany po 1945 r. Ocena: 2.	-
15.6. Teren zabudowy stacji elektroenergetycznej	- zachowana zabudowa stacji energetycznej z ok. 1930 r. (GEZ) Ocena: 2.	-
15.7. Teren zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej w rejonie ul. Sobieskiego	- obszar zagospodarowany po 1945 r. Ocena: 1.	-
15.8. Teren zabudowy handlu wielkopowierzchniowego w rejonie ul. Włociańskiej	- obszar zagospodarowany po 1945 r. Ocena: 1.	-
16. Przemieście południowe		
16.1. Teren zabudowy wielorodzinnej przy ul. Kochanowskiego	- częściowo zachowane rozplanowanie, zachowana zabudowa z lat 30. XX w. Ocena: 3.	-
16.2. Teren zabudowy handlu wielkopowierzchniowego przy ul. Chocimskiej	- obszar zagospodarowany po 1945 r. Ocena: 2.	-
16.3. Teren zabudowy wielorodzinnej w rejonie ul. Bohaterów Westerplatte	- obszar zagospodarowany po 1945 r. Ocena: 2.	-
16.4. Teren Parku Ptasiego oraz zabudowy	- zawowane elementy rozplanowania sprzed 1945 r. (parcelacja terenu) oraz zabudowa z 1. połowy XX w. (w tym dawna siedziba urzędu pracy, GEZ) Ocena: 3.	Zasadne jest włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu.
16.5. Teren szkoły przy ul. 1 Maja	- zachowane podziały parcelacyjne i gmach szkolny z początku XX w. (GEZ) Ocena: 3.	Zasadne jest włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu.
16.6. Teren zabudowy wielorodzinnej przy ul. Stefana Żeromskiego	- zachowany zespół zabudowy osiedlowej z lat 30. XX w. (objęty strefą ochrony konserwatorskiej) Ocena: 3.	Zasadne jest włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu.
16.7. Teren ogrodów działkowych w rejonie ul. Starobrzesckiej	- obszar zachował rozplanowanie i funkcje sprzed 1945 r. – w tym bieg kanału wodnego stanowiącego element systemu zaopatrzenia miasta w wodę o metryce przynajmniej XVIII-wiecznej Ocena: 3.	-
16.8. Teren zabudowy przemysłowej i mieszkalnej przy ul. Działkowej	- częściowo zachowane rozplanowanie sprzed 1945 r. (podziały parcelacyjne, drogi) Ocena: 2.	-

Nazwa strefy		
Nr i nazwa jednostki krajobrazowej	Charakterystyka jednostki oraz jej ocena wartości kulturowej pod kątem włączenia do planowanego PK (skala 1-5)	Wnioski dotyczące proponowanej funkcji jednostki w ramach PK
16.9. Teren zespołu szkół (nr. 1) przy ul. Poprzecznej	- obszar zagospodarowany po 1945 r. Ocena: 1.	-
16.10. Teren ogrodów działkowych POD Jarzębina	- obszar zachował układ urbanistyczny oraz funkcje sprzed 1945 r. Ocena: 3.	-
16.11. Teren zabudowy bloków mieszkalnych przy ul. Księdza Makarskiego	- obszar zagospodarowany po 1945 r. Ocena: 2.	-
16.12. Teren zabudowy bloków mieszkalnych i domów jednorodzinnych w rejonie ul. Juliusza Słowackiego	- obszar zagospodarowany po 1945 r., w nawiązaniu do kontekstu urbanistycznego, z zachowaniem harmonijnej skali zabudowy Ocena: 2.	-
16.13. Teren zabudowy domów jednorodzinnych osiedla Zacisze w rejonie ulic Grudziądzkiej i Katowickiej	- zachowana w pełni struktura urbanistyczna osiedla (sieć ulic, parcelacja) i większość budynków z lat 30. XX w. – zespół objęty strefą ochrony konserwatorskiej . Ocena: 4.	Zasadne jest w włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu.
16.14. Teren kościoła pw. Miłosierdzia Bożego i cmentarzy	- zachowany cmentarz żydowski z początków XIX w. - obiekt o istotnym znaczeniu dla historycznej topografii miasta – jako spektakularna pamiątka funkcjonowania gminy żydowskiej w Brzegu przed 1945 r. Ocena: 4.	Zasadne jest w włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu.
16.15. Teren zabudowy domów jednorodzinnych osiedla Zacisze w rejonie ul. Struga	- obszar zagospodarowany po 1945 r. w nawiązaniu do standardów urbanistycznych sąsiedniego zespołu zabudowy osiedlowej Ocena: 3.	-
16.16. Teren zabudowy bloków mieszkalnych w rejonie ul. Szymanowskiego	- obszar zagospodarowany po 1945 r. Ocena: 1.	-
17. Rejon Starego Brzegu		
17.1. Teren zabudowy przemysłowej oraz handlu wielkopowierzchniowego	- częściowo zachowana parcelacja przedurbanizacyjna (rozłóg gruntów wsi Stary Brzeg o metryce XVII-wiecznej) i urbanizacyjna oraz zabudowa przemysłowa sprzed 1945 r. (kilka GEZ) Ocena: 2.	-
17.2. Teren zabudowy dawnej wsi Stary Brzeg	- zachowany układ przestrzenny wsi z XVII w. (dawna droga wiejska z nawsiem, podziały parcelacyjne) i zabudowa z końca XIX w.-1. połowy XX w. (niektóre GEZ) - zespół cenny jako relikty przedurbanizacyjnego zagospodarowania strzefy podmiejskiej i świadectwo translokacji zabudowy związanej z funkcjonowaniem twierdzy – może być zaliczony do głównych ryzowników krajobrazowych Brzegu Ocena: 4.	Zasadne jest w włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu.
17.3. Teren zieleni wraz z zabudową przy ul. Starobrzeskiej	- obszar zagospodarowany po 1945 r. Ocena: 1.	-

Nazwa strefy		
Nr i nazwa jednostki krajobrazowej	Charakterystyka jednostki oraz jej ocena wartości kulturowej pod kątem włączenia do planowanego PK (skala 1-5)	Wnioski dotyczące proponowanej funkcji jednostki w ramach PK
17.4. Teren zabudowy jednorodzinnej i magazynowej przy ul. Kopernika i ul. Starobrzeskiej	- zachowane elementy parcelacji i zabudowy sprzed 1945 roku (2 obiekty GEZ) Ocena: 2.	-
18. Peryferia południowo-wschodnie		
18.1. Teren zabudowy przemysłowej w między ul. Ciepłowniczą a linią kolejową	- obszar zagospodarowany po 1945 r., zachowane relikty podziałów parcelacyjnych w okresie przedurbanizacyjnego Ocena: 2.	-
18.2. Teren zabudowy przemysłowej w rejonie ul. Ciepłowniczej	- obszar zagospodarowany po 1945 r.; zachowane pojedyncze elementy starszego rozplanowania (bieg ul. Elektrycznej) Ocena: 2.	-
18.3. Teren zabudowy przemysłowej pomiędzy ul. Starobrzeską a obwodnicą Brzegu	- dobrze zachowane rozplanowanie i zabudowa sprzed 1945 r. Ocena: 2.	-
18.4. Teren cmentarza komunalnego przy ul. starobrzeskiej	- zachowany i kontynuowany kształt rozplanowania cmentarza z okresu międzywojennego Ocena: 3.	Zasadne jest włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu.
19. Strefa terenów zieleni i zabudowy wzdłuż obwodnicy Brzegu		
19.1. Tereny nieużytków i gruntów ornych między strumieniem Kościelna a obwodnicą Brzegu	- obszar rozparcelowany po 1945 r. Ocena: 2.	-
19.2. Teren stawu i zieleni towarzyszącej	- zbiornik wodny (dawne wyrobisko piaskowni z 1. ćwierci XX w., w latach 30 kąpielisko miejskie) zachowany z niewielkimi zmianami (zawężenie arealu od strony zachodniej), zagospodarowanie brzegów współczesne w miejscu przedwojennego (z zachowaniem elementów?) - staw stanowi funkcjonalne dopełnienie zespołu zabudowy osiedlowej Zacisze Ocena: 3.	Zasadne jest włączenie jednostki w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu.
19.3. Teren stacji benzynowej i zajazdu	- obszar zagospodarowany po 1945 r. Ocena: 2.	-

2.4.2.2. Podsumowanie oceny jednostek

Dla 127 wydzielonych jednostek wskazano następujące oceny:

- 5 – 5 jednostek;
- 4 – 24 jednostki;
- 3 – 30 jednostek;
- 2 – 51 jednostek;
- 1 – 17 jednostek.

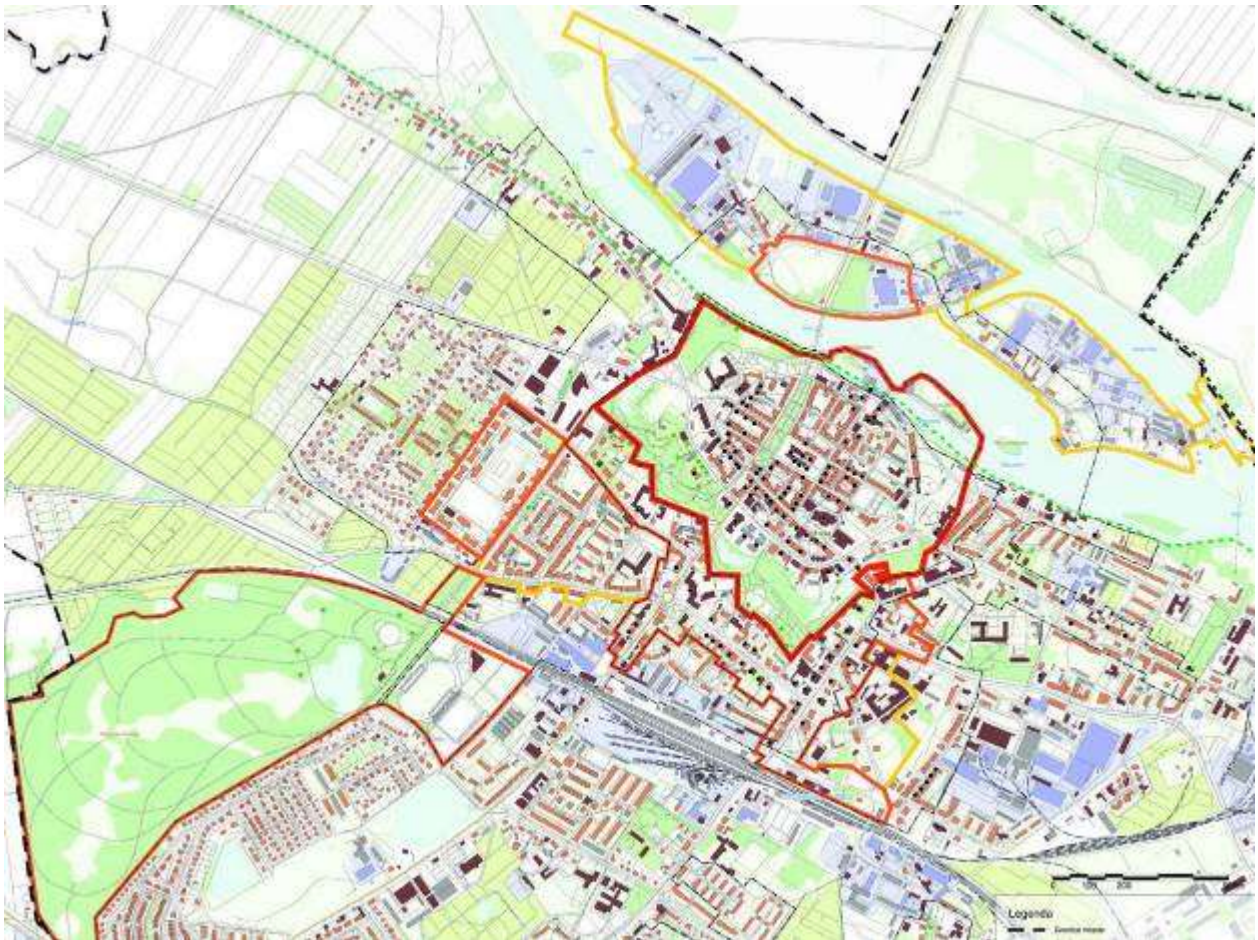
W zakresie wniosków dotyczących proponowanej funkcji jednostki w ramach PK, wskazano iż:

- konieczne jest włączenie do planowanego PK – dla 8 jednostek;
- zasadne jest włączenie do planowanego PK – dla 20 jednostek;
- należy rozważyć możliwość włączenia do PK – dla 3 jednostek;
- zasadne jest włączenie w system szlaków edukacyjnych związanych z promocją wartości kulturowych Brzegu – dla 24 jednostek.

2.5. Warianty delimitacji obszaru planowanego parku kulturowego

Wynikiem analiz metodą JARK była pierwsza propozycja delimitacji parku kulturowego (z dn. 04.03.2016), która zakładała objęcie tą formą ochrony terenów miasta w podziale na trzy strefy (ryc. poniżej):

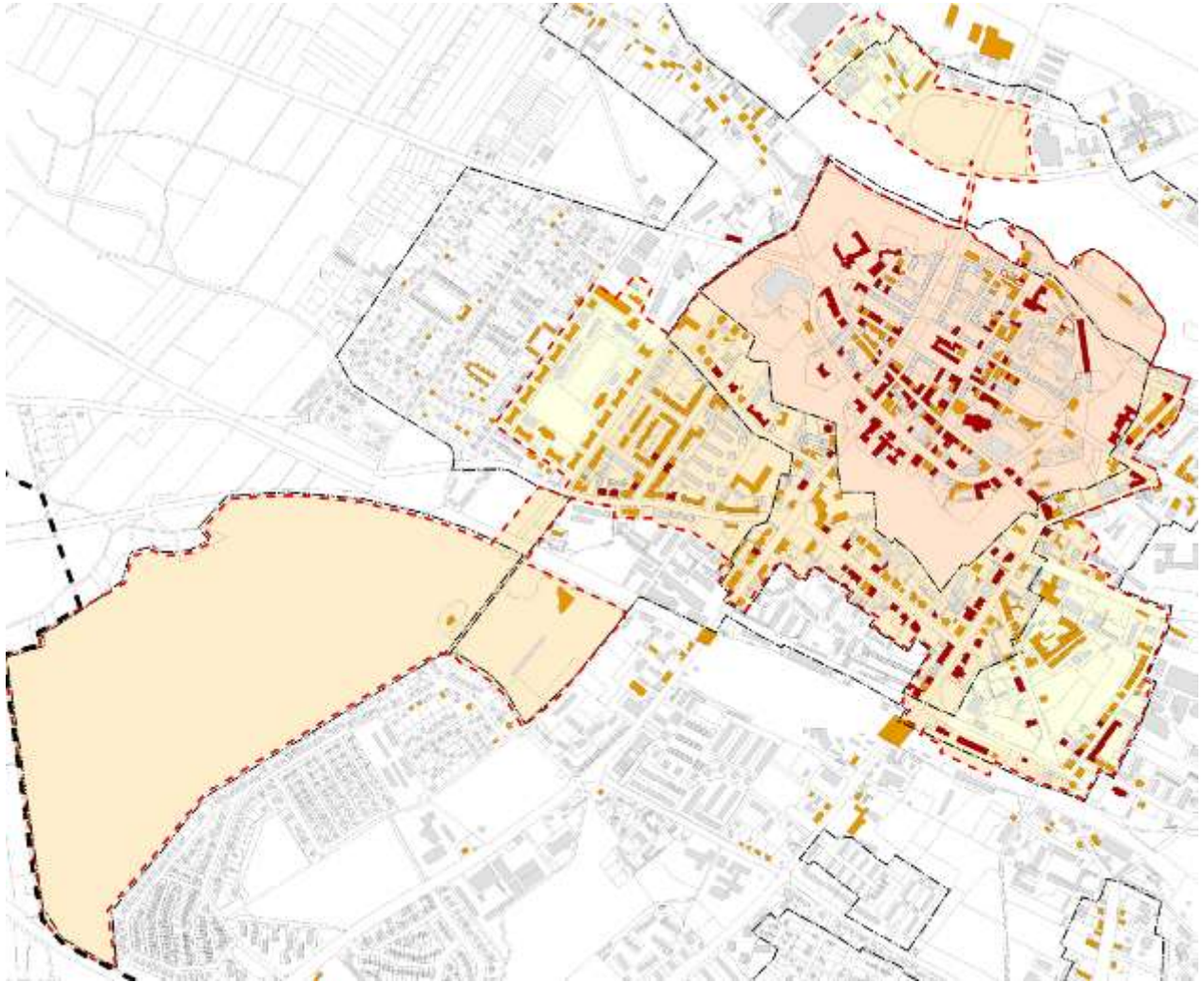
- Strefa I. – dzielnica staromiejska, dawna promenada staromiejska (parki nad Odrą, nad Fosą, Centralny) oraz wyspy Młyńska i Jeżynowa,
- Strefa II. – Plac Drzewny, parcela po willi Molla, zespół zabudowy „Czerwone Koszary”, zabudowa w rejonach ulic: Robotniczej, Armii Krajowej, Jana Pawła II i Piastowskiej oraz rejon Placu Dworcowego i Park Wolności;
- Strefa III. – pozostały teren wysp odrzańskich wraz z ternem śluzy oraz rejony ulic: Trzech Kotwic, Marszałka Piłsudskiego i Wolności i kard. Stefana Wyszyńskiego.

Ryc. 142. Pierwsza propozycja delimitacji parku kulturowego w Brzegu z dn. 04.03.2016 r. (bez skali).
Opracowanie Artur Kwaśniewski, Łukasz Dworniczak.

Finalna delimitacja parku kulturowego obejmuje nieco mniejszy obszar z zachowaniem podziału na trzy strefy (ryc. poniżej):

- Strefa I. – dzielnica staromiejska z terenami parków (nad Odrą, nad Fosą, Centralny) oraz wyspy Młyńska i Jeżynowa,,
- Strefa II. – Most na Odrze, Plac Drzewny, część parceli po willi Molla, zabudowa przy ulicach: Robotniczej, Armii Krajowej, Jana Pawła II, Piastowskiej, Księcia Jerzego II Piasta, zachodni fragment ul. Ofiar Katynia oraz rejon Placu Dworcowego i Park Wolności;
- Strefa III. – rejon ul. Strzeleckiej, zespół zabudowy „Czerwone Koszary”, oraz rejon ulicy Trzech Kotwic.

Ryc. 143. Ostateczna delimitacja parku kulturowego w Brzegu (bez skali). Opracowanie Artur Kwaśniewski, Łukasz Dworniczak, Rysunek: Grzegorz Garniec.

3. Charakterystyka struktur i elementów środowiska na obszarze planowanego parku kulturowego

3.1. Materialne i niematerialne zasoby krajobrazu kulturowego

Rozpoznanie materialnych i niematerialnych zasobów krajobrazu kulturowego Brzegu na obszarze planowanego Parku Kulturowego przebiegała w następujących etapach:

- kwerenda źródeł i opracowań (zob. rozdz. 2.),
- kwerenda baz danych zawierających wykaz obiektów wpisanych do rejestru zabytków (RZ) i gminnej ewidencji zabytków (GEZ)

Dokumentacja zasobów kulturowych została przedstawiona jako

- baza danych zawierająca informacje z RZ i GEZ (Załącznik 1 – na końcu opracowania) oraz
- tabela z wykazem niematerialnych wartości krajobrazu (poniżej).

Tabela 5. Wykaz niematerialnych wartości krajobrazu Brzegu

Obiekt	Lokalizacja	Uwagi
Hipotetyczny przebieg wczesnośredniowiecznego traktu komunikacyjnego zwanego Wysoką Drogą (<i>Hohe Strasse</i>) - trakt w dawnym przebiegu funkcjonował do lat 20. XIX w. (do czasu budowy nowej szosy wrocławskiej)	Ul. W. Sikorskiego – ul. Władysława Łokietka – ul. Piastowska – ul. Długa – pl. Bramy Wrocławskiej – ul. Oławska	Ciągiem tym na długim odcinku prowadzi szlak turystyczny pieszy
Przebieg dawnej przeprawy mostowej przez Odrę - przeprawa funkcjonująca od średniowiecza do 4. Ćwierci XIX w. (tj. do czasu budowy nowego mostu)	Między wschodnim krańcem Parku nad Odrą a pl. Drzewnym	Na północnym brzegu Odry, po wschodniej stronie mariny zachowany fragment murowanego nabrzeża będący pozostałością przyczółka mostowego
Przebieg średniowiecznych murów obronnych z systemem nasz i bramami miejskimi - odcinek w obrębie areálu zamkowego rozebrany najpóźniej w poł. XVI w., odcinek nadodrzański – przed 1720, północno-zachodni – ok. 1780 (w związku z budową koszar); całość pierścienia wyburzona w latach 60. XIX w. (po 1863) [Bimler 1941, s. 12-18]	W miejscu obecnych ulic i placów: pl. Bramy Wrocławskiej – ul. Bolesława Chrobrego – uliczka po wschodniej stronie ul. Kapucyńskiej – ul. Stare Koszary – ul. Nadodrzańska – północna strona ul. Pańskiej – zamek	Bieg murów zdeterminował podziały parcelacyjne i przebieg ciągów komunikacyjnych wytyczonych po ok. 1865 r.
Lokalizacja Bramy Wrocławskiej (<i>Breslauertor, Marientor</i> ; położona w ciągu średniowiecznych murów miejskich) i wyeksponowany przebieg fragmentu murów [Bimler 1941, s. 20]	pl. Bramy Wrocławskiej, na przedłużeniu ul. Długiej	- Przebieg północnego muru przedbramia ustalony w badaniach archeologicznych i zaznaczony na powierzchni trawnika.
Lokalizacja Bramy Małujowickiej (<i>Mollwitzertor</i> ; położona w ciągu średniowiecznych murów miejskich) - brama wyburzona 1866 [Bimler 1941, s. 20]	na skrzyżowaniu ulic Bolesława Chrobrego i Armii Krajowej / Staromiejskiej	Brak czytelných reliktyw (zapewne przetrwały fundamentowe partie murów pod nawierzchnią ulic)

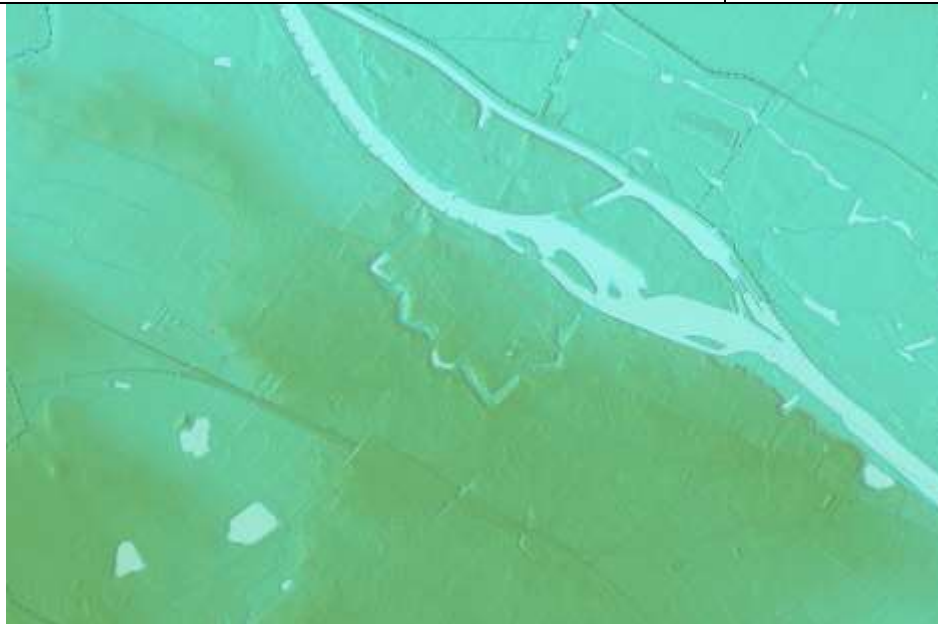
Obiekt	Lokalizacja	Uwagi
Lokalizacja Bramy Nyskiej (<i>Neisser Tor</i> ; położona w ciągu średniowiecznych murów miejskich) - brama wyburzona 1865 [Bimler 1941, s. 20-21]	na skrzyżowaniu ulic Bolesława Chrobrego i Piastowskiej / Długiej	Jw.
Lokalizacja Bramy Opolskiej (<i>Opperner Tor</i> ; położona w ciągu średniowiecznych murów miejskich) - brama „zaślepiąca” w XVII w., wyburzona po 1863 [Bimler 1941, s. 21-22]	u zbiegu ulic Bolesława Chrobrego, Kamiennej, Dzierżona	Jw.
Lokalizacja Bramy Odrzańskiej (<i>Odertor</i> , w ciągu fortyfikacji bastionowych) - zbud. 1596; zburzona po 1963 z zachowaniem portalu bramnego [Bimler 1941, s. 18-20]	po północno-zachodniej stronie placu utworzonego na północnym krańcu ul. Władysława Jagiełły	Brak czytelných reliktyw (zapewne przetrwały fundamentowe partie murów pod nawierzchnią trawników)
Lokalizacja Furty Wodnej (<i>Wasserpforte</i>) - wymurowana 1507 [Wernicke 1879, s. 12]	Między pl. Młynów a Kępą Mieszczaną	Brak czytelných reliktyw
Lokalizacja Bastionu Pomorze (<i>Bastion Pommern</i>) – jednego z 10 bastionów pruskiej twierdzy Brzeg; - obiekt wzniesiony na przeł. XVI/XVIII w., modernizowany, zlikwidowany po 1807 r.	Parcela przy ul. Bolesława Chrobrego 35	Zachowany przebieg granic odpowiadającym narysowi bastionu
Lokalizacja i słabo czytelne ślady fortu rogowego (<i>Hornwerk vor dem Oderthor</i>) - obiekt urządzony w latach 60. XVII w. w miejscu starszej fortyfikacji, modernizowany po 1741, zdemilitaryzowany w 1807, zlikwidowany ostatecznie w 2. połowie XIX w.	W obrębie pl. Drzewnego i na fragmencie parceli dawnej willi Molla	zachowane lekkie obniżenia terenowe będące śladem po przebiegu fos
Lokalizacja średniowiecznej siedziby wójta (reprezentanta książęcej władzy sądowniczej) [Schönwälder 1846, s. 216]	W obrębie zabudowy przyrynkowej, w jej południowo-wschodniej części	[relikty zabudowy z XIII-XIV w. mogą tkwić w murach piwnicznych zachowanych domów przyrynkowych]
Lokalizacja przegierza – we wschodniej części rynku [Schoenborn 1907, s. 144]	Zob. obok	[relikty obiekty mogą istnieć pod nawierzchnią placu]
Lokalizacja kościoła i szpitala pw. św. Antoniego, założonego w XIV w, mzniesionego w 1595 r., później zamienionego w łaźnię miejską [Wernicke 1879, s. 11]	W kwartale ulic Wojska Polskiego, Szpitalnej, Garbarskiej	Brak zachowanych reliktyw; tradycja miejsca obecna w historycznej nazwie ulicy wywiedzionej jednak z obiektu o młodszej metryce (<i>Lazaretstrasse</i> , ul. Szpitalna)
Lokalizacja (przybliżona) kościoła i klasztoru dominikanów na tzw. „Wróblim Wzgórzu” (<i>Sperlingberg</i>), rozebranego w latach 40. XVI w. [Wernicke 1879, s. 15]	między zamkiem a mostem przez Odrę	Brak zachowanych reliktyw; tradycję miejsca przywołuje wezwanie kościoła pojezuickiego (św. Krzyża)
Lokalizacja kościoła i klasztoru kapucynów - klasztor założony w 1682, zlikwidowany w 1810 (zamieniony na szpital dla nerwowo chorych) - zabudowa zniszczona w 1945 r.	W kwartale ulic Kapucyńska / Polska / Wysoka	Teren zajęty przez bloki mieszkalne; tradycję miejsca przywołuje historyczna nazwa ulicy (<i>Kapuzinerstrasse</i> ; ul. Kapucyńska)
Lokalizacja cmentarza przy kościele pw. św. Jadwigi (zamkowym) - cmentarz funkcjonował od XIV w. do 1741 r. [Schönwälder 1847, s. 303-304]	Po zachodniej stronie kościoła	Obecnie teren trawników stanowiących otoczenie zamku

Obiekt	Lokalizacja	Uwagi
Lokalizacja dawnej komandorii joannitów (<i>Kreuzhof</i>)	W kwartale ulic Polska / Długa / Bolesława Chrobrego	Teren zajęty przez dom handlowy i parkingi
Lokalizacja dawnej przędzalni (1724), później zakładu pracy przymusowej (<i>Zuchthaus</i> , 1741) [Henning 1927, s. 9-10]	Jw.	Jw.
Dawna prestiżowa funkcja ul. Zamkowej – zamieszkiwanej przez członków „włoskiej kolonii artystycznej” i przedstawicieli szlachty	Ul. Zamkowa	Prócz pojedynczych budynków sprzed 1945 r. – brak materialnych śladów dokumentujących tę lokalną tradycję
Lokalizacja tzw. małych Koszar (<i>Kleine Kaserne</i>) - koszary urządzone w 2. połowie XVIII w., budynki zniszczone 1945 r.	Między ulicami Nadodrzańską, Polską, Blacharską, Zakonną	Parcela zajęta przez bloki mieszkalne
Lokalizacja szpitala (<i>königl. Hospital zum Heiligen Geist und St. Georg</i>) - funkcjonował w XIX w.	Parcela w miejscu obecnych działek ul. Polska 10, 12	Parcela zajęta przez domy mieszkalne z końca XIX w. (?)
Lokalizacja pływającej łaźni (<i>Flussbad; Bade-Anstalt</i>) w obrębie Kanału Młynówka [Schoenborn 1910, s. 17-18; wg planu miasta z 1928]	Przy południowo-wschodnim nabrzeżu wyspy Jeżynowej	Brak czytelnych reliktyw
Lokalizacja pływającej łaźni (<i>Bade-Anstalt</i>) obrębie koryta Odry, przy Parku nad Fosą [wg planu miasta z 1928]	Zob. obok	Brak czytelnych reliktyw
Lokalizacja siedziby loży wolnomularskiej <i>Friedrich zur aufgehenden Sonne Brieg</i> , - loża założona 1783, siedziba wzniesiona 1868, zniszczona 1945	Parcela przy obecnym pl. Bramy Wrocławskiej	Na parceli wielkopowierzchniowy obiekt handlowy
Lokalizacja gospody Złoty Dzban (<i>Goldene Krug</i>) na Przedmieściu Małujowickim - gospoda funkcjonująca już w XVII w.; parcela i jej zabudowa gruntownie przekształcone w ciągu XIX w.	u zbiegu ulic Armii Krajowej i Kardynała Wyszyńskiego	Część parceli zajęta m.in. przez dom czynszowy z pocz. XX w. i blok mieszkalny; zachowany budynek gospody z ok. poł.XIX w. – nie pełni obecnie funkcji gastronomicznej
Lokalizacja gospody Zielona Lipa (<i>Grüne Linde</i>) na Przedmieściu Małujowickim - gospoda założona w 1. ćwierci XIX w., zagospodarowanie parceli przekształcone w 4. ćwierci XIX w.	parcele przy ul. Armii Krajowej 10-12	Relikt dawnego rozplanowania czytelny w przebiegu jednej z linii parcelacyjnych
Lokalizacja gospody Złote Słońce (<i>goldene Sonne</i>) na Przedmieściu Małujowickim, - zabudowa zniesiona ostatecznie w pocz. XX w.	parcela przy ul. Armii Krajowej 5-7	Parcela zajęta przez gmach liceum
Lokalizacja i parcela dawnej restauracji Bergela (<i>Bergel-Restaurant</i>) jednej z najstarszych tego typu obiektów przy dawnej promenadzie staromiejskiej [Schoenborn 1910, s. 25-26]	Na parceli między ulicami Głowackiego i Piastowską	Parcela zajęta przez powojenną zabudowę
Lokalizacja placu ćwiczeń strzeleckich – funkcjonującego w w obrębie międzymurza od pocz. XVI w. do 1574? [Wernicke 1879, s. 12]	Po północnej stronie ul. Kamiennej, po wsch. stronie ul. Kapucyńskiej	Teren boiska sportowego Zespołu Szkół Budowlanych

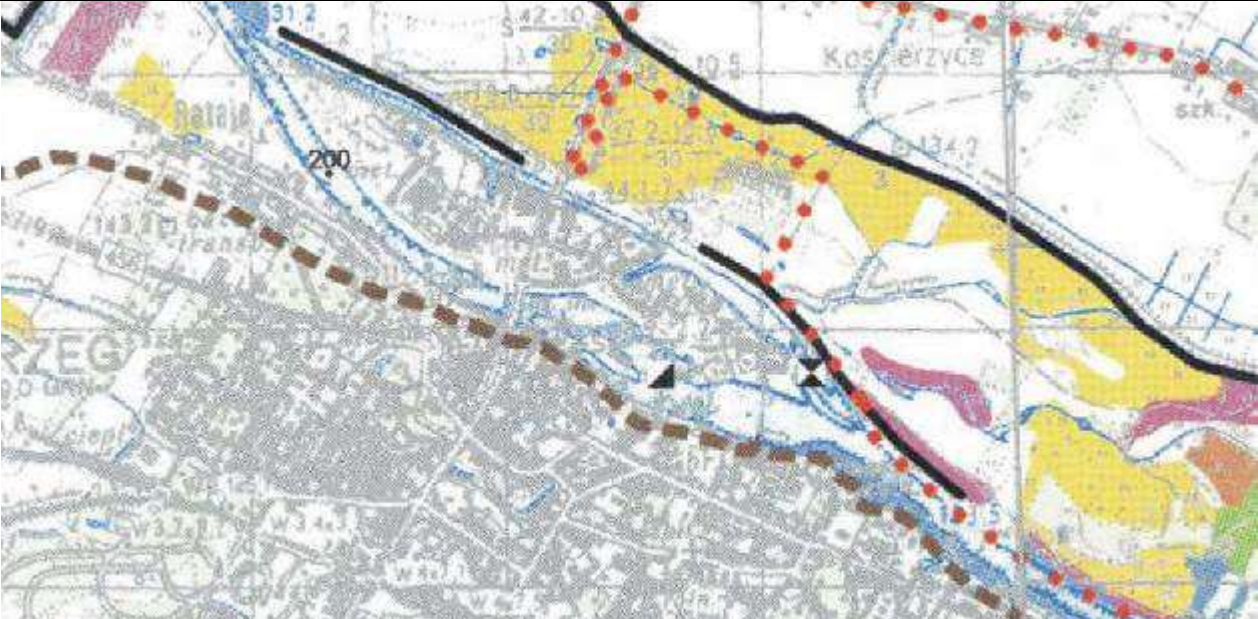
Obiekt	Lokalizacja	Uwagi
Lokalizacja najstarszego placu ćwiczeń strzeleckich bractwa kurkowego, w międzymurzu między średniowiecznymi bramami miejskimi Małujowicką i Nyską [Anonim 1845, s. 3, 58; Schönwälder 1847, s. 18-19]	Między ulicami Piastowską, Bolesława Chrobrego, Armii Krajowej i Parkiem Centralnym	Teren od lat 20. XVII w. do 1807 zajęty pod fortyfikacje bastionowe, obecnie – przez parcele w południowej strony ul. Bolesława Chrobrego
Lokalizacja siedziby bractwa kurkowego z gospodą (<i>Schützenhaus</i>) i terenami ćwiczeń strzeleckich (m.in. strzelnicą) - obiekt funkcjonujący od XVIII w. do 1945 r.	na wschodnim krańcu ul. Strzeleckiej	Zachowany budynek dawnej gospody, z pocz. XX w. (wpisany do gminnej ewidencji zabytków)
Przebieg najstarszej promenady spacerowej – <i>Berger-Allee</i> – założonej w 1819 r. z inicjatywy radcy wojennego Bergera [Schoenborn 1907, s. 314]	Obecna ul. Jana Pawła II	Zachowany bieg ulicy i jej „promendowy”, ogrodowy charakter
Lokalizacja rzeźby „Pijąca dziewczyna” (<i>Trinkende Mädchen</i> , wyk. V. H. Seiffert) na terenie dawnej <i>Bergel-Promenade</i> [Tscheschner D. 2004, s. 186]	Południowo-wschodniej części Parku Centralnego	Brak reliktyw
Lokalizacja tzw. pawilonu mlecznego (<i>Michhäuschen</i>) na terenie dawnej <i>Bergel-Promenade</i>	Być może przy północnym odcinku obecnej ul. 6 Lutego (dawniej <i>Molkerei-Weg</i>)	[na obecnym etapie badań lokalizacja nie sprecyzowana]
Lokalizacja willi dr. Fuchsa zwanej <i>Fuchsburg</i> , z 2. ćwierci XIX w., o kuriozalnej, eklektycznej formie – stanowiącej atrakcję Brzegu w XIX w. [Schoenborn 1907, s. 320]	U zbiegu ulic Piastowskiej i Powstańców Śląskich	Parcela wzbudowana na nowo w 4. ćwierci XIX w.
Tradycja handlu bydłem i końmi na dawnych błoniach miejskich na prawym brzegu Odry, m.in. w rejonie obecnego pl. Drzewnego, sięgająca co najmniej XVI w.	Zob. obok	Dalekim echem tej tradycji jest funkcjonowanie rzeźni Porkpol, w miejscu dawnej rzeźni miejskiej (<i>Schlachthof</i>) z 3. ćwierci XIX w.
Relikty / przebieg kanału doprowadzającego wodę do miasta - system zapoczątkowany w XVI w., uregulowany w 2 połowie XVIII w., ostatecznie zniesiony w końcu XIX w.	zob. obok.	przebieg czytelny m.in. w postaci: - linii parcelacyjnej na granicy Parku Centralnego i parcel przy ul. Jana Pawła II, - wąskiej wydzielonej parceli między zabudową ulic Trzech Kotwic i Władysława Łokietka, - linii parcelacyjnej na tyłach zachodniej pierzei zabudowy przy ul. Szkolnej. - biegu ul. Makuszyńskiego i kanału na jego przedłużeniu od północy (poza terenem PK)

3.2. Uwarunkowania środowiska przyrodniczego

Tabela 6. Uwarunkowania środowiska przyrodniczego

Nazwa zasobu	
Znaczenie zasobu w krajobrazie kulturowym (waloryzacja opisowa)	Zalecane kierunki działań w odniesieniu do planowanego parku kulturowego
1. Zasoby i procesy przyrodnicze w obszarze Doliny Odry (obszar objęty ochroną obszarową NATURA 2000 „Grądy Odrzańskie”, jednocześnie korytarz ekologiczny o randze krajowej i międzynarodowej)	
1.1. Ukształtowanie terenu w obszarze Doliny Odry	
<p>Naturalnie ukształtowana rzeźba terenu miała bezpośrednie przełożenie na lokację średniowiecznego miasta oraz późniejsze procesy urbanizacyjne.</p> <p>Naturalne formy ukształtowania terenu wyzyskano na potrzeby budowy części fortyfikacji oraz zainwestowania obszarów w strefie Doliny Odry.</p> <p>Zastana topografia bezpośrednio determinuje: lokalizację większości antropogenicznych zbiorników wodnych oraz układ sieci rowów melioracyjnych (ryc. poniżej).</p> <p>Historycznie, nawet nieznaczne różnice wysokości w ukształtowaniu terenu determinowały przebieg dróg polnych i parcelacje gruntów.</p>	<p>Konieczna jest ochrona i ucytelnienie krawędzi terasy zalewowej w ramach projektów zagospodarowania nabrzeży Odry np. na odcinku w Parku Nad Odrą.</p> <p>Zasadne jest wyłączenie z zagospodarowania lub promowanie ekstensywnych form użytkowania terenu w strefach lokalnych obniżień, gdzie okresowo stagnują wody gruntowe (np. obniżenia dawnej fosy lub tereny gruntów ornych na północ od zabudowy zespołu Rataje).</p>
	
<p>Ryc. 144. Centrum Brzegu - mapa hipsometryczna z oznaczeniem zbiorników wodnych. (źródło: dane dostępne na portalu: http://maps.opolskie.pl/)</p>	
1.2. Procesy powodziowe na obszarze Doliny Odry	
<p>Okresowe zalewanie najniższej położonych terenów skutkuje wykształceniem w krajobrazie kulturowym określonych form zagospodarowania (np. łąki, plantacje lub zabudowa przemysłowa)¹³ oraz charakterystycznych lasów i zadrzewień łągowych.</p>	<p>Konieczne jest, aby w procesie gospodarowania przestrzenią objąć ochroną charakterystyczne elementy użytkowania terenów okresowo zalewanych wodami powodziowymi.</p>

¹³ Wyspa pomiędzy korytem Odry, a kanałem ma najkorzystniejszy współczynnik powierzchni biologicznie czynnych wśród wszystkich terenów zurbanizowanych w mieście.

Nazwa zasobu	
Znaczenie zasobu w krajobrazie kulturowym (waloryzacja opisowa)	Zalecane kierunki działań w odniesieniu do planowanego parku kulturowego
1.3. Sieć hydrograficzna w obszarze zalewowym: starorzecza, fragmenty cieków i tereny podmokłe w dawnych biegach koryta Odry (na północ od obecnego biegu rzeki)	
<p>Pierwotnie sieć cieków i zbiorników wodnych na północ od obecnego Placu Drzewnego były wykorzystane, jako element zagospodarowania północnego przedpola twierdzy Brzeg¹⁴.</p> <p>Ukształtowanie terenu oraz bieg elementów sieci hydrograficznej pozwala na odczytanie tras meandrowania Odry – patrz mapa siedlisk rzeczywistych (poniżej).</p> <p>Zasoby te stanowią ważny komponent krajobrazu kulturowego przedpola widokowego (a niegdyś twierdzy) miasta.</p>	Zasadnym jest wykonanie mapy obrazującej biegi meandrowania Odry po dokładniejszych sondach geomorfologii terenu, – jako elementu edukacji krajobrazowej.
1.4. Lasy łąkowe i zadrzewienia wzdłuż cieków oraz łąki podmokłe	
Roślinność rzeczywistą terenów zalewowych, stanowiącą „otulinę” północnej części planowanego PK, cechuje duża bioróżnorodność. Bogactwo gatunków fauny i flory	
	<p>Ryc. 145. Mapa siedlisk potencjalnych z oznaczeniem granicy gminy Brzeg (J. M. Matuszkiewicz 2010)</p> <p>Legenda</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Łęg jesionowo - wiązowy typowy (<i>Ficario - Ulmetum typicum</i>) 2. Łęg jesionowo - wiązowy ślodziennicowy (<i>Ficario - Ulmetum chrysospl.</i>) 3. Łęg jesionowo - olszowy (<i>Fraxino - Alnetum</i>) 4. Grąd środkowo - europejski słaby (<i>Galio - Carpinetum</i>) 5. Grąd środkowo - europejski dobry (<i>Galio - Carpinetum</i>)
	
Ryc. 146. Mapa siedlisk rzeczywistych (Atlas Odry)	

¹⁴ Patrz np. mapa majątkowa błoni miejskich z 1763 roku.

Nazwa zasobu	
Znaczenie zasobu w krajobrazie kulturowym (waloryzacja opisowa)	Zalecane kierunki działań w odniesieniu do planowanego parku kulturowego
1.5. Teren Placu Drzewnego	
<p>Obszar o niedużych wartościach przyrodniczych – priorytetem jest jego otwarta przestrzeń – przedpole ekspozycji sylwety dzielnicy staromiejskiej.</p> <p>W pobliżu znajduje się pomnikowy dąb szypułkowy o obw. 600 cm, (drzewo rośnie nad Odrą na rogu ul. Krakusa i Nadbrzeżnej).</p>	<p>Zasadne jest ograniczenie nasadzeń nowych drzew na tym obszarze i utrzymanie go w postaci łąki kwietnej co pozwoli na łatwiejsze uczynienie dawnej fosy (w późniejszym terminie).</p>
1.6. Kępa Młyńska i Wyspa Jeżynowa	
<p>Najcenniejszą częścią wysp brzeskich z przyrodniczego punktu widzenia są ich nabrzeża porośnięte półdziką roślinnością. Stanowi ono cenne siedlisko dla wielu gatunków ptaków i małych ssaków.</p>	<p>Konieczne jest zachowanie zastanej roślinności na brzegach wysp jako „zielonych pasaży”.</p> <p>Zasadnym jest ograniczenie wykaszania tego terenu oraz wdrożenie ekstensywnych form zagospodarowania (np. łąki kwietne lub zachowanie zarośli).</p>
2. Zasoby przyrodnicze na obszarze dzielnicy staromiejskiej w granicach Strefy „A” ścisłej ochrony konserwatorskiej	
2.1. Zieleń przy ciągach komunikacyjnych	
<p>Przed 1945 r. na obszarze dzielnicy staromiejskiej rola drzew w obszarach pasów drogowych była marginalna.</p>	<p>Współczesne odmiany roślin do nasadzeń miejskich oraz wiedza nt. przygotowania podłoża dają możliwość skutecznych realizacji nasadzeń nawet na terenach tak silnie zurbanizowanych.</p> <p>Zasadnym jest aby wprowadzać nasadzenia szpalerowe niskich i średnich drzew w strefach dostępności promieni słonecznych.</p>
	
<p>Ryc. 147. Zdjęcie CIR dzielnicy staromiejskiej Brzegu uwydatniające powierzchnie biologicznie czynne oraz zieleni wysoką. (źródło: Portal Opolskie w Internecie - http://maps.opolskie.pl)</p>	

Nazwa zasobu	
Znaczenie zasobu w krajobrazie kulturowym (waloryzacja opisowa)	Zalecane kierunki działań w odniesieniu do planowanego parku kulturowego
2.2. Skwery i zieleńce	
<p>Historycznie skwery i zieleńce lokowano w strefa bramnych lub w okolicy ważniejszych skrzyżowań.</p> <p>Większość obecnych skwerów powstało po 1945 r. (w miejscach wyburzonych kwartałów lub w sąsiedztwie nowych bloków mieszkalnych i prezentują minimalne wartości przyrodnicze.</p>	<p>Zasadnym jest aby dążyć do naturalizacji tych obszarów z zachowaniem ich funkcji kulturowych i kompozycyjnych.</p>
2.3. Zieleń w obrębie wnętrza kwartałów zabudowy czynszowej	
<p>Historycznie wnętrza kwartałów zabudowy na Starym Mieście w większości pozbawione były urządzonych terenów zieleni.</p> <p>Współcześnie zagospodarowanie (i zazielenienie) podwórzy jest standardem i wskaźnikiem świadomości zarządców.</p>	<p>Zasadnym jest aby dążyć do:</p> <ul style="list-style-type: none"> - zwiększania powierzchni biologicznie czynnych; - retencjonowania maksymalnej ilości wód opadowych; - poprawy jakości gleby na tych terenach; - podnoszenia bioróżnorodności z wykorzystaniem gatunków rodzimych, pnączy i wykluczając nasadzenia drzew iglastych.
2.4. Park nad Odrą	
<p>Obiekt cenny, jako element korytarza ekologicznego Doliny Odry oraz jeden z większych kompleksów zieleni (wraz z Ogrodami Zamkowymi) w pobliżu dzielnicy staromiejskiej.</p> <p>W obszarze parku znajduje się pomnikowy Miłorząb chiński o obw. 286 cm.</p>	<p>Konieczne jest aby w aranżacjach tego terenu bazować na gatunkach rodzimych i eliminować inwazyjne z uwagi na sąsiedztwo ważnego korytarza ekologicznego i obszaru NATURA 2000.</p>
2.5. Park nad Fosą im. Bolesława Chrobrego	
<p>Obiekt o urozmaiconej topografii oraz dendroflorze (4 pomniki przyrody: tulipanowiec amerykański o obw. 442 cm, jesion wyniosły o obw. 448 cm, platan klonolistny o obw. 440 cm, platany klonolistne (3 drzewa) o obw. 358 cm, 325 cm, 407 cm oraz pobliski cis pospolity o obw. 127 cm - na terenie przedszkola).</p>	<p>Zasadne jest wdrażanie prostych i uzasadnionych ekonomicznie działań takich jak:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ograniczanie powierzchni trawników na korzyść łąk kwietnych wykaszanych dużo rzadziej; - pozostawianie w przestrzeni parku jak największej ilości biomasy w postaci gałęziówki, zrębków lub stert liści, które stanowią siedlisko dla owadów oraz małych ptaków i ssaków; - ograniczanie wygrabiania i wywożenia humusu np. razem ze zbieraniem liści; - powyższe działania zasadne są również w kontekście potrzeby gromadzenia wód opadowych oraz ograniczania erozji gleby, w tym celu można wykonywać również lokalne niecki retencyjne. <p>Powyższym działaniom powinna towarzyszyć kampania edukacyjna uświadamiająca mieszkańców na temat wyższości naturalistycznych metod utrzymania terenów zieleni nad zgubną chęcią estetyzacji poprzez koszenie i wygrabianie.</p>
2.6. Park Centralny im. Józefa Czajkowskiego	

Nazwa zasobu	
Znaczenie zasobu w krajobrazie kulturowym (waloryzacja opisowa)	Zalecane kierunki działań w odniesieniu do planowanego parku kulturowego
<p>Obiekt cenny, jako duży i zwarty kompleks zieleni w otoczeniu zwartej zabudowy dzielnicy staromiejskiej i Śródmieścia.</p> <p>Bioróżnorodność terenu podnosi naturalistyczny ciek prowadzony po dnie dawnej fosy – cenne siedlisko płazów.</p> <p>Na obszarze parku znajduje się 5 pomników przyrody: miłorząb chiński o obw. 188 cm, cypryśnik błotny o obw. 261 cm, dąb szypułkowy o obw. 400cm, dąb szypułkowy o obw. 440cm, buk pospolity o obw. 272 cm.</p>	Jak wyżej.
2.7. Tereny zieleni w obszarze wschodniej części dawnych fortyfikacji (pomiędzy ulicami: Krzyszowica, Księcia Jerzego II Piasta, Powstańców Śląskich, Piastowską, Herberta i Stare Koszary)	
<p>Obiekt istotny, jako teren domykający zielony korytarz (pierścień) wokół dzielnicy staromiejskiej.</p> <p>Obszar potencjalnie może stanowić korytarz ekologiczny łączący Park Centralny z Doliną Odry.</p>	Konieczne jest zatrzymanie parcelacji i zabudowy tego obszaru oraz wykonanie gruntownej rewitalizacji (z zachowaniem relikwów dawnej twierdzy).
3. Zasoby przyrodnicze na obszarze Śródmieścia	
3.1. Zieleń przy ciągach komunikacyjnych	
<p>W obrębie pasów drogowych licznie występują aleje i szpalery drzew (głównie rodzimych) komponowanych w nawiązaniu do skali zabudowy i rangi ulicy.</p>	<p>Koniecznym jest aby sadzenie nowych drzew wiązało się:</p> <ul style="list-style-type: none"> - z wymianą jak największej ilości gleby wokół bryły korzeniowej (min. 1m³); - regularnymi zabiegami pielęgnacyjnymi; - przywracaniem powierzchni biologicznie czynnych wokół drzew; - ograniczeniem zasolenia gleby wokół drzew.
3.2. Zieleń przedogródków (ulice: Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Marszałka Józefa Piłsudskiego, Krótka, Hetmana Tarnowskiego, Legionistów, Wolności, Robotnicza, Lechicka, Piastowska, Jana Pawła II, Szkolna, Powstańców Śląskich)	
<p>Zasoby cenne z uwagi na znaczą ilość – przedogródki stanowią wyróżnik krajobrazowy Brzegu.</p> <p>Potencjalnie poza estetyzacją frontów zabudowy mogą poprawiać mikroklimat w otoczeniu budynku oraz stanowić miejsca do nasadzeń małych drzew lub pnączy.</p>	<p>Konieczne jest zagospodarowanie/rewitalizacja przedogródków.</p> <p>Zasadnym jest uwzględnienie zaleceń wymienionych przy zasobach 2.3., 2.5. oraz 3.1.</p>
3.3. Zieleń w obrębie wnętrza kwartałów zabudowy czynszowej	
Na obszarze Śródmieścia	Patrz zalecenia dla zasobu 2.3.

W ramach niniejszego opracowania nie analizowano obszaru Parku Wolności im. Juliusa Peppela.

3.3. Uwarunkowania układu funkcjonalno-przestrzennego¹⁵

Usytuowanie idei utworzenia Parku Kulturowego w Brzegu w kontekście ustaleń dokumentów z zakresu zagospodarowania przestrzennego i polityki przestrzennej, tworzonych przez organy administracji rządowej i jednostki samorządu terytorialnego.

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030¹⁶

Krajowym dokumentem strategicznym dotyczącym przestrzennego zagospodarowania Polski jest Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (KPZK 2030). Dokument ma cechy wielowątkowej i kompleksowej strategii przedstawiającej wizję zagospodarowania przestrzennego kraju w perspektywie dwudziestolecia.

Pośród celów KPZK 2030 wymienia „Cel 4. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej, jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski”.

Postulat eksponowania i promowania zasobów dziedzictwa kulturowego i korzystania z zawartego tam potencjału rozwojowego ilustruje między innymi zapis:

„Dziedzictwo kulturowe ziem polskich jest eksponowane i promowane, dzięki czemu wzrosła rozpoznawalność i atrakcyjność polskiej przestrzeni. Dbalność o obiekty dziedzictwa kulturowego i spuściznę dawnych mieszkańców ziem polskich, wspierając zachowanie tradycji lokalnych, sprzyja rozwojowi turystyki i wspomaga proces identyfikacji tożsamości kulturowej migrantów⁵³. W regionalnych systemach obiektów rekreacyjnych funkcjonują nowe rodzaje parków wykorzystujące specyficzne cechy krajobrazu regionów i unikatowych zasobów naturalnych, podkreślane przez celowe kształtowanie walorów promujących kulturę regionalną i aktywny wypoczynek. Krajobraz ważny dla historii kultury jest chroniony w rozwiniętej sieci parków kulturowych i pomników historii, zintegrowanej z podstawowymi jednostkami przestrzennymi chroniącymi krajobrazy charakterystyczne dla regionów geograficzno-przyrodniczych, którymi pozostały parki krajobrazowe.”¹⁷

Dokument postuluje „Wprowadzenie gospodarowania krajobrazem zgodnie z zapisami Europejskiej Konwencji Krajobrazowej”¹⁸ (EKK), ratyfikowanej przez Polskę 2004 r.¹⁹

Wdrożenie EKK wymaga działań na trzech poziomach: rozpoznanie zasobów, gospodarowania nimi i edukacji – przy zachowaniu zasad zrównoważonego rozwoju. Wymienia między innymi „parki kulturowe” jako formę zarządzania krajobrazem kulturowym sprzyjającą intensyfikacji rozwoju społeczno gospodarczego obszarów objętych wymogami konserwatorskimi.

„Uspołecznienie procesów planistycznych będzie wspomagać integrację zarządzania krajobrazem kulturowym odziedziczonym i związanym ze współczesnymi stosunkami społeczno-gospodarczymi, z zarządzaniem obiektami ochrony obszarowej, ochroną wartości symbolicznych mogących być podstawą potencjału rozwoju regionów, takich jak sylweta miasta i obiektu zabytkowego, obiektów istotnych dla dziedzictwa kulturowego społeczności lokalnych. Procedury te będą obejmowały także programy rewitalizacji obszarów

¹⁵ Opracowanie dr inż. arch. Oleg Mycak

¹⁶ vide: UCHWAŁA Nr 239 RADY MINISTRÓW z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, MONITOR POLSKI, DZIENNIK URZĘDOWY RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ, Warszawa, dnia 27 kwietnia 2012 r., Poz. 252.

¹⁷ KPZK 2030, poz. 2.2.3., podkreślenie autora niniejszego tekstu.

¹⁸ KPZK 30, Ad. 4.3., s. 127-128.

¹⁹ Konwencja Rady Europy, Florencja 20.10.2000 r. - vide: Dz. U. z 2006 r. Nr 14, poz. 98.

poprzemysłowych i kryzysowych. Działania będą dotyczyły także koordynowania przedsięwzięć związanych z rozwojem regionów i obszarów turystycznych oraz systemów rekreacyjnych w obszarach cennych przyrodniczo i atrakcyjnych turystycznie w celu ograniczenia presji ze strony turystyki na obszary o najwyższych walorach przyrodniczych (parki narodowe, rezerwy, atrakcyjne turystycznie obszary o niskiej chłonności ekologicznej) i intensyfikacji rozwoju społeczno- -gospodarczego sąsiednich obszarów, w tym objętych restrykcjami konserwatorskimi, takich jak: parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, parki kulturowe, ewidencjonowane zabytkowe założenia ruralistyczne i rezydencjonalne, rezerwy archeologiczne.”

W kwestii krajobrazu kulturowego w KPZK 2030 zapisano:

„Termin krajobraz kulturowy dotyczy przestrzeni historycznie ukształtowanej w wyniku działalności człowieka. Przykładem jest system osadniczy na kształtowanie się którego istotny wpływ miały nadania praw miejskich, począwszy od rozbitcia dzielnicowego oraz okres intensywnej urbanizacji i współczesne rozlewanie się miast, pokazywane przez udział budownictwa mieszkaniowego według gmin. Najbardziej powszechną formą ochrony zabytków jest Rejestr zabytków, który jest stale uaktualniany przez służby konserwatorskie. Największa liczba zabytków nieruchomych znajduje się w Krakowie, Warszawie, Wrocławiu, Poznaniu, Gdańsku i Łodzi, natomiast nasycenie gmin zabytkami nieruchomymi umieszczonymi w rejestrach obecnie dotyczy województw opolskiego, dolnośląskiego i wielkopolskiego oraz na obszarze między Warszawą i Łodzią. Ochrona przestrzeni o charakterze symbolicznym, posiadającej ponadprzeciętne walory i znaczny potencjał rozwojowy będzie stopniowo zwiększana poprzez powoływanie kolejnych miejsc o charakterze promocji dziedzictwa kulturowego i naturalnego (miejsca światowego dziedzictwa UNESCO, pomniki historii i parki kulturowe).”²⁰

W KPZK 2030 postrzega się tworzenie obszarów parków kulturowych jako działanie sprzyjające wzmocnieniu tożsamości lokalnej oraz ochronie zabytkowych zasobów i promowaniu dziedzictwa kulturowego.

Wobec powyższego - szczególnie w obszarach objętych uwarunkowaniami konserwatorskimi parki kulturowe sprzyjają podnoszeniu jakości zagospodarowania przestrzeni miasta.

Ponadto - w powiązaniu z odpowiednimi ustaleniami dokumentów planistycznych – parki kulturowe służą ukierunkowaniu oraz intensyfikacji pożądaných przez władze samorządowe kierunków rozwoju społeczno gospodarczego.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Opolskiego

Zgodnie z Art. 3., ust. 3. ustawy „Kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej w województwie, w tym uchwalanie planu zagospodarowania przestrzennego województwa, należy do zadań samorządu województwa”.²¹

W myśl Art. 5. ustawy „Opracowywanie projektów planów zagospodarowania przestrzennego województwa (...) jest projektowaniem zagospodarowania przestrzennego w skali regionalnej (...)”.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Opolskiego 2002²² jako instrument

²⁰ vide: Krótki opis stanu i najważniejszych trendów wynikających z map diagnostycznych KPZK 2030, Mapa 18. Krajobraz kulturowy, podkreślenie autora niniejszego tekstu.

²¹ Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

²² Plan zagospodarowania przestrzennego województwa opolskiego przyjęty uchwałą nr XLIX/357/2002 z dnia 24 września 2002 r. (Dz. Urz. Woj. Opolskiego Nr 112, poz. 1448) został zmieniony uchwałą nr XLIII/505/2010 Sejmiku Województwa Opolskiego z dnia 28 września 2010 r. w sprawie uchwalenia zmiany Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Opolskiego.

kreowania rozwoju przestrzennego województwa oraz koordynowania planowania zagospodarowania na poziomie regionalnym ustala kierunki transformacji podstawowych elementów struktury funkcjonalno-przestrzennej województwa, uwzględniając zasady polityki państwa w dziedzinie przestrzennego zagospodarowania zawarte w: "Koncepcji polityki przestrzennego zagospodarowania kraju" oraz cele i kierunki rozwoju regionu zawarte w "Strategii rozwoju województwa opolskiego na lata 2000-2015".

Dokument określa zasady organizacji struktury przestrzennej województwa oraz zasady i kierunki zagospodarowania przestrzennego ujmując w skali regionalnej podstawowe elementy sieci osadniczej, rozmieszczenie infrastruktury społecznej, technicznej i oraz innej (o znaczeniu ponadlokalnym) z uwzględnieniem wymagań w zakresie ochrony środowiska przyrodniczego i ochrony dóbr kultury, oraz obszarów podlegających szczególnej ochronie.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa opolskiego z 2002 r. został zmieniony uchwałą nr XLIII/505/2010 Sejmiku Województwa Opolskiego z dnia 28 września 2010 r. w sprawie uchwalenia zmiany Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Opolskiego.

We wrześniu 2013 r., Departament Polityki Regionalnej i Przestrzennej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Opolskiego sporządził Raport o stanie zagospodarowania przestrzennego województwa opolskiego 2013. (vide: <http://opolskie.pl/serwis/index.php?id=9097>).

Według powyższego Raportu w obszarze województwa opolskiego Brzeg stanowi ośrodek subregionalny obejmujący swoim zasięgiem miasto Brzeg (rdzeń) oraz strefę zewnętrzną: gm. Skarbimierz, gm. Lubsza.

Jako podstawowe dane charakteryzujące potencjał społeczno-gospodarczy tego ośrodka wskazano:

- 1) powierzchnia obszaru funkcjonalnego miasta Brzeg - 332 km² (3,6 % pow. woj. opolskiego).
- 2) liczba mieszkańców - 53998 (5,3 % populacji woj. opolskiego).
- 3) gęstość zaludnienia – 160 osób/ km²
- 4) Liczba podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w systemie REGON – 6667 tys. (6,8 % w skali woj. opolskiego).
- 5) liczba pracujących w gospodarce narodowej – 11134 tys. (5,5 % w skali woj. opolskiego).

Z powyższego wynika, że w obszar funkcjonalny miasta Brzeg obejmuje swym zasięgiem ok. 54 tys. mieszkańców i ok. 6 670 tys. działających w tym obszarze podmiotów gospodarki narodowej.

Położenie miasta na peryferiach województwa opolskiego sprawia, że ważnym aspektem jest lokalizacja Brzegu na skrzyżowaniu drogi krajowej nr 94 (relacji Opole – Wrocław) oraz drogi nr 39 i nr 401 (poprzez węzeł Przylesie łączą one miasto z autostradą A4). Opłaty związane z przejazdem autostradą A4 powodują, że przejazd (przez Brzeg) równoległą do niej drogą krajową nr 94 jest alternatywą dla przewoźników, którzy nie chcą ponosić tych opłat bądź chcą uniknąć zatorów komunikacyjnych w czasie remontów autostrady.

Prognozowane procesy demograficzne, bliskość Wrocławia i dobra dostępność komunikacyjna powodują, że Brzeg funkcjonalnie plasuje się raczej w strefie wpływu aglomeracji wrocławskiej (ponad 1 milion mieszkańców) niż aglomeracji opolskiej liczącej ok. 330 tys. mieszkańców.²³

²³ woj. dolnośląskie zamieszkuje 2,9 mln osób (co stanowi 7,6% ogółu ludności Polski), Wrocław to ok. 630 tys. mieszkańców. Woj. opolskie W 2013 r. liczyło 1004,4 tys. mieszkańców - w stosunku do 2010 r. odnotowano spadek o 12,8 tys. osób i był to jednocześnie najgłębszy ubytek ludności w kraju (o 1,3%, wobec spadku średnio

Tym ważniejsze wydaje się przygotowanie kompleksowej oferty usług turystycznych, oraz zadbanie o promocję i eksponowanie walorów kulturowych miasta Brzeg – w tym działań zmierzających do podniesienia jakości przestrzeni publicznych w jego obszarze.

W Planie zagospodarowania przestrzennego województwa opolskiego z 2010 r., dla miasta Brzeg wskazano następujące ustalenia i propozycje w zakresie ochrony krajobrazu kulturowego:

- zabytkowy układ urbanistyczny dzielnicy staromiejskiej o znaczeniu krajowym - jako jeden z ośmiu w województwie opolskim (s. 133),
- miasto Brzeg jest predysponowane do rozwoju funkcji turystyczno-rekreacyjnej bazujących na zasobach historyczno-krajoznawczych (s. 120);
- wskazanie układu urbanistycznego miasta Brzeg do objęcia ochroną pomnika historii (s. 132);
- w zakresie turystyki i rekreacji potrzebę rozwoju miasta z uwzględnieniem otwarcia na rzekę Odrę (s. 203);
- w zakresie infrastruktury społecznej zapewnienie bazy dla imprez sportowych i kulturalnych rangi regionalnej, krajowej i międzynarodowej w Brzegu;

Kolejne ustalenia tożsame są z zapisami Programów opieki nad zabytkami województwa opolskiego na lata 2007-2010 i 2010-2014, w których wskazano następujące informacje dotyczące zabytków nieruchomych:

- Zamek Piastowski w Brzegu wyróżniono jako obiekt o wybitnych walorach;
- gotycki kościół św. Mikołaja w Brzegu wskazano jako jedno z cenniejszych obiektów sakralnych w województwie;
- wyróżniono budowle obronne: zamek i zachowane mury obronne w Brzegu,
- Renesansowy ratusz w Brzegu uznano za wyjątkowy przykład budowli jednolitej, bez wyraźnych przekształceń,
- planty w Brzegu wskazano jako szczególnie ciekawy obiekt ze względów kompozycyjnych gdzie do układu wprowadzono „sztuczną rzekę” wijącą się w głębokim wąwozie koryta dawnej fosy” (s. 50); 2
- podkreślono znaczenie innych budowli wpisanych do rejestru zabytków: synagoga, poczta, dworzec, XVI wieczne gimnazjum piastowskie w Brzegu, pozostałości dawnych koszarów fryderycjańskich (tzw. Stare Koszary z 1772, XIX-XX w.), zbudowane na północno-wschodnim odcinku dawnych murów miejskich, zespół więzienny, dawna rogatka miejska (obecnie willa, oraz Urząd Miasta), budynek browaru i kamienice.
- wskazano Szlak polichromii brzeskich (Brzeg, Lewin Brzeski, Łosiów, Pogorzela, Małujowice) jak cenny produkt regionalny
- postuluje się doinwestowanie szlaków turystycznych przebiegających przez Brzeg: Szlak św. Jakuba oraz kontynuację szlaku Via Regia (Przedłużenie istniejącego w Niemczech szlaku turystycznego od Görlitz/Zgorzelec przez Lubań, Nowogrodziec, Bolesławiec, Chojnów, Legnicę, Środę Śląską, Wrocław, Oławę do Brzegu, przez Opole, Kraków, Lwów do Kijowa).

Jako istotne warunkowania rozwoju wskazano:

- funkcjonowanie Odrzańskiej Drogi Wodnej wraz z modernizacją Odry na odcinku Koźle – Brzeg Dolny, a także zamiar połączenia Odry i Łaby z Dunajem;
- budowę portu rzecznego w rejonie Brzegu,
- rozwój jakościowy i ilościowy bazy noclegowej i gastronomicznej
- budowa przystani żegluga śródlądowej.

Zarówno Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Opolskiego 2002 podobnie jak jego późniejsza redakcja (po zmianie uchwalonej w 2010 r.) nie wymienia i nie wskazuje w obszarze województwa opolskiego terenu objętego ochroną w formie parku kulturowego. Ustanowienie takiego obszaru w obszarze miasta Brzeg będzie działaniem pionierskim w skali województwa opolskiego.

Strategia zrównoważonego rozwoju gminy miasta Brzegu na lata 2010-2015²⁴

Powyższy dokument wymaga:

- 1) dokonania oceny realizacji zawartych w nim postulatów
- 2) aktualizacji uwarunkowań rozwoju
- 3) przygotowania aktualizacji zamierzeń lokalnej polityki przestrzennej odpowiednio do planowanego horyzontu czasowego i do założeń zawartych w Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (KPZK 2030).

Pożądane jest wyartykułowanie postulatów ochrony środowiska kulturowego i krajobrazu spośród celów strategicznych oraz wyraziste zdefiniowanie misji gminy i miasta Brzegu.²⁵

Lokalny program rewitalizacji miasta brzeg na lata 2009-2015²⁶

Powyższy dokument wymaga:

- 1) dokonania oceny realizacji zawartych w nim postulatów
- 2) aktualizacji ram czasowych i rozpoznania obszarów i zakresu działań priorytetowych,
- 3) ustalenia zasięgu obszarów objętych Lokalnym Programem Rewitalizacji,
- 4) nawiązania do zapisów uchwały Parku Kulturowego.

Lokalny Program Rewitalizacji powinien zawierać uporządkowany pakiet działań służących wspieraniu realizacji postulatów zawartych w uchwale Parku Kulturowego.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy miasta Brzegu

W obszarze miasta Brzeg obowiązują ustalenia *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Miasta Brzegu* (vide: uchwała Nr XL/344/08 Rady Miejskiej Brzegu z dnia 30 grudnia 2008 r.)

W tym dokumencie kwestie dotyczące środowiska kulturowego określa „CZĘŚĆ I. UWARUNKOWANIA ROZWOJU” (vide: ROZDZIAŁ 4 - *Stan dziedzictwa kulturowego i zabytków, dóbr kultury współczesnej oraz krajobrazu kulturowego*) oraz Część II. KIERUNKI ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA BRZEG (vide: ROZDZIAŁ 6 - *Ustalenia strefowe - ochrona i kształtowanie środowiska przyrodniczego i kulturowego*), rys. nr 4. przedstawia Ochronę dziedzictwa kulturowego.

Dokument zmiana „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy miasta BRZEGU” składa się z części tekstowej i graficznej. Część tekstowa zmiany studium obejmuje trzy wydzielone części tzn.:

²⁴ uchwała nr LII/548/09 Rady Miejskiej Brzegu z dnia 22 grudnia 2009 r. w sprawie: przyjęcia Strategii Zrównoważonego Rozwoju Gminy Miasta Brzegu na lata 2010-2015.

²⁵ Przykładem mogą być hasła typu: „Jawor - miasto chleba i pokoju”, Rybnik - miasto z ikrą”, ‘Kalisz – miasto wysokich lotów”.

²⁶ uchwała nr XLV/413/09 Rady Miejskiej Brzegu z dnia 27 kwietnia 2009 r. w sprawie: przyjęcia Lokalnego Programu Rewitalizacji Miasta Brzeg na lata 2009-2015

- 1) WSTĘP – obejmujący informacje formalno-prawne,
- 2) CZĘŚĆ I - obejmująca uwarunkowania rozwoju w zakresie:
 - a) struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta (rozdział 1),
 - b) systemów transportowych i infrastrukturalnych (rozdział 2),
 - c) stanu, kształtowania oraz ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu (rozdział 3),
 - d) stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków, dóbr kultury współczesnej oraz krajobrazu kulturowego (rozdział 4)
- 3) CZĘŚĆ II – obejmująca kierunki zagospodarowania przestrzennego, zawierająca:
 - a) ustalenia ogólne - cele i kierunki polityki przestrzennej miasta Brzeg (rozdział 5),
 - b) ustalenia strefowe - ochrona i kształtowanie środowiska przyrodniczego i kulturowego (rozdział 6).

Integralną częścią zmiany studium są rysunki:

- nr 1 - Kierunki zagospodarowania przestrzennego w skali 1: 5 000
- nr 2 - Podstawowy układ dróg pozamiejskich - stan istniejący skala 1:50 000
- nr 3 - Podstawowy układ dróg pozamiejskich - stan projektowany skala 1:50 000
- nr 4 - Ochrona dziedzictwa kulturowego skala 1 : 10 000
- nr 5 - Ochrona walorów krajobrazu skala 1 : 10 000

Wspomniane wyżej Studium obejmuje obszar w granicach administracyjnych gminy i stanowi kierunkowy dokument planistyczny, antycypujący długookresowe planowanie rozwoju przestrzennego gminy miasta Brzegu. Obszar Parku Kulturowego jak i wynikające z jego uchwały konsekwencje przestrzenne (granica Parku Kulturowego) powinny zostać uwzględnione w części tekstowej i graficznej Studium jako kierunkowe zasady ochrony i kształtowania środowiska kulturowego.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego obowiązujące w granicach planowanego PK

W granicach administracyjnych Brzegu obowiązują ustalenia dziewięciu MPZP, które pokrywają cały obszar miasta. Natomiast na obszarze planowanego PK obowiązują cztery plany:

- od dnia 19.12.2003 (zm. 04.09.2009)

W obszarze ozn. kol. jasnoszarym (w granicach administracyjnych miasta) obowiązuje uchwała nr XVIII/142/03 Rady Miejskiej w Brzegu z dnia 19 grudnia 2003 w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Brzeg, zmieniona uchwałą nr XLVIII/472/09 Rady Miejskiej Brzegu z dnia 4 września 2009 r. w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Brzeg, uchwalonego uchwałą Nr XVIII/142/03 Rady Miejskiej w Brzegu z dnia 19 grudnia 2003 r.;

- od dnia 29.04.2011

obowiązuje uchwała nr IX/55/11 RADY MIEJSKIEJ BRZEGU z dnia 29 kwietnia 2011 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Brzeg dla obszaru WYSP ODRZAŃSKICH ograniczonego od wschodu ul. Krakusa, od północy Kanałem Odrzańskim, a od południa i zachodu wodami rzeki Odry;

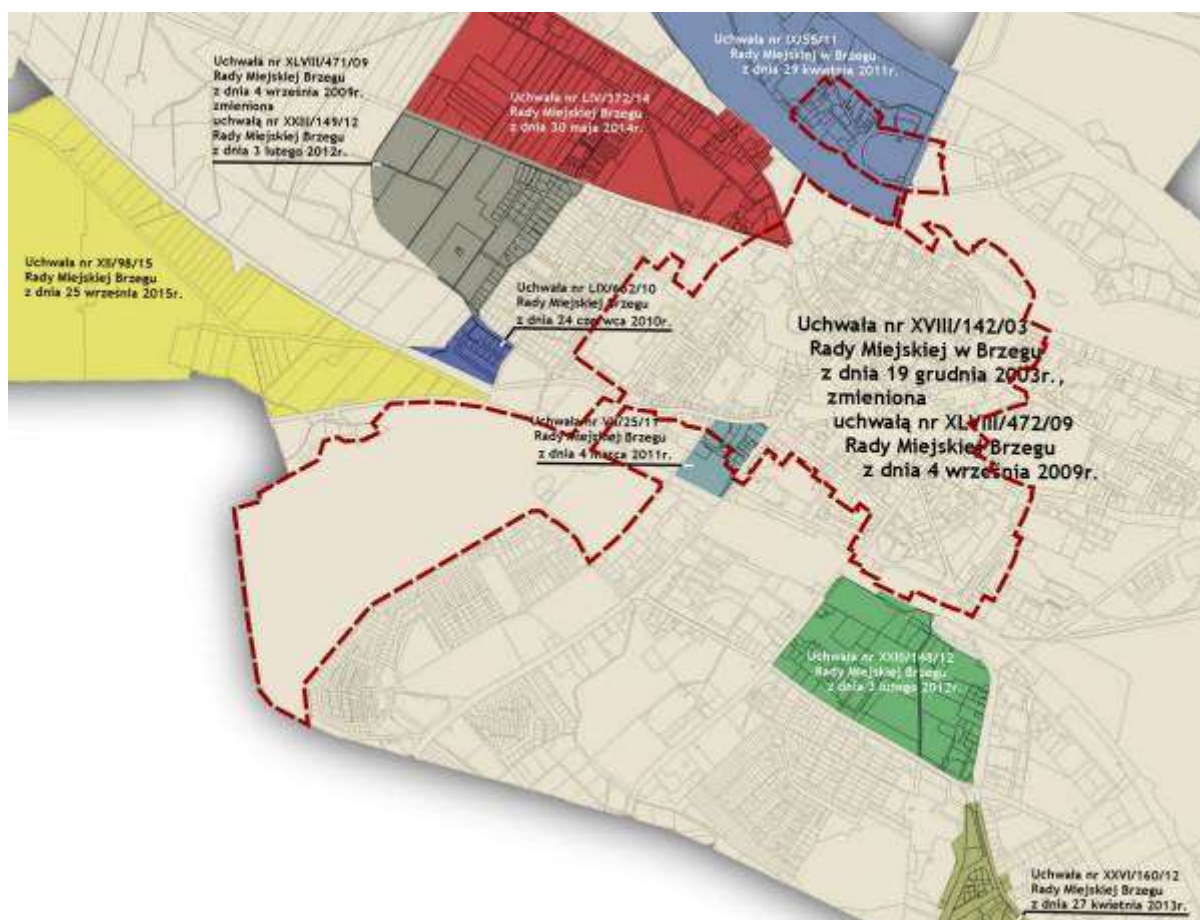
- od dnia 30.05.2014

obowiązuje uchwała nr LIV/372/14 Rady Miejskiej Brzegu z dnia 30 maja 2014 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Brzeg dla obszaru ograniczonego od północy ul. Oławską, od południa ul. Wrocławską, od zachodu projektowaną ulicą graniczącą z terenami rolnymi;

- od dnia 04.03.2011

obowiązuje uchwała nr VII/25/11 Rady Miejskiej Brzegu z dnia 4 marca 2011 r. w sprawie: uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Brzeg dla obszaru ograniczonego od wschodu ul. Armii Krajowej, od północy ul. Kardynała Wyszyńskiego, od zachodu ul. Myczkowskiego oraz od południa magistralną linią kolejową.

Ich zasięg przedstawiono na poniższym schemacie.

Ryc. 148. Lokalizacja obszaru projektowanego Parku Kulturowego (projektowaną granicę PK oznaczono przerywaną czerwoną linią). Opracowano na podstawie materiałów dostarczonych przez UM w Brzegu

Teren projektowanego Parku Kulturowego jest w całości objęty ustaleniami czterech obowiązujących MPZP. Zapisy proponowanej uchwały w sprawie utworzenie Parku kulturowego nie zawierają ustaleń sprzecznych z istotnymi ustaleniami tych MPZP.

3.4. Uwarunkowania układu kompozycyjno-krajobrazowego

Uwarunkowania w zakresie układu kompozycyjno-krajobrazowego dla planowanego parku kulturowego stanowią:

1. Elementy kompozycji urbanistycznej dzielnicy staromiejskiej:
 - a. obszar miasta lokacyjnego (w granicy zgodnej z przebiegiem murów miejskich);
 - b. obszar fosy miejskiej z relikdami budowli obronnych / zielony pierścień wokół dzielnicy staromiejskiej;
 - c. oś kompozycji urbanistycznej rozpięta między historycznymi bramami (zachodnią i wschodnią);
 - d. siatka ulic;
 - e. historyczne strefy wjazdowe - pięciu bram miejskich;
 - f. wnętrza historycznych placów;
 - g. regularna parcelacja;
 - h. dominanty: wieże Zamku, wieża Ratusza, wieże kościoła Podwyższenia św. Krzyża, bryła kościoła św. Mikołaja, bryła kościoła św. Apostołów Piotra i Pawła;
 - i. akcenty (np. pomniki, ozdobne elewacje itp.);
 - j. elementy wtórne (np. wnętrza krajobrazowe zawarte pomiędzy ulicami Władysława Jagiełły i Wojska Polskiego oraz Staromiejską, dominanta domu handlowego przy. ul. Dzierżona);
2. Osie widokowe z ulic i placów eksponujące dominanty dzielnicy staromiejskiej:
 - a. widok za wieżę ratusza z ulic: Wrocławskiej, Armii Krajowej, Ofiar Katynia, Mostu na Odrze;
 - b. widok na zamek lub wieże kościoła Podwyższenia św. Krzyża z ulic: Oławskiej, Wrocławskiej, Rybarzy;
 - c. osie widokowe historycznych wjazdów (w strefach bramnych);
3. Elementy kompozycji urbanistycznej Śródmieścia:
 - a. siatka rozplanowania zabudowy śródmieścia (równoległe ulice: Piastowska, Armii Krajowej, Słowiańska, Piłsudskiego, Wolności i Wileńska);
 - b. parcelacja poszczególnych zespołów zabudowy;
 - c. osie kompozycji zespołów zabudowy (np. ul. Krzywa po przedłużeniu stanowi oś kompozycji dla czterech sąsiednich zespołów);
 - d. osie głównych arterii komunikacyjnych (np. ulice: Armii Krajowej, Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Marszała Józefa Piłsudskiego, Piastowska, Jana Pawła II) – w większości o metryce średniowiecznej;
 - e. dominanty, akcenty i osie kompozycyjne związane z ważniejszymi budynkami (głównie użyteczności publicznej) np. Liceum przy ul. Armii Krajowej;
 - f. zielen – drzewa i przedogródki (np. ulice: Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Marszała Józefa Piłsudskiego, Krótka, Hetmana Tarnowskiego, Legionistów, Wolności, Robotnicza, Lechicka, Piastowska, Jana Pawła II, Szkolna, Powstańców Śląskich);
 - g. ciągi przyrodnicze cieków wodnych (np. strumień Kościelna);
4. Komponowane tereny zieleni (jako części kompozycji urbanistycznej lub samodzielne kompozycje przestrzenne):
 - a. Park Nad Odrą;
 - b. Park nad Fosą im. Bolesława Chrobrego;
 - c. Park Centralny im. J. Czajkowskiego;
 - d. Park Wolności im. Juliusa Peppela;

5. Kompozycja krajobrazu naturalnego i kulturowego wysp odrzańskich;
6. Wnętrze krajobrazowe koryta Odry, umożliwiające ekspozycję dzielnicy staromiejskiej z:
 - a. ciągu widokowego ulic Nabrzeżnej i Na Grobli;
 - b. ciągu widokowego ul. Krakusa;
 - c. ciągu widokowego drogi wodnej;
7. Dominanty i akcenty zlokalizowane poza PK, a dobrze eksponowane z punktów zlokalizowanych w jego granicach, np.:
 - a. wieża ciśnień eksponowana z drogi na Wyspę Jerzynową w osi Kanału Młyńskiego;
 - b. zabudowa przemysłowa na wyspach odrzańskich;
8. Punkty widokowe z wyżej wymienionych dominant;
9. Widoki w skali regionu na dominanty Brzegu, np:
 - a. widok z drogi nr. 94 z Wrocławia (od miejscowości Gać);
 - b. widok z drogi nr. 94 (za miejscowością Strzelniki);
 - c. widok z drogi nr 401 (za Krzyżowicami).

4. Podsumowanie opracowania oraz ustalenia dla planowanego parku kulturowego

Wynikiem opracowania „Studia i analizy krajobrazu kulturowego miasta Brzegu na potrzeby utworzenia parku kulturowego” jest projekt uchwały o utworzeniu parku kulturowego w Brzegu, gdzie w nawiązaniu do postawionych głównych celów opracowania:

- określono obszar przyszłego parku kulturowego oraz
- wskazano sposoby ochrony krajobrazu kulturowego na tym terenie.

Prace nad projektem uchwały obejmowały również szereg spotkań i konsultacji.²⁷ W nawiązaniu do argumentów merytorycznych przedstawionych w niniejszym opracowaniu, wyników badań ankietowych (zamieszczonych w załączniku 2) oraz konsultacji z urzędnikami Miasta Brzeg stwierdzono, że jak najbardziej zasadne jest utworzenie parku kulturowego w Brzegu na mocy art. 16 ust. 1 oraz art. 17 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

4.1. Uzasadnienie utworzenia Parku Kulturowego

1. Park kulturowy „Książęce miasto Brzeg” tworzy się w celu ochrony, zrównoważonego kształtowania oraz promocji walorów kulturowych miasta.

2. Na terenie planowanego PK istnieją liczne i bardzo różnorodne zasoby kulturowe, wśród nich w krajobrazie wyróżniają się:

- architektoniczne dominanty miasta, zarazem centra życia społecznego w przeszłości i obecnie, będące zabytkami rangi ogólnopolskiej: zamek Piastów brzeskich (XIV-XVI w.), ratusz (XVI-XVI w.), kościół parafialny św. Mikołaja (XIV w.), kościół pojezuicki (XVIII w.);
- dobrze zachowany układ urbanistyczny XIII-wiecznego miasta lokacyjnego,
- pozostałości fortyfikacji nowożytnej twierdzy, zachowane w postaci fos i obwałowań zaadaptowanych przy tworzeniu promenady staromiejskiej (która sama w sobie jest cennym składnikiem założenia urbanistycznego), czytelne też w przebiegu ulic i podziałów parcelacyjnych;
- pozostałości staromiejskiej zabudowy mieszkalnej o metryce sięgającej 2. połowy XIII wieku;
- śródmiejskie zespoły zabudowy mieszkalnej (XIX-XX w.) z willami, domami czynszowymi,

²⁷ - 24.02.2016 r. spotkanie konsultacyjne z Burmistrzem Brzegu i pracownikami magistratu, prezentująca zakres i cele opracowania;
- 23.03.2016 r. z spotkanie konsultacyjne z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, pracownikami WUOZ oraz Powiatowym Konserwatorem Zabytków w Brzegu (sporządzono protokół ze spotkania);
- 08.04.2016 r. prowadzenie ankiet terenowych wśród mieszkańców Brzegu nt. walorów kulturowych miasta;
- 25.04.2016 r. spotkanie konsultacyjne z Burmistrzem Brzegu i pracownikami magistratu w celu omówienia architektury proponowanych wiat śmietnikowych w Brzegu (propozycje przedstawiono w postaci projektu załącznika do uchwały w sprawie: uchwalenia zasad udzielania dotacji celowej na realizację przedsięwzięć związanych z gospodarką odpadami [...]);
- 02.06.2016 r. spotkanie koordynacyjne między opracowaniem koncepcji Systemu Informacji Miejskiej (SIM) dla m. Brzeg oraz studium sporządzanym na potrzeby utworzenia parku kulturowego (PK) w Brzegu (sporządzono protokół ze spotkania);
- 03.06.2016 r. konsultacje społeczne z prezentacją autorów nt. realizowanego opracowania oraz wyników ankiety nt. walorów kulturowych miasta (wykład jest zarejestrowany na video);
- 05.08.2016 r. spotkanie konsultacyjne z pracownikami Urzędu Miejskiego i Powiatowym Konserwatorem Zabytków ws. treści uchwały o utworzeniu PK (Po spotkaniu sporządzono notatkę w wersji elektronicznej oraz wymieniono e-maile z wnioskami);
- 17.08.2016 r. spotkanie konsultacyjne z Burmistrzem Brzegu i pracownikami magistratu ws. treści uchwały o utworzeniu PK.
- 31.08.2016 r. oddanie opracowania „Studia i analizy krajobrazu kulturowego miasta Brzeg na potrzeby utworzenia parku kulturowego” wraz z załącznikami oraz projektem uchwały o utworzeniu PK.

We wrześniu i październiku 2016 r. zaplanowano szereg konsultacji oraz prezentacje wyników badań.

domami spółdzielczymi wraz z towarzyszącą im tkanką urbanistyczną (siecią ulic, podziałami parcelacyjnymi, alejowymi szpalerami drzew, ogrodami, przedogródkami),

- zespoły zabudowy koszarowej (XVIII-XX w.) reprezentujące trzy okresy funkcjonowania garnizonu wojskowego w Brzegu;

- park miejski z początku XX wieku będący świetnie zachowanym przykładem stylistyki „kaligraficznej” typowej dla schyłku epoki nowożytnej;

- zespół budowli – dawnych młynów, jazów, śluz, przekopów młyńskich, kanałów żeglownych, nabrzeży itp. – współtworzących zabudowę i infrastrukturę brzeskiego stopnia wodnego

3. Do listy obejmującej wspomniane wyżej wyróżniki krajobrazowe, dopisać należy obiekty mniej spektakularne, choć cenne z uwagi na wartość historyczną bądź artystyczną: budowle (z ich wystrojem architektonicznym), relikty budowli, tzw. małą architekturę, miejsca dokumentujące dawną topografię miasta, tradycje związane z dziejami Brzegu i kulturą jego mieszkańców. Elementy te współtworzą krajobraz kulturowy harmonijnie powiązany ze strukturami krajobrazu przyrodniczego, zwłaszcza z korytarzem ekologicznym stworzonym przez koryto, nabrzeża i tereny zalewowe rzeki Odry.

4. Zabudowa wzniesiona po 1945 r. na terenie planowanego Parku Kulturowego respektuje (poza nielicznymi wyjątkami) kluczowe standardy urbanistyczne zabudowy starszej: wysokość, orientację fasad względem osi ulic; brak rażąco dysharmonijnych ingerencji w historyczny krajobraz kulturowy.

5. Inwestycje prowadzone w ostatnim ćwierćwieczu w przestrzeniach publicznych na terenie dzielnicy staromiejskiej wydatnie poprawiła estetykę rewitalizowanych ulic, placów i terenów zieleni – nie naruszając przy tym walorów zabytkowych.

6. Analizując krajobraz Brzegu w skali dzielnicy staromiejskiej i śródmieścia dostrzec można stosunkowo niewielki stopień dewastacji krajobrazu przez współczesne, niekorzystne dla oblicza miasta działania (reklamowe, infrastrukturalne, funkcjonalne), o których mówią zapisy uchwały o powołaniu PK.

7. Wielu najemców lokali usługowych i handlowych na terenie dzielnicy staromiejskiej już obecnie stosuje rozwiązania poprawiające estetykę przestrzeni (parasole z ograniczoną powierzchnią reklam, szyldy korespondujące z kompozycją elewacji).

8. Miasto posiada dobrze wypromowane „markowe” atrakcje turystyczne oparte na tradycji historycznej: Muzeum Piastów Śląskich (w zamku książęcym z XIV-XVI w., określanym mianem „śląskiego Wawelu”) oraz coroczną imprezę plenerową (inscenizację bitwy pod Małujowicami i oblężenia Brzegu w 1741 r.).

9. Brzeg jest korzystnie położony w sieci szlaków komunikacyjnych – m.in. blisko autostrady A4 i trasy kolejowej Przemysł-Kraków-Wrocław-Gdańsk/Świnoujście – co może sprzyjać rozwojowi ruchu turystycznego;

10. Z miastem sąsiadują bezpośrednio tereny atrakcyjne krajobrazowo i cenne przyrodniczo, objęte ochroną w ramach obszaru NATURA 2000 Grądy Odrzańskie i Stobrawskiego Parku Krajobrazowego;

11. Utworzenie Parku Kulturowego poprzedziła ankieta dla mieszkańców oraz konsultacje społeczne w trakcie, których mieszkańcy wskazali potrzeby podjęcia działań w przedmiotowym zakresie.

12. Urząd Miejski w Brzegu, mający wdrażać zapisy uchwały o powołaniu PK, dysponuje kadrą urzędniczą o wysokich kwalifikacjach, która może twórczo wykorzystać status parku kulturowego do jak najlepszej ochrony, zagospodarowania i promocji obszaru.

Dalsze argumenty wynikające z zalet i potencjalnych korzyści z utworzenia PK, przedstawiono w analizie SWOT na końcu tego rozdziału.

4.2. Propozycje nazwy Parku Kulturowego

Poniżej przedstawiono cztery propozycje nazwy dla planowanego parku kulturowego, które wynikają z przeprowadzonych studiów oraz preferencji mieszkańców wskazywanych w ramach badania ankietowego.

Park Kulturowy Książęce Miasto Brzeg

Zalety nazwy:

- odnosi się ona do ponad kluczowego elementów historii miasta, jakim były rządy książąt z dynastii Piastów (trwające ponad cztery stulecia) i stołeczna funkcja Brzegu jako centrum administracyjnego księstwa;
- nawiązuje do najbardziej rozpoznawalnej i zakorzenionej w świadomości mieszkańców tradycji (marki) miasta i regionu;
- prominentne zabytki Brzegu są zarazem materialnymi przejawami mecenatu książęcego, pozwalającymi promować historyczne związki piastowskich władców z miastem;
- istnieją elementy infrastruktury turystycznej bazujące na książęcej przeszłości miasta (np. Muzeum Piastów Śląskich);
- tradycja rządów książąt brzeskich daje się odnieść nie tylko do dzielnicy staromiejskiej, ale także do terenów obecnego Śródmieścia, peryferiów miasta i strefy pozamiejskiej – co umożliwia promowanie książęcej historii Brzegu w oparciu o bogate i zróżnicowane zosoby atrakcji kulturowych z obszaru miasta, gminy, powiatu;
- proponowana nazwa cechuje się oryginalnością, wyróżnia się wśród nazw innych parków kulturowych.

Wady nazwy:

- brzeska linia książąt z dynastii Piastów wymarła w 1675 r. – nazwa nieuwzględnia więc późniejszych dziejów miasta;
- nazwa nie wiąże się z materialnymi zasobami kulturowymi terenów śródmiejskich pochodzącymi z XIX i XX wieku (poza dzielnicą statomiejską obecność książąt można dostrzec przede wszystkim w tradycji miejsca);
- proponowana nazwa może być trudna do wymówienia dla obcokrajowców.

Park Kulturowy Miasto-Ogród Brzeg

Zalety nazwy:

- ogrody publiczne i prywatne były istotnym elementem standardu urbanistycznego w Brzegu przed 1945 r., a „ogrodowy” charakter miasta składał się na jego kulturową tożsamość i był wykorzystywany w promocji;
- nazwa zwraca uwagę na dotychczas niedoceniane walory miasta;
- eksponuje znaczenie parków miejskich, które są najchętniej odwiedzane przez mieszkańców Brzegu;

- wyznacza czytelny kierunek dla działań miejskich zgodnych potrzebami mieszkańców i współczesnymi standardami zrównoważonego rozwoju;
- ogrodowa tematyka parku kulturowego może przyspieszyć inicjowanie działań rewitalizacyjnych terenów nad Odrą;
- taka tematyka otwiera możliwości pozyskiwania funduszy na różnorodne działania związane z kształtowaniem środowiska przyrodniczego (np. w ramach partnerstwa miast);
- nazwa „miasto-ogród” może stanowić medialną podbudowę dla przyszłych „zielonych” działań inwestycyjnych i deweloperskich;
- idea miasta-ogrodu jest zrozumiała i popularna wśród mieszkańców Europy;
- proponowana nazwa wyróżnia oryginalnością w na tle nazw istniejących parków kulturowych.

Wady nazwy:

- Brzeg nie jest klasycznym miastem-ogrodem (w rozumieniu idei Ebeneзера Howarda) – „ogrodowa” struktura brzeskiego krajobrazu miejskiego ma bardziej złożoną genezę;
- „ogrodowe” zasoby Brzegu zostały uszczuplone po 1945 r. (np. poprzez przekształcenia dawnych ogrodów willowych).

Park Kulturowy Mieszczański Brzeg

Zalety nazwy:

- proponowana nazwa zwraca uwagę na aspekt historii Brzegu ściśle związany z jego miejskim statusem oraz wielowiekowymi tradycjami kultury i gospodarki mieszczańskiej;
- nazwa akcentuje wartość dawnej kultury mieszczan brzeskich i sprzyja promowaniu wiedzy na ten temat (uzupełnianej wynikami aktualnie prowadzonych badań brzeskich kamienic);
- daje się odnieść nie tylko do historii, ale też do współczesnych zjawisk kultury materialnej i niematerialnej, może służyć do promowania obecnych osiągnięć miasta na polu kultury, jak również do kształtowania przyszłych działań (także tych związanych z zagospodarowywaniem terenów mieszkaniowych);
- może być wsparciem dla przyszłych działań związanych z rewitalizacją staromiejskich i śródmiejskich terenów zabudowy mieszkaniowej;
- jest nowatorska (na tle nazw innych polskich parków kulturowych)
- odwołuje się do wartości cenionych w Europie Zachodniej.

Wady nazwy:

- nazwa obecnie nie budzi jednoznacznych skojarzeń (mieszczańskie tradycje Brzegu nie są dostatecznie wypromowane);
- w społeczeństwie polskim świadomość znaczenia kultury i tradycji mieszczańskiej nie jest rozwinięta (ani edukacja szkolna, ani przekazy medialne nie akcentują wartości kultury dawnego mieszczaństwa);
- nazwa mogłaby być trudna do wymówienia dla obcokrajowców.

Park Kulturowy Wysoki Brzeg

Zalety nazwy:

- pozwala wskrzesić najstarszą nazwę miasta;

- może intrygować;
- podkreśla związki miasta z Odrą (w sposób niedosłowny).

Wady nazwy:

- brak śladów wczesnośredniowiecznej osady noszącej tą historyczną nazwę;
- dla osób nie znających historii Brzegu nazwa może być niezrozumiała bądź niejednoznaczna w odbiorze;
- nazwa słabo kojarzy się ze współczesnym Brzegiem.

Na spotkaniu konsultacyjnym z udziałem Burmistrza Brzegu Jerzego Wrębiaka w dn. 17.08.2016 r. podjęto decyzję o wdrożeniu nazwy „Park Kulturowy Książęce Miasto Brzeg”.

4.3. Cele i zasady ochrony krajobrazu kulturowego

Poniżej przedstawiono cele i ogólne zasady ochrony krajobrazu kulturowego w obszarze planowanego PK, zamieszczone w projekcie uchwały.

Park Kulturowy tworzy się w celu:

- 1) ochrony krajobrazu kulturowego miasta Brzegu;
- 2) kształtowania przestrzeni w myśl zasad zrównoważonego rozwoju i dobrej kontynuacji, w sposób zapewniający realizowanie potrzeb lokalnej społeczności i dający możliwość kultywowania tradycji kulturowych, związanych zarówno z wielowiekową historią miasta, jak też z opartych na więzi licznych mieszkańców Brzegu z dawnymi Kresami Rzeczpospolitej;
- 3) promocji walorów krajobrazu kulturowego.

Sposoby realizowania ochrony krajobrazu kulturowego

1. Ochronę obszaru Parku Kulturowego realizuje się poprzez:

- 1) utrzymywanie krajobrazu kulturowego;
- 2) kształtowanie ładu przestrzennego w myśl zasad dobrej kontynuacji i zasad zrównoważonego rozwoju;
- 3) promocję walorów krajobrazu kulturowego.

2. Utrzymywanie krajobrazu kulturowego realizuje się poprzez:

- 1) zachowanie i ekspozycję materialnych i niematerialnych składników krajobrazu kulturowego;
- 2) ochronę zabytkowego układu urbanistycznego dzielnicy staromiejskiej i śródmieścia na obszarze Parku Kulturowego;
- 3) ochronę terenów zieleni, w tym założeń zabytkowych położonych w miejscu dawnych fortyfikacji miasta i Parku Wolności, a także pojedynczych drzew;
- 4) ochronę widoków oraz osi widokowych i ciągów widokowych związanych z charakterystycznymi elementami zabytkowego układu urbanistycznego;
- 5) przeciwdziałanie działalności handlowej i usługowej, ingerującej w formę architektoniczną obiektów zabytkowych oraz przestrzeni publicznych bądź zakłócającej ich ekspozycję;

- 6) kultywowanie najistotniejszych elementów tożsamości kulturowej miasta, w tym tradycji opartych na związkach mieszkańców z dawnymi Kresami Rzeczypospolitej.

3. Kształtowanie ładu przestrzennego w myśl zasad dobrej kontynuacji i zasad zrównoważonego rozwoju realizuje się poprzez:

- 1) uwzględnianie uwarunkowań społecznych, gospodarczych i przyrodniczych służących dobru publicznemu, zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju;
- 2) działania inwestycyjne respektujące zabytkowy charakter układu urbanistycznego, zabudowy, małej architektury oraz niematerialnych wartości krajobrazu kulturowego;
- 3) poprawę jakości zagospodarowania obszarów przestrzeni publicznych, w tym:
 - a) kształtowanie programu użytkowego zgodnie ze współczesnymi standardami zagospodarowywania przestrzeni publicznych,
 - b) wykorzystanie różnych rodzajów zieleni jako niezbędnego komponentu kompozycji przestrzennej,
 - c) dostosowanie zabytkowych nawierzchni placów i ulic do wymagań użytkowych, z zachowaniem tradycyjnych materiałów i form,
 - d) poprawę dostępności terenów dla osób niepełnosprawnych,
 - e) dążenie do ograniczania ruchu kołowego na rzecz ruchu pieszego i rowerowego;
- 4) udostępnianie i rewitalizację terenów nadodrzańskich oraz tworzenie systemu powiązań między nimi i obszarami przestrzeni publicznych;
- 5) dążenie do tworzenia nowych terenów zieleni na obszarze historycznych plant miejskich z zachowaniem i wyeksponowaniem reliktyw twierdzy Brzeg;
- 6) dążenie do zachowania i odtwarzania powierzchni biologicznie czynnych, retencjonowania i wykorzystania wód opadowych oraz poprawy warunków siedliskowych roślin;
- 7) kształtowanie zieleni będącej integralnym elementem pasa drogowego lub innych ciągów komunikacyjnych z poszanowaniem zabytkowego układu ulic i placów;

4. Promocję walorów krajobrazu kulturowego realizuje się poprzez:

- 1) działania informacyjne i edukacyjne rozwijające świadomość mieszkańców miasta na temat jego historii i tradycji;
- 2) działania promocyjne adresowane do turystów;
- 3) działania zmierzające do wykreowania oraz propagowania lokalnego produktu turystycznego jako marki kojarzonej z Brzegiem.

4.4. Analiza SWOT dla planowanego utworzenia i funkcjonowania PK

Biorąc pod uwagę ustalenia ze studiów i analiz, a także uwzględniając doświadczenia innych miast, w których powołano do życia parki kulturowe, można przedstawić bilans potencjalnych zysków i strat związanych z powołaniem i funkcjonowaniem parku kulturowego w Brzegu. Prezentowany poniżej bilans został sporządzony w oparciu metodę analizy SWOT.

a) Mocne strony - zalety i korzyści płynące z utworzenia PK:

- poprawa walorów estetycznych dzielnicy staromiejskiej i śródmiejskiej oraz uporządkowanie przestrzeni publicznej, poprzez ujednoczenie rozwiązań przestrzennych i małej architektury oraz ograniczenie i regulację działań reklamowych;
- wzmocnienie ochrony krajobrazu miasta - poprawa skuteczności procedur ochrony zabytków i koordynacja działań konserwatorskich;
- ta forma ochrony ułatwia ustanowienie Pomnika Historii, w przypadku zabytków znajdujących się na obszarze PK;
- skuteczniejsza promocja głównych atrakcji turystycznych Brzegu;
- opracowanie planu ochrony oraz aktualizacja miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego pozwoli skuteczniej chronić zabytkowy krajobraz Brzegu dla dobra współczesnych i przyszłych pokoleń.

b) Słabe strony - wady i problemy płynące z utworzenia PK:

- w trakcie działań wojennych z 1945 r. i podczas późniejszego zagospodarowywania miasta uległa zniszczeniu znaczna część zabytkowej zabudowy dzielnicy staromiejskiej; istnieją całe kwartały ulic zabudowane powojennymi blokami mieszkalnymi; tylko nieliczne fragmenty dawnego miasta lokacyjnego zachowały bez większych zmian historyczne oblicze (np. ul. Długa, pl. Młynów, pl. Zamkowy);
- przeprowadzenie drogi krajowej przez środek dzielnicy staromiejskiej, związane z tym wyburzenia kilku kwartałów zabudowy, czego konsekwencją stała się likwidacja dawnej zachodniej pierzei rynku i zmiana proporcji tego placu – negatywnie wpłynęły na kształt i wartość historycznego krajobrazu miasta;
- w niektórych zakątkach dzielnicy staromiejskiej istnieją miejsca odbiegające swoją estetyką i funkcją od standardów zagospodarowania przestrzeni, jakich należy oczekiwać od terenu parku kulturowego (np. kwartały zabudowy z samowolnie stawianymi blaszanymi garażami, mało zadbane i odwiedzane przez miłośników alkoholu zakątki Parku nad Odrą, zaniedbane podwórza na tyłach zabudowy czynszowej, obwieszane reklamami elewacje dawnych willi przy ul. Armii Krajowej);
- Brzeg nie jest marką zakorzenioną w świadomości potencjalnych turystów – miasto nie należy do kanonu polskich atrakcji turystycznych, nie jest postrzegane jako miejsce, które należy odwiedzić;
- w chwili obecnej w Brzegu brak bazy gastronomicznej i noclegowej mogącej zaspokoić potrzeby wynikające ze wzmożenia ruchu turystycznego; infrastruktura turystyczna służąca promocji walorów kulturowych miasta (sieć szlaków turystycznych, tablice informacyjne i inne środki medialne) funkcjonuje na poziomie dostatecznym;
- lokalne organizacje pozarządowe działające w Brzegu wykazują małe zainteresowanie działaniami związanymi z ochroną i promocją lokalnego krajobrazu kulturowego.

c) Szanse - potencjalne zalety i pozytywne szanse płynące z utworzenia PK:

- stworzenie programów i działań edukacyjnych związanych z dawną i współczesną kulturą Brzegu – w konsekwencji może umocnić wśród mieszkańców poczucie więzi z miastem, odpowiedzialności za miasto, chęć angażowania się w życie lokalnej społeczności;

- status parku kulturowego może przyciągać turystów i stanowić markę, która odpowiednio promowana w kraju i za granicą może wpłynąć na podniesienie atrakcyjności miasta w oczach turystów i inwestorów;
- wzbogacenie oferty turystycznej miasta;
- realizacja zapisów uchwały odnośnie infrastruktury technicznej i wprowadzenie instalacji zbiorczych, które w świetle obowiązującego prawa powinny być dostępne dla potencjalnych dostawców multimedii może zwiększyć konkurencję na rynku tych usług i w efekcie skutkować obniżeniem kosztów: internetu lub telewizji oraz utrzymania instalacji. Poza tym mieszkańcy uzyskają łatwiejszy dostęp do bezpłatnych pakietów naziemnej telewizji cyfrowej;
- wzrost atrakcyjności dzielnicy staromiejskiej i śródmiejskiej w granicach PK spowodowany poprawą walorów estetycznych przestrzeni może przyczynić się do wzrostu wartości nieruchomości;
- poprawa opinii mieszkańców na temat rodzinnego miasta, może umocnić lokalny patriotyzm – w konsekwencji może przyczynić się do zwiększenia atrakcyjności Brzegu jako miejsca stałego zamieszkania i inwestowania;
- w przypadku upowszechnienia standardów działań reklamowych przyjętych w obrębie PK poza jego granicami – poprawie ulegnie estetyka krajobrazu miasta i strefy podmiejskiej;
- jeżeli zapisy uchwały zostaną skutecznie wdrożone Brzeg będzie jednym z lepszych przykładów dla innych ośrodków z uwagi na znaczny obszar działań i różnorodnych charakter krajobrazu kulturowego objętego tą formą ochrony.

d) Zagrożenia - potencjalne wady i negatywne zmiany płynące z utworzenia PK:

- utworzenie PK może być odbierane przez mieszkańców negatywnie z powodu konieczności demontażu anten satelitarnych;
- wprowadzenie zapisów uchwały o utworzeniu PK może spowodować protesty najemców lokali handlowych i usługowych oraz spółdzielni mieszkaniowych związane z koniecznością respektowania uchwalonych zakazów i ograniczeń;
- spodziewany po utworzeniu PK wzrost ruchu turystycznego na terenie dzielnicy staromiejskiej może być źródłem pewnych uciążliwości dla mieszkańców Brzegu, takich jak hałas generowany przez lokale gastronomiczne w późnych godzinach wieczornych lub trudności z zaparkowaniem pojazdów;
- utworzenie PK może nie spełnić wszystkich oczekiwań co do podniesienia atrakcyjności dzielnicy staromiejskiej z przyczyn od władz miasta niezależnych – przede wszystkim z powodu uciążliwości ruchu tranzytowego na obecnej drodze krajowej nr 39 i niemożności obniżenia statusu tej drogi (z braku obwodnicy północ-południe);
- spodziewany wzrost wartości nieruchomości na terenie PK może być źródłem zjawisk niekorzystnych z punktu widzenia niektórych obecnych i przyszłych mieszkańców i najemców (takich jak np. wzrost cen mieszkań, cen wynajmu).

5. Źródła i opracowania

5.1. Bibliografia źródeł i opracowań dotyczących metodologii oraz formalno-prawnych uwarunkowań posłowania parku kulturowego

Bogdanowski 1994 - Janusz Bogdanowski, *Metoda jednostek i wnętr architektoniczno-krajobrazowych (JARK - WAK) w studiach i projektowaniu (podstawowe wiadomości)*, Kraków 1994 (wyd. 3.).

Bogdanowski 1998 - Janusz Bogdanowski, [red.], *Ochrona wartości krajobrazu i środowiska kulturowego w studium do planu i miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy*, Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Krakowie, Studia i materiały. Krajobrazy, t. 18 (30), 1998, Warszawa

Böhm i in. 2005 – A. Böhm, M. Łuczyńska-Bruzda, J. Środulska-Wielgus, K. Wielgus, U. Forczek-Brataniec, K. Stokłosa, A. Skrzyńska, *Zasady tworzenia Parku Kulturowego, zarządzania nim oraz sporządzania planu jego ochrony. Materiały instruktażowe dla gminnych samorządów terytorialnych, autorów planów ochrony, wojewódzkich i samorządowych konserwatorów zabytków*. Kraków 2005

Dworniczak, Kwaśniewski 2014 – Łukasz Dworniczak, Artur Kwaśniewski, *Studia i analizy środowiska kulturowego dawnego założenia zamkowego w Karłowicach (gm. Popielów, woj. Opolskie)*, Tom III Zamek w Karłowicach na tle założenia osadniczego i dawnego arealu zamkowego. Analiza zasobów środowiska kulturowego i przyrodniczego, Wrocław 2014, Raport serii SPR nr W1A/2015/S-004

EKK - Europejska Konwencja Krajobrazowa, sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r. Dz. U. z dnia 29 stycznia 2006 r.,

Kwaśniewski, Dworniczak 2015a – Artur Kwaśniewski, Łukasz Dworniczak, *Kwerenda oraz interpretacja źródeł historycznych i opracowań nt. założenia pałacowo-parkowego w Żelaźnie (pow. kłodzki). Analiza zasobów kulturowych i kompozycji założenia oraz propozycje działań konserwatorskich.*, Wrocław 2015, Raport serii SPR nr W1A/2015/S-050

Kwaśniewski, Dworniczak 2015b – Artur Kwaśniewski, Łukasz Dworniczak, *Studia i analizy środowiska kulturowego sołectwa Pokój (Woj. Opolskie). Tom II. Analiza zasobów środowiska kulturowego miejscowości Pokój*, Wrocław 2015, Raport serii SPR nr W1A/2015/S-052

Myczkowski i in. 2009 – Myczkowski i inni, *Możliwości wdrożenia Europejskiej Konwencji Krajobrazowej i problem zachowania dziedzictwa kulturowego poprzez kształtowanie krajowej polityki przestrzennej – rekomendacje do KZPK*, Ekspertyza wykonana dla MRR. Kraków 2009

Nita 2015 – Jerzy Nita, *Znaczenie wyznaczników i wyróżników w badaniach krajobrazu*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego”, Nr 30/2015, s. 59-69

POnZ.Opolskie.2007 – *Programu opieki nad zabytkami województwa opolskiego na lata 2007-2010*, Załącznik do uchwały Nr XIV/158/2007 Sejmiku Województwa Opolskiego z dnia 20 grudnia 2007 r. Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Opolu

POnZ.Opolskie.2011 – *Programu opieki nad zabytkami województwa opolskiego na lata 2011–2014* Załącznik do uchwały Nr V/76/ 2011 Sejmiku Województwa Opolskiego z dnia 29 marca 2011r. http://opolskie.pl/docs/program_opieki_nad_zabytk.pdf

POŚ.Brzeg.2005 – *Program ochrony środowiska dla miasta Brzeg na lata 2005 – 2015*, oprac. Zespół ATMOTERM – EKOURBIS Sp. z o.o.

PZP.Opolskie.2010 – Plan zagospodarowania przestrzennego województwa opolskiego Przyjęty uchwałą nr XLVIII/505/2010 Sejmiku Województwa Opolskiego w dniu 28 września 2010 r. <http://umwo.opole.pl/serwis/index.php?id=3179>

Welc-Jędrzejewska i in. 2011 - Jolanta Welc-Jędrzejewska, Ewa Kulesza-Szerniewicz, Beata Makowska, Ewa Stieler, Elżbieta Jagielska, *Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego*, Narodowy Instytut Dziedzictwa Warszawa 2011; www.nid.pl/UserFiles/File/pliki%20do%20pobrania/PORADNIK.pdf

Ustawa OZOnZ – Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, z dnia 23 lipca 2003 r., Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568

5.2. Bibliografia opracowań dotyczących Brzegu

Adamczik 1926 a – [b.i.] Adamczik, *Zwei ehrwürdige Brieger Bildsäulen*, „Brieger Heimatkalender. Jahrbuch für den Stadt- und Landkreis” Jg. 2 (1926), s. 46

Adamczik 1926 b – [b.i.] Adamczik, *Vom neuen katholischen Kirchhofe*, „Brieger Heimatkalender. Jahrbuch für den Stadt- und Landkreis” Jg. 2 (1926), s. 49

Adressbuch – “Adressbuch der Stadt Brieg”, Brieg 1879-

Andrzejewski 1980 – Henryk Andrzejewski, *Analiza nasłonecznienia i klimatu akustycznego na przebudowywanych obszarach zainwestowania miejskiego*, (w:) *Problematyka rewaloryzacji zabytkowego śródmieścia Brzegu. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 2 – 3 czerwca 1980 r. w Brzegu*, pod red. Stefana Ziarki i in. Opole: Wojewódzki Ośrodek Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej w Opolu, Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Koło w Brzegu 1980, s. 27-45

Andrzejewski, Maga 1980 – Henryk Andrzejewski, Regina Maga, *Metoda przebudowy obszarów zainwestowania miejskiego*, (w:) *Problematyka rewaloryzacji zabytkowego śródmieścia Brzegu. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 2 – 3 czerwca 1980 r. w Brzegu*, pod red. Stefana Ziarki i in. Opole: Wojewódzki Ośrodek Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej w Opolu, Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Koło w Brzegu 1980, s. 81-95

Anonim 1845 – W. H. *Geschichte der Schützengilde zu Brieg*. Brieg: Druck von A. Klockau 1845

Anonim 1883 – b.a., *Filteranlage von E. Cramer in Brieg*, “Dingler’s polytechnisches Journal”, Bd 250 (1883), s. 110-111, Taf. 10 (Fig. 12-15)

Anonim 1884 – b.a., *Chronik der Schützengilde zu Brieg für Jahre 1845 bis 1883: (Fortsetzung der Jahre 1845 im Druck erschienenen "Geschichte der Schützengilde zu Brieg", dargestellt von W. H.)*. [Brieg]: 1884

Anonim 1912 – b.a., *Brieg* (w:) *Wettbewerb*. „Ostdeutsche Bau-Zeitung”, Jg. 10 (1912), Nr 39, s. 163

Anonim 1926 a – b.a., *Brieg* (w:) *Wettbewerb*. „Ostdeutsche Bau-Zeitung”, Jg. 24 (1926), Nr 8, s. 62

Anonim 1926 b – b.a., *Brieg* (w:) *Wettbewerb*. „Ostdeutsche Bau-Zeitung”, Jg. 24 (1926), Nr 30, s. 263-264

Anonim 1927 a – b.a., *Zwei Briefe Schinkels aus dem Archiv der kath. Pfarrkirche ad St. Crucem zu Brieg*, “Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1927, Nr. 7, s. 26-27.

Anonim 1927 b – T. G., *Erster Bürgermeister Julius Peppel*, Brieger Heimatkalender. Jahrbuch für den Stadt- und Landkreis” Jg. 3 (1927), s. 54-56

Anonim 1929 – b.a., *Gründung und Entwicklung der Provinzial-Heil- und Pflgeanstalt Brieg*, „Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1929, Nr. 31, s. 124; Nr. 32, s. 127; Nr. 33, s. 130-131; Nr. 34, s. 134-135; Nr. 35, s. 137-138

Anonim 1930 – b.a., *Gründungsgeschichte des St. Hedwig-Stiftes*, „Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1930, Nr. 63, s. 257-258; Nr. 64, s. 261-262; Nr. 65, s. 265-266; Nr. 66, s. 269-271; Nr. 67, s. 273-274; Nr. 68, s. 277-278

Anonim 1933 a – b.a., *Das Brieger Schauspielhaus und sein Erbauer. Ist das Gebäude von Langhans erbaut?*, „Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1933, Nr.103, s. 418-419.

Anonim 1933 b – b.a., *Brieg (w:) Wettbewerbe*. „Ostdeutsche Bau-Zeitung”, Jg. 31 (1933), Nr 31, s. 396

Arbeitslager ... 1996 – b. a., **Arbeitslager Brieg** – filia obozu koncentracyjnego Gross-Rosen we wspomnieniach byłych więźniów. Wałbrzych: Państwowe Muzeum Gross-Rosen 1996

Arnold 1927 – Gustav Arnold, *Das Brieger Feuerlöschwesen 1887-1927*, „Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1927, Nr. 10, s. 37-39

Artropé 1929 – Theodor Artropé, *Der Ritscheberg. Ein Beitrag zur Heimatkunde unseres Kreises (Mit Genehmigung der Erben und des Verlages aus den Ohlauer Heimatblättern 1925, Nr. 66 und 67 abgedruckt)*, „Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1929, Nr. 40, s. 159; Nr. 41, s. 163

„Bericht über die Verwaltung und den Stand der Gemeinde-Angelegenheiten der Stadt Brieg für die Zeit”, Brieg: 1882-

„Bericht über die Verwaltung und den Stand der Kreis-Kommunalangelegenheiten des Kreises Brieg”. Brieg 1876-

Bernhofen 1939 – Georg Bernhofen, *Das Kollegiatstift zu Brieg in seiner persönlichen Zusammensetzung von den Anfängen bis zur Säkularisation*. Berlin: E. Ebering 1939

Bimler 1934 – Kurt Bimler, *Das Piastenschloss zu Brieg*. Breslau: Verlag Maruschke und Berendt 1934 (Schlesische Burgen und Renaissanceschlösser, Lief. 2)

Bimler 1941 – Kurt Bimler, *Die schlesischen massiven Wehrbauten*, Bd. 2. *Fürstentum Brieg: Kreise Brieg, Ohlau, Strehlen.*, Heyderbrand-Verlag, Breslau 1941.

Bojan 1913 – [b.i.] Bojan, *Die Gernison Brieg in den Befreiungskriegen 1813/15*. Brieg: Buchdruckerei der Brieger Zeitung 1913

Borkowski, Kirmiel, Włodarczyk 2008 – Maciej Borkowski, Andrzej Kirmiel, Tamara Włodarczyk, *Śladami Żydów: Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska*, Warszawa: Muzeum Historii Żydów Polskich 2008

„**Brieger Heimatkalender**. Jahrbuch für den Stadt- und Landkreis” Brieg. Brieg 1925-

„**Briegische Heimatblätter** zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung”, 1926-

“**Briegisches Wochenblatt** (...)” herausgegeben von Ernst Gottlieb Glawing (...). Brieg: Gedruckt mit Trumpischen Schriften 1790 - 1805

Burkheiser 1932 – F[rantz] Burkheiser, *75 Jahre Gaswerk Brieg*, „Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1932, Nr. 85, s. 345-346; Nr. 86, s. 349-350; Nr. 87, s. 353-354; Nr. 88, s. 357-359; Nr. 89, s. 361-362

CDS 09 – C[olmar] Grünhagen, *Urkunden der Stadt Brieg, urkundlich und chronikalische Nachrichten über die Stadt Brieg, die dortigen Klöster, die Stadt- und Stiftsgüter bis zum Jahr 1550*. Breslau: Josef Max & Comp. 1870 (Codex Diplomatikus Silesiae, IX)

CDS 17 – Konrad Wutke, *Die schlesische Oderschiffahrt in vorpreussischer Zeit. Urkunden und Aktenstücke*. Breslau: Josef Max & Comp. 1896 (Codex Diplomatikus Silesiae, XVII)

Chrzanowski, Kornecki 1974 – Tadeusz Chrzanowski, Marian Kornecki, *Sztuka Śląska Opolskiego. Od średniowiecza do końca w. XIX*. Kraków: Wydawnictwo Literackie 1974

Czajkowski 1967 – Józef Czajkowski, *Drzewa i krzewy miasta Brzegu*. Opole: Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Opolu, Państwowe Wydawnictwo Naukowe Oddział Wrocławski 1967

Czechowicz 2005 – Bogusław Czechowicz, *Książęcy mecenat artystyczny u schyłku średniowiecza*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2005.

Czechowicz 2007 – Bogusław Czechowicz, *Między blaskiem Chrystusa i rodowych tradycji a cieniem klątwy i politycznych porażek. Stratygrafia mecenatu artystycznego księcia Fryderyka II*, [w:] Jan Harasimowicz, Aleksandra Lipińska (red.), *Dziedzictwo reformacji w Księstwie legnicko-brzeskim. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 8–10 grudnia 2005 r. w Muzeum Miedzi w Legnicy / Das Erbe der Reformation in den Fürstentümern Liegnitz und Brieg. Protokollband der internationalen Fachtagung veranstaltet am 8. - 10. Dezember 2005 im Kupfer-Museum zu Liegnitz*. (=Źródła i Materiały do Dziejów Legnicy i Księstwa Legnickiego IV), Muzeum Miedzi w Legnicy, Legnica, s. 291–304.

Czerner 1994 – Rafał Czerner, *Ratusz w Brzegu*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej 1994

Czerner 2002 – Rafał Czerner, *Zabudowy rynków. Średniowieczne bloki śródrynkowe wybranych dużych miast Śląska*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej 2002

Dehio-Schlesien 2006 – Ernst Badstübner, Grzegorz Grajewski, Dietmar Popp, Andrzej Tomaszewski, Dethard von Winterfeld (red.), *Zabytki sztuki w Polsce. Śląsk*. Warszawa: Krajowy Ośrodek Dokumentacji Zabytków 2006 [wersja niemieckojęzyczna: Ernst Badstübner, Dietmar Popp, Andrzej Tomaszewski, Dethard von Winterfeld (red.), Sławomir Brzezicki, Christine Nielsen (oprac.), *Dehio-Handbuch der Kunstdenkmäler in Polen. Schlesien*. München-Berlin: Deutscher Kunstverlag 2005]

Döring 1845 – Reinhold Döring, *Brieger Chronik des Jahres 1845*. Brieg: Druck und Verlag von A. Klockau 1845

Drewes 1783 – Johann Gottlob Drewes, *Neue Vorschläge die Maulbeer-Baum-Zucht und den Seidenbau mit Erfolg und Vortheil zu betreiben. Aus Erfahrungen in den Preußischen Staaten gesammelt*. Breßlau, Brieg, Leipzig: bei Christian Friedrich Gutsch 1783

Dziewulski, Golachowski 1957 – Władysław Dziewulski, Stefan Golachowski, *Brzeg*. „Studia z historii budowy miast polskich” 4 (1957), s. 49-79

Eysymontt J. 1978 – Janina Eysymontt, *Architektura pierwszych kościołów na Śląsku*, (w:) *Z dziejów sztuki śląskiej*, pod red. Zygmunta Świechowskiego, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1978, s. 41-90

Fedde 1908 – Konrad Fedde, *Beiträge zur Siedlungskunde im ehemealigen Fürstentum Brieg. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Hohen Philosophischen Fakultät der königl. Universität Breslau*. Breslau: Druck von R. Nischkowsky 1908

Fischer, Stuckart 1819 – Christ[ian] Friedrich Emanuel Fischer, Carl Friedrich Stuckart, *Zeitgeschichte der Städte Schlesiens*. Schweidnitz: bei Carl Friedrich Stuckart 1819

Fitzner 1873 – Obr. Aug. Josef Fitzner, *Annalen der Joh.-Loge Friedrich zur aufgehenden Sonne im Oriente zu Brieg, gestiftet am 24 März 1783*. [Brieg] 1873

Fräger 1922 – Paul Fräger, *Sagen aus Stadt und Kreis Brieg (unter Berücksichtigung der Grenzgebiete)*. Brieg: Verlag Hugo Süßmann 1922

Gallerie ... 1809 – b.a., *Gallerie schlesischer Städte*. Stück 2: *Beschreibung der Königlichen Fürstenthums- Hauptstadt Brieg*. Breslau: gedruckt und zu haben bey Graß und Barth 1809

Gawlik 1994 – Stanisław Gawlik, *Szkola żydowska w Brzegu*, „Kwartalnik Opolski” R. 40 (1994), z. 2, s. 11-25

Gellenthin 1931 – Hans Gellenthin, *Brieg und seine Soldaten. Eine militärische Chronik*, “Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1931, Nr. 69, s. 281-282; Nr. 70, s. 285-286; Nr. 71, s. 289-290; Nr. 72, s. 293-294; Nr. 73, s. 297; Nr. 74, s. 301-302; Nr. 75, s. 305-306; Nr. 76, s. 309-310; Nr. 77, s. 313-314; Nr. 78, s. 317-318; Nr. 79, s. 321-322; Nr. 80, s. 325-326; Nr. 81, s. 329-330; Nr. 82, s. 333; Nr. 83, s. 337-338; Nr. 85, s. 347

Gellenthin 1932 - Hans Gellenthin, *Brieg und seine Soldaten. Neue Artikelfolge über die bei der Mobilmachung im Laufe des Weltkrieges und nach Kriegsende in Brieg aufgestellten bzw. hier garnisonierenden Truppenteile (Zusammengestellt auf Grund von Mitteilungen ehem. Angehöriger dieser Truppenteile bzw. nach Zeitungsnachrichten)*. “Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1932, Nr. 90, s. 365-366; Nr. 91, s.369-370; Nr. 92, s. 373-374; Nr. 93, s. 377-378; Nr. 95, s. 385-386

Glawinig 1779 – [Ernst Gottlieb Glawinig], *Einige Nachrichten von der Kirche zum H. Nicolaus in Brieg*. Brieg: mit Trumpfischen Scheiben [1779]

Glawinig 1784 – Ernst Gottlieb Glawinig, *Ein Beitrag zur alten Geschichte der Evangelischen Begräbniß-Kirche zur Heil. Dreyfaltigkeit vor Brieg*. [Brieg] 1784

Göbel 1921 – Max Göbel, *Die Brieger Straßennamen*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens“ Bd. 55 (1921), s. 29-44

Görlitz 1822 – J. C. Görlitz, *Neueste geographisch-statistisch-technisch-topographische Beschreibung des Preußischen Schlesiens*, t. 2, cz. 1. Glogau: Neue Güntersche Buchhandlung 1822

Golonka 1980 – Barbara Golonka, *Finanse miasta Brzegu w ostatnim ćwierćwieczu panowania Piastów (1649-1675)*. Opole: Instytut Śląski 1980

Grundmann 1982 – Günther Grundmann, *Burgen, Schlösser und Gutshäuser in Schlesien*, Bd I: *Die Mittelalterlichen Burgruinen, Burgen und Wohntürme*. Bearbeitet von Dieter Großmann, unter Mitarbeit von Hannsa Nogossek Würzburg: Verlag Weidlich 1982

Grundmann 1982 – Günther Grundmann, D.Großmann (red.), Hanna Nogossek (red.), *Burgen, Schlösser und Gutshäuser in Schlesien*, t. 1. *Die mittelalterlichen Burgruinen, Burgen und Wohntütme*, Frankfurt am Main 1982

Grünhagen 1862 – Colmar Grünhagen, *Die Belagerung von Brieg im Jahre 1741*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens“ Bd. 4 (1862), s. 23-38

Grünhagen, Rückert 1868 – Colmar Grünhagen, Heinrich Rückert, *Über die Unechtheit der angeblichen Chronik des Brieger Stadtschreibers Blasius Gebel*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens“ Bd. 9 (1868), s. 346-372

Grützner 1927 – [b.i.] Grützner, *Direktor Friedrich Schulz und die Gründung der Brieger Landwirtschaftsschule*, „Brieger Heimatkalender. Jahrbuch für den Stadt- und Landkreis” Jg. 3 (1927), s. 57-60

Günther 1928 - Ernst Günther, *Von alten Brieger Giebeln, ihrem Werden und Wergehen*, „Brieger Heimatkalender. Jahrbuch für den Stadt- und Landkreis” Jg. 4 (1928), s. 55-

Günther 1929 – Ernst Günther, *Illustrierter Führer durch Brieg unter besonderer Berücksichtigung heimatlicher Kunstdenkmäler*. Brieg: Verlag Hugo Süßmann 1929

Günther 1930 a – Ernst Günther, *Geschichte der Erwerbung des Brieger Piastenschlosses*, “Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1930, Nr. 62, s. 245-246.

Günther 1930 b – Ernst Günther, *Die Entstehungsgeschichte des Städtischen Museums*, “Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und

Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1930, Nr. 62, s. 251-253

Günther 1933 – Ernst Günther, *Kleiner Führer durch Brieg mit Bildern besonderer Baudenkmäler und Schönheiten*. Brieg: Hugo Süßmann 1933

Günther 1931 – Ernst Günther, *Kurzgefasster Führer durch das Brieger Museum*. [Brieg]: 1931

Guerquin 1957 – Bohdan Guerquin, *Zamki śląskie*. Warszawa: Wydawnictwo Budownictwo i Architektura 1957

Guerquin 1974 – Bohdan Guerquin, *Zamki w Polsce*. Warszawa: Arkady 1974

Guttman 1864 – Johannes Julius Guttman, *Zur Geschichte des Gymnasiums in seinem dritten Jahrhundert*, (w:) *Königl. Gymnasium zu Brieg. Einladungs-Schrift zu den Donnerstag den 17. Und Freitag den 18. März 1864 abzuhaltenden Prüfungen und Vorträgen sowie zur Entlassung der Abiturienten*. Brieg: Druck Otto Falch's Buchdruckerei [1864], s. 1-16

Guttman 1870 – Johannes J[ulius] Guttman, *Das dreihundertjährige Jubiläum des Gymnasiums, nebst den andern Schulnachrichten*, (w:) *Königliches Gymnasium zu Brieg. Einladungs-Schrift zu den öffentlichen Prüfungen und Vorträgen sowie zur Entlassung der Abiturienten am 7. Und 8. April 1870*, s. 1-17

Hahr 1915 – August Hahr, *Studier i Nordisk Renaessanskonst*. Uppsala: 1915

“Hauptbericht über die Kommunal-Verwaltung der Stadt Brieg”. Brieg 1858-

“Haushaltplan der Stadt Brieg für (...)”. Brieg 1927-

“Haushaltsplan des Landkreises Brieg für das Rechnungsjahr (...)”. Brieg 1924-

Hawrylak 1980 – Maciej Hawrylak, *Linearny system usług na terenach zainwestowania miejskiego (na przykładzie miasta Brzegu)*, (w:) *Problematyka rewaloryzacji zabytkowego śródmieścia Brzegu. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 2 – 3 czerwca 1980 r. w Brzegu*, pod red. Stefana Ziarki i in. Opole: Wojewódzki Ośrodek Informacji Naukowej, Technicznej I Ekonomicznej w Opolu, Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Koło w Brzegu 1980, s. 117-131

Heffner 1987 – Krystian Heffner, *Brzeg. Historia i współczesność*. Opole: 1987

Henning 1927 – Karl Henning, *Geschichte des Brieger Zuchthauses*, “Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung”, 1927, Nr. 3, s. 9-11; Nr. 4, s. 13-14; Nr. 5, s. 17

Heuser 1801 – J. F. J. Heuser, *Kurzgefasste Geschichte des Königlichen Gymnasii illustris zu Brieg*. Brieg: 1801

Hoffmann 1931 – Hermann Hoffmann, *Die Jesuiten zu Brieg*. Brieg: 1931

Hoffmann 1935 – Hermann Hoffmann, *Die katholischen Kirchen der Stadt Brieg. Eine Führung*. Breslau: Frankes Verlag und Druckerei Otto Borgmeyer 1935 (Führer zu schlesischen Kirchen, Nr. 21)

Irrgang 1981 – Werner Irrgang, *Neuere Geschichte der Stadt Brieg, 1740-1980*. Goslar: Bundesvereinigung der Brieger e. V. 1981 (Geschichte der Piastenstadt Brieg, 2)

Irrgang 1988 – Werner Irrgang, *Ältere Geschichte der Stadt Brieg in ihrem schlesischen Umfeld*. Goslar: Bundesvereinigung der Brieger e. V. 1988

Jurkowska-Kucharska, Kożan 1980 – Barbara Jurkowska-Kucharska, Aldona Kożan, *Kompozycja zespołu miejskiego na przykładzie miasta Brzegu*, (w:) *Problematyka rewaloryzacji zabytkowego śródmieścia Brzegu. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 2 – 3 czerwca 1980 r. w Brzegu*, pod red. Stefana Ziarki i in. Opole: Wojewódzki Ośrodek Informacji Naukowej, Technicznej I Ekonomicznej w Opolu, Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Koło w Brzegu 1980, s. 97-115

Kachel 1929 – Paul Kachel, *Ritschen bei Brieg*, “Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1929, Nr. 46, s.182-183; Nr. 47, s. 186-187; Nr. 48, s. 190-191.

Kajzer, Kołodziejcki, Salm 2001 – Leszek Kajzer, Stanisław Kołodziejcki, Jan Salm, *Leksykon zamków w Polsce*. Warszawa: Arkady 2001

- Karłowska-Kamzowa 1970** – Alicja Karłowska-Kamzowa, *Fundacje artystyczne księcia Ludwika I brzeskiego. Studia nad rozwojem świadomości historycznej na Śląsku XIV-XVII w.* Opole: 1970
- Kaufmännischer ... 1909** – *Kaufmännischer Verein in Brieg. Eingetragener Verein. Festschrift zur Feier des 25jährigen Bestehens des Vereins am 24. Januar 1909.* Brieg: Gedruckt bei G. Tesch 1909
- Kersten 1926** – Günther Kersten, *Urkunde vom 23. April 1582: Herzog Georg II. tritt den Kreuzhof und das Pfarrlehen der Brieger Nikolaikirche gegen Rückgabe des Zeughauses ab*, „Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung”, 1926, Nr. 1, s. 2
- Kersten 1927 a** – Günther Kersten, *Baugeschichte der Türme der Kirche zum heiligen Kreuz in Brieg*, „Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1927, Nr. 6, s. 21-23; Nr. 7, s. 25-26; Nr.8, s. 29-31
- Kersten 1927 b** – Günther Kersten, *Etwas über Badezimmer und Badewannen im alten Brieg*, „Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1927, Nr. 10, s. 39
- Kersten 1927 c** – Günther Kersten, *Urkunde von 23. April 1583: Herzog Georg II. Tritt den Kreuzhof und das Pfarrlehen der Brieger Nikolaikirche gegen Rückgabe des Zeughauses ab*, „Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1927, Nr. 1, s. 2
- Kersten 1929** – Günther Kersten, *Führer durch Brieg im Wandel der Zeit*, „Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1929, Nr. 34, s. 133-134
- Kersten 1930** – Günther Kersten, *Die Brieger Maurer und Zimmerleute*, „Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1930, Nr. 59, s. 234-235; Nr. 60, s. 238-239
- Klawitter 1939** – Willy Klawitter, *Geschichte der schlesischen Festungen in vorpreussischer Zeit* [Teil II], „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens”, Bd. 73 (1939), s. 133-189
- Klawitter 1940** – Willy Klawitter, *Geschichte der schlesischen Festungen in vorpreussischer Zeit* [Teil II], „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens”, Bd. 74 (1940), s. 190-241
- Knie 1830** – J[ohann] G[eorg] Knie, *Alphabetisch-Statistisch-Topographische Uebersicht aller Dörfer, Flecken, Städte und andere Orte der Königl. Preuß. Provinz Schlesien, nebst beigefügter Nachweisung von der Eintheilung des Landes nach den verschiedenen Zweigen der Civil-Verwaltung mit drei besondern Tabellen.* Breslau: Verlag von Graß, Barth und Comp. 1830
- Knie 1845** – J[ohann] G[eorg] Knie, *Alphabetisch-Statistisch-Topographische Uebersicht aller Dörfer, Flecken, Städte und andere Orte der Königl. Preuß. Provinz Schlesien, nebst beigefügter Nachweisung von der Eintheilung des Landes nach den Bezirken der drei Königlichen Regierungen, den darin enthaltenen Fürstenthümern und Kreisen, mit Angabe des Flächeninhaltes, der mittlern Erhebung über die Meeresfläche, der Bewohner, Gebäude, des Viehstandes u.s.w.* Breslau: Verlag von Graß, Barth und Comp. 1845
- Kozerski 1982** – Paweł Kozerski, *Z dziejów Piastów brzeskich.* Opole: 1982
- Kozerski 1997** – Paweł Kozerski, *Zamek i Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu.* Brzeg: 1997
- Kozerski 1989** – Paweł Kozerski, *Zamkowy kościół w Brzegu pod wezwaniem Św. Jadwigi – (Patronki Piastowskiego Śląska (...)) – Mauzoleum Piastów Brzeskich (...).* [B. m. w.]: 1989
- Krebs 1876** – Julius Krebs, *Die Belagerungs Briegs durch Torstensohn (1642)*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens“ Bd. 13 (1876), s. 368-468
- Krömer 1933** – Willi Krömer, *Aus der Geschichte des Brieger Postwesens*, „Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1933, Nr. 116, s. 469-470; Nr. 117, s. 473-474; Nr. 118, s. 477-

478; Nr. 119, s. 481-483; Nr. 120, s. 485-486; Nr. 121, s. 489-490; Nr. 122, s. 493-494; Nr. 123, s. 497-498; Nr. 124, s. 501-502; Nr. 125, s. 505-506

Kunz 1885 – Hermann Kunz, *Das Schloß der Piasten zum Brieg. Ein vergessenes Denkmal alter Bauherrlichkeit in Schlesien*. Brieg: Verlag von Adolf Bänder 1885

KZS 7.1. – Tadeusz Chrzanowski, Marian Kornecki, Mieczysław Zlat, *Powiat brzeski*. (Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, VII, z. 1), Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk 1961.

Lamy 1898 – Eugen Lamy, *Geschichte und Beschreibung des Umbaues*, “Königl. “Gymnasium zu Brieg. Bericht über das Schuljahr (...)”, 1897/98, s. 3-5

Langer 1917 – Kurt Langer, *Brieg in Schlesien*, “Ostdeutsche Bau-Zeitung”, Jg. 15 (1917), Nr 49, s. 197-200, Nr 50, s. 201-202, Nr 53, s. 213-214, Nr 54, s. 217-218

Langer 1924 – K[urt] L[anger], *Das Piastenschloß zu Brieg*, “Ostdeutsche Bau-Zeitung”, Jg. 22 (1924), Nr 15, s. 86

Lindner 1921 – Werner Lindner, *Zu den Arbeiten von Ernst May*. “Deutsche Kunst und Dekoration” Jg. XXIV (1921), Nr 6, s. 257-260

Lorenz 1885/86 – Otto Lorenz, *Aus der Vergangenheit der evangelischen Kirchengemeinde Brieg. Ergänzung und Fortsetzung der “Geschichte der evangelischen Kirche in Brieg” von W. H. Müller*. Lieferung 1-5: *Geschichte der Kirchengebäude und Kirchhöfe*. Brieg: Verlag von Adolf Bänder 1885/86

Lucae 1689 – Friedrich Lucae, *Schlesiens Curieuser Denckwürdigkeiten oder vollkommener Chronica*, t. 2. Franckfurt am Mayn: In Verlegung Friedrich Knochen Buchhändlern 1689

Ludwik 2012 – Bogna Ludwik, *Ochrona wartości krajobrazowych w projektach osiedli autorstwa spółki “Schlesisches Heim” pod kierunkiem Ernsta Maya na Dolnym Śląsku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, R. 57 (2012), Nr 2, s. 3-21

Ludwig 2013 – Bogna Ludwig, *Najmniejsze osiedla projektu Ernsta Maya. Jak stworzyć kameralny zespół mieszkaniowy*. „Architectus” 2013, nr 1 (33), s. 19-36

Lutsch 1889 – Hans Lutsch, *Die Kunstdenkmäler der Landkreise des Reg.-Bezirks Breslau*. Breslau: Willh. Gottl. Korn 1889 (Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien, Bd. II)

Majewski 1991 – Jan Majewski, *Brzeg (Polska)*. Opole 1991

Matthisson 1841 – Carl Ernst Georg Matthisson, *Momente aus der Geschichte des Königl. Gymnasiums zu Brieg*, (w:) “Einladungs-Programm zur Michaelis-Prüfung der Schüler aller Klassen des Königl. Gymnasiums zu Brieg und zu der damit verbundenen Redeübung, Montag, den 4. und Dinstag den 5. Oktober 1841, ausgegeben von Karl Ernst Georg Matthisson. Brieg: Druck von C. Falch 1841, s. 1-13

Mońka 1980 Michał Mońka, *Analiza standardów mieszkaniowych*, (w:) *Problematyka rewaloryzacji zabytkowego śródmieścia Brzegu. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 2 – 3 czerwca 1980 r. w Brzegu*, pod red. Stefana Ziarki i in. Opole: Wojewódzki Ośrodek Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej w Opolu, Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Koło w Brzegu 1980, s. 47-59

Müller J. 1867 – [J.] Müller, *Ist mit dem 1274 von dem Brieger Vogte Wilhelm ausgesetzten Dorfe wirklich Schreibendorf gemeint?*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens“ Bd. 8 (1867), s. 199-200

Müller J. 1874 – [J.] Müller, *Die Gründungszeit der Stadt Brieg*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens“ Bd. 12 (1874), s. 195-201

Müller K.A. 1837 – K[arl] A. Müller, *Vaterländische Bilder in einer Geschichte und Beschreibung der alten Burgfesten und Ritterschlösser Preussens*, Bd. 1: *Die Burgfesten und Ritterschlösser Schlesiens (beider Antheile), so wie der Grafschaft Glatz*. Glogau: Carl Flaming 1837

Müller K.A. 1844 – K[arl] A. Müller, *Vaterländische Bilder in einer Geschichte und Beschreibung der alten Burgfesten und Ritterschlösser Preussens*, Bd. 1: *Die Burgfesten und*

- Ritterschlösser Schlesiens (beider Antheile), so wie der Grafschaft Glatz.* Glogau: Carl Flaming 1844 (wyd. II)
- Müller W.H. 1841** – [W]ilhelm [H]einrich Müller, *Die Belagerung Briegs im Jahre 1741. Aus dem Tagebuche eines Augenzeugen ...* Brieg: 1841
- Müller W.H. 1868** – [Wilhelm Heinrich] Müller, *Geschichte der evangelischen Kirche zu Brieg in der Zeit nach der Altranstädtischen Convention (11. August 1707).* Breslau: 1868
- Müller W.H. 1860** – [Wilhelm Heinrich] Müller, *Einleitung zur Geschichte der evangelischen Kirche in Brieg*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens” Bd. 3 (1860), s. 191-198
- Müller W.H. 1883** – Wilhelm Heinrich Müller, *Geschichte der evangelischen Kirche in Brieg bis in den Anfang der preussischen Besitzergreifung.* Brieg: Commissions-Verlag von Adolf Bänder 1883
- Ness 1971** – Dietmar Ness, *Studien zur landständischen Verfassung der schlesischen Herzogtümer Breslau – Liegnitz – Brieg – Wohlau u. Münsterberg-Frankenstein.* Münster: 1971
- Neumann 1913** – Carl Neumann, *Aus Briegs Franzosenzeit 1807/08*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens“ Bd. 47 (1913), s. 198-208
- Neumann 1928 a** – [Karl] Neumann, *Der Erwerb des Brieger Festungs-Geländes*, “Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1928, Nr. 22, s. 86-87
- Neumann 1928 b** – [Karl] Neumann, *Aus Briegs Franzosenzeit*, “Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1928, Nr. 28, s. 111; Nr. 29, s. 115
- Neumann 1929 a** – [Karl] Neumann, *Aus Briegs Franzosenzeit 1806/1807*, “Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1929, Nr. 30, s. 118-119; Nr. 32, s. 125-126; Nr. 33, s. 129-130
- Neumann 1929 b** – [Karl] Neumann, *Die Einführung des ersten Magistrats nach der Städteordnung am 12. Juni 1809*, “Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1929, Nr. 37, s. 145-146
- Neumann 1930** – [Karl] Neumann, *Von den Turmknöpfen des Rathauses*, “Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1930, Nr. 55, s. 217-218; Nr. 56, s. 221-222; Nr. 57, s. 225-226.
- Nieländer 1931** – Franz Nieländer, *Das Brieger Gymnasium.* Brieg: Verlag Hugo Süßmann 1931
- Nieländer 1922** – [Franz] Nieländer, *Die Piastenbibliothek des Brieger Gymnasiums und ihre bemerkenswertesten Schätze*, “Brieger Zeitung”, Nr. 69 (22. März 1922)
- Nieländer 1930** – Franz Nieländer, *Die Brieger Piasten-Bibliothek*, “Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1930, Nr. 62, s. 254-256
- Nöggerath 1878** – E[duard Jacob] Nöggerath, *Bericht über die Königliche Gewerbeschule zu Brieg für die Jahre 1863-1877.* Brieg: [1878]
- Nowiński 1976** – Czesław Nowiński, *Zarys dziejów Brzegu i ziemi brzeskiej*, (w:) *Wypisy do dziejów brzeskich.* Opole: Instytut Śląski w Opolu 1976
- Ossowicz 1980** – Tomasz Ossowicz, *Sposób zapisu decyzji w planowaniu przebudowy obszarów miejskich o funkcjach mieszkaniowych i usługowych (na przykładzie miasta Brzegu)*, (w:) *Problematyka rewaloryzacji zabytkowego śródmieścia Brzegu. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 2 – 3 czerwca 1980 r. w Brzegu*, pod red. Stefana Ziarki i in. Opole: Wojewódzki Ośrodek Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej w Opolu, Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Koło w Brzegu 1980, s. 61-80
- Paetzold 1898** – [b. i.] Paetzold, *Bericht über die Einweihungsfeier der neuen Schulräume*,

- “Königl. Gymnasium zu Brieg. Bericht über das Schuljahr (...)”, 1897/98, s. 6-17
- Peszko 2008** – Andrzej Peszko, *Wieże wiary. Rzecz o stosunkach wyznaniowych w Brzegu od II połowy XVIII do końca XIX wieku*. Brzeg: 2008
- Peszko 2000** – Andrzej Peszko, *Brzeg*. Warszawa: Wydawnictwo PARMA PRESS 2000
- Das Piastenschloss zu Brieg*. Leipzig: 1914
- Peszko 2005** – Andrzej Peszko, *Brieg / Brzeg – rok 1945. Miasto w niemieckiej koncepcji obrony linii Odry*, (w:) *Historyczne dziedzictwo Ziemi Brzeskiej. Historia lokalna na przykładzie wybranych powiatów, miast i gmin*, pod red. Andrzeja Peszko. Opole: Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, Powiat Brzeski 2005, s. 175-216
- Prospectus ... 1871** – *Prospectus der Königlichen Gewerbeschule und der mit derselben verbundenen Gewerbehauptschule zu Brieg*. Brieg: Druck von A. Klockau in Brieg 1871
- Przała 1962** – Jan Przała, *Daty, monogramy i gmerki na bramie zamku w Brzegu*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 24 (1962), z. 3–4, s. 400–409.
- Przała 1963** – *Ziemia Brzeska. Szkice monograficzne*, oprac. Jan Przała. Opole: 1963
- Przała 1966** – Jan Przała, *Przyczynek do renesansowej przebudowy zamku w Brzegu*. „Opolski Rocznik Muzealny”, T. 2 (1966), s. 357-370
- Przysiężna-Pizarska 2010** – Magdalena Przysiężna-Pizarska, „*Castrum Recen*”. *Analiza wyników badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie kompleksu osadniczego w Ryczynie*, (w:) *800 lat historii Olawy. Studia i materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w Olawie 12-13 marca 2009 r.*, pod red. Tomasza Gałwiazka. Wrocław: Instytut Pamięci Narodowej we Wrocławiu 2010, s. 29-64
- Rauhut 1932** – [Anton] Rauhut, *Brieger Gerechtigkeiten*, “Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1932, Nr. 91, s. 370-371
- Richtsteig 1942** – Eberhard Richtsteig, *Ungehobene Schätze der Piastenbücherei Brieg*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens“ Bd. 76 (1942), s. 55-62
- Rozpędowski 1963** – Jerzy Rozpędowski, *Rezydencja piastowska w Brzegu (z badań archeologicznych w roku 1961)*, [w:] *Zeszyty Naukowe Politechniki Wrocławskiej*, t. 67, *Architektura V*. Wrocław 1963, s. 85–92.
- Rozpędowski 1980** – Jerzy Rozpędowski, *Rozwój przestrzenny Brzegu od średniowiecza po czasy współczesne*, (w:) *Problematyka rewaloryzacji zabytkowego śródmieścia Brzegu. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 2 – 3 czerwca 1980 r. w Brzegu*, pod red. Stefana Ziarki i in. Opole: Wojewódzki Ośrodek Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej w Opolu, Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Koło w Brzegu 1980, s. 11-18
- Runte 1933** – Hans Runte, *Die Geschichte des katholischen Elementarschulwesens in Brieg*, “Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1933, Nr. 109, s. 443; Nr. 110, s. 447; Nr. 111, s. 451; Nr. 112, s. 454-455; Nr. 113, s. 459; Nr. 114, s. 462-463; Nr. 115, s. 466-467; Nr. 116, s. 470-471; Nr. 117, s. 474-475; Nr. 118, s. 478-479; Nr. 119, s. 483; Nr. 120, s. 486-487
- Sattig 1919** – Fritz Sattig, *Das neue Deutschland und die deutsche Schule. Festrede zur 350-jährigen Gründungsfeier des Staatlichen Gymnasiums zu Brieg*. Brieg: 1919
- Schaube 1934** – Adolf Schaube, *Urkundliche Geschichte der Gründung und Ersten Entwicklung der deutschen Stadt Brieg. Ein Beitrag zur Kolonisationsgeschichte Schlesiens*. Breslau: Wilh. Gottl. Korn Verlag [1934]
- Schickfuss 1625** – Jacob Schickfuss, *New vermehrte schlesische Chronica und Landes Beschreibung (...)*. Jena: Hans Eyerings Erben u. Johann Perfert in Breslau 1625
- Schimmelpfenning 1868** – C. Adolph Schimmelpfenning, *Die Organisation der evangelischen Kirche im Fürstenthum Brieg während des 16. Jahrhunderts*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens“ Bd 9 (1868), s. 1-26
- Schimmelpfenning 1879** – C.A. Schimmelpfenning, *Herzogin Barbara von Liegnitz-Brieg, geborne Markgräfin Brandenburg, und ihr Hofhalt und ihre Regierung von 1586–1595*,

ZVGS, 14 (1879), z. 2, s. 337–430

Schmidt 1932 – Hans-Werner Schmidt, *Geschichte der evangelischen Elementarschulen Briegs von 1759 – 1820*, „Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1932, Nr. 92, s. 375-376; Nr. 93, s. 378-379; Nr. 94, s. 382-383; Nr. 95, s. 386-387; Nr. 96, s. 390-391; Nr. 97, s. 393-394; Nr. 98, s. 397-399; Nr. 99, s. 402-403; Nr. 100, s. 406-407; Nr. 101, s. 411; Nr. 102, s. 414-416; Nr. 104, s. 422-423; Nr. 105, s. 426-427; Nr. 106, s. 430-431; Nr. 107, s. 434-435; Nr. 108, s. 438-439

Schönaich 1935 – Schönaich, *Die Piastenresidenz zum Brieg. Eine stadtbauliche Studie*. [Brieg]: Sonderabdruck aus den „Briegischen Heimatblättern” 1935

Schoenborn 1907 – Heinrich Schönborn, *Geschichte der Stadt und des Fürstentums Brieg*. Brieg: Verlag von Leichter Nachf. Hugo Süßmann 1907

Schoenborn 1910 – Heinrich Schoenborn, *Brieg. Ein Führer für Einheimische und Fremde*. Brieg: 1910

Schönwälder 1846 – K. [F.] Schönwälder, *Geschichtliche Ortsnachrichten von Brieg und seinen Umgebungen*, Teil 1: *Einleitung. Vorstädte. Umgegend*. Breslau - Brieg: In Commission bei J. U. Kern in Breslau, Druck von C. Falch in Brieg [1846]

Schönwälder 1847 – K. [F.] Schönwälder, *Geschichtliche Ortsnachrichten von Brieg und seinen Umgebungen*, Teil 2: *Befestigung der Stadt. Schloß- und Stifts-Platz*. Brieg: Druck und Verlag von C. Falch 1847

Schönwälder 1850 – [K. F.] Schönwälder, *Ehemalige Verfassung der Stadt Brieg*, (w:) *Einladungs-Program zur Oster-Prüfung der Schüler aller Klassen des Königl. Gymnasiums zu Brieg und zu der darauf folgenden Deklamations- und Redeübung Dinstag den 26. und Mittwoch den 27 März 1850*, herausgegeben von Karl Ernst Georg Matthisson. Brieg: Druck von C. Falch [1850], s. 1-14

Schönwälder 1855-56 – K. F. Schönwälder, *Die Piasten zum Brieg oder Geschichte der Stadt und des Fürstenthums Brieg*, Bd. 1–3. Brieg: Commissions-Verlag von Adolph Bänder 1855–1856.

Schönwälder, Guttman 1869 – Karl Friedrich Schönwälder, Johann Julius Guttman, *Geschichte des Königlichen Gymnasiums zu Brieg*. Breslau: 1869

Scholz 1934 – Friedrich Scholz. *Einführung der Reformation im Fürstentum Brieg*. Brieg: 1934

Schulz 1900 – Hans Schulz, *Die Belagerung von Brieg 1807*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens“ Bd. 34 (1900), s. 69-88

Schulz 1916 – H. Schulz, *Friedrich Schulz 1835-1900. Ein Beitrag zur Geschichte des landwirtschaftliche Unterrichtswesen*. Leipzig: 1915

Schultz 1867 – Alwin Schultz, *Dokumente zur Baugeschichte der Nikolai-Kirche zu Brieg*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens“ Bd. 8 (1867), s. 167-179

Seiffert 1884 – H. Seiffert, *Chronik der Schützengilde zu Brieg für die Jahre 1845 bis 1883 (Fortsetzung der im Jahre 1845 im Druck erschienenen Geschichte der Schützengilde zu Brieg, dargestellt von W. H.). Nach den Protocollbüchern und Akten der Gilde zusammengestellt von (...)*. Brieg: Druck von A. Klockau's Wittve in Brieg [1884]

Skarber 2013 – Jerzy Skarbek, *Relikty miejskiej wieży mieszkalnej przy ul. Jabłkowej 6 w Brzegu*, „Opolski Informator Konserwatorski“ 2013, s. 101-116

Skibiński 2004 – Wiesław Skibiński, *Kultura renesansowego Brzegu 2 połowy XVI wieku*. „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego“, t. 24 (2004), s. 403-418

Skibiński 2005 – Wiesław Skibiński, *Życie codzienne w dawnym Brzegu od czasów najdawniejszych do połowy XX stulecia*. Brzeg: 2005

Skibiński 2009 – Wiesław Skibiński, *Brzeskie muzeum w rezydencji zamkowej – dawniej i dziś*, „Muzealnictwo” R. 50 (2009), s. 161-166

Skoczek 1947 – Józef Skoczek, *Miasto Brzeg i jego dzieje*. Katowice: 1947

- Sonderheft 1920** – *Sonderheft des Schlesischen Landgesellschaft*, „Schlesisches Heim”, 1920
- Strecker 1938** – Max Strecker, *Die Juden zu Brieg. Ein Beitrag zur Heimatgeschichte*. Veröffentlicht mit Genehmigung der Reichsleitung der NSDAP. Brieg: Verlag Hugo Süßmann 1938
- Szypowska, Szypowski 1969** – Maria Szypowska, Andrzej Szypowski, *Brzeg*. Warszawa: 1969
- Tscheschner 1928** - Wilhelm Tscheschner, *Körperkultur und Brieger Sportplatz*, „Brieger Heimatkalender. Jahrbuch für den Stadt- und Landkreis” Jg. 4 (1928), s. 66-73
- Tscheschner W. 1930 a** – Wilhelm Tscheschner, *Aus der Baugeschichte der Stadt Brieg*. Düsseldorf-Kaiserswerth: Verlag Küthe & Co. 1930
- Tscheschner W. 1930 b** – [Walther] Tscheschner, *Die bauliche Wiederherstellung der Erdgeschoßräume im Oderflügel des Piastenschlosses*, „Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1930, Nr. 62, s. 247-248
- Tscheschner D. 2004** - Dorothea Tscheschner, *Eine schlesische Perle Brieg. Bauten erzählen ...* Berlin: Bundesvereinigung der Brieger e. V. 2004
- Tscheschner D. 2005** – Dorothea Tscheschner, *Wielcy architekci małego miasta Brzeg*, (w:) *Historyczne dziedzictwo Ziemi Brzeskiej. Historia lokalna na przykładzie wybranych powiatów, miast i gmin*, pod red. Andrzeja Peszko. Opole: Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, Powiat Brzeski 2005, s. 143-173
- Wattenbach 1862** – Wilhelm Wattenbach, *Die Schweden im Fürstenthum Brieg*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens“ Bd. 4 (1862), s. 391-394
- Wechmann 1902** – Robert Wechmann, *Geschichte der Altschottischen Delegation Friedrich zur aufgehenden Sonne im Or. Z. Brieg*. Brieg: 1902
- Wechmann 1911** – [Rober Wechmann], *Die Geschichte der Lederfabrik F. W. Moll Brieg Bezirk Breslau 1811 – 1911. Gedenkblatt*. Berlin: Eckstein Biographischer Verlag [1911]
- Weczerka 1977** – Hugo Weczerka, *Schlesien*, (Handbuch der historischen Stätten Deutschlands, XV). Stuttgart: Alfred Kröner Verlag 1977
- Weigel 1801** – Johann Adam Valentin, *Geographische, naturhistorische und technologische Beschreibung des souverainen Herzogthums Schlesien*, Bd. 3: *Die Fürstenthümer Münsterberg und Brieg*. Berlin: bei Christian Friedrich Himburg 1801
- Werner II** – Friedrich Bernhard Werner, *Topographia oder Prodromus Delineati Principatus Lignicensis, Bregensis et Wolawiensis und cum Principatu Trachenbergensi das ist Präsentatio und Beschreibung derer Städte, Flecken, Clöster, Schlösser, Rittersitze und adelichen Häusern Gärten Kirchen, dorfschafften der Fürstenthümer Lignitz, Brieg, und Wohlau mit dem Disctict des fürstenthums Trachenberg durch vieljährige mühsame Reisen zusam[men]getragen*, rękopis w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. Akc 1948/1094
- Werner-Scenographia 1752** – Friedrich Bernhard Werner, *Scenographia Urbium Silesiae Tabula XI repraesentans prospectus oppidorum in Dynastiis Wartenberg, Militsch, Freudenthal et Trachenberg sitorum*. [Nürnberg]: Hom[m]anorum Heredum 1752
- Wernicke 1879** – E[wald] Wernicke, *Kurzgefaßte Topographische Chronik der Stadt Brieg bis zum Aussterben der Piasten 1675*. Brieg: Verlag von Julius Lebel 1879
- Woerl 1902** – Leo Woerl, *Illustrierter Führer durch Brieg (Bez. Breslau) und Umgebung*. Leipzig: Woerl's Reisebücherverlag [1902]
- Wutke 1898** – Konrad Wutke, *Vermischte Mittheilungen. 9. Ein Burgfriede Herzog Georgs II. von Brieg aus dem Jahre 1563*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens“, Bd. 32 (1898), s. 367–368.
- Wuttke 1914** – Konrad Wuttke, *Der Todestag der Herzogin Anna, Witwe des Herzogs Georg I v. Brieg, geb. Herzogin v. Pommern, 25. April 1550*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens“ Bd. 48 (1914), s. 413–415.

- Wutke 1917** – Konrad Wutke, *Studien zur älteren schlesischen Geschichte. 17. Aus verloren gegangenen Brieger Landbüchern (Betr. die Dörfer und Güter Mollwitz, Arnsdorf, Duppine, Mellenau, Stannowitz, Würben, Gurtsch, Zottwitz, Kampen)*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens“ Bd. 51 (1917), s. 248-265
- Wutke 1936** – Konrad Wutke, *Ursprung und Bedeutung des Brieger Stadtwappens*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens“ Bd. 70 (1936), s. 152-184
- Wutke 1941** – Konrad Wutke, *Zur ältesten Geschichte von Brieg und Verwandtes*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens“ Bd. 75 (1941), s. 12-16
- Wyszyński 2005** – Robert Wyszyński, *Rozwój kolei na Ziemi Brzeskiej czyli 160 lat najstarszej w Polsce linii kolejowej Wrocław – Brzeg – Opole*, (w:) *Historyczne dziedzictwo Ziemi Brzeskiej. Historia lokalna na przykładzie wybranych powiatów, miast i gmin*, pod red. Andrzeja Peszko. Opole: Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, Powiat Brzeski 2005, s. 127-142
- Zlat 1960** – Mieczysław Zlat, *Brzeg*. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo 1960 (Śląsk w zabytkach sztuki)
- Zlat 1979** – Mieczysław Zlat, *Brzeg*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo 1979 (Śląsk w zabytkach sztuki), wyd. II
- Zlat 1986**: Mieczysław Zlat, *Działalność architektoniczna rodziny Parrów na Śląsku w latach 1539-1600*. „Roczniki Sztuki Śląskiej”, XIV (1986), s. 37-49
- Zlat 1988** – Mieczysław Zlat, *Zamek piastowski w Brzegu*. Opole: Instytut Śląski w Opolu 1988 (Encyklopedia wiedzy o Śląsku)
- Zedler 04 [1733]** – *Grosses vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschaften und Künste (...)*, Bd. 4: *B1 – Bz*. Leipzig – Halle: Verlegts Johann Heinrich Zedler 1733
- Zimmermann 1783 (5)** – Friedrich Albrecht Zimmermann, *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien*, Bd. 1: *so das Fürstenthum Brieg in fünf einzelnen Stücken enthält*, Stück 5: *Beschreibung des Briegischen Kreises*. Brieg: bey Johann Ernst Tramp 1783
- Zürnik 1930** – Walter Zürnik, *Ein Brieger Bürgerhaus*, „Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1930, Nr. 49, s. 194-195; Nr. 50, s. 198-199; Nr. 51, s. 202-203; Nr. 52, s. 206-207; Nr. 53, s. 210-211
- Zürnik 1932** – Walter Zürnik, *Die Brieger Eisenbahnen*, „Briegische Heimatblätter zur Pflege von Heimatkunde, Heimatgeschichte, Heimatliebe und Heimatstolz. Beilage der Brieger Zeitung” 1932, Nr. 99, s. 401-402; Nr. 100, s. 405-406; Nr. 101, s. 409-411; Nr. 102, s. 413-414; Nr. 103, s. 417-418; Nr. 104, s. 421-422; Nr. 105, s. 425-426; Nr. 106, s. 429-430; Nr. 107, s. 433-434; Nr. 108, s. 437-439; Nr. 109, s. 441-442; Nr. 110, s. 445-447; Nr. 111, s. 449-451; Nr. 112, s. 453-454; Nr. 113, s. 457-458; Nr. 114, s. 461-462; Nr. 115, s. 465-466

6. Spisy

6.1. Spis ilustracji

Ryc. 1. Brzeg na planie pomiarowym z 2. ćwierci XVII w. (ok. 1630?). Wg: http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/28379?tab=1 (dostęp 15.03.2016).	20
Ryc. 2. Brzeg na planie pomiarowym z 2. ćwierci XVII w. (ok. 1630?) – rejon dawnego kościoła franciszkańskiego, Furty Młyńskiej, młyna książęcego i ufortyfikowanych szańcami wysp odrzańskich. Wg: www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/28379?tab=1 (dostęp 15.03.2016).	21
Ryc. 3. Brzeg na planie pomiarowym z 2. ćwierci XVII w. (ok. 1630?) – rejon kościoła parafialnego, <i>Kreuzhof</i> u i Bramy Nyskiej. Wg: www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/28379?tab=1 (dostęp 15.03.2016).....	21
Ryc. 4. Brzeg na planie pomiarowym autorstwa Valentina von Saebisch, z 1635 roku. Wg: Bimler 1941 , s. 13	22
Ryc. 5. Brzeg i okolice na szkicowym planie obrazującym oblężenie miasta przez wojska szwedzkie w 1642 roku, sporządzonym przypuszczalnie ok. połowy XVII wieku. Wg: Klawitter 1939, s. 152	23
Ryc. 6. Brzeg, południowe i wschodnie przedmieścia oraz dawna lokalizacja wsi Stary Brzeg na szkicowym planie z lat 40. XVII wieku (?). Wg: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0007446_00001 (dostęp 10.03.2016)	24
Ryc. 7. Brzeg, przedmieścia i podmiejskie wsie – fragment szkicowego planu sytuacyjnego z la 40. XVII w. (?). Wg: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0007446_00001 (dostęp 10.03.2016)	25
Ryc. 8. Fortyfikacje Brzegu na planie pomiarowym J. E. Maiera z 1662 roku. Wg: Bimler 1941 , s. 34.	26
Ryc. 9. Istniejące i nowoprojektowane fortyfikacje Brzegu na planie pomiarowym J. E. Maiera z 1663 roku. Wg: Bimler 1941 , s. 35.	27
Ryc. 10. Istniejące i nowoprojektowane fortyfikacje Brzegu na planie pomiarowym Marienbergera (?) z 1668 roku. Wg: Bimler 1941 , s. 37.	28
Ryc. 11. Plan projektowanych umocnień twierdzy Brzeg, zapewne z lat 60. XVII wieku, w zbiorach Archiwum Narodowego Szwecji (<i>Riksarkivet</i>) w Sztokholmie. Wg: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0007449_00001 (dostęp: 15.03.2016)	29
Ryc. 12. Miasto i twierdza Brzeg na planie z 3. tercji XVII wieku (?) ze zbiorów Archiwum Państwowego w Sztokholmie. Wg: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0007447_00001 (dostęp: 15.03.2016).	30
Ryc. 13. Legenda do planu miasta i twierdzy Brzeg z 3. tercji XVII wieku (?) ze zbiorów Archiwum Państwowego w Sztokholmie. Wg: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0007447_00001 (dostęp: 15.03.2016).	31
Ryc. 14. Brzeg i otoczenie miasta na planie nowoprojektowanych [niezrealizowanych] fortyfikacji, będący przerysem projektu Petera von der Kruis, z 1697 roku. Wg: Bimler 1941 , s. 36	32
Ryc. 15. Brzeg na planie fortyfikacji twierdzy z 1720 roku. Wg: Tscheschner D. 2004, s. 92.	33
Ryc. 16. Plan widokowy Brzegu (z lotu ptaka, w widoku od północy) autorstwa F. B. Wenera, z lat 40. XVIII wieku. Wg: Werner II , str. 279.	34
Ryc. 17. Plan widokowy Brzegu (z lotu ptaka, w widoku od północy) autorstwa F. B. Wenera, z lat 40. XVIII wieku. Wg: Werner II , str. 303.	35
Ryc. 18. Brzeg na schematycznym planie miasta i okolic ilustrującym oblężenie przez wojska pruskie w 1741 roku. Wg: www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/X7KNAACSRTNFM6XAF2J7XKKHITMXCDZD (dostęp 10.03.2016).	36
Ryc. 19. Twierdza Brzeg i jej przedpola na planie widokowym ilustrującym oblężenie miasta w 1741 roku. Wg: www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/doccontent?id=37064 (dostęp 10.03.2016).....	37
Ryc. 20. Brzeg i okolice na fragmencie rękopiśmiennej mapie wojskowej autorstwa Christiana Friedricha von Wrede, z lat między 1747 a 1753. W zbiorach Staatsbibliothek w Berlinie, Prussische Kulturbesitz, <i>Wrede Kriegskarte</i> , sygn. 15060, Band III (sygn. 15060-3), Blatt 7.	38
Ryc. 21. Brzeg i strefa podmiejska na fragmencie rękopiśmiennej mapie wojskowej autorstwa Christiana Friedricha von Wrede, z lat między 1747 a 1753. W zbiorach Staatsbibliothek w Berlinie, Prussische Kulturbesitz, <i>Wrede Kriegskarte</i> , sygn. 15060, Band III (sygn. 15060-3), Blatt 7.....	39
Ryc. 22. Prawobrzeżna część Brzegu na mapie majątkowej błoni miejskich z 1763 roku. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd regulacji Rzeki Odry, sygn. I-31.....	40
Ryc. 23. Fragment błoni miejskich i ufortyfikowana droga prowadząca Brzegu ku północy na mapie majątkowej z 1763 roku (fragment). W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd regulacji Rzeki Odry, sygn. I-31[18.]. Fragment mapy topograficzno-majątkowej dotyczącej koryta Odry w rejonie Brzegu, z lat 1791-1792.	41
Ryc. 24. Brzeg i okolice miasta na mapie topograficzno-majątkowej dotyczącej koryta Odry w rejonie Brzegu, z lat 1791-1792. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry,	

sygn. I-125.	42
Ryc. 25. Rejon Przedmieścia Opolskiego (Nowe Domy) i Przedmieścia Nyskiego (nas gruntach wsi Stary Brzeg) na mapie topograficzno-majątkowej dotyczącej koryta Odry w rejonie Brzegu, z lat 1791-1792 (fragment). W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-125.	43
Ryc. 26. Zagospodarowanie prawego brzegu Odry (z fortem rogowym, redutą, siedzibą bractwa kurkowego, cegielnią miejską) na mapie topograficzno-majątkowej dotyczącej koryta Odry w rejonie Brzegu, z lat 1791-1792 (fragment). W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-125.	43
Ryc. 27. Miasto i twierdza Brzeg oraz strefa podmiejska na mapie z ok. 1800 roku. Czarnobiała fotokopia w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: NBA, sygn. 201479.	44
Ryc. 28. Zagospodarowanie nadbrzeżnych partii przedmieść na mapie koryta rzeki Odry w rejonie Brzegu, z 1801 roku. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-206.	45
Ryc. 29. Zagospodarowanie prawego brzegu Odry z dziełem rogowym, redutą oraz zabudową przy siedzibie bractwa kurkowego i cegielni miejskiej na mapie koryta rzeki Odry w rejonie Brzegu, z 1801 roku. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-206.	46
Ryc. 30. Zagospodarowanie nadodrzańskich partii wsi Rataje i przedmieścia Wrocławskiego na mapie koryta rzeki Odry w rejonie Brzegu, z 1801 roku. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-206.	46
Ryc. 31. Miasto i twierdza Brzeg oraz strefa podmiejska na planie z 1806 roku (?). Wg: Tscheschner W. 1930	47
Ryc. 32. Brzeg i przedmieścia na planie katastralnym z 1818 roku – fragment arkusza (zorientowany na północ). W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/30.	48
Ryc. 33. Brzeg na planie katastralnym z 1818 roku – fragment arkusza (zorientowany na północ) z runkiem, ratuszem i zabudową jatek. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/30.	49
Ryc. 34. Brzeg na planie katastralnym z 1818 roku – fragment arkusza (zorientowany na północ), z kościołem parafialnym, zakładem poprawczym, Bramą Nyską. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/30.	49
Ryc. 35. Brzeg i strefa podmiejska (położona w rejonie rzeki) na mapie koryta rzeki Odry w rejonie Brzegu, z 1820 roku. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-318.	50
Ryc. 36. Brzeg i nadodrzańskie tereny podmiejskie na mapie koryta rzeki Odry w rejonie Brzegu, z 1823 roku. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-348.	51
Ryc. 37. Wycinek planu Brzegu i sieci wodociągowej (w granicach murów miejskich) z 1823 roku – część północno-zachodnia (rejon Bramy Odrzańskiej). W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/31.	52
Ryc. 38. Wycinek planu Brzegu i sieci wodociągowej (w granicach murów miejskich) z 1823 roku – część północno-wschodnia (rejon dawnego kościoła franciszkanów). W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/31.	53
Ryc. 39. Wycinek planu Brzegu i sieci wodociągowej (w granicach murów miejskich) z 1823 roku – część południowo-zachodnia (rejon zamku i Bramy Wrocławskiej). W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/31.	53
Ryc. 40. Wycinek planu Brzegu i sieci wodociągowej (w granicach murów miejskich) z 1823 roku – część południowo-wschodnia (rejon kościoła parafialnego). W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/31.	54
Ryc. 41. Wycinek planu Brzegu i sieci wodociągowej (w granicach murów miejskich) z 1823 roku – część środkowa (rejon rynku). W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/31.	54
Ryc. 42. Brzeg i nadodrzańskie tereny podmiejskie na mapie koryta rzeki Odry w rejonie Brzegu, z 1823 roku. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-358.	55
Ryc. 43. Brzeg i nadodrzańskie tereny podmiejskie na mapie koryta rzeki Odry w rejonie Brzegu, z 1823 roku. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Zarząd Regulacji Rzeki Odry, sygn. I-359.	56
Ryc. 44. Brzeg i okolice na rękopiśmiennej sekcyjnej mapie topograficznej <i>Urmesstischblatt</i> , Band IX. Blatt 1. W zbiorach Staatsbibliothek w Berlinie, <i>Prussische Kulturbesitz</i> , <i>Urmesstischblätter von Preussen</i> , sygn. Kart. N 729, Blatt 3019.	57
Ryc. 45. Nowa szosa z Brzegu ku Piszczowicom i nowo projektowany most przez Odrę (o przebiegu niezgodnym z rzeczywistością) wtórnie wrysowane na rękopiśmiennej sekcyjnej mapie topograficznej <i>Urmesstischblatt</i> , Band IX. Blatt 1. W zbiorach Staatsbibliothek w Berlinie, <i>Prussische Kulturbesitz</i> , <i>Urmesstischblätter von Preussen</i> , sygn. Kart. N 729, Blatt 3019.	58
Ryc. 46. Brzeg na planie miasta z 1860 roku. Wg: Bimler 1941 , s. 15.	59

Ryc. 47. Brzeg i przedmieścia na planie miasta z 1860 roku. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/32.....	60
Ryc. 48. (fragment) Brzeg i przedmieścia na planie miasta z 1860 roku. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/32	61
Ryc. 49. Południowo-wschodnia część śródmieścia Brzegu na planie regulacyjnym z 1868 roku. Wg: Tscheschner D. 2004 , s. 125	62
Ryc. 50. Brzeg w sąsiedztwie koryta Odry wraz z nowym zagospodarowaniem węzła wodnego na planie z 1883 roku. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/33	63
Ryc. 51. Brzeg i okolice na sekcyjnej mapie topograficznej Messtischblatt z 1883 roku. Wg: www.amzpbig.com/maps/5170_(3019)_Brieg_1884_AMWIG.jpg (dostęp 25.02.2016)	64
Ryc. 52. Brzeg na planie miasta z nowo projektowaną siatką ulic, sporządzonym w 1902 roku na podstawie pomiarów z 1896 roku. W zbiorach Technische Universität Berlin – Architekturmuseum (w zespole akt dotyczących Hermanna Jansena); skan wg: architekturmuseum.ub.tu-berlin.de/index.php?p=79&Daten=158151 (dostęp 12.03.2016)	65
Ryc. 53. Brzeg na planie miasta z 1897 roku. Wg: Tscheschner D. 2004 , s. 120.	66
Ryc. 54. Staromiejska i śródmiejska część Brzegu na planie miasta (w skali 1:8000) opublikowanym w 1902 roku. Wg: Woerl 1902, przed stroną tytułową.....	67
Ryc. 55. Brzeg i okolice na mapie przeglądowej zagospodarowania koryta wód powodziowych Odry w rejonie Brzegu, z 1904 roku. Wg Tscheschner D. 2004 , s. 114	68
Ryc. 56. Północno-wschodnia część miasta na planie koryta Odry w rejonie Brzegu, datowanym (w publikacji) na 1911 rok. Wg: Tscheschner D. 2004 , s. 116.	69
Ryc. 57. Brzeg na planie miasta z około 1911 roku. W zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, zespół akt: Kartografia Rejencji Wrocławskiej, sygn. IV/35.....	70
Ryc. 58. Brzeg i okolice na mapie topograficznej sekcyjnej <i>Messtischblatt</i> , z 1914 roku. Wg: www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/docmetadata?id=63469&from=publication (dostęp 25.02.2016)	71
Ryc. 59. Plan sytuacyjny do projektu osiedla domów jednorodzinnych w południowo-zachodniej części miasta, autorstwa Ernsta Maya, z ok. 1920 roku; opublikowany w: Sonderheft 1920 , bez paginacji (reprodukowany w: Ludwik 2012)	72
Ryc. 60. Obszary rozważane pod zabudowę jednorodziną na obrzeżu miasta, wg koncepcji Hermanna Jansena z lat 1919-1922. Wg: Tscheschner D. 2004 , s. 151	73
Ryc. 61. Brzeg na planie miasta z 1928 roku. Wg: http://dk.bu.uni.wroc.pl/cymelia/displayDocumentFotos.htm?docId=8200030541 (dostęp 25.02.2016)	74
Ryc. 62. Brzeg na planie miasta z 1933 roku. Wg: http://dk.bu.uni.wroc.pl/cymelia/displayDocumentFotos.htm?docId=8200038928 (dostęp 25.02.2016)	75
Ryc. 63. Brzeg i okolice na mapie topograficznej sekcyjnej <i>Messtischblatt</i> , z 1932 roku. Wg: http://amzpbig.com/maps/5170_Brieg_1936.jpg (dostęp 20.03.2016)	76
Ryc. 64. Brzeg na urzędowym planie pomiarowym (w skali 1:2000) z początku lat 30. XX w. – część północno-zachodnia. W zbiorach w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: NBA, sygn. 118306	77
Ryc. 65. Brzeg na urzędowym planie pomiarowym (w skali 1:2000) z początku lat 30. XX w. – część północno-wschodnia. W zbiorach w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: NBA, sygn. 118307	78
Ryc. 66. Brzeg na urzędowym planie pomiarowym (w skali 1:2000) z początku lat 30. XX w. – część południowo-zachodnia. W zbiorach w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: NBA, sygn. 118308 ...	78
Ryc. 67. Brzeg na urzędowym planie pomiarowym (w skali 1:2000) z początku lat 30. XX w. – część południowo-wschodnia. W zbiorach w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: NBA, sygn. 118309 ..	79
Ryc. 68. Brzeg, rejon ul. Nyskiej – fragment na urzędowego planu pomiarowego (w skali 1:2000) z początku lat 30. XX w., z wrysowanymi liniami zabudowy ulic istniejących i projektowanych . W zbiorach w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: NBA, sygn. 118309	79
Ryc. 69. Projektowane zespoły zabudowy mieszkaniowej w południowej części miasta (program na lata 1939-1943) na podkładzie planu miasta z 1937 roku. Wg: Tscheschner D. 2004 , s. 175	80
Ryc. 70. Projekt terenów przemysłowych we wschodniej części Brzegu, z 1940 roku. Wg: Tscheschner D. 2004 , s. 175	81
Ryc. 71. Projekt zabudowy osiedla przy parku miejskim (<i>Stadtparksiedlung</i>), autorstwa W. Fuchnera, z 1940 roku. Wg: Tscheschner D. 2004 , s. 154	82
Ryc. 72. Projekt zabudowy osiedla przy parku miejskim (<i>Stadtparksiedlung</i>), autorstwa W. Fuchnera, z 1940 roku. Wg: Tscheschner D. 2004 , s. 169.	83
Ryc. 73. Mapa rozmieszczenia terenów i obiektów wojskowych w obrębie i sąsiedztwie Brzegu, z około 1942 roku, na podkładzie mapy topograficznej <i>Messtischblatt</i> z 1936 r. (?). Wg: Tscheschner D. 2004 , s. 103.....	84
Ryc. 74. Plan rozwoju funkcjonalno-przestrzennego Brzegu, sprzed 1945 roku. Wg: Tscheschner D. 2004 , s. 177	85
Ryc. 75. Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-	

- 1931 – zdjęcie północnych obrzeży miasta z willą Moll i pl. Drzewnym (*Fabrik und Villa Moll bei Brieg*) z 1924 roku. Oryginał w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58431. Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/58431 (dostęp: 12.03.2016) 87
- Ryc. 76.** Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie zachodniej części dzielnicy staromiejskiej zamkiem i kościołem jezuitów (*Stadtansicht Brieg mit Kirche*) z 1924 roku. Oryginał w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58432. Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/58432 (dostęp: 12.03.2016) 87
- Ryc. 77.** Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie wschodnich obrzeży miasta (w rejonie ul. W. Sikorskiego) z fabryką cukru (*Zuckerfabrik Neugebauer bei Brieg*) z 1924 roku. Oryginał w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58433. Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/58433 (dostęp: 12.03.2016) 88
- Ryc. 78.** Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie wschodniej części śródmieścia (*Stadtansicht Brieg*) z zabudową wzdłuż ul. Szkolnej, wykonane 18.08.1924 roku. Oryginał w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58434. Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/58434 (dostęp: 12.03.2016) 88
- Ryc. 79.** Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie staromiejskiej części miasta (z kościołem parafialnym) i północnych peryferii od strony południowej (*Stadtansicht Brieg mit Kirche*), wykonane 18.08.1924 roku. Oryginał w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58435. Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/58435 (dostęp: 12.03.2016) 89
- Ryc. 80.** Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie staromiejskiej części miasta (*Gesamtansicht Brieg*) w typie ortofotomapy, wykonane w 1925 roku. Oryginał w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58436. Wg: <https://www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/58436> (dostęp: 12.03.2016) 89
- Ryc. 81.** Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie staromiejskiej części miasta i wschodniej części śródmieścia (*Stadtansicht Brieg*) w typie ortofotomapy, wykonane w 1925 roku. Oryginał w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58437. Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/58437 (dostęp: 12.03.2016) 90
- Ryc. 82.** Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie zabudowy staromiejskiej (*Stadtansicht Brieg*) w typie ortofotomapy, wykonane w 1925 roku. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58438. 90
- Ryc. 83.** Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie staromiejskiej części miasta i wschodniej części śródmieścia (*Stadtansicht Brieg*) w typie ortofotomapy, wykonane w 1925 roku. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58439. 91
- Ryc. 84.** Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie staromiejskiej części miasta oraz zachodniej i wschodniej części śródmieścia (*Stadtansicht Brieg*) w typie ortofotomapy, wykonane w 1925 roku. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58440. 91
- Ryc. 85.** Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie staromiejskiej części miasta (*Stadtansicht Brieg*) od strony południowej, wykonane w 1925 roku. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58441. 92
- Ryc. 86.** Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie środkowej części dzielnicy staromiejskiej z rynkiem (*Stadtansicht Brieg mit Ring und Rathaus*), wykonane w 1926 roku. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58442. 92
- Ryc. 87.** Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie staromiejskiej części miasta (*Stadtansicht Brieg*) od strony południowo-zachodniej, wykonane w 1928 roku. Oryginał w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58443. Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/58443 (dostęp: 12.03.2016) 93
- Ryc. 88.** Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie północno-zachodniej części dzielnicy staromiejskiej z kościołem jezuitów i zamkiem (*Stadtansicht Brieg. Bereich um die Katholische Kirche und das Piastenschloss mit Kapelle*), wykonane w 24.05.1929 roku. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58444. 93
- Ryc. 89.** Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie środkowej części dzielnicy staromiejskiej (*Stadtansicht Brieg mit Ring und Umgebung*) od strony wschodniej, wykonane 24.05.1929 roku. Oryginał w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58445. Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/58445 (dostęp: 12.03.2016) 94
- Ryc. 90.** Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu, z lat 1924-1931 – zdjęcie wschodniej części dzielnicy staromiejskiej z kościołem parafialnym (*Stadtansicht Brieg*), wykonane w 24.05.1929 roku. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58446. 94

- Ryc. 91.** Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu. z lat 1924-1931 – zdjęcie fragmentu zabudowy staromiejskiej z rynkiem i ratuszem (*Altstadt Brieg mit Ring und Rathaus*) z 1930 roku. Oryginał w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58447. Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/58447 (dostęp: 12.03.2016) 95
- Ryc. 92.** Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu. z lat 1924-1931 – zdjęcie zabudowy (*Stadtübersicht Brieg mit Oder*) z 1.09.1931 roku. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58448. 95
- Ryc. 93.** Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu. z lat 1924-1931 – widok miasta od strony wschodniej (*Stadtübersicht Brieg mit Oder*) z szosą wrocławską na pierwszym planie, wykonane 1.09.1931 roku. Oryginał w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58449. Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/58449 (dostęp: 12.03.2016) 96
- Ryc. 94.** Zespół fotografii lotniczych dokumentujących fragmenty krajobrazu miejskiego Brzegu. z lat 1924-1931 – widok stadionu miejskiego (*Stadion Brieg*) i fragmentu osiedla przy parku miejskim od strony południowo-zachodniej, wykonane 27.07.1933 roku. Oryginał w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Hansa-Luftbild, sygn. 58450. Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/58450 (dostęp: 12.03.2016) 96
- Ryc. 95.** Zdjęcie lotnicze staromiejskiej części Brzegu w widoku od południa, sprzed 1940 roku. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: NBA, sygn. 201583 97
- Ryc. 96.** Ortofotomapa z przedstawieniem Brzegu i okolic, datowana na 14 września 1944 roku. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Senkrechtluftaufnahmen, sygn. K19_1308_428 98
- Ryc. 97.** Ortofotomapa z przedstawieniem Brzegu i okolic, datowana na 14 września 1944 roku – park miejski, stadion i ul. Włociańska. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Senkrechtluftaufnahmen, sygn. K19_1308_428 99
- Ryc. 98.** Ortofotomapa z przedstawieniem Brzegu i okolic, datowana na 14 września 1944 roku – osiedla w południowej części miasta i obszar Starego Brzegu. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Senkrechtluftaufnahmen, sygn. K19_1308_428 99
- Ryc. 99.** Panorama Brzegu na akwareli z 1537 roku – najstarszy wizerunek miasta. Wg: www.ottoheinfich-info (dostęp 12.03.2016) 100
- Ryc. 100.** Panorama Brzegu i przedmieść w widoku od południa na miedziorycie z lat 40. XVIII wieku. Wg: www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/doccontent?id=37063 (dostęp 12.03.2016) 101
- Ryc. 101.** Panorama Brzegu w widoku od południa, autorstwa F. B. Wenera, z lat 40. XVIII wieku. Wg: **Werner II**, str. 303 102
- Ryc. 102.** Panorama Brzegu w widoku od południa, autorstwa F. B. Wenera, z lat 40. XVIII wieku. Wg: **Werner II**, str. 303 103
- Ryc. 103.** Panorama Brzegu w widoku od południa, grafika na podstawie rysunku F. B. Wenera, z lat 40. XVIII wieku. Wg: **Werner-Scenographia** 104
- Ryc. 104.** Panorama miasta od południa na grafice z połowy XVIII w. wg rysunku Friedricha Bernarda Wenera. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Heselbach, sygn. P 4141 105
- Ryc. 105.** Fragment panoramy miasta od południa na grafice z połowy XVIII w. – z zamkiem, wieżą bramy Wrocławskiej, Przedmieściem Wrocławskim, cmentarzem katolickim na przedpolu twierdzy. Wg rysunku Friedricha Bernarda Wenera. W zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: Heselbach, sygn. P 4141 .. 105
- Ryc. 106.** Fragment panoramy Brzegu w widoku od południa, z lat po 1741 roku. Wg: **Tscheschner D. 2004**, s. 72. 106
- Ryc. 107.** Panorama miasta od strony południowo-zachodniej na grafice F. G. Endlera z 1809 roku. Wg: www.sbc.org.pl/dlibra/docmetadata?id=209964&from=pubindex&dirids=49&lp=1133 (dostęp 12.03.2016) .. 107
- Ryc. 108.** Widok miasta od strony południowo-zachodniej w scenie oblężenia miasta w 1807 roku na obrazie Wilhelma von Kobell'a z 1810 roku. Wg: [http://webpages.cs.luc.edu/~dennis/300_Germany_19th/03-Romanticism-Kobell-Eroberung%20der%20Festung%20Brieg%20\(1810\).jpg](http://webpages.cs.luc.edu/~dennis/300_Germany_19th/03-Romanticism-Kobell-Eroberung%20der%20Festung%20Brieg%20(1810).jpg) (dostęp 15.03.2016) 108
- Ryc. 109.** Panorama miasta od strony północnej, na grafice C. F. Stuckarta sprzed 1819 roku. Wg: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/fc/Brieg_Ansicht_19._Jahrhundert.jpg (dostęp 12.03.2016) 109
- Ryc. 110.** Panorama miasta od strony północnej, na grafice C. F. Stuckarta, wersja barwna. Wg: www.facebook.com/591798554169460/photos/pb.591798554169460.-2207520000.1455613650./1082376941778283/ (dostęp 16.02.2016) 110
- Ryc. 111.** Panorama miasta od strony północno-wschodniej, na obrazie z ok. połowy XIX w. (?). Fotokopia w zbiorach Herder-Institut w Marburgu, zespół akt: NBA, sygn. 201584 111
- Ryc. 112.** Panorama miasta od strony północno-wschodniej, na obrazie z ok. połowy XIX w. (?) – reprodukcja Barwna wg: . Wg: www.kettererkunst.de/image-max.php?obnr=411401016&anummer=414&ebene=0&ext=0 (dostęp 12.02.2016) 112
- Ryc. 113.** Panorama miasta od strony północnej (z obecnej ul. Nadbrzeżnej), ok. 1820 roku 113
- Ryc. 114.** Panorama miasta od strony południowo-wschodniej (z obecnej ul. Piastowskiej), ok. 1825 roku 114
- Ryc. 115.** Panorama miasta od strony południowo-wschodniej (z terenu obecnego parku Centralnego), ok. 1825

roku. Wg: Schoenborn 1907, s. 315.	115
Ryc. 116. Panorama miasta od strony zachodniej (z rejonu obecnej ul. Wrocławskiej), ok. 1825 roku	116
Ryc. 117. Brzeg w widoku od strony północno-wschodniej, na litografii z 1840 roku. Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/index/pic?id=448c8a5665bf49b135d15b24cee71646.....	117
Ryc. 118. Brzeg w widoku od strony północno-wschodniej, na litografii z 1840 roku. Wg: www.herder-institut.de/bildkatalog/index/pic?searchfield_parameter=Brieg&offsetpage=5&id=2c4332eac60eb9ac0d8a8e1887ca813.....	118
Ryc. 119. Brzeg w widoku z lotu ptaka od strony wschodniej. Wg: www.sbc.org.pl/dlibra/docmetadata?id=138147&from=pubindex&dirids=49&lp=1132 (dostęp 12.03.2016) ...	119
Ryc. 120. Panorama miasta od strony północnej, na pocztówce z końca XIX wieku. Wg:.....	120
Ryc. 121. Panorama wysp odrzańskich i miasta od strony północnej, na pocztówce z ok. 1900 roku. Wg: http://brzeg.dolny-slask.org.pl/5836703,foto.html?idEntity=535368 (dostęp.12.03.2016)	121
Ryc. 122. Panorama miasta od północy, na pocztówce sprzed 1905 roku. Wg:.....	122
Ryc. 123. Panorama miasta od północy, na pocztówce sprzed 1905 roku. Wg: http://brzeg.dolny-slask.org.pl/748990,foto.html?idEntity=535368 (dostęp.12.03.2016)	123
Ryc. 124. Panorama miasta od strony północno-wschodniej, na pocztówce z lat 30. XX wieku. Wg: http://brzeg.dolny-slask.org.pl/3514615,foto.html (dostęp.12.03.2016)	124
Ryc. 125. Panorama fragmentu dzielnicy staromiejskiej z prawego brzegu Odry, na pocztówce z lat 30. XX wieku. Wg: http://brzeg.dolny-slask.org.pl/5094543,foto.html?idEntity=535368 (dostęp.12.03.2016)	125
Ryc. 126. Widok na zabudowę dzielnicy staromiejskiej z wieży kościoła pojezuickiego, na pocztówce z ok. 1910 roku. Wg: http://brzeg.dolny-slask.org.pl/6058282,foto.html (dostęp.12.03.2016)	126
Ryc. 127. Panorama miasta w widoku z wieży ciśnień na wschodnia część przedmieścia i dzielnicę staromiejską, na pocztówce z lat 20. XX wieku. Wg: http://brzeg.dolny-slask.org.pl/866260,foto.html?idEntity=535368 (dostęp.12.03.2016)	127
Ryc. 128. Niecki fos będących pozostałością twierdzy Brzeg (z XVII-XVIII w.). Wg: http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/.....	128
Ryc. 129. Relikt fosy fortecznej we wschodniej części dzielnicy staromiejskiej, między ulicami Kamienną, Kapucyńską, Księcia Jerzego II. Wg: http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/.....	129
Ryc. 130. Relikty obwałowań i fosy fortecznej na terenie Parku Nad Odrą. Wg: http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/.....	129
Ryc. 131. Wał promenady z 1. ćwierci XIX w. poprowadzanej krawędzią fortyfikacji, utrwalający narys umocnień twierdzy. Wg: http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/.....	130
Ryc. 132. Słabo czytelne relikty fosy fortu rogowego na obszarze Placu Drzewnego i parceli dawnej willi Molla. Wg: http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/.....	130
Ryc. 133. Relikty fos XVIII-wiecznej reduty o narysie kwadratu chroniącej starą drogę z Brzegu ku Pisarzowicom, częściowo „przycięte” przekopem i groblami nowego kanału żeglownego. Wg: http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/.....	131
Ryc. 134. Relikt starej szosy pisarzowickiej (zlikwidowanej ok. 1845 r.) w postaci wydzielonej parceli (18/5) po północnej stronie pl. Drzewnego. Wg: http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/.....	132
Ryc. 135. Pozostałość zlikwidowanego odcinka drogi z Brzegu do Starego Brzegu (której przebieg zmieniono na początku XX w. w związku z budową wiaduktów kolejowych) w postaci podziałów parcelacyjnych leżących na przedłużeniu ul. Trzech Kotwic i zachowujących dawną działkę drogową (parcele nr 168/1, 168/2, 100/2, 100/3. Wg: http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/.....	132
Ryc. 136. Rów na obrzeżu ogrodów działkowych między ul. Słowackiego a torami kolejowymi będący kanałem doprowadzającym wodę pitną do miasta (zwanym <i>Röhrgraben</i>) – elementem systemu wodociągowego z 1528 roku. Wg: http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/.....	133
Ryc. 137. Obniżenie terenowe u zbiegu ulic Armii Krajowej i Kardynała S. Wyszyńskiego, będące pozostałością wyrobiska gliny zwanego Egelgrube, skąd wg tradycji pobierano surowiec na cegły do budowy kościoła św. Mikołaja (zob. Schönwälder 1846 a, s. 61). Wg: http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/.....	134
Ryc. 138. Relikty strzelnicy przy niezachowanej gospodzie Tivoli, po północnej stronie szosy wrocławskiej. Wg: http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/.....	134
Ryc. 139. Legenda mapy 1. Chronologia obszarów zainwestowanych i sieci drożnej.....	174
Ryc. 140. Fragment mapy 1 – rejon Parku nad Fosą. Chronologia obszarów zainwestowanych i sieci drożnej. 175	175
Ryc. 141. Fragment mapy 1 – wschodnia część dzielnicy staromiejskiej i fragment śródmieścia. Chronologia obszarów zainwestowanych i sieci drożnej. Oprac. merytoryczne A. Kwaśniewski, Ł. Dworniczak.....	176
Ryc. 142. Pierwsza propozycja delimitacji parku kulturowego w Brzegu z dn. 04.03.2016 r. (bez skali). Opracowanie Artur Kwaśniewski, Łukasz Dworniczak.	192
Ryc. 143. Ostateczna delimitacja parku kulturowego w Brzegu (bez skali). Opracowanie Artur Kwaśniewski, Łukasz Dworniczak, Rysunek: Grzegorz Garniec.	193
Ryc. 144. Centrum Brzegu - mapa hipsometryczna z oznaczeniem zbiorników wodnych.	198
Ryc. 145. Mapa siedlisk potencjalnych z oznaczeniem granicy gminy Brzeg (J. M. Matuuskiewicz 2010).....	199

Ryc. 146. Mapa siedlisk rzeczywistych (Atlas Odry)	199
Ryc. 147. Zdjęcie CIR dzielnicy staromiejskiej Brzegu uwypatniające powierzchnie biologicznie czynne oraz zielen wysoką. (źródło: Portal Opolskie w Internecie - http://maps.opolskie.pl)	200
Ryc. 148. Lokalizacja obszaru projektowanego Parku Kulturowego (projektowaną granicę PK oznaczono przerywaną czerwoną linią). Opracowano na podstawie materiałów dostarczonych przez UM w Brzegu	209

6.2. Spis tabel

Tabela 1. Zakres opracowania	14
Tabela 2. Przyjęta terminologia i oznaczenia dla jednostek krajobrazowych.....	16
Tabela 3. Identyfikacja wyróżników krajobrazu Brzegu (w kontekście procesów miastotwórczych).....	146
Tabela 4. Wykaz jednostek krajobrazowych w granicach Brzegu oraz ocena ich wartości kulturowej w raz ze wskazaniami proponowanej funkcji jednostki w ramach planowanego parku kulturowego	178
Tabela 5. Wykaz niematerialnych wartości krajobrazu Brzegu	194
Tabela 6. Uwarunkowania środowiska przyrodniczego	198

6.3. Załączniki

Załącznik 1. Wykaz obiektów kulturowych w Brzegu wpisanych do rejestru zabytków i gminnej ewidencji zabytków

Niniejszy załącznik opracowanie na podstawie materiałów dostarczonych przez UM Brzegu (Załącznik Nr 1 do Zarządzenia Burmistrza Brzegu)

Tabela 1. Wykaz obiektów zabytkowych nieruchomości ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków zlokalizowanych na terenie Brzegu wpisanych do wojewódzkiego rejestru zabytków

L.p	Miejsc.	Obiekt	Adres	Nr wpisu	Czas powstania	Uwagi
1.	Brzeg	Układ urbanistyczny starego miasta	Stare miasto	Nr 132/54 z 23.10.1954r., Nr 622/59 z 13.11.1959r.		
2.	Brzeg	Fortyfikacje miejskie	Planty miejskie	Nr 710/64 z 2.03.1964r.	XVII-XVIII w.	
3.	Brzeg	Fortyfikacje miejskie, mury gotyckie	Ul. Nadodrzańska, Plac Zamkowy	Nr 183/57 z 17.11.1957r., Nr 710/64 z 2.03.1964r.	XIV-XVII w., II poł. XVIII w.	
4.	Brzeg	Brama Odrzańska	Park nad Odrą	Nr 709/64 z 2.03.1964r.		
UL. ARMII KRAJOWEJ NR:						
5.	Brzeg	Budynek urzędowy	2 (pełny adres: Armii Krajowej 2- B. Chrobrego 33)	Nr 2191/89 z 19.05.1989r.	poł. XIX w.	
6.	Brzeg	Budynek urzędowy	4	Nr 2146/87 z 16.01.1987r.	II poł. XIX w.	
7.	Brzeg	Budynek mieszkalny	10	Nr 2300/91/92 z	1905r.	
8.	Brzeg	Budynek mieszkalny	16	Nr 142/2010 z 30.12.2010r.	1915r.	
9.	Brzeg	Budynek mieszkalny	24	Nr 146/2011 z 7.03.2011r.	1890r.	
UL. CHOPINA NR:						
10.	Brzeg	Dom mieszkalny	1	Nr 700/64 z 10.01.1964r.	1597r., 1883r.	
11.	Brzeg	Dom mieszkalno-usługowy	2-4	Nr 100/2000 z 7.09.2009r.	XVI – XVIII w.	
12.	Brzeg	Dom mieszkalny	10	Nr 127/2010 z 27.09.2010r.	pocz. XIX w.	
13.	Brzeg	Dom mieszkalny	12	Nr 169/2011 z 23.09.2011r.	poł. XIX w.	
14.	Brzeg	Dom mieszkalny	13	Nr 176/57 z 17.11.1957r.	XVIII – XIX w.	
15.	Brzeg	Dom mieszkalny	14	Nr 109/2010 z 12.02.2010r.	ok. 1830r.	
16.	Brzeg	Kamieniczka	20	Nr 2190/89 z 6.03.1989r.	pocz. XIX w.	
UL. B. CHROBREGO NR:						
17.	Brzeg	Budynek	4	Nr 2131/87 z 17.02.1987r.	po 1870r.	
18.	Brzeg	Budynek	6	Nr 2148/87 z 17.02.1987r.	pocz. XIX w., XX w.	
19.	Brzeg	Budynek mieszkalny	10	Nr 2282/91 z 20.08.1991r.	XIX w., XX w.	
20.	Brzeg	Dom (kamienica)	11	Nr 133/2010 z 19.10.2010r.	ok. 1880r.	
21.	Brzeg	Budynek szkoły	13	Nr 2283/91 z 20.09.1991r.		
22.	Brzeg	Dom (kamienica)	14	Nr 134/2010 z 19.10.2010r.	lata 90-te XIX w.	
23.	Brzeg	Dom (kamienica mieszkalna)	22	Nr 63/2008 z 22.04.2008r.	ok. 1890r.	
24.	Brzeg	Dom (kamienica mieszkalna)	23	Nr 80/2009 z 5.03.2009r.	ok. 1905r.	
25.	Brzeg	Budynek socjalno-mieszkalny	27	Nr 2331/94 z 27.05.1994r.	pocz. XIX w.	
26.	Brzeg	Dom (kamienica)	28	Nr 136/2010 z 15.11.2010r.	ok. 1910r.	
27.	Brzeg	Zespół zakładu karnego: budynek penitencjarno-administracyjny, budynek penitencjarno-produkcyjny, mury obwodowe i wewnętrzne wraz z obszarem o pow. 0.7035 ha w obrębie działki nr 563	29	Nr 2330/94 z 26.05.1994r.	1845-1860r.	
28.	Brzeg	Budynek sądu rejonowego	31	Nr 2143/86 z 23.10.1986r.	1898-1901r.	

L.p	Miejsc.	Obiekt	Adres	Nr wpisu	Czas powstania	Uwagi
29.	Brzeg	Willa z fontanną	35	Nr 2090/82 z 18.10.1982r.	II poł. XIX w.	
UL. DŁUGA NR:						
30.	Brzeg	Dom mieszkalny	9-11	Nr 2087/82 z 18.10.1982r.	ok. poł. XIX w.	
31.	Brzeg	Dom mieszkalny	13	Nr 1260/66 z 2.04.1966r., Nr 942/64 z 18.08.1964r.	1790r.	
32.	Brzeg	Dom mieszkalny	14-16	N 135/2010 z 10.12.2010r.	4 ćw. XIX w.	
33.	Brzeg	Dom mieszkalny	19	Nr 2088/82 z 19.10.1982r.	XV w., k. XIX w.	
34.	Brzeg	Dom mieszkalny	21	Nr 711/64 z 5.03.1964r.	1820r.	
35.	Brzeg	Dom mieszkalny	23	Nr 2326/93 z 21.09.1993r.	ok. 1860r.	
36.	Brzeg	Dom mieszkalny	24	Nr 222/58 z 21.01.1958r.	k. XVIII w., k. XIX w.	
37.	Brzeg	Dom mieszkalny	27	Nr 1261/66 z 2.04.1966r.	XVIII w.	
38.	Brzeg	Dom mieszkalny	31	Nr 223/58 z 21.01.1958r., Nr 1092/65 z 30.07.1965r.	ok. 1800r.	
39.	Brzeg	Dom mieszkalny	33	Nr 205/58 z 20.01.1958r.	ok. 1820r.	
40.	Brzeg	Dom mieszkalny	35	Nr 2402/2000 z 30.11.2000r.	poł. XVIII w., 1860r., 1925r.	
41.	Brzeg	Dom mieszkalny	43	Nr 677/63 z 30.11.1963r.	XVI w., 1830r.	
42.	Brzeg	Dom mieszkalny	45	Nr 689/63 z 30.11.1963r.	XVI w., 1830r.	
43.	Brzeg	Dom mieszkalny	47	Nr 690/63 z 30.11.1963r.	pocz. XIX w.	
44.	Brzeg	Dom mieszkalny	49	Nr 691/63 z 30.11.1963r.	pocz. XIX w.	
45.	Brzeg	Dom mieszkalny	55/57	Nr 692/63 z 30.11.1963r.	ok. 1820r., lata 70-te XX w.	
46.	Brzeg	Dom mieszkalny(dawna bożnica)	61	Nr 217/58 z 20.01.1958r.	ok. 1820r., lata 70-te XX w.	
PLAC DWORCOWY NR:						
47.	Brzeg	Budynek mieszkalny	2	Nr 2184/88 z 7.07.1988r.	po 1870r.	
48.	Brzeg	Zespół dworcowy (dworzec kolejowy i poczta) - dworzec	3	Nr 2120/86 z 28.03.1986r.	po 1884r.	
49.	Brzeg	Zespół dworcowy (dworzec kolejowy i poczta) - poczta	4	Nr 2120/86 z dnia 28.03.1986r.	po 1884r.	
UL. DZIERZONIA NR:						
50.	Brzeg	Dom mieszkalny	1-3	Nr 1979/72 z 30.11.1972r., Nr 2389/99 z 7.06.1999r.	1840r.	
51.	Brzeg	Dom mieszkalny	4	Nr 1263/66 z 4.04.1966r.	1800r.	
52.	Brzeg	Kamienica	5	Nr 246/2016 z 16.02.2016r.	Przeb. k. XIX w.	
53.	Brzeg	Dom mieszkalny	6	Nr 95/2009 z 15.07.2009r.	ok. 1885r.	
54.	Brzeg	Dom mieszkalny	8	Nr 199/2013 z 21.01.2013r.		
55.	Brzeg	Dom mieszkalny	10	Nr 200/2013 z 21.01.2013r.		
56.	Brzeg	Dom mieszkalny	12	Nr 201/2013 z 21.01.2013r.		
57.	Brzeg	Dom mieszkalny	14	Nr 1992/73 z 20.01.1973r.	XIX w.	
UL. GORNA NR:						
58.	Brzeg	Dom mieszkalny	5	Nr 1278/66 z 7.04.1966r.		
59.	Brzeg	Dom mieszkalny	7	Nr 1277/66 z 6.04.1966r.	XVIII-XIX w.	
UL. JABŁKOWA NR:						
60.	Brzeg	Dom mieszkalny	1	Nr 2056/80 z 25.11.1980r.	1725r.	
61.	Brzeg	Dom mieszkalny	5	Nr 666/61 z 6.09.1961r.	XVII w.	
62.	Brzeg	Dom mieszkalny	6	Nr 116/2010 z 15.04.2010r.	ok. 1750r.	
63.	Brzeg	Dom mieszkalny	7	Nr 678/61 z 6.09.1961r.	XVII w.	
64.	Brzeg	Dom mieszkalny	9	Nr 1264/66 z 4.04.1966r.	XIX – XX w.	
UL. JANA PAWŁA II NR:						
65.	Brzeg	Dom	3	Nr 2125/86 z 30.06.1986r.	1898r.	
66.	Brzeg	Dom	4	Nr 2127/86 z 11.08.1986r.	1870r.	
67.	Brzeg	Budynek (biblioteka)	5	Nr 2126/86 z 30.06.1986r.	po 1860r.	
68.	Brzeg	Budynek (przedszkole)	7	Nr 2130/86 z 15.08.1986r., Nr 2199/89 z 23.10.1989r.	1870r, 1910r..	
69.	Brzeg	Budynek mieszkalny	11	Nr 2383/98 z 25.08.1998r.	po 1880r.	
70.	Brzeg	Budynek z portalem	16	Nr 2135/86 z 18.09.1986r.	po 1880r.	
71.	Brzeg	Budynek	17	Nr 2136/86 z 18.09.1986r.	po 1890r.	
72.	Brzeg	Budynek	18	Nr 2137/86 z 18.09.1986r.	XIX/XX w.	

L.p	Miejsc.	Obiekt	Adres	Nr wpisu	Czas powstania	Uwagi
73.	Brzeg	Budynek	19	Nr 2138/86 z 18.09.1986r.	po 1880r.	
74.	Brzeg	Budynek	21	Nr 2139/86 z 18.09.1986r.	po 1880r.	
75.	Brzeg	Budynek	22	Nr 2140/86 z 18.09.1986r.	1910r.	
76.	Brzeg	Budynek	26	Nr 2141/86 z 18.09.1986r.	po 1890r.	
UL. KAPUCYNSKA NR:						
77.	Brzeg	Dom (kamienica)	3	Nr 91/2009 z 28.04.2009r.	ok. 1906r.	
UL. KAMIENNA NR:						
78.	Brzeg	Budynek szkoły	2	Nr 2281/91 z 19.09.1991r.	1884r.	
79.	Brzeg	Budynek (szkoła budowlana)	3	Nr 2260/91 z 2.04.1991r.	1884r.	
UL. KOLEJOWA NR:						
80.	Brzeg	Kolejowa wieża ciśnień		Nr 2327/93 z 1012.1993r.		
PLAC KOSZAROWY NR:						
81.	Brzeg	Kościół franciszkanów p.w. św. Piotra i Pawła	1	Nr 683/63 z 16.10.1963r.	XIV w., XVII w., XVIII w.	
UL. KOWALSKA NR:						
82.	Brzeg	Dom	1	Nr 1269/66 z 4.03.1966r.	1800r.	
UL. KRAKUSA NR:						
83.	Brzeg	Budynek rogatki miejskiej (d. komora celna, ob. budynek mieszkalny)	1	Nr 2218/90 z 4.06.1990r.	k. XIX w.	
UL. KRZYSZOWICA NR:						
84.	Brzeg	Budynek	5	Nr 185/2012 z 7.03.2012r.	ok. 1910r.	
UL. KSIĘCIA JERZEGO II PIASTA NR:						
85.	Brzeg	Dom (kamienica)	3	Nr 149/2011 z 2.05.2011r.		
86.	Brzeg	Dom (kamienica)	4	Nr 178/2011 z 17.11.2011r.		
UL. WŁ. ŁOKIETKA NR:						
87.	Brzeg	Kościół ewangelicko-augsburski p.w. św. Łukasza	9	Nr 2105/84 z 30.11.1984r.	1896r.	
88.	Brzeg	Dom (kamienica)	13	Nr 140/2010 z 9.12.2010r.	k. XIX w.	
UL. KS. MAKARSKIEGO NR:						
89.	Brzeg	Cmentarz żydowski	działka nr 554/3	Nr 235/89 z 28.11.1989r.	poł. XIX w.	
UL. MLECZNA NR:						
90.	Brzeg	Dom mieszkalny	2	Nr 103/2009 z 23.09.2009r.	ok. 1915r.	
91.	Brzeg	Dom mieszkalny	4	Nr 2151/87 z 20.02.1987r.	pocz. XX w.	
92.	Brzeg	Dom mieszkalny	6	Nr 2152/87 z 20.02.1987r.	k. XIX w.	
93.	Brzeg	Dom mieszkalny	8	Nr 2153/87 z 20.02.1987r.	1908r.	
PLAC MONIUSZKI NR:						
94.	Brzeg	Gimnazjum książęce	1	Nr 236/58 z 22.01.1958r.	22.01.1958r. lat a 1564-69, XIX – XX w.	
UL. MŁYNARSKA NR:						
95.	Brzeg	Dom mieszkalny	3	Nr 137/2010 z 4.11.2010r.	ok. 1885r.	
96.	Brzeg	Dom mieszkalny	5	Nr 1265/66 z 4.04.1966r.	ok. XVIII w.	
PLAC MŁYNOW NR:						
97.	Brzeg	Dom	1	Nr 1278/66 z 7.04.1966r.	XVIII w.	Nie istnieje
98.	Brzeg	Dom	2	Nr 123/2010 z 6.09.2010r.	I poł. XIX w.	
99.	Brzeg	Budynek produkcyjny zakładu młynarskiego	4	Nr 2252/90 z 29.12.1990r.	1909r.	
100.	Brzeg	Dom mieszkalny	6	Nr 667/61 z 30.11.1963r.	II poł. XVI w., XVIII w., XIX w.	
101.	Brzeg	Dom mieszkalny	7	Nr 668/63 z 30.11.1963r.	II poł. XVI w., XVIII w., XIX w.	
102.	Brzeg	Dom mieszkalny	8	Nr 693/63 z 30.11. 1963r., Nr 511/58, Nr 694/63 z 30.11.1963r., Nr 512/58	II poł. XVII w.	
103.	Brzeg	Dom mieszkalny	9	Nr 669/63 z 30.11.1963r.	XVI w., XVII w., XIX w.	

L.p	Miejsc.	Obiekt	Adres	Nr wpisu	Czas powstania	Uwagi
PLAC NIEPODLEGŁOŚCI NR:						
104.	Brzeg	Kościół parafialny p.w. św. Mikołaja		Nr 515/58 z 15.11.1958r.	1370r., 1409-1416r., 1959r.	
UL. NYSANSKA NR:						
105.	Brzeg	Budynek sierocińca (obecnie szpital)	4-6	Nr 2302/92 z 14.07.1992r.	1911r.	
UL. OFIAR KATYNIA NR:						
106.	Brzeg	Dom	11-13 (dawny nr 8)	Nr 1270/66 z 4.04.1966r.	1800r.	Nie istnieje
107.	Brzeg	Dom (willa)	15	Nr 2144/86 z 12.08.1986r.	1870r.	
108.	Brzeg	Dom	22 (dawny nr 47)	Nr 1271/66 z 4.04.1966r.	XIX w.	Nie istnieje
109.	Brzeg	Budynek szkoły garbarskiej (obecnie szkoła wyższa)	25	Nr 2261/91 z 15.05.1991r.	pocz. XX w.	
110.	Brzeg	Dom (kamienica mieszkalna)	40	Nr 93/2009 z 23.06.2009r.	ok. 1910r.	
111.	Brzeg	Dom (kamienica mieszkalna)	45	Nr 172/2011 z 28.10.2011r.	ok. 1910r.	
112.	Brzeg	Dom (kamienica)	55	Nr 175/2011 z 2.11.2011r.	ok. 1914r.	
113.	Brzeg	Kaplica cmentarna (obecnie kościół garnizonowy)	57	Nr 2166/87 z 8.06.1987r.	pocz. XVIII w./ XIX w.	
PARKI						
114.	Brzeg	Park Wolności im. Juliusa Peppela	ul. Kilińskiego	Nr 244/90 z 26.03.1990r.	1908-1914r.	
115.	Brzeg	Park Centralny	ul. Armii Krajowej	Nr 243/90 z 26.03.1990r.	XIX w.	
116.	Brzeg	Park Chrobrego (Nad Fosą)	ul. B. Chrobrego	Nr 243/90 z 26.03.1990r.	XIX w.	
117.	Brzeg	Park nad Odrą	ul. Wrocławska	Nr 243/90 z 26.03.1990r.	XIX w.	
UL. PANSKA NR:						
118.		Dom parafialny (dawniej klasztor dominikanów)	1 (dawny adres ul. Górna 2)	Nr 1972/72 i 1973/72 z 17.11.1979r.	XVI w., 1700r., II poł. XIX w.	
UL. PIASTOWSKA NR:						
119.	Brzeg	Dom mieszkalno -usługowy	1	Nr 2318/93 z 15.03.1993r.	1889r.	
120.	Brzeg	Budynek (dawne seminarium nauczycielskie)	2	Nr 2129/86 z 23.12.1986r.	1880r.	
121.	Brzeg	Dom	3	Nr 2128/86 z 15.12.1986r.	1889r.	
122.	Brzeg	Dom	5	Nr 2089/82 z 20.10.1982r.	1902r.	
123.	Brzeg	Willa	6	Nr 2182/83 z 28.03.1988r.	1870r.	
124.	Brzeg	Budynek urzędu pocztowego	7	Nr 2075/82 z 10.05.1982r.II poł. XIX w.		
125.	Brzeg	Dom	8	Nr 2259/91 z 24.05.1991r.	1874r.	
126.	Brzeg	Dom (obecnie budynek urzędowy)	9	Nr 2258/91 z 10.05.1991r.	3 ćw. XIX w.	
127.	Brzeg	Dom mieszkalny	10	Nr 2050/80 z 10.09.1980r.	II poł. XIX w.	
128.	Brzeg	Dom mieszkalny	12	Nr 2051/80 z 10.09.1980r.	II poł. XIX w.	
129.	Brzeg	Budynek	16	Nr 2216/90 z 7.05.1990r.	ok. 1800r.	
130.	Brzeg	Budynek (obecnie szkoła muzyczna)	18	Nr 2217/90 z 10.05.1990r.	ok. 1880r.	
131.	Brzeg	Budynek mieszkalny	22	Nr 2280/91 z 19.09.1991r.		
132.	Brzeg	Budynek	24	Nr 272/91 z 11.06.1991r.	ok. 1890r.	
133.	Brzeg	Budynek mieszkalny	26	Nr 2301/92 z 19.02.1992r.	ok. 1890r.	
134.	Brzeg	Budynek (obecnie dzienny dom pomocy społecznej)	29	Nr 2101/84 z 20.11.1984r.	k. XIX w.	
135.	Brzeg	Dom mieszkalny	31	Nr 32/2004 z 2.11.2004r.	1860-68r., lata 30-te XX w.	
136.	Brzeg	Budynek mieszkalny	32	Nr 2299/91/92 z 29.01.1992r.		
137.	Brzeg	Dom (kamienica)	33-33a	Nr 131/2010 z 28.09.2010r.	ok. 1900r.	
UL. PIŁSUDSKIEGO NR:						
138.	Brzeg	Dom mieszkalny	18	Nr 129/2010 z 27.09.2010r.	ok. 1910r.	
139.	Brzeg	Dom mieszkalny	19	Nr 180/2010 z 21.11.2010r.	ok. 1910r.	
140.	Brzeg	Dom mieszkalny	24	Nr 114/2010 z 24.03.2010r.	ok. 1910r.	
UL. POLSKA NR:						

L.p	Miejsc.	Obiekt	Adres	Nr wpisu	Czas powstania	Uwagi
141.	Brzeg	Dom	5	Nr 1267/66 z 4.04.1966r.	1780r.	
142.	Brzeg	Dom	12	Nr 1280/66 z 7.04.1966r.	poł. XVIII w.	
143.	Brzeg	Dom	d. Reya 28	Nr 1282/66 z 8.04.1966r.	XVIII w.	Nie istnieje
UL. REJA NR:						
144.	Brzeg	Oficyna gospodarczo-mieszkalna (obecnie dom mieszkalno-usługowy)	2	Nr 2399/2000 z 1.08.2000r.	XVIII-XX w.	
145.	Brzeg	Dom	5	Nr 712/64 z 5.03.1964r.	1777r., XIX w.	
146.	Brzeg	Dom	8	Nr 1276/66 z 6.04.1966r.	1800r.	
147.	Brzeg	Dom	15 (dawny adres ul Opolska 12)	Nr 1209/66 z 16.03.1966r.	XVIII w.	Nie istnieje
148.	Brzeg	Dom	15 (dawny adres ul. Opolska 13)	Nr 1268/66 z 4.04.1966r.	1800r.	Nie istnieje
UL. ROBOTNICZA NR:						
149.	Brzeg	Budynek Urzędu Miasta	12	Nr 2147/87 z 4.02.1987r.	1902r.	
150.	Brzeg	Dom (kamienica czynszowa)	16	Nr 65/2008 z 21.05.2008r.	XIX/XX w.	
151.	Brzeg	Dom (kamienica czynszowa)	18	Nr 128/2010 z 27.09.2010r.	ok. 1914r.	
UL. RYBACKA NR:						
152.	Brzeg	Budynek wieży ciśnień	5	Nr 2324/93 z 9.09.1993r.		
153.	Brzeg	Dom (kamienica)	13	Nr 173/2011 z 28.10.2011r.		
RYNEK NR:						
154.	Brzeg	Ratusz	1	Nr 699/64 z 10.01.1964r.	1570r., 1746r.	
155.	Brzeg	Dom	2	Nr 1288/66 z 9.04.1966r.	XV-XIX w.	
156.	Brzeg	Dom mieszkalny	4	Nr 203/58 z 20.01.1958r.	I poł. XIX w., XX w.	
157.	Brzeg	Dom	6	Nr 2057/80 z 25.11.1980r.	pocz. XX w.	
158.	Brzeg	Dom	7	Nr 2058/80 z 25.11.1980r.	k. XIX w.	
159.	Brzeg	Dom	15	Nr 1980/72 z 30.11.1972r.	1784r., XIX w., XX w.	
UL. STARE KOSZARY NR:						
160.	Brzeg	Budynek mieszkalny (dawne koszary fryderycjańskie „Wielkie”)	1-5	Nr 1978/72 z 30.11.1972r.		
UL. STAROMIEJSKA NR:						
161.	Brzeg	Dom (kamienica) wraz z oficynami	5	Nr 89/2009 z 6.04.2009r.	ok. 1888r.	
162.	Brzeg	Dom	6	Nr 212/58 z 10.01.1958r.		
163.	Brzeg	Dom mieszkalny	8-10	Nr 672/61, 673/61, 674/61, 675/61 z 28.08.1961r.	ok. 1820r., i poł. XIX w., lata 70-te XX w.,	
164.	Brzeg	Dom mieszkalny	11	Nr 166/2011 z 12.09.2011r.	ok. 1880r.	
165.	Brzeg	Dom mieszkalny	12	Nr 670/61 i 671/61 z 28.08.1961r., Nr 2392/99 z 15.09.1999r.	ok. 1820r., I poł. XIX w., lata 70-te XX w.	
UL. SUKIENNICE NR:						
166.	Brzeg	Dom mieszkalny	1	Nr 204/58 z 10.01.1958r., nr 218/58 z 20.01.1958r.	1720r., XX w.	
167.	Brzeg	Dom mieszkalny	3	Nr 215/58 z 10.01.1958r., Nr 216/58 z 20.01.1958r.		
168.	Brzeg	Dom mieszkalny	4	Nr 241/58 z 22.01.1958r.	XVIII w., XIX w.	
169.	Brzeg	Dom mieszkalny	5	Nr 1283/66 1285/66 z 9.04.1966r.	XIX w.	
170.	Brzeg	Dom mieszkalny	6	Nr 1283/66 z 8.04.1966r.		Nie istnieje
UL. SZKOLNA NR:						
171.	Brzeg	Budynek	5	Nr 2167/66 z 21.06.1966r.	pocz. XX w.	
172.	Brzeg	Budynek	7	Nr 2168/87 z 23.07.1987r.	pocz. XX w.	
173.	Brzeg	Budynek	9	Nr 2171/87 z 16.12.1987r.	pocz. XX w.	

L.p	Miejsc.	Obiekt	Adres	Nr wpisu	Czas powstania	Uwagi
174.	Brzeg	Dom	11	Nr 2178/87 z 16.12.1987r.	1905r.	
175.	Brzeg	Dom	13	Nr 2189/87 z 16.12.1987r.	1905r.	
176.	Brzeg	Dom	15	Nr 2180/87 z 16.12.1987r.	1905r.	
177.	Brzeg	Dom	17	Nr 2398/2000 z 27.06.2000r.	1910r.	
178.	Brzeg	Dom (kamienica czynszowa)	26	Nr 179/2011 z 21.11.2011r.		
179.	Brzeg	Kamienica	36	Nr 198/2012 z 20.12.2012r.	ok. 1901r.	
UL. SZPITALNA NR:						
180.	Brzeg	Dom	8 (ob. nr 9)	Nr 1286/66 z 9.04.1966r.	1900r.	Nie istnieje
UL. TOWAROWA NR:						
181.	Brzeg	Pałac fabrykanta (obecnie przedszkole)	2	Nr 2142/86 z 23.10.1986r.	1878r.	
UL. TRZECH KOTWIC NR:						
182.	Brzeg	Dom (kamienica czynszowa)	10	Nr 94/2009 z 30.06.2009r.	ok. 1890r.	
183.	Brzeg	Dom (kamienica)	12	Nr 150/2011 z 9.08.2011r.	ok. 1910r.	
184.	Brzeg	Dom wielorodzinny	15	Nr 151/2011 z 18.08.2011r.	ok. 1870r.	
185.	Brzeg	Budynek mieszkalny	16-16a	Nr 152/2011 z 14.06.2011r.		
UL. WROCŁAWSKA NR:						
186.	Brzeg	Dom (kamienica czynszowa)	4	Nr 66/2008 z 26.06.2006r.	ok. 1905r.	
187.	Brzeg	Dom (kamienica)	6	Nr 124/2010 z 9.09.2010r.	ok. 1905r.	
UL. KARDYNAŁA WYSZYŃSKIEGO NR:						
188.	Brzeg	Dom mieszkalny	22	Nr 130/2010 z 28.09.2010r.	ok. 1910r.	
189.	Brzeg	Dom mieszkalny	30	Nr 113/2010 z 22.03.2010r.	ok. 1905r.	
190.	Brzeg	Dom mieszkalny	32	Nr 144/2011 z 10.02.2011r.	ok. 1905r.	
UL. ZAMKOWA NR:						
191.	Brzeg	Dom mieszkalny	10	Nr 1993/73 z 20.01.1973r.	1820r.	
PLAC ZAMKOWY NR:						
192.	Brzeg	Zamek Piastowski	1	Nr 514/58 z 15.11.1958r.	XIV w., XVII w., XVIII w.	
193.	Brzeg	Kościół jezuitów, ob. parafialny p.w. Podwyższenia Św. Krzyża	3	Nr 698/64 z 10.01.1964r.	1734r., 1856r., 1959r.	
194.	Brzeg	Dom mieszkalny	2 (dawniej Plac Zamkowy 4 – ob. ul. Pańska 1)	Nr 713/64 z 5.03.1964r. (jako nr 4) i Nr 1973/72 z 17.11.1972r. (jako nr 2)	1700r.	
195.	Brzeg	Dom mieszkalny	5	Nr 1272/66 z 4.04.1966r.	1780r.	
196.	Brzeg	Dom mieszkalny	6	Nr 210/58 z 20.01.1958	XVIII w., odb. XX w.	
197.	Brzeg	Dom mieszkalny	7	Nr 1287/66 z 9.04.1966r.	1800r.	
198.	Brzeg	Kaplica zamkowa p.w. Św. Jadwigi	9	Nr 2005/73 z 26.11.1973r.	1368/71r., 1567r.	

Tabela 2. Wykaz obiektów zabytkowych nieruchomości ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków zlokalizowanych na terenie Brzegu niewpisanych do wojewódzkiego rejestru zabytków

Lp.	Miejsc.	Obiekt	Adres	Uwagi
UL. ANDERSA NR:				
1.	Brzeg	Dom – wielorodzinny, mieszkalny	1	ok. 1910r.
UL. ARMII KRAJOWEJ NR:				
2.	Brzeg	Dom – mieszkalny, wielorodzinny z usługami	1	ok. 1881r.
3.	Brzeg	Budynek mieszkalno-usługowy	3	
4.	Brzeg	Budynek szkoły – ob. Liceum Ogólnokształcące i Zespół Szkół Ekonomicznych	5 – ul. Jana Pawła II nr 28	1914r.
5.	Brzeg	Sala sportowa przy LO	5	ok. 1900r.
6.	Brzeg	Budynek przy Lo – pierwotnie Szkoła Gospodarstwa Domowego, później przedszkole	5	1913r.
7.	Brzeg	Dom – (d. budynek adm. biurowy) – ob. mieszkalny	6	ok. 1880r.
8.	Brzeg	Budynek gospodarczy	7	
9.	Brzeg	Budynek mieszkalno-usługowy	8	
10.	Brzeg	d. Budynek produkcyjny	8a	pocz. XX w
11.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	9	II poł. XIX w.
12.	Brzeg	Budynek mieszkalny wielorodzinny	11	
13.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	17	ok. 1905r.
14.	Brzeg	Dom – mieszkalny z usługami	18	ok. poł. XIX w.
15.	Brzeg	Dom – mieszkalny z usługami	19	pocz. XX w.
16.	Brzeg	Dom – d. mieszkalny, ob. usługowy	20	1914r.
17.	Brzeg	d. Willa mieszkalna, ob. budynek usługowy	22	ok. 1900r.
18.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	26	ok. 1905r.
19.	Brzeg	Dom – mieszkalny w zabudowie szeregowej	24a, 26a, 28a, ul. Andersa 4	
20.	Brzeg	Dom d. mieszkalny, ob. budynek biurowy	27	II poł. XIX w.
21.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	28	pocz. XX w.
22.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny i biura	32	ok. 1910r.
23.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	34	k. XIX w
24.	Brzeg	Wiadukt kolejowy	ul. Armii Krajowej – ul. Chocimska	I ćw. XX w.
25.	Brzeg	Barierki przy wiadukcie od strony ronda	ul. Armii Krajowej	
UL. BŁONIE NR:				
26.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	7	ok. 1920r.
UL. CEGIELNIANA NR:				
27.	Brzeg	Domy – mieszkalne wielorodzinne	2, 4, 6	lata 20-te XX w.
28.	Brzeg	Budynek przepompowni ścieków	3	lata 20-te XX w.
29.	Brzeg	Domy – mieszkalne wielorodzinne	8, 10 -10a	ok. 1910r.
UL. CHOCIMSKA NR:				
30.	Brzeg	Budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-usługowy	2a	II poł. XIX w.
31.	Brzeg	Budynek usługowo-handlowy	2e	
32.	Brzeg	Budynek gazowni, ob. warsztat	2	poł. XIX w.
33.	Brzeg	Budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-usługowy	4	k. XIX w.
34.	Brzeg	Budynek przemysłowy d. magazyn wikliniarni	4E	pocz. XX w.
UL. CHOPINA NR:				
35.	Brzeg	Dom – mieszkalno-usługowy w zabudowie. pierzejowej	5	I poł. XIX w., XX w.
36.	Brzeg	Dom – mieszkalno-usługowy w zabudowie. pierzejowej	6	II poł. XIX w.
37.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	7	ok. 1830r., przeb. W II poł. XX w.
38.	Brzeg	Dom – mieszkalno-usługowy	9	I poł. XIX w. przeb. pocz. XX w.

Lp.	Miejsc.	Obiekt	Adres	Uwagi
39.	Brzeg	Budynek mieszkalny wielorodzinny	11	
40.	Brzeg	Dom – mieszkalno-usługowy	16	II poł. XIX w.
41.	Brzeg	Dom – mieszkalny	18	ok. 1820r., przeb. k. XIX w. i pocz. XX w.
42.	Brzeg	Dom – mieszkalno-usługowy	22	II poł. XVIII w., przeb. pocz. XX w., lata 40-te XX w.
UL. B. CHROBREGO NR:				
43.	Brzeg	Dom – d. administracyjno-biurowy	1	ok. 1800r.
44.	Brzeg	Dom – kamienica usługowa	2	1734r., przeb. 1861r.
45.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	5-7	XIX/XX w.
46.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	8	II poł. XIX w.
47.		Dom – mieszkalno-gospodarczy	9	XIX/XX w.
48.	Brzeg	Dom – mieszkalno-usługowy	12	XIX/XX w.
49.	Brzeg	Dom – budynek gospodarczy przy szkole	13	ok. 1860r.
50.	Brzeg	Dom – ob. budynek usługowy	15	k. XIX w.
51.	Brzeg	Dom – ob. budynek usługowy	17	k. XIX w.
52.	Brzeg	oficyna	17a	
53.	Brzeg	d. budynek Warty głównej, później posterunek policji, ob. budynek usługowy	18	1893r.
54.	Brzeg	Dom – mieszkalno-usługowy	20	lata 80-te XIX w.
55.		Dom – mieszkalny wielorodzinny	25	pocz. XX w.
56.	Brzeg	d. willa – ob. przedszkole	37	1935r.
UL. CICHA NR:				
57.	Brzeg	Domy mieszkalne	1-7, 2-8, 9, 10,	lata 30-te XX w.
UL. DĘBOWA NR:				
58.	Brzeg	Dom mieszkalny jednorodzinny	2	lata 30-te XX w.
UL. DŁUGA NR:				
59.	Brzeg	Dom – ob. kamienica usługowa	1	1734r., przeb. 1861r.
60.	Brzeg	Dom – ob. mieszkalno-usługowy	6	I poł. XIX w.
61.	Brzeg	Dom – ob. mieszkalno-usługowy	8	ok. 1915r.
62.	Brzeg	Dom – ob. mieszkalno-usługowy	10	k. XVIII w., przeb. k. XIX w.
63.	Brzeg	Dom – ob. mieszkalno-usługowy	11	k. XIX w., przeb. po II wojnie światowej
64.	Brzeg	Dom – ob. mieszkalno-usługowy	12	pocz. XIX w.
65.	Brzeg	Domy – ob. mieszkalno-usługowe	15-17	k. XIX w.
66.	Brzeg	Dom – ob. mieszkalno-usługowy	18	k. XIX w.
67.	Brzeg	Dom - oficyna	21a	XVI w. – XX w.
68.	Brzeg	Dom – ob. mieszkalno-usługowy	26	1913r.
69.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	28	k. XIX w.
70.	Brzeg	Dom – ob. mieszkalno-usługowy	29	pocz. XIX w., XX w.
71.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	30	II poł. XIX w., przeb. 1873r.
72.	Brzeg	Dom – ob. mieszkalno-usługowy	32	k. XIX w., przeb. w XX w.
73.	Brzeg	Dom – ob. mieszkalno-usługowy	37	1904r.
74.	Brzeg	Dom – ob. mieszkalno-usługowy	53	ok. 1820r., przeb. lata 60-te X w.
75.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	63	k. XIX w., przeb. lata 50-te XX w.
76.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	65	
77.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	67	
78.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	69	k. XIX w.
79.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	71	
80.	Brzeg	Dom – ob. mieszkalno-usługowy	73	k. XIX w., przeb. po II wojnie światowej
UL. DZIERŻONIA NR:				

Lp.	Miejsc.	Obiekt	Adres	Uwagi
81.	Brzeg	Dom – ob. mieszkalno-usługowy	8	poł. XIX w., przeb. pocz. XX w.
82.	Brzeg	Dom – ob. mieszkalno-usługowy	10	ok. 1880r.
83.	Brzeg	Dom – ob. mieszkalno-usługowy	12	ok. 1925r.- lata 30-te XX w.
84.	Brzeg	Dom – mieszkalny, ob. mieszkalno-usługowy	16	ok. 1840r., 1857r., lata 80-te Xx w.
85.	Brzeg	Dom – ob. mieszkalno-usługowy	24	lata 60-te XIX w.
86.	Brzeg	Dom – ob. mieszkalno-usługowy	26	lata 60-te XIX w.
87.	Brzeg	Dom – ob. mieszkalno-usługowy	28	ok. 1840r., k. XIX w.
88.	Brzeg	Dom – ob. mieszkalno-usługowy	30	k. XIX w.
89.	Brzeg	Dom – ob. mieszkalno-usługowy	32	ok. 1840r.
90.	Brzeg	Dom – ob. mieszkalno-usługowy	34	XVI w., ok. 1910r.
PLAC DRZEWNY NR:				
91.	Brzeg	Dom – mieszkalny z usługami	2	k. XIX w.
92.	Brzeg	Domy – mieszkalne wielorodzinne	3-6	lata 20-te XX w.
PLAC DWORCOWY NR:				
93.	Brzeg	Budynek gospodarczy przy budynku mieszkalnym	2	po 1870r.
94.	Brzeg	Magazyn bagażowy	3	lata 30-te XX w.
95.	Brzeg	Wiadukt kolejowy Plac Dworcowy – ul. Starobrzaska		I ćw. XX w.
UL. GARBARSKA NR:				
96.	Brzeg	Dom - mieszkalny	8-6a	pocz. XX w.
97.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	12	II poł. XVI w., pocz. XX w.
98.	Brzeg	Dom – d. budynek mennicy, ob. mieszkalny	11-13	1935r.
UL. GÓRNA NR:				
99.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	1	XIX/XX w.
100.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	3	
101.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	4	
102.	Brzeg	Dom - mieszkalno-usługowy	6	II ćw. XIX w., pocz. XX w.
103.	Brzeg	Dom - mieszkalno-usługowy	9	k. XIX w.
UL. GROBLI NR:				
104.	Brzeg	Dom – oficyna mieszkalna	1	lata 20-te XX w.
105.	Brzeg	Dom- d. siedziba Urzędu Budownictwa Wodnego, ob. mieszkalny	3-3a	k. XIX w., przeb. w 1922r.
106.	Brzeg	Elektrownia wodna	4	pocz. XX w.
107.	Brzeg	Magazyn (młyn kory)	4	XIX w., XX w.
108.	Brzeg	Dom mieszkalny jednorodzinny	6	II ćw. XIX w., pocz. Xx w.
109.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	7	lata 80-te XIX w.
110.	Brzeg	Dom – oficyna mieszkalna	7a	lata 80-te XIX w.
111.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny, d. dom nadzorcy śluży	8	
112.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	9	pocz. Xx w.
113.	Brzeg	Dom – oficyna mieszkalna	9a	lata 80-te Xix w.
114.	Brzeg	Dom - mieszkalny	11	pocz. Xx w.
115.	Brzeg	Dom – oficyna mieszkalna	11a	ok. 1910r.
116.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	15	pocz. XX w.
117.	Brzeg	Hala produkcyjna		ok. 1900r.
118.	Brzeg	Budynki nastawni - 2	25	pocz. XX w., I ćw. XX w.
119.	Brzeg	Budynek mieszkalny wraz z gospodarczym	25	pocz. XX w., I ćw. XX w.
120.	Brzeg	Magazyn	25	pocz. XX w., I ćw. XX w.
121.	Brzeg	Budynki adm.- socjalne - 2	25	pocz. XX w., I ćw. XX w.
122.	Brzeg	Śluza na kanale Odry	25	pocz. XX w., I ćw. XX w.
123.	Brzeg	Kanał żeglugi śródlądowej		ok. 1915r.
UL. GRUNWALDZKA NR:				
124.	Brzeg	Dom, willa – mieszkalny jednorodzinny	1	lata 30-te XX w.
125.	Brzeg	Dom, willa – mieszkalny jednorodzinny	2	lata 30-te XX w.

Lp.	Miejsc.	Obiekt	Adres	Uwagi
126.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	3	lata 30-te XX w
127.	Brzeg	Budynek koszarowy – ob. mieszkalny wielorodzinny	6a-6b	pocz. XX w.
128.	Brzeg	Budynek koszarowy – ob. mieszkalny wielorodzinny	7a-7b	pocz. XX w.
129.	Brzeg	Budynek koszarowy	Dz. Nr 975/6	pocz. XX w.
UL. JABŁKOWA		NR:		
130.	Brzeg	Dom – mieszkalno-usługowy	3	ok. 1830r.
UL. WŁ. JAGIEŁŁY		NR:		
131.	Brzeg	Dom – mieszkalno-usługowy	1	II poł. XIX w.
UL. JANA PAWŁA II		NR:		
132.	Brzeg	Willa – ob. budynek biurowo-usługowy	2	ok. 1920r.
133.	Brzeg	Ogrodzenie od strony ulicy	3	1898r.
134.	Brzeg	Ogrodzenie od strony ulicy	5	1880r.
135.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	6	ok. 1880r.
136.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	8	ok. 1910r.
137.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	10	ok. 1890r.
138.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	12	k. XIX w.
139.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	13-15	lata 80-te XIX w., lata 30-te XX w.
140.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	14	ok. 1910r.
141.	Brzeg	D. budynek produkcyjny – ob. magazynowo-usługowy	20	ok. 1890r.
142.	Brzeg	Ogrodzenie od strony ulicy	po między nr 21 i 23	Ok. 1900r.
143.	Brzeg	Ob. sala sportowa	27	ok. 1900r., przeb. 1985-87r.
UL. KSIĘCIA JERZEGO II PIASTA		NR:		
144.	Brzeg	Dom – mieszkalny w zabudowie pierzejowej	2	ok. XIX/XX w.
145.	Brzeg	Dom – mieszkalny w zabudowie pierzejowej	3	ok. XIX/XX w.
146.	Brzeg	Dom – mieszkalny w zabudowie pierzejowej	4	ok. XIX/XX w.
147.	Brzeg	Dom – mieszkalny w zabudowie pierzejowej	5	ok. XIX/XX w.
148.	Brzeg	Dom – mieszkalny w zabudowie pierzejowej	6	ok. XIX/XX w.
149.	Brzeg	Dom – mieszkalny w zabudowie pierzejowej	7	ok. XIX/XX w.
150.	Brzeg	Dom – mieszkalny w zabudowie pierzejowej	8	ok. XIX/XX w.
151.	Brzeg	Dom – mieszkalny w zabudowie pierzejowej	10	ok. XIX/XX w.
152.	Brzeg	Dom – mieszkalny w zabudowie pierzejowej	11	ok. XIX/XX w.
153.	Brzeg	Dom – mieszkalny w zabudowie pierzejowej	13	ok. XIX/XX w.
154.	Brzeg	Dom – mieszkalny w zabudowie pierzejowej	15	ok. XIX/XX w.
155.	Brzeg	Dom – mieszkalny w zabudowie pierzejowej	17	ok. XIX/XX w.
UL. KAMIENNA		NR:		
156.	Brzeg	Budynek - warsztaty szkolne	1	ok. 1920r.
157.	Brzeg	Budynek wartowni- ob. budynek usługowy	1	ok. 1920r.
158.	Brzeg	Dom – d. szpital, żłobek, ob. budynek usługowy	4	ok. 1888r.
159.	Brzeg	Ogrodzenie od strony ulicy	4	ok. 1890r.
160.	Brzeg	Frontowe ogrodzenie fosy	Działka nr 290/1	ok.1890-1900r.
161.	Brzeg	Pozostałości ogrodzenia fosy	Działki nr 289/4 i 288	ok. 1900r.
UL. KAPUCYŃSKA 1		NR:		
162.	Brzeg	Dom – mieszkalno-usługowy	1	k. XIX w.
UL. KEPA MŁYŃSKA		NR:		
163.	Brzeg	Turbinownia młyna, ob. warsztat	1	lata 80-te XIX w.
164.	Brzeg	Dom - mieszkalny	2	ok. 1850r., lata 20-te XX w.
165.	Brzeg	Dom - mieszkalny	3	ok. 1850r., lata 20-te XX w.
166.	Brzeg	Dom - mieszkalny	4	k. XIX w.
167.	Brzeg	Jaz na Odrze		pocz. XX w.

Lp.	Miejsc.	Obiekt	Adres	Uwagi
UL. KILIŃSKIEGO NR:				
168.	Brzeg	Dom – d. restauracja, ob. budynek adm.-biurowy nadleśnictwa	1	lata 1909-1911
169.	Brzeg	Altana nad stawem - glorieta		1905r.
UL. KOMBATANTÓW NR:				
170.	Brzeg	D. Budynek produkcyjno-biurowy	1	ok. 1905r.
171.	Brzeg	Budynek magazynowy	1	ok. 1930r.
172.	Brzeg	d. Budynek biurowy	1A	ok. 1905r.
UL. KOLEJOWA NR:				
173.	Brzeg	Dom mieszkalny i budynek gospodarczy	1	ok. 1900r.
174.	Brzeg	Dom mieszkalny d. nastawnia	2	ok. 1900r.
175.	Brzeg	Dom mieszkalny i budynek gospodarczy	3	ok. 1900r.
UL. MARIII KONOPNICKIEJ NR:				
176.	Brzeg	Willa	1	lata 20-te XX w.
177.	Brzeg	Willa	2	ok. 1930r.
178.	Brzeg	Willa	11	lata 20-te XX w.
179.	Brzeg	Willa	15	lata 20-te XX w.
180.	Brzeg	Willa	19	1935r.
181.	Brzeg	Willa	21	lata 30-te Xx w.
PLAC KOSZAROWY NR:				
182.	Brzeg	Dom – ob. mieszkalny	3	k. XIX w.
UL. KOŚCIELNA NR:				
183.	Brzeg	Dom – mieszkalno-usługowy	1	k. XIX w.
UL. KWIATOWA NR:				
184.	Brzeg	Dom – ob. mieszkalno-usługowy, d. łaźnia w zespole tzw. Czerwonych Koszar	2	ok. 1920r.
185.	Brzeg	Willa	9	ok. 1920r.
UL. KRAKUSA NR:				
186.	Brzeg	Willa fabrykanta – b. budynek administracyjny b. garbarni	3	ok. 1880r.
187.	Brzeg	Budynek administracyjny –ob. usługowy	3	ok. 1880r.
188.	Brzeg	Magazyn chemikalii b. garbarni, ob. magazyn	3	ok. 1880r.
189.	Brzeg	Magazyn przy porcie b. garbarni, ob. budynek magazynowy	3	ok. 1880r.
190.	Brzeg	Ogrodzenie zespołu byłej garbarni	3	ok. 1880r.
191.	Brzeg	Ogrodzenie posesji nieistniejącej willi Molla		k. XIX w.
192.	Brzeg	Budynek przepompowni przy moście na Odrze		
193.	Brzeg	Kanał żeglugi śródlądowej		poł. XIX w.
UL. KRÓTKA NR:				
194.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	2	ok. 1924r.
195.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	4	ok. 1924r.
UL. KRZYSZOWICA NR:				
196.	Brzeg	Budynek zakładu energetycznego	4	ok. 1905r.
197.	Brzeg	Ogrodzenie	4	ok. 1905r.
UL. KUSOCIŃSKIEGO NR:				
201.	Brzeg	Dom – budynek użytkowy	b.n. (?)	ok. 1905r.
UL. LECHICKA NR:				
202.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	1	1914r.
203.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	2	1905r.
204.	Brzeg	Dom – willa mieszkalna	3	1905r.
205.	Brzeg	Dom – mieszkalny	4	1910r.
206.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	5	1910r.
UL. LEGIONISTÓW NR:				
207.	Brzeg		1	ok. 1925r.
208.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	2	ok. 1920r.

Lp.	Miejsc.	Obiekt	Adres	Uwagi
209.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	3	ok. 1925r.
210.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	4	ok. 1910r.
211.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	6	ok. 1915r.
212.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	8	ok. 1915r.
213.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	10	ok. 1905r.
UL. LWOWSKA NR:				
214.	Brzeg	Dom – mieszkalny	1	lata 20-30-te Xx w.
215.	Brzeg	Dom – mieszkalny w zabudowie bliźniaczej	3	lata 20-30-te Xx w.
216.	Brzeg	Dom – mieszkalny w zabudowie bliźniaczej	5	lata 20-30-te Xx w.
217.	Brzeg	Dom - mieszkalny	22	lata 30-te XX w.
218.	Brzeg	Dom – mieszkalno-usługowy	24	lata 30-te XX w.
219.	Brzeg	Dom – mieszkalno-usługowy	26	lata 30-te XX w.
220.	Brzeg	Dom – mieszkalny	55	lata 30-te XX w.
UL. WŁ. ŁOKIETKA NR:				
221.	Brzeg	Dom – mieszkalny	1	ok. 1915r.
222.	Brzeg	Budynek d. browaru	2	1878r.
223.	Brzeg	Budynek d. browaru	2d	1881r.
224.	Brzeg	Budynek d. browaru	2f	1881r.
225.	Brzeg	Dom – mieszkalny	5	lata 20-te XX w.
226.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	7	lata 20-te XX w.
227.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie szeregowej	8-14	IV ćw. XIX w.
228.	Brzeg	Dom – mieszkalno- administracyjny (dom parafialny)	9a	XIX/XX w.
229.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	11	ok. 1900r.
230.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	13	k. XIX w
231.	Brzeg	Dom – mieszkalno-usługowy	15	II poł. XIX w.
232.	Brzeg	Dom – mieszkalno-usługowy	17	II poł. XIX w.
233.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	18	k. XIX w.
234.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	19-19a	k. XIX w.
235.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	20	k. XIX w.
236.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny (cd. budynku nr 19-19a)	21	k. XIX w.
237.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	22	ok. 1925r.
238.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny (cd. budynku nr 19-19a, 21)	23-23a	k. XIX w.
239.	Brzeg	Dom – d. budynek adminstracyjny, ob. usługowy	24	I ćw. XX w.
240.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	25-27	ok. 1905r.
241.	Brzeg	Dom – d. budynek administracyjny, ob. usługowy	26	ok. 1920r.
242.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	28	ok. 1912r.
243.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	30	ok. 1912r.
244.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	32	ok. 1912r.
245.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	41	lata 30-te XX w.
246.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	43	lata 30-te XX w
UL. MICKIEWICZA NR:				
247.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	2	k. XIX w.
248.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	4-6	1910r.
249.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	15	II poł. XIX w.
250.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	17	II poł. XIX w.
UL. MLECZNA NR:				
251.	Brzeg	Dawny teatr miejski – ob. Brzeskie Centrum Kultury	5	pocz. XIX w., przeb. II poł. XX w.
252.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	10	II poł. XIX w.
UL. MŁYNARSKA NR:				
253.	Brzeg	Dom - mieszkalny	1	XV w., przeb. 1840r., pocz. XX w.
254.	Brzeg	Dom – mieszkalno-usługowy	8	1870r.
255.	Brzeg	Dom – mieszkalno-usługowy	10	1920r.
256.	Brzeg	Dom - mieszkalny	11	1870r.

Lp.	Miejsc.	Obiekt	Adres	Uwagi
257.	Brzeg	Dom – dawna szkoła dla dziewcząt, ob. budynek usługowy	12	1900r.
258.	Brzeg	Ogrodzenie	12	1900r.
259.	Brzeg	Dom – mieszkalno-usługowy	13	XVIII w., przeb. 1840r. i lata 70-te XX w.
260.	Brzeg	Dom - mieszkalny	15	ok. 1870r.
UL. BOHATERÓW MONTE CASSINO NR:				
261.	Brzeg	Dom - mieszkalny	2	pocz. XX w.
262.	Brzeg	Dom - mieszkalny	4	pocz. XX w.
263.	Brzeg	Dom - mieszkalny	6	pocz. XX w.
264.	Brzeg	Dom - mieszkalny	8	pocz. XX w.
265.	Brzeg	Budynek gospodarczy	8b	1912r.
266.	Brzeg	Budynek gospodarczy	Działka nr 418/3	ok. 1912r.
267.	Brzeg	Ogrodzenie od strony ulicy	8	1910r.
UL. 1 MAJA NR:				
268.	Brzeg	Budynek usługowy – dawna przychodnia	2	1910r.
269.	Brzeg	Willa	5	ok. 1905r., przeb. pocz. XX w
270.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	6	ok. 1905r.
271.	Brzeg	Budynek d. seminarium nauczycielskiego –ob. liceum ogólnokształcące	7	ok. 1900r.
272.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	8-10	ok. 1910r.
273.	Brzeg	Wieża ciśnień		ok. 1930r.
274.	Brzeg	Wiadukt kolejowy ul. Piastowska – 1 Maja		I ćw. XX w.
UL. 3 MAJA NR:				
275.	Brzeg	Dom - mieszkalny wielorodzinny	1	k. XIX w.
UL. NADBRZEŻNA NR:				
276.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	5	ok. 1930r.
UL. NYSAŃSKA NR:				
277.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	1	ok. 1905r.
278.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	3	XIX/XX w.
279.	Brzeg	Willa	8	pocz. XX w.
280.	Brzeg	Willa d. przedszkole, ob. budynek mieszkalny	9	Lata 20-te XX w.
UL. OFIAR KATYNIA NR:				
281.	Brzeg	Dom – mieszkalno-usługowy	1	k. XIX w.
282.	Brzeg	Dom – mieszkalny typu wiejskiego	2	k. XIX w.
283.	Brzeg	Dom – mieszkalno-usługowy	3	k. XIX w.
284.	Brzeg	Dom –d. dom parafialny ob. mieszkalny	4	ok. 1810r.
285.	Brzeg	Dom – mieszkalny	5	1910r.
286.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	7	k. XIX w.
287.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	8	k. XIX w.
288.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	10	k. XIX w.
289.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	12	pocz. XX w.
290.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	14	XIX/XX w.
291.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	16-18	1900r.
292.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	20	1892r.
293.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	21	XIX/XX w.
294.	Brzeg	Budynek browaru	23	II poł. XIX w.
295.	Brzeg	Ogrodzenie posesji od strony ulicy	25	1820r.
296.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	27	I poł. XX w.
297.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	28	XIX/XX w.
298.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	29	XIX/XX w.
299.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	31	XIX/XX w.
300.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	33	XIX/XX w.
301.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	35	XIX/XX w.
302.	Brzeg	Dom – mieszkalno-usługowy narożny	30	k. XIX w.

Lp.	Miejsc.	Obiekt	Adres	Uwagi
303.	Brzeg	Dom – mieszkalno-usługowy narożny	36	1905r.
304.	Brzeg	Dom – mieszkalno-usługowy	38	pocz. XX w.
305.	Brzeg	Garaż	38A	Przeb. 1984r.
306.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	39	k. XIX w.
307.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	41	k. XIX w.
308.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	42	1910r.
309.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	44	1910r.
310.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	47	1910r.
311.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	49	1910r.
312.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	51	pocz. XX w..
313.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	53	pocz. Xx w.
314.	Brzeg	Grobowiec rodziny Suppa	57	ok. 1860r.
315.	Brzeg	Cmentarz	57	Poł. XIX w.
UL. OŁAWSKA NR:				
316.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny wolnostojący	7	lata 70-te XIX w.
317.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny wolnostojący	11	lata 60-te XIX w.
318.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny wolnostojący	14	III ćw. XIX w.
319.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	16	1860r.
320.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny wolnostojący	17	III ćw. XIX w.
321.	Brzeg	Dom – usługowo-mieszkalny	18A	1910r.
322.	Brzeg	Dom – mieszkalny wolnostojący typu willowego	20	1898r.
323.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	21	IV ćw. XIX w.
324.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny wolnostojący	22	k. XIX w.
325.	Brzeg	Dom - mieszkalny	22A	1870r.
326.	Brzeg	Dom - mieszkalny	23-25	1959r. przebudowa
327.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	26	1930r.
328.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny wolnostojący	29	ok. 1916r.
329.	Brzeg	Dom mieszkalny	31A	1881r.
330.	Brzeg	Dom – mieszkalny w zabudowie wiejskiej	33	ok. 1910r.
331.	Brzeg	Budynek gospodarczy	34	1905r.
332.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	35	k. XIX w.
333.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny wolnostojący	36	lata 90-te XIX w.
334.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny wolnostojący	37	k. XIX w.
335.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	39	k. XIX w.
336.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	41	k. XIX w.
337.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	43	k. XIX w.
338.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	45A	1934r.
339.	Brzeg	Dom – mieszkalny wolnostojący	46	lata 30-te XX w.
340.	Brzeg	Dom – mieszkalny jednorodzinny wolnostojący	50	lata 30-te XX w.
341.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny wolnostojący	51	lata 30-te XX w.
342.	Brzeg	Dom – mieszkalny w zabudowie wiejskiej	53	II poł. XIX w.
343.	Brzeg	Dom – mieszkalny w zabudowie wiejskiej	55	II poł. XIX w. ●
344.	Brzeg	Dom – mieszkalny z usługami	57	1910r.
345.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	59	lata 30-te XX w.
346.	Brzeg	Dom – mieszkalny wolnostojący	72	k. XIX w.
347.	Brzeg	Dom – mieszkalny wolnostojący	73	k. XIX w.
348.	Brzeg	Dom – budynek mieszkalny	75	1930r.
349.	Brzeg	Dom - mieszkalny	76	1920r.
350.	Brzeg	Dom – mieszkalny wolnostojący	77	k. XIX w.
351.	Brzeg	Dom – mieszkalny wolnostojący	79	lata 70-te XIX w.
352.	Brzeg	Dom - mieszkalny	81-83	1929r.
353.	Brzeg	Dom – mieszkalny w zabudowie wiejskiej	88	k. XIX w.
354.	Brzeg	Dom – mieszkalny jednorodzinny wolnostojący	99	lata 20-30-te XX w.
UL. PANIEŃSKA NR:				
355.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	1	ok. 1905
UL. PIASTOWSKA NR:				

Lp.	Miejsc.	Obiekt	Adres	Uwagi
356.	Brzeg	Willa – ob. klub garnizonowy	4	II poł. XIX w.
357.	Brzeg	Słupek ogrodzenia	6	1870r.
358.	Brzeg	Budynek usługowy	6a	pocz. XX w.
359.	Brzeg	Brama oraz furta	7	1875r.
360.	Brzeg	Budynek dawnej wozowni przy budynku Piastowska 6 i 8, ob. przyp. Do Budynku Piastowska nr 8 - usługowy	8a	II poł. XIX w.
361.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny typu oficyna	11-11a	pocz. XX w.
362.	Brzeg	Latarnia gazowa (pozostałość)	12	
363.	Brzeg	Budynek usługowy	17-19	ok. 1910r.
364.	Brzeg	Dom – mieszkalny wolnostojący (hotel garnizonowy)	20	ok. 1910r.
365.	Brzeg	Budynek gospodarczy	20	1926r.
366.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami (d. hotel)	23	ok. 1880r.
367.	Brzeg	Dom mieszkalny wielorodzinny	25	Przeb. 1957r.
368.	Brzeg	Willa	27	ok. 1905r.
369.	Brzeg	Ogrodzenie od strony ulicy (front)	27	1895r.
370.	Brzeg	Ogrodzenie od strony ulicy (front)	29	1895r.
371.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	34	ok. 1880r
UL. MARSZAŁKA PIŁSUDSKIEGO NR:				
372.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	1	ok. 1916r.
373.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	2	lata 30-te XX w.
374.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	3	ok. 1916r.
375.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	4	
376.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	6	ok. 1920r.
377.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	7	ok. 1920r.
378.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	8	ok. 1910r.
379.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	9	ok. 1920r.
380.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	10	ok. 1924r.
381.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	11	ok. 1920r.
382.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	12	ok. 1916r.
383.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	13	ok. 1920r.
384.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	14	ok. 1910r.
385.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	16	ok. 1910r.
386.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	17	ok. 1910r.
387.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	20	1924r.
388.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	21	ok. 1920r.
389.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	22	ok. 1920r.
390.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	23	ok. 1920r.
391.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	25	ok. 1920r.
392.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	26	ok. 1920r.
PLAC MŁYNÓW NR:				
393.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	3	1910r.
394.	Brzeg	Młyn przemysłowy	4	1889r.
395.	Brzeg	Magazyny młyńskie	5	k. XIX w.
396.	Brzeg	Budynek administracyjno-socjalny młyna	5	XV-XIX w.
PLAC NAD ODRA (OBECNIE UL. SZPITALNA NR 1)				
397.	Brzeg	Budynek administracyjny (d. Pruski Urząd Katastralny)		k. XIX w., przeb./rozb. lata 20-te XX w.
UL. PLANTY NR:				
398.	Brzeg	Dom - mieszkalny	1	ok. 1930r.
UL. E. PLATER NR:				
399.	Brzeg	Oficyna	b. n.	I poł. XVIII w., lata 70-te XX w.
UL. POLSKA NR:				
400.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	1 (Plac Kościelny 2)	XVI w., ok. 1910r.
401.	Brzeg	Dom – mieszkalny	10	k. XVIII w. -XX w.

Lp.	Miejsc.	Obiekt	Adres	Uwagi
UL. POMORSKA NR:				
402.	Brzeg	Dom – mieszkalny (przykładowy)	4	lata 30-te XX w.
UL. POPRZECZNA NR:				
403.	Brzeg	Dom – mieszkalny jednorodzinny wolnostojący	2	k. lat 20-tych XX w.
404.	Brzeg	Dom – mieszkalny jednorodzinny wolnostojący	4	k. lat 20-tych XX w.
405.	Brzeg	Dom – mieszkalny jednorodzinny wolnostojący	6	k. lat 20-tych XX w.
406.	Brzeg	Dom – mieszkalny jednorodzinny wolnostojący	8	k. lat 20-tych XX w.
407.	Brzeg	Dom – mieszkalny jednorodzinny wolnostojący	27	lata 20-te XX w.
UL. POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH NR:				
408.	Brzeg	Dom – b. magazyn poczty	1	ok. poł. XIX w. –lata 20-te XX w.
409.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami (d. Główny Urząd Celny)	2	lata 30-te Xx w.
410.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	3 i 3a	pocz. XX w.
411.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	4	ok. 1900r.
412.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	4a	ok. 1910r.
413.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	12	1935r.
414.	Brzeg	Budynek użytkowy	12a	1900r.
UL. PTASIA NR:				
417.	Brzeg	Dom mieszkalny jednorodzinny	1	1936r.
UL. M. REJA NR:				
418.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	1	pocz. XIX w., lata 90-te XIX w.
419.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	3	poł. XIX w.
420.	Brzeg	Dom – mieszkalny ob. usługowy	4	lata 60-te XIX w., ok. 1920r.
421.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	6	lata 60-te XIX w., przeb. ok. 1920r.
422.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	7	ok. 1910r.
423.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	10	I poł. XIX w., II poł. XIX w.
424.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	12	lata 60-te XIX w., k. XIX w.
425.	Brzeg	Mur	Działka nr 260, ul. Reja – ul. Kapucyńska	ok. 1900r.
UL. ROBOTNICZA NR:				
426.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	3	ok. 1905r.
427.	Brzeg	Budynek usługowy i ogrodzenie	4	1910r.
428.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	6	pocz. XX w.
429.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	9	ok. 1916r.
430.	Brzeg	Budynek Komendy Policji	10	lata 80-te XIX w., lata 60-te XX w.
431.	Brzeg	Ogrodzenie - mur okalający	10	lata 80-te XIX w. (1931r.)
432.	Brzeg	Willa	14	pocz. XX w. (1922r.)
433.	Brzeg	Budynek garażowy	14	1922r.
434.	Brzeg	Ogrodzenie od frontu	14	1922r.
435.	Brzeg	d. dom – mieszkalny wielorodzinny, ob. budynek administracyjny	20	pocz. XX w.
436.	Brzeg	d. Wyższa Szkoła Ekonomiczna, ob. budynek szkoły podstawowej	22	1884r.
437.	Brzeg	Budynek koszarowy	23	ok. 1920r.
438.	Brzeg	Budynek d. ujeżdżalni koni w kompleksie czerwonych Koszar	25	ok. 1920r.
439.	Brzeg	Budynek piekarni w kompleksie Czerwonych Koszar	ul Partyzantów 1	ok. 1920r.

Lp.	Miejsc.	Obiekt	Adres	Uwagi
			(wejście od ul. Robotniczej)	
440.	Brzeg	Mur w kompleksie Czerwonych Koszar	ul. Wolności- ul. Robotnicza (gł. wejście)	ok. 1920r.
441.	Brzeg	Mur w kompleksie Czerwonych Koszar	ul. Wileńska 43-44	ok. 1920r.
442.	Brzeg	Mur w kompleksie Czerwonych Koszar	ul. Wolności 18a-19	ok. 1920r.
443.	Brzeg	Mur w kompleksie Czerwonych Koszar	ul. Wolności 16-17 – ul. Grunwaldzka 7a	ok. 1920r.
444.	Brzeg	Budynek koszarowy	23	Pocz. XX w.
UL. RYBACKA NR:				
445.	Brzeg	Dom – d. budynek wodociągów, ob. budynek biurowy	1	1864r.
446.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	2	pocz. XX w.
447.	Brzeg	Ogrodzenie od frontu	5	1885r.
448.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	7	k. XIX w.
449.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	8-10	1889r.
450.	Brzeg	Budynek kaflarni i ogrodzenie od frontu	9	1934r.
451.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	15	ok. 1910r.
452.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	23	ok. 1900r.
453.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny i oficyna	25 i 25A	1910r.
454.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	27	k. XIX w.
455.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	29	pocz. XX w.
456.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	31	pocz. XX w.
457.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	33	pocz. Xx w.
458.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	35	1907r.
459.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	36	pocz. XX w.
460.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	40	ok. 1900r.
461.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	47	przebudowa 1957r.
462.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	49	1900r.
463.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	51	przebudowa 1957r.
464.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	57	przebudowa 1956r.
RYNEK NR:				
465.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	5	XV – XIX w.
UL. MAŁY RYNEK – CAŁA ZABUDOWA WOKÓŁ MAŁEGO RYNKU NR:				
466.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	1	lata 30-te XX w.
467.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	2	lata 30-te XX w.
468.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	3	lata 30-te XX w.
469.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	4	lata 30-te XX w.
470.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	5	lata 30-te XX w.
471.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	6	lata 30-te XX w.
472.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	7	lata 30-te XX w.
UL. SIKORSKIEGO NR:				
473.	Brzeg	Zespół koszar	Działka nr 196/5	
UL. SŁONECZNA NR:				
474.	Brzeg	Dom – mieszkalny jednorodzinny wolnostojący	1	lata 30-te XX w.
475.	Brzeg	Dom – mieszkalny jednorodzinny wolnostojący	2	lata 30-te XX w.
476.	Brzeg	Dom – mieszkalny jednorodzinny wolnostojący	5	lata 30-te XX w.
UL. SŁOWIAŃSKA NR:				
477.	Brzeg	Budynek szkoły wraz salą gimnastyczną	18	1935r.

Lp.	Miejsc.	Obiekt	Adres	Uwagi
478.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	21	lata 30-te XX w.
UL. SPACEROWA NR:				
479.	Brzeg	D. dom mieszkalny wielorodzinny – ob. przedszkole	2	k. XIX w. przeb. 1984r.
480.	Brzeg	Dom – mieszkalno- usługowy	3	k. XIX w.
UL. SPORTOWA NR:				
481.	Brzeg	Budynek administracyjny przy stadionie	1	1926r.
482.	Brzeg	Budynek kasy	1	1926r.
483.	Brzeg	Muszla koncertowa	1	1926r.
UL. STAROBRZESKA NR:				
484.	Brzeg	Budynek magazynowy kolei	b.n	pocz. XX w.
485.	Brzeg	Domy – ob. budynki zakładu cukierniczego	1-3	pocz. XX w.
486.	Brzeg	D. kompleks fabryczny	2	ok. 1925r.
487.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	5	I poł. XX w.
488.	Brzeg	Budynki produkcyjne zakładów cukierniczych	7	ok. 1930r.
489.	Brzeg	Dom – mieszkalny w zabudowie wiejskiej	10	ok. 1880r.
490.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	12	I poł. XX w.
491.	Brzeg	Dom mieszkalny w zabudowie wiejskiej	14	1879r.
492.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	16	lata 20-te XX w.
493.	Brzeg	Dom – mieszkalny	17	XIX/XX w.
494.	Brzeg	Dom – mieszkalny w zabudowie wiejskiej	19	k. XIX w.
495.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	21	1889r.
496.	Brzeg	Dom – mieszkalny w zabudowie wiejskiej	24	k. XIX w.
497.	Brzeg	Dom – mieszkalny w zabudowie wiejskiej	24A	ok. 1870r..
498.	Brzeg	Dom – mieszkalny	24B	ok. 1880r.
499.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	24C	lata 20-te Xx w.
500.	Brzeg	Dom – mieszkalny	25	XIX/XX w.
501.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	29	I poł. XX w.
502.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	29a	I poł. XX w.
503.	Brzeg	Dom – mieszkalny	33	XIX/XX w.
504.	Brzeg	Dom – mieszkalny	35	XIX/XX w.
505.	Brzeg	Dom – mieszkalny jednorodzinny	41	lata 20-30-te XX w.
506.	Brzeg	Dom – mieszkalny	43	lata 20-30-te XX w.
UL. STAROMIEJSKA NR:				
507.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	4	II poł. XIX w.
508.		Dom w oficynie - usługowy	4A	1879r.
509.	Brzeg	D. budynek kasy oszczędnościowej – ob. usługowy	13	1934-1935r.
UL. 6 LUTEGO NR:				
510.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	1	ok. 1890r.
511.	Brzeg	Willa	5	ok. 1905r.
512.	Brzeg	Ogrodzenie posesji nr 5	5	ok. 1900r.
UL. STRZELECKA NR:				
513.	Brzeg	D. Dom Strzelecki – ob. budynek usługowy	3	lata 50-te XIX w.
UL. SZPITALNA NR:				
514.	Brzeg	Ogrodzenie od strony Placu nad Odrą	1	1930r.
515.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	4	ok. 1916r., przeb. lata 60-te XX w.
516.	Brzeg	Dom – mieszkalny	9	ok. 1905r.
UL. SZKOLNA NR:				
517.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	1	1898r.
518.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	3	1918r.
519.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	4-4A	k. XIX w. (1876r.)
520.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	6	k. XIX w.
521.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	8	1910r.
522.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	10	1910r.
523.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	12	1910r.

Lp.	Miejsc.	Obiekt	Adres	Uwagi
524.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	14	1910r.
525.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	16	k. XIX w.
526.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny wolnostojący	19	IV ćw. XIX w.
527.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	20	k. XIX w.
528.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	22	k. XIX w.
529.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny wolnostojący	23	k. XIX w.
530.	Brzeg	Ogrodzenie od frontu	23	1910r.
531.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	24	k. XIX w.
532.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	26	k. XIX w.
533.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	30	ok. 1905r.
534.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	34	ok. 1905r.
535.	Brzeg	Garaż	36	1926r.
UL. HETMANA TARNOWSKIEGO - cała zabudowa ulicy NR:				
536.	Brzeg		1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16 i budynek przy ul. Legionistów 5	lata 30-te XX w.
UL. TOWAROWA NR:				
537.	Brzeg	Budynek ekspedycji towarowej	b.n.	ok. 1915r.
538.	Brzeg	Ogrodzenie wraz z bramami	2	1878r.
UL. TRZECH KOTWIC NR:				
539.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami (d. hotel)	1	ok. 1880r.
540.	Brzeg	Dom – mieszkalny	2	pocz. XX w.
541.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	3	pocz. XX w.
542.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	3A i 3B	pocz. XX w.
543.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	5	XIX/XX w.
544.	Brzeg	Dom – d. zakłady poligraficzne, ob. budynek usługowy	6	
545.	Brzeg	Dom – mieszkalny z wozownią w parterze	7	k. XIX w.
546.	Brzeg	Willa	8	lata 20-te XX w.
547.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	9	ok. 1920r.
548.	Brzeg	D. zabudowania fabryczne i budynek administracyjny (ob. usługowe)	11b, 11c, 11d, 11e, 11g, 11h, 11i, 11k, 11l	lata 90-te XIX w.
549.	Brzeg	Willa	13	lata 20-te XX w.
550.	Brzeg	Ogrodzenie	15	1900r.
551.	Brzeg	Ogrodzenie	od Nr 11 do Nr 15	ok. 1890r.
552.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	19	k. XIX w.
UL. WAŁ ŚLIZOWY NR:				
553.	Brzeg	Dom – mieszkalny	3	lata 20-te XX w.
554.	Brzeg	Przyczółki mostu		ok. 1915r.
UL. WILEŃSKA NR:				
555.	Brzeg	Domy – mieszkalne jednorodzinne w zabudowie szeregowej (przykłady)	3, 4, 5, 6	lata 20-te XX w.
556.	Brzeg	Domy – mieszkalne jednorodzinne w zabudowie bliźniaczej (przykłady)	27, 28	lata 20-te XX w.
557.	Brzeg	Budynek koszarowy – ob. mieszkalny wielorodzinny	37a-37b	Pocz. XX w.
558.	Brzeg	Budynek koszarowy – ob. mieszkalny wielorodzinny	38	Pocz. XX w.
559.	Brzeg	Budynek koszarowy – ob. mieszkalny wielorodzinny	39	Pocz. XX w.
560.	Brzeg	Budynek koszarowy – ob. mieszkalny wielorodzinny	40	Pocz. XX w.
561.	Brzeg	Budynek koszarowy – ob. mieszkalny wielorodzinny	41	Pocz. XX w.
562.	Brzeg	Budynek koszarowy – ob. mieszkalny wielorodzinny	43	Pocz. XX w.
UL. WITA STWOSZA NR:				
563.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	1-7	lata 30-te XX w.

Lp.	Miejsc.	Obiekt	Adres	Uwagi
564.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	9	lata 30-te XX w.
UL. WŁOŚCIAŃSKA NR:				
565.	Brzeg	Dom – mieszkalny d. budynek administracyjny	2	pocz. XX w.
566.	Brzeg	Budynki stacji wysokiego napięcia (GPZ)	13-13A	ok. 1930r.
567.	Brzeg	Dom – mieszkalny jednorodzinny	18	ok. 1930r.
568.	Brzeg	Dom – usługowo- mieszkalny (d. młyn gospodarczy)	18A	lata 20-te XX w.
UL. WOJCIECHA NR:				
569.	Brzeg	Dom – mieszkalny jednorodzinny	2	lata 30-te XX w.
570.	Brzeg	Dom – mieszkalny jednorodzinny	4	lata 30-te XX w.
UL. WOLNOŚCI NR:				
571.	Brzeg	Willa – ob. Obwodowy Urząd Miar	1	1928r.
572.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	9	lata 20-te XX w.
573.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	10	ok. 1905r.
574.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	11	ok. 1905r.
575.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	13	ok. 1905r.
576.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny, część biurowa(d. bursa)	14	ok. 1899r.
577.	Brzeg	Budynek koszarowy – ob. mieszkalny wielorodzinny	16a-16b	Pocz. XX w.
578.	Brzeg	Budynek koszarowy – ob. mieszkalny wielorodzinny	17-17a	Pocz. XX w.
579.	Brzeg	Budynek koszarowy – ob. mieszkalny wielorodzinny	18	Pocz. XX w.
580.	Brzeg	Budynek koszarowy – ob. mieszkalny wielorodzinny	19	Pocz. XX w.
581.	Brzeg	Budynek koszarowy – ob. mieszkalny wielorodzinny	20	Pocz. XX w.
582.	Brzeg	Budynek koszarowy – ob. mieszkalno-usługowy	21b	Pocz. XX w.
583.	Brzeg	Budynek koszarowy	22e	Pocz. XX w.
584.	Brzeg	Budynek koszarowy – ob. mieszkalny wielorodzinny	23	Pocz. XX w.
585.	Brzeg	Budynek koszarowy	27	Pocz. XXw.
UL. KARDYNAŁA WYSZYŃSKIEGO NR:				
586.	Brzeg	Dom – mieszkalno- gospodarczy – ob. usługowy	2A	XIX/XX w.
587.	Brzeg	Dom – mieszkalny	2B	XIX/XX w.
588.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	5-7	XIX/XX w.
589.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	6	lata 30-te XX w.
590.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	8	lata 30-te XX w.
591.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	10	lata 30-te XX w.
592.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	12	lata 30-te XX w.
593.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	14	lata 30-te XX w.
594.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	16	lata 30-te XX w.
595.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	18	lata 30-te XX w.
596.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	19	1910r.
597.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	20	lata 30-te XX w.
598.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny w zabudowie pierzejowej	21	lata 30-te Xx w.
599.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	24	ok. 1920r.
600.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	26	ok. 1920r.
601.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	28	ok. 1905r.
UL. ZAKONNIC NR:				
602.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	1	ok. 1920r.
603.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	3	ok. 1830r.
604.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	5	ok. 1910r.
605.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	7	ok. 1910r.
606.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	11	k. XIX w.
607.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	13	k. XIX w.
608.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	15	k. XIX w.
UL. ZIELONA NR:				
609.	Brzeg	Dom – mieszkalny jednorodzinny w zabudowie bliźniaczej	14-16	lata 30-te XX w.
610.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	31	lata 30-te XX w.
UL. ZIEMI TARNOWSKIEJ NR:				
611.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	2	lata 30-te Xx w.

Lp.	Miejsc.	Obiekt	Adres	Uwagi
612.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	3	k. XIX w.
613.	Brzeg	Komórki w oficynie	3	1920r.
614.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny	4	lata 20-te Xx w.
PLAC ZAMKOWY		NR:		
615.	Brzeg	Dom – mieszkalny wielorodzinny z usługami	4	1700r., XIX w.
OBSZARY				
616.	Brzeg	Obszar osiedla zachodniego – ul. Zielona – Słoneczna-Wileńska i Wrocławska		Lata 20-30 -teXXw.
617.	Brzeg	Obszar osiedla południowego		Lata 20-30 – te XX w.